



iletisim

kuram ve araştırma dergisi

Sayı: 56 - Kış / 2021

E-ISSN: 2147-4524

Hakemli Elektronik Dergi

Sosyal Medya ve Linç Kültürü
Sertaç Timur Demir, Ali Özcan

Tele-klinik Dizilerde 'Gerçekliğin' Manipülasyonu:
"Kırmızı Oda"
Candan Koçak

Küresel Salgında Türkiye'de Kadın Hakları:
"Pandemi Döneminde Kadın Raporu"
Bağlamında Bir Değerlendirme
Tuğba Yolcu, Ayşe Aslı Sezgin

Digital Surveillance and Ethics as a New Risk
Factor within the Context of Regulations on the
Internet Law
Esra Serdar Tekeli

Investigating the Impact of Public Service
Advertising on Blood Donation Intentions under
the Influence of Covid-19 Related Moderators
Mehmet Safa Çam

TRT Yayınlarının Hukukî Denetimi: Geçmişten
Günümüze Bir İnceleme
Kemal Cem Baykal

Dijital Oyun Kullanımı ve Aile İletişimi:
Çanakkale'de Üniversitede Öğrencileri Üzerine
Bir Araştırma
Ümit Demir

Dijital İletişim Mecralarında Dezavantajlı
Türlerin Sesi Olmak: Hayvanseverlerin Siyasal
Katılım Faaliyetleri Üzerinde Empati ve Grup
Bilincinin Rolü
Şakir Güler

Dijital Ebeveynlik, Aşı Kararsızlığı ve COVID-19:
Dijital Ebeveynlerin COVID-19 Aşısı Karşıtlığına
İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi
Derya Gül Ünlü, Yıldırım Kesgin

Sosyal Medya Bağımlılık Düzeyinin Yaşam
Memnuniyetine Etkisi Üzerine Saha Araştırması
Arzu Kalafat Çat, Mevlüt Can Koçak, Özden
Toprak

 ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
İLETİŞİM FAKÜLTESİ

iletisim

kuram ve araştırma dergisi

E-ISSN: 2147-4524

Hakemli Elektronik Dergi

Kış 2021, Sayı 56

Yayın Tarihi: 31.12.2021

İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi

**Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Adına Sahibi
Rektör**

Prof. Dr. Yusuf TEKİN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Dekan

Prof. Dr. Zakir AVŞAR

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Nargis ÖZGEN

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Hülya DEMİR YALEZE

Arş. Gör. Rumeysa ÖZTÜRK

Arş. Gör. Emir TÜRKOĞLU

Arş. Gör. Aysel YILDIZ

Arş. Gör. Ümit TERZİ

Arş. Gör. Büşra SÖNMEZ

Arş. Gör. Mürüvvet ÇIKIN

Arş. Gör. Ayşe Kübra BİREY

Arş. Gör. Ayşe Mirza Girgin

Arş. Gör. Osman Bor

Arş. Gör. Selin Akınç Akpınar

Teknik Editör Yardımcısı

Arş. Gör. Ömer Faruk ZARARSIZ

Yazım ve Dil Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Merve GENÇYÜREK ERDOĞAN

Mizanpaj Editörü

Arş. Gör. Merve CAN MARAŞLI

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Cem YAŞIN

Prof. Dr. Gülcan SEÇKİN

Prof. Dr. Muharrem ÇETİN

Prof. Dr. Mehmet Can DOĞAN

Doç. Dr. Erol İLHAN

Dr. Öğr. Üyesi Sirel GÖLÖNÜ

Bilim, Danışma ve Editörler Kurulu

Prof. Dr. Suat ANAR	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nejdet ATABEK	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit ATABEK	Yaşar Üniversitesi
Prof. Dr. Zakir AVŞAR	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Burhan AYKAÇ	Gelişim Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BACANLI	Biruni Üniversitesi
Prof. Dr. Ayhan BİBER	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Dilruba ÇATALBAŞ	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk EMİROĞLU	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan ERDOĞAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma GEÇİKLİ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Suat GEZGİN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Halil İbrahim GÜRCAN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nilgün GÜRKAN PAZARCI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin GÜZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KALENDER	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Fahrettin KORKMAZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Hale KÜNÜÇEN	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Ersin ÖZARSLAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Özlen ÖZGEN	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Başak SOLMAZ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TOLUNGÜÇ	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN	Fırat Üniversitesi

E-ISSN: 2147-4524

Yayın Türü: Yılda dört kez yayınlanan ulusal, hakemli, yaygın, süreli bir elektronik dergidir.

Yönetim Merkezi ve Adresi : Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi,
Emniyet Mahallesi, Abant Sokak No:10/2 E Blok, Kat: -1, 1, 2, 3, 4 06500 Yenimahalle/ANKARA
Tel : 90 312 546 11 50
Web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ikad>
E-posta : iletisimdergisi@hbv.edu.tr

Taranan İndexler

İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi TÜBİTAK/ULAKBİM Türkçe Dizin ve DOAJ veritabanlarında yer almaktadır.



Makaleler

İÇİNDEKİLER

Sosyal Medya ve Linç Kültürü
Sertaç Timur Demir, Ali Özcan
1-15

Tele-klinik Dizilerde 'Gerçekliğin' Manipülasyonu: "Kırmızı Oda"
Candan Koçak
16-42

*Küresel Salgında Türkiye'de Kadın Hakları:
"Pandemi Döneminde Kadın Raporu" Bağlamında Bir Değerlendirme*
Tuğba Yolcu, Ayşe Aslı Sezgin
43-64

Digital Surveillance and Ethics as a New Risk Factor within the Context of Regulations on the Internet Law
Esra Serdar Tekeli
65-78

*Investigating the Impact of Public Service Advertising on Blood Donation Intentions
under the Influence of Covid-19 Related Moderators*
Mehmet Safa Çam
79-102

TRT Yayınlarının Hukukî Denetimi: Geçmişten Günümüze Bir İnceleme
Kemal Cem Baykal
103-120

*Dijital Oyun Kullanımı ve Aile İletişimi:
Çanakkale'de Üniversitede Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*
Ümit Demir
121-141

*Dijital İletişim Mecralarında Dezavantajlı Türlerin Sesi Olmak:
Hayvanseverlerin Siyasal Katılım Faaliyetleri Üzerinde Empati ve Grup Bilincinin Rolü*
Şakir Güler
142-164

*Dijital Ebeveynlik, Aşı Kararsızlığı ve COVID-19:
Dijital Ebeveynlerin COVID-19 Aşısı Karşıtlığına İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi*
Duygu Gül Ünlü, Yıldırım Kesgin
165-184

Sosyal Medya Bağımlılık Düzeyinin Yaşam Memnuniyetine Etkisi Üzerine Saha Araştırması
Arzu Kalafat Çat, Mevlüt Can Koçak, Özden Toprak
185-202

Sosyal Medya ve Linç Kültürü

Social Media and Lynch Culture

Sertaç Timur Demir, Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi, E-posta: stdemir@yahoo.com
Ali Özcan, Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi, E-posta: aliozcan@gumushane.edu.tr

<https://doi.org/10.47998/ikad.957544>

Anahtar Kelimeler:

Sosyal Medya,
Linç,
Kitle,
Cep Telefonu,
Modern Kültür.

Öz

Bu makalede özellikle ifade özgürlüğü, engelsiz iletişim ve sınırsız paylaşım vaatleriyle gündelik yaşama giren, fakat kısa süre içinde neredeyse tüm ilişki ve deneyimleri kendine uyarlayan sosyal medyanın, kitlesel nefret ve tekinsizlik mecrasına evrildiği öne sürülmektedir. Ayrıca etkileri sanal, sonuçlarıysa gerçek olan linç kültürünün yükselişi olarak beliren bu keskin dönüşümün gölgesinde, kullanıcıların küresel ağın kaçınılmaz bir parçası oldukları düşünülmektedir. Buna göre, bu mecradaki yanılmalı soyutluğun aksine, kullanıcıların arkalarında bıraktıkları dijital izler kalıcıdır ve silinemez. Bu nedenle bir zamanlar kitlelerin anonimliğine sığınarak kolektif linçin öznesi olan kişiler, her an aynı kitlelerin hedefi olabilmektedir. Dolayısıyla bu siber-uzamda metinler bağlamından çıkarıldığında, konjonktür değiştiğinde veya kişisel veriler öngörülemez biçimde gasp edildiğinde, kusursuz ve pürüzsüz sanılan tüm gidişat ansızın tersine dönebilmektedir. Bu ikircikli durum, kitlenin ve kendine özgü kitle dokusunu üreten sosyal medyanın önceden tanımlanagelen meşruiyet gerekçelerinin ötesinde, hesaba katılmayan yansıması ve yaygın trendidir. Sosyal medyada kullanıcılar; yaptığı her paylaşımın ve girdiği her sitenin adeta bir rehinesidir. Bu çalışmada söz konusu sorunsal; popüler bilim kurgu yapımı olan Black Mirror dizisinin “Sosyal Linç” bölümü üzerinden sanal linç, dijital kitleler ve mobil teknolojiler bağlamında analiz edilmiştir. Dijital beşeri bilimler kapsamında yürütülen bu disiplinlerarası çalışmanın çatısı, meseleye güçlü açılımlar sunan Zygmunt Bauman, Jean Baudrillard ve Byung Chul-Han gibi düşünürlerin teorileri etrafında yapılandırılmıştır.

Keywords:

Social Media,
Lynching,
Mass,
Mobile Phone,
Modern Culture.

Abstract

In this article, it is argued that social media, which enters daily life with the promises of freedom of expression, unhindered communication and unlimited sharing, but adapts nearly all relationships and experiences to itself in a short time, has evolved into a medium of mass hatred and uncanny. It is also claimed that the users are an inevitable part of the global network in the shadow of this sharp transformation, which appears as the rise of the lynching culture, whose causes are virtual and the consequences are real. Accordingly, contrary to the illusory abstraction in this medium, the digital traces that users leave behind are permanent and indelible. For this reason, people who were once the subject of collective lynching by taking refuge in the anonymity of the masses can be the target of the same masses at any time. In other words, in this cyber-space, when the texts are taken out of their context; when the conjuncture changes or when personal data is hacked in an unpredictable manner, the whole course of events that was once considered perfect and smooth can suddenly reverse. This ambiguous situation is the unaccounted reflection and widespread trend of the mass and social media, which produces its own notion of mass, beyond the pre-defined justifications. In social media, users are the hostage of each post they make and each website they visit. In this research, this problematic is analysed through the episode of Hated in the Nation of the popular science fiction series Black Mirror and in the context of virtual lynching, digital masses and mobile technologies. The framework of this interdisciplinary study, which is based on digital humanities approaches, is structured around the theories of thinkers such as Zygmunt Bauman, Jean Baudrillard and Byung Chul-Han who offer stimulating perspectives on the issue.

Araştırmacı Orcid ID : 1: 0000-0002-9420-9416, 2: 0000-0001-2345-6789
Geliş Tarihi : 25.06.2021
Kabul Tarihi : 21.11.2021

Giriş: Ağ'a Yakalanan İnsan

*Bir bilimkurgu öyküsünde, çok zengin birkaç kişi lüks dağ evlerinde
bir sabah uyaandıklarında kendilerini saydam ve aşılmaz bir engelle,
geceleyn ortaya çıkmış bir cam duvarla kuşatılmış olarak bulur.
Camla çevrili bu konforlu derin yerden dış dünyayı; koptukları gerçek, oysa ansızın
yeniden ideal olmuş dünyayı yine de az çok görürler. Ama artık çok geçtir.
Bu zengin insanlar akvaryumları içinde kırmızı balıklar gibi yavaş yavaş ölecektir.*

Jean Baudrillard (2013: 57)

Modern insanın gittikçe sınırsızlaşan bir ağ kültürüyle irtibatlı olduğu yaklaşık elli yıldır tartışılmaktadır. Bu insan irtibatlı ağ ister “ağ şehri” [The Network City] (Craven ve Wellman, 1973), ister “kablolu toplum” [the wired society] (Martin, 1978), ister “ağ ulusu” [the network nation] (Hiltz ve Turoff, 1978) ve isterse “ağ toplumu” [the network society] (van Dijk, 1991; Castells, 1996) olarak tanımlansın, teorilerin her biri farklı etki düzeylerinde de olsa toplumsal değişimin merkezine; ağları yerleştirmektedir. Gelinek noktada toplumla ağ arasında artık birbirinden ayrı düşünölebilecek iki karşı parametrenin ilişkisi yerine, neredeyse birbirinin yerini alan ontolojik iç içelik ve çift-yönlü benzeşim söz konusudur. Bu girift durum, modern insanın artık her an bir ağa bağlı olmasıyla ve gündelik yaşamını bu ağın sağladığı inovatif konfor etrafında inşa etmesiyle ilgilidir. Leonhard (2018: 181)'ın dediğı gibi, çevrimdışı uzaklıklarda dijital detoks yapma lüksüne sahip olanlar dışında, artık her şey ve herkes bir ağa bağlıdır. Belki de modern insan; ağın kendisidir.

DataReportal'ın We Are Social ve Hootsuite ortaklığıyla yayımlanan Digital 2021 raporuna göre Ocak 2021 itibariyle 7.83 milyar olan dünya nüfusunun yüzde 66.6'sı (5.22 milyar kişi) cep telefonu sahibi olup, yüzde %59.5'i (4.66 milyar kişi) internet ve %53.6'sı (4.20 milyar kişi) aktif sosyal medya kullanıcıdır. Son bir yıl içinde sosyal medya kullanıcıları %13 oranında (490 milyon kişi) artmıştır. Sosyal medya kullanıcılarının %98.8'inin cep telefonu bulunmaktadır (datareportal.com, 2021). İnternet, sosyal medya ve cep telefonu kullanımında gözlemlenen artış, yalnızca nicel bir değişime gönderme yapmamakta, modern toplumun ne denli devasa bir ağın parçası olduğuna da vurgu yapmaktadır. Ekranlar, Virilio (2003: 20)'nun tespit ettiğı gibi, küreselleşmenin sanallaştırılan ufkunun seyredildiğı pencerelele dönüşmektedir. Fakat Virilio'nun tasvirindeki siber-uzamda hala gözün sahibi ile ekran arasında bir mesafe olduğu varsayılmaktadır. Oysa bugün göz ile ekran arasındaki mesafe olabildiğince kapanmış, dahası birbiri içine geçmiştir. Bu evrenin bedensiz ve suretsiz kullanıcıları, Le Breton (2016)'un dikkat çektiğı gibi, klavyeden başka dokunma organı ve ekrandan başka gözün olmadığı bu engin dünyada kesintisiz kesişmelere yakalanmaktadır.

Bu ekran-kesişmeleri dış dünyanın ve mekansal tasarımın ayırt edici dokusunu deforme etmektedir. Çünkü ağın ortasında yaşanan her şey nereden bakılsa artık bir h/iç-

mekan deneyimini resmetmektedir. Günther Anders (2018b: 258) dünyanın evlere servis edildiği düzenden, evlerin dünyaya servis edildiği düzene geçildiğini uzun yıllar evvel yazdıktan sonra, artık bir hayalet olan dış dünyanın evlerdeki masif duvarları aştığından bahsetmektedir. Öte yandan dış dünyayı hayaletleştiren ağlar, evleri de aile içi yakınlığın mezarlığına, yani salt mimariye indirgemektedir. Evler odalara, odalar insanlara, insanlar ekranlara, ekranlar da ağlara uygun olarak parçalanmaktadır. İnternetin uzamı -ki yönsüz ve yüzergezer bir uzamdır bu (Han, 2019a: 50)- kendi dışında neredeyse başka bir uzam bırakmayacak şekilde sonsuzluk isteğini taşıyan bir iştahla genişlemektedir¹. Fakat internet uzamında bu sonsuz genişlemeci tavrın aksine, herhangi bir insani tekamül yaşanmamakta, buradaki zaman fragmanları da birikmeyen şimdi'lerden oluşmaktadır. Han (2019a: 51), can sıkıntısına neden olduğunu söylediği bu “uzatılmış bulunma”yı, “süreksiz ve noktalı bir şimdi zamanı” olarak tanımlamaktadır.

Yaşadığımız kültürü bir bütün olarak “hınç kültürü” olarak etiketleyen Baudrillard (2001: 81), bu yıkım-döngüsünü şöyle ifade etmektedir: “Aynı kültürün içinde, ötekine duyulan hıncın arkasında, kendimize karşı duyulan hıncın, kendimizin ve benzerin diktatoryasına karşı duyulan hıncın olduğunu tahmin etmek gerekir ve bu hınç kendi kendimizin yıkımına dek gidebilir”. Le Breton (2016: 222) da interneti, kendilerine hınç duyanların teni ve sinir sistemi olarak görmektedir. Fakat yine de bu, özgür iradesi kısmen ya da tamamen felce uğramış bir sinir sistemidir. Aynı minvalde Richard Sennett (2013: 365), pasifliğin kitlesel medya teknolojilerinin mantığında olduğunu ve insanları izledikleri şey karşısında sessiz kalmaya zorladığını savunmaktadır. Şüphesiz tek yönlü geleneksel medya için bu tespit bir noktaya kadar doğrudur. Ancak yeni dijital medya, gelenekselin aksine fazlasıyla katılımcıdır. Fakat onun sorunu da bu katılımın aşırı ve devamlı, hatta çoğu kez mecbur olmasıdır. Bu kesintisizlik, esasında aktif görünen kullanıcıların orta ve uzun vadedeki kaçınılmaz pasifliğinin özüdür. Dahası onlar, burada pasif olduklarını fark edebilecekleri bir tefekkür anı ve alanından mahrumdurlar. Ne var ki bu mahrumiyete neden olan sanal meşguliyet; verimsiz, üretimsiz ve çıkarımsızdır. Yeni medyadaki aktiflik yanılgısı, tam olarak bu sahte koşuşturmacanın tek mahsulüdür.

Yaklaşım ve Yöntem

Bu nitel çalışma, disiplinlerarası yaklaşımla bilim kurgu kültürünün işaret ettiği tekno-toplumsal izleği takip etmektedir. Bir zamanlar spesifik takipçileri olan bilim kurgu, gün geçtikçe -özellikle pandemiyle birlikte- kitleselleşmiş ve küresel değişimi anla(t)manın bir aracına dönüşerek popülerleşmiştir. Diğer bir ifadeyle, yaşanan pandemi, yıllardır filmlerde gösterilen kurgunun çok da akıl dışı olmadığını ortaya koymuştur. Buna göre sanki filmler hayattan alınmış gibi değil de; ilginç bir şekilde sanki hayat filmlere öykünür gibi durmaktadır. Bu anlamda filmleri, toplumsal işleyişin salt projektörü (Diken ve Laustsen, 2008) olarak değil, tasarımcısı olarak görmek de mümkündür. Üstelik filmler üzerine yoğunlaşan analizci hangi uzmanlık alanından olursa olsun, ona kendi alet çantasını kullanabilmesine imkan da tanımaktadır (Sutherland ve Kathryn, 2013).

¹ “Teknoloji Toplumu” kitabında Jacques Ellul, kitleleri içeren ve hiçbir bireyin dışında kalamayacağı teknik genişlemenin, mümkün olan en geniş alanı istediğinden ve bunun sonucu olarak da yakın gelecekte — ki muhtemelen o gün bugündür — yerkürenin tamamının bile yetersiz kalacağından bahsetmektedir (2003: 222).

Son dönem sosyal ve beşeri bilimlerinin çeşitli alanlarından çok sayıda teorisyenin filmlere odaklanması bu nedenle anlaşılır bir eğilimdir. Bu çalışmada ise; filmin kendisi değil, onun sosyal medya ve linç olgusuna temas eden düşünsel ima ve göndermelerine odaklanılmaktadır.

Bilim kurgu olağandışı veya imkansız olayların tasvir edildiği bir düşsellik olmaktan çıkarak, çağdaş sinemanın belki de en gerçekçi türlerinden birisine dönüşmüştür (Demir, 2021: 91). Özellikle yaşadığımız asrın yaşanması çok muhtemel trajedilerinin ipuçları ve olası sonuçları, bilim kurgu filmlerinde açıkça karşılık bulmaktadır. Black Mirror'ın yapımcısı Charlie Brooker (2011)'da dizinin bölümleri hakkında konuşurken verdiği demeçte aynı gerçekliğin altını çizmiştir: "Bölümlerin hepsi şimdi nasıl yaşadığımızla ve beceriksiz olursak on dakika içinde nasıl yaşayacağımızla ilgili. Ve eğer insanlık hakkında bildiğimiz bir şey varsa, o da şudur: Genellikle sakarız". Black Mirror'ın bu makalede incelenen epizodu Sosyal Linç de (2016), yine Brooker'ın deyişiyle "Bir tür yapay mesafe yaratıyor gibi görünen sosyal medya dünyasında ne kadar sorumluluk alıyorum?" sorusunun izini sürmektedir (Brooker vd., 2018: 218). Sosyal medyada şiddet konusunu ele alan Hatice Turan da (2017: 130), "Sosyal Linç" bölümünü tahlil ederken; sosyal medyadaki basit bir tıklamanın neden olduğu linç ile yine tek bir hamleyle gerçekleştirilen kitlesel ölümler arasında bağıntı kurmaktadır.

Filme Dair

"Sosyal Linç" filmi, engelli bir kadın hakkında yazdığı yazı nedeniyle aleyhinde imza kampanyası başlatılan ve sosyal medyada tehditlerin hedefi haline gelen bir gazetecinin öldürülmesiyle başlar. Olayın peşine düşen iki başkahramandan Karin geleneksel yöntemlere sahip tecrübeli bir dedektifken; Blue ise adli bilişim geçmişi olan genç bir stajyerdir. İki dedektif arasındaki bu karşıtlık esasında, teknolojideki eski doktrinler ile yeni dijital dünyanın gerektirdiği esnek yaklaşım arasındaki çatışmayı ima etmektedir. Filmde cinayet soruşturması sürerken, televizyonlarda iklim değişikliği sonucu soyu tükenmiş gerçek arıların yerine, üretimi hükümet tarafından desteklenen robotik arı projesine² dair haberler geçmektedir.

Film ilerledikçe yaşanan cinayetlerin bu arılarla ve sosyal medyada yürütülen linç kampanyalarıyla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Öte taraftan tümüyle güvenli olduğu varsayılan bir otomasyon sistemi içinde geliştirilen drone arılar hack'lendikten sonra kontrol tümüyle kaybedilir ve Scholes adlı hacker'in yönetiminde yok edilecek hedef sosyal medya hashtag'leri üzerinden belirlenir. Buna göre Scholes'un ellerinde birer öldürücü silah olarak kullanılan arılar, öncelikle gündelik yaşamda yaptıkları hatalarla kitlelerin toplu nefretini çekerek sosyal medyada #DeathTo (falancaya ölüm) hashtag'inin imlediği kişileri yok ederler. Gazeteci, şarkıcı ve diğerleri böyledir. Buna "sonuçlar oyunu" denmektedir.

Fakat filmin sonunda, yüz tanıma özelliği olan ve yapay zekayla donatılmış arılar,

2 Filmde resmedilen bu proje, esasında tümüyle hayal ürünü değildir. Harvard Üniversitesi bünyesinde Wyss Enstitüsü'nde "RoboBees" adlı gerçek bir proje üzerinde çalışılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. <https://wyss.harvard.edu/technology/robobees-autonomous-flying-microrobots/>

bu yıkıcı hashtag'e yalnızca hedef olanları değil, onu yayarak onaylayanları da öldürmeye başlar. Yani birkaç gün önce gösterdikleri ağır tepki ve tehditlerle başkalarının ölümüne neden olan kişiler, tam da türettikleri nefret ve linç kültürünün ansızın kurbanları olurlar. Bu ölümcül aksine-dönüş, hacker'ın usul ve "Sonucun Dışları" başlıklı 98 sayfalık manifestosunda belirginleşmektedir. Halkı zalimlikten zevk alan böceklere benzeten Scholes, manifestosunda şöyle demektedir: "Teknolojik devrim sayesinde öfke ve suçlama, sonucuna katlanmadan zehir yayma gücüne sahibiz. Sadece teknolojinin bize bahsettiği gücü tanımaya zorlandığımızda, bireysel sorumluluğumuzu anlamış oluruz". Filmin ana mesajına göre; linç kültürünün ardındaki kitlesel nefret, sosyal medyanın doğasıyla ilgilidir. Nitekim otonom-vari devamlılıkla işleyen sosyal medya, insan tepkilerini hem kitle psikolojisi, hem de ifade özgürlüğü yanılısı içinde seri biçimde manipüle etmekte ve ansızın tümünü kontrolden çıkarabilmektedir.

Sosyal Medya Kitleleri: Bireyselleşen Kitle, Kitleleşen Birey

Sosyal medya —tıpkı filmde portrelendiği gibi— kitleyle ilgilidir. Halbuki bir tür kişiselleştirilmiş görünümünde cereyan bu kitle hali, bireyi gücünü tam olarak idrak edemese de; varlığına inandırdığı amorf çoğunluğun içine katarak ona güç vermektedir. Bireylerin kitle içinde bireyselliklerini yitirip çözüleceklerini düşünen Bauman'ın (1998: 154) aksine Baudrillard (2014: 60) bu durumu, "kitlelerin bağrında yok olup gitmek ne hoş" sözleriyle ironikleştirmektedir. Ayrıca onu hem yalnız olmadığına, hem de tanımadığı başkalarıyla yekvücut olduğuna inandırmaktadır. Linç kültürünün arkasında bu gücün sağladığı tuhaf konfor vardır. Nitekim kitle, hedef aldığı kişi ya da grubun kimliğine hücum ederken de, kendi anonimliği içinde linçin diğer işbirlikçilerini bir şekilde örtbas etmektedir. Başka bir ifadeyle koro halinde yapılan suçlamalar, o koroya eşlik eden bireylerin özgün sesini belirsizleştirmektedir.

Bu anlamda her birey kitleseldir ve Anders (2018b: 225)'in solizm diye ifade ettiği kitle modeli tek başına birey gibidir: "Çağımızın, hizaya getirme ve sürüleştirme hedefi güden servisi, kitlenin kitle halinde yemlenmesi şeklinde değil, tek tek bireylere, elbette şişkin sayıda bireye sunularak hayata geçer ve yine tek tek bireyler tarafından benimsenir. Kitleleşme solo gerçekleşir". Milletlerin kaderini hükümdarların değil, kitlelerin belirlediğini savunan Gustave Le Bon (2018: 9)'un aksine denebilir ki; bugün kitleler topyekun milletleri hedef almamakta, detaylara inmek suretiyle bireyleri yakalayabilmektedir. Daha önemlisi, farklı işlere koşturulan farklı kitleler inşa edilmemekte; hangi konu olursa koşullandırmaya aç ve açık kitleler daima hazır bulunmaktadır. Bu, sanal kitlelerin ayırt edici özelliklerinden yalnızca biridir. Sosyal medya kullanıcıları, her an aktif olmasa bile, her an kitlesel linçin parçası olabilecek donanımla birlikte yaşamaktadır. Filmde birinin linçine ortak olan polis memuru, bu olasılığı paradoksal biçimde temsil etmektedir.

İktidarların tek olmaması gibi (Barthes, 2015: 45), kitleler de kendi iç sistemlerindeki pragmatik tutkula rağmen çoğuldur; elbette çoğulcu olmamak kaydıyla. Kitlenin farklı olaylar karşısında tutarlı olması beklenmemektedir. Çünkü sosyal medyada herhangi bir kitlenin öyle ya da böyle bir parçası olan herkes, benzer tutarsızlığın kurbanıdır.

“Sosyal medya kitleleri”nin en belirgin özelliği misyoner, konjoktürel ve dolayısıyla geçici olmasıdır. Kitleyi saf şeytani hayvansılıkla makinemsi kör direncin birleşimi olarak formüle eden Zizek (2012: 16) de, kitlelerin sonsuz bir esneklikle parçalanıp, sonra tekrar bütün haline geldiklerini belirtmektedir. Şüphesiz bu, aralarında sarsılmaz bağların olduğu bir bütünleşme değildir. Şöyle ki linç gerçekleşip, hesap kapatıldıktan sonra kitlenin tüm üyeleri, birbirlerini bağlayan yeni bir gerekçe oluşana — belki de sonsuza — kadar dağılmaktadır. Dahası, aralarında şayet kaldıysa gerçek kitleler gibi sürdürülebilir bağlayıcı ortaklık da oluş(a)mamaktadır. Bu anlamda, filmdeki gibi sanal linç etrafında örgütlenen kişilerin, birbirlerini tanımaları gerekmemektedir.

Atomlaşmış parçaların ortak ve esasında belirsiz öteki’de buluşmasıyla oluşan kitlenin, bu nedenle bireylerin zor zamanlarda kendisine kaçabileceği bir sığınak olduğu düşüncesi geçersizdir. Baudrillard (1991), kitleleri yönlendiren iktidarlardan bahsetse de (2012a: 93), aynı kitlelerin kontrol edilemeyecek denli başlarına buyruk ve bozucu olduklarını iddia etmektedir. Gerçekten de sosyal medya kitlesi, kendisine bile ait olamayacak kadar savruttur. Geçerli konjonktür dışında, söylemleri ve eylemleri arasında birliği sağlayacak muhkem bir değer yargısından mahrumdurlar. Onların bu merkezsizliği (Bauman, 2010: 18), üzerinde cereyan eden manipülasyonlara karşı bu denli açık ve savunmasız olmasının da nedenidir. Filmdeki hacker’ın herkesi kolayca avlaması bununla ilgilidir. Kalıba sokulup biçimlendirilmiş olanların manipüle edileceğini vurgulayan Anders’in (2018a: 238) aksine denebilir ki, biçimsiz sanal kitleler başkasına ihtiyaç duymadan da kendilerini manipüle edebilmektedirler.

Sosyal medya kitlesi, birbirine fiziksel uzaklığın ürettiği zihinsel yakınlıkla bağlıdır. Nitekim yıllar önce kent kalabalıklarını yorumlayan Simmel (2015: 31), kentlerdeki zihinsel mesafenin kaynağı olarak bedensel yakınlığı ve mekan darlığını işaret etmiştir. Siber-uzamda herhangi mekansal darlık olmadığı gibi, bedenler de kendilerini teşhir etmedikleri sürece birbirinden haberdar bile değildir. Sosyal medyadaki belki de tek beden bu mecranın kendisidir ki o da kitleleri deşarj ettiği oranda geniş ve işlevlidir. Popüler kültürün değerleri etrafında belirlenen tüketimci-normları yeniden üreten bu sanal kitleler, gücünü de ağırlıkla bu mekaniği temsil eden nicelikten almaktadır. Bunun sonucu olarak sosyal medyada etki, söylemin derinliğiyle değil; fazla dolaşımıyla ilgilidir. Bunun için süreci en isabetli tespitler yerine; en fazla etkileşim alan paylaşımlar belirlemektedir. Filmde de hakkında en fazla etkileşim alan kişiler öldürülmektedir.

Her türlü kabalık, sanal kalabalıkların ellerinde sanki zaten gerekliymiş gibi görünen meşru bir tepki olarak kodlanmaktadır. Kitlenin yüzünün olmadığını bildiren Bauman (1998: 154), normalde kendi başına suç işleyemeyecek bir kullanıcı-bireyin, kitle içinde o suçu kolaylıkla işleyebileceğinden bahsetmektedir. Çünkü kitle; suçun öznesini nesneleştirmektedir. Elias Canetti(2014: 18)’ye göre kitle; salt deşarj olma arzusuyla toplanan bedendir. Bunun dramatik bir uzantısı olarak, sanal kitlenin parçaları olan bireyler arasındaki nitelik farkı sıfırlanmaktadır. Çünkü kitleye dâhil olmanın tek şartı vardır. O da Bauman (2017: 163)’in saptadığı gibi, kitle içinde diğerlerinin yaptıklarını yapmayı sorgusuzca sürdürmektir. Üstelik bunu makul ve güzel diye değil, sırf onlar yapıyor diye yaparak sürdürmek.

Sosyal Medya, Asosyal Linç: İfadenin Özgürleşmesinden Nefretin Özgürleşmesine

Kullanıcılarının dikkatleriyle beslenen sosyal medya, onların dikkatlerini gasp ederek çoğu kez anlık gaf veya zafiyetlere dayalı sansasyonlar üretmektedir. Pettman (2017: 67) da sosyal medyada kesintisiz dikkatin hayati olduğunu, aksi halde örneğin; dikkatsizlik sonucu önceden paylaşılmış bir hikaye veya videonun yeniden paylaşılmasının kullanıcının itibarını zedeleyeceğini ya da dikkatli olmayıp bir mikro olayı kaçırmak suretiyle geride kalılabileceğini ifade etmektedir. Dikkat, sanal takipçilerin dünyasında kullanılan ürünün bedeli olarak ödenen yeni ücret formudur (Wu, 2017: 399). Doğrusu uzun yıllardır içinde yaşadığımız aşırılıklar toplumunda, enformasyon bolluğunun dikkati sömürerek bir çeşit dikkat kıtlığı oluşturduğu konuşulmaktadır (Simon, 1971: 40). Sonuç olarak bollukla tüketilmiş olan dikkat, eylemlerin sorumluluğunu üstlenecek ahlaki hassasiyet ve bilince ket vurmaktadır. Bozulan bir toplumda nefret, normal görülen bir noktada her yeri ve herkesi kuşatana kadar görmezden gelinip nötralize edilebilmektedir (Putri ve Nafisah, 2020: 102). Ta ki sorgulamadan gittiği yolun çıkmaz sokak olduğunu gerçeğini bizzat ödeyeceği bedelle yüzleşene kadar. Filmde bu bedel, ölümle -yani geri dönüşsüzlükle- ifade bulmaktadır.

Sosyal medya; teknik anlamda hızın esas olmasının dışavurumu olarak bireyleri önce ve genellikle sloganlarla kitle-söylemine dahil edip, daha sonra söylem üzerine düşünmeye bile fırsat vermeyecek sürgit ileti sağanakları altında bırakmaktadır. Le Bon(2018)'un tasavvurunda basit hislere kapılıp kolay tahrik olabilen kitleler, şüphe duyma ve hüküm verme konusunda da yetersizdirler. Sosyal medya kitleleri de ekranlarına düşen ve ilgi alanlarını yakalayan her görüntü hakkında kolay hükümler vermektedir. Gerçekten de “sibermekân cennetinde verilen hükümlerin temyizi yoktur” (Bauman, 2016: 26). Adorno (2011: 64), kitlelerin kendilerini köleleştiren ideolojilerde ısrarcı olduklarını öne sürmekte ve bu kötücül sevginin yetkili mercilerin kurnazlığını bile geride bıraktığını belirtmektedir. Bu ısrar hakkındaki tespiti yerinde olsa da; Adorno'nun düşüncesine temel teşkil eden köle-iktidar diyalektiği güncel realitenin uzağındadır. Zira sosyal medya kitleleri, kendisinin köleleştirildiğini fark edemeyecek denli kendinden geçmiş [intoxicated] vaziyettedir. Burada harcanan her saniye, yapılan her paylaşım çoğu kez tam olarak neye olduğunu bilemediği bir bağımlılığın üzerine kurulmaktadır. Bu yüzden belki burada benliğine sinmiş bir iktidar; dolayısıyla da kendisine yönelmiş bir kölelik ilişkisi vardır. Buna rağmen kitlelerin genel olarak olan bitene dair bir anlam çabası da yoktur (Baudrillard, 1991: 32). Onlar gösteri peşindedirler ve içeriği de ancak gösteri formunda tanıyıp yaşamaktadırlar (Baudrillard, 1991: 17).

Tuhaf bir şekilde sanal linçin arkasındaki kolektif nefret, ortak bir gösterinin coşkulu katılımcıları gibi kullanıcılar arasındaki en muhkem birleştirici rolü üstlenmektedir. Daha önce vurgulandığı gibi, ortak bir öteki, diğer tüm sanal değişkenler arasında kitle-duygularını en fazla harekete geçiren motivasyon kaynağı olmaktadır. Adorno (2005: 25)'nin özetlediği şekli ile, “doğru nesneyi bulamayanın sevgisi, kendisini ancak yanlış nesneye duyduğu nefretle ifade edebilmekte ve bu da onun nefret ettiği şeye benzemesine yol açmaktadır”. Bu açıklamaya göre; öteki'ye yönelen linçin çıkış noktası, yine kullanıcının kendisidir. Bu, belki de bir tür öz-savunma mekanizmasının yansımasıdır. Baudrillard (2001: 80)'da, ötekinin zayıflığına karşı kendimizi yapay

nefretle koruduğumuzdan bahsetmektedir. Ayrıca, nefretin sevgiden çok daha güçlü bir biçimde insanları birbirlerine bağladığını söylemektedir (Baudrillard, 2001: 116). Uzlaşma yolunun şiddet, savaş ve bayağılık olduğu bu medya kültürü (Baudrillard, 2014: 255), bir tarafın kurtuluşunu, daima öteki'nin yıkımı üzerine inşa etmektedir. Oysa bu, sürekliliği olan bir kurtuluş değildir. Yıllar önce, “hepimiz, yiyecekleri başkaları olan sanal yiyicileriz” diyen Anders (2018b: 260), halihazırda sembolik olarak obez olan ve yedikçe acıkan sanal kitlelerin bugününü öngörmüş gibidir.

Sosyal medya ve linç arasındaki simbiyotik ilişkinin arkasındaki bir diğer önemli kavram; şeffaflıktır. Aşırı paylaşma talebinin merkezleştiği siber-uzam, kullanıcı-bireyleri gönüllü olarak değil; bağımlı olarak katıldıkları kişisel veri endüstrisinin hem sermayesi, hem de ortağı yapmaktadır. Dağınık parçalardan oluşsa da, kişinin kendi dilinden anlattığı hikayelerden bile güvenilir olduğu düşünülen “kişisel veriler” (Bauman ve Lyon, 2018: 19) daima tehdit altındadır. Çünkü bu şeffaf evrende ya da şeffaflık evreninde, tüm pazarlama söylemlerinin aksine “kişisel” diye bir şey yoktur ve hiçbir zaman da olmayacaktır. Bireylerin uyandıkları andan yatağa gittikleri ana kadar yaşamlarındaki tüm detayları ihtiva eden bu kişisel verileri cesurca —yoksa düşüncesizce mi denmeli?— paylaşmaları, doğrusu tam da içinde yaşadığımız çağa özgü insanlık durumudur (Barrett-Maitland ve Lynch, 2020).

Paylaşmanın kendisi, paylaşılan duygular arasında en önde gelir - tüm diğer duyguların önüne geçen, diğer duyguların incelenmesine yer ya da zaman bırakmayan - duyguların en karşı konulmazıdır ... Paylaşma şimdi, burada, tam önümüzdedir. Birinden bir ötekine giden yol eskiden uzundu; şimdi biz, yani ben'in çoğulundan başka bir şey olmayan biz evreninde artık hiçbir mesafe, hiçbir gedik ve delik kalmamıştır, hiçbir köprü'nün kurulmasına ihtiyaç yoktur. (Bauman, 2011: 160-161).

Paylaşma zorbalığı ve onun ardında teşvik edilen şeffaflık ve ifşacılık, linç uğramanın ve linç etmenin öncülüdür. Han (2020b: 20)' a göre de pasif seyircilerin organize ettiği şeffaflık talebi, maskeleri düşürmek ve skandal yaratmak içindir. Yazarın “seyirci demokrasisi” olarak tanımladığı bu işleyiş, şikayetçi ve yakınmacı bir katılımı önermektedir. Tabi ki burada bağımsız ve otantik bir seyircilikten bahsetmek artık mümkün değildir. Aksine, bu yolla derinden derine alternatif bir adalet sistemi işletilmektedir.

Filmde de gösterildiği gibi, sosyal medya linçleri yeri geldiğinde gerçek hayattaki adalet sistemini baypas etmenin de yöntemi olarak belirlemektedir (Maya, 2020: 129). Bir sorun insanlarda derinden yankılandığında, sosyal medya değişim yaratmak için toplumsal güçlerini bir araya getirmelerine olanak tanımaktadır. Ronson'a göre (2015), gerçek yaşamda adaletin yerine geldiğini göremeyen mağdurlar bu mecrada kabul görüp, intikam alabilmektedir. Üstelik bunu yapmak için herhangi yasal mevzuatlara uymalarına ve çetin prosedürlerden geçmelerine gerek de yoktur. Tanıklar dinlenmeden, deliller ortaya konmadan, taraflar kendilerini savunmadan nihai hükme varılmaktadır. Yani sosyal medyadaki [sanal] mahkeme, gerçeğinin tam aksine, sanığın yargılanmasından önce ve cezalandırılmasından sonra kurulmaktadır. Sosyal medyadaki linç kültürü, linç biçimleri arasında en örtük, en hızlı ve en pratik³ olanıdır.

3 Watt-Smith'e göre (2020: 73) bu pratiklik, mecraya ilişkin ahlaki açmazların özüdür.

Mobil Teknolojiler: Kesintisiz Çevrimiçi Olmanın Tekinsizliği

Mobil teknolojiler; dünyayı fiber ağlarla ören internetin açtığı ufuktan beslenerek, sosyal medya kullanımını zaman ve mekan sınırsızlıklarından muaf kılmıştır. Elbette ilk bakışta bir tür lütufmuş gibi görünen bu muafiyet, öte taraftan sanal şiddetin haritasını da belirsizleştirmiş, ifade özgürlüğünün sınırlarını şiddetinkisiyle kesiştirecek şekilde sonsuzlaştırmıştır. Bu nedenle linç kültürü ile akıllı telefonlar başta olmak üzere mobil teknolojiler arasında dikkat çekici bir ilişki vardır. Normal şartlarda siber uzamın dışında başına buyruk gezinen beden, bugün itibarıyla kendisine tıpkı yeni bir uzuv gibi eklenen mobil teknolojilerin hakimiyeti altına girmiştir. Han (2018b:15)'in dediği gibi, data ve objelerin eklentisi olan beden dijital sensörlerle donatılmış, bir tür mobil enformasyon terminaline dönüştürülmüştür. Bunun sonucu olarak bedenin her eylemi, eşzamanlı biçimde ve tekniğin şeffaflaştırıcı mantığına uygun olarak kendiliğinden ifşa olmaktadır. Bu noktada kablosuz ve mobil dünyanın enerjik nesillerini, “taşınabilir elektronik itiraf hücreleri ile donanmış ergenler” (Bauman ve Lyon, 2018: 43) olarak tanımlamak çok da akıldışı durmamaktadır.

İletişim teknolojilerinin bedenine ve benliğine bu denli bitişik olması, kişiyi ağa bağlı olan aygıtın önce kullanıcısı, sonra da kendisi yapmaktadır. Aygıt-insanları birbirine bağlayan ve aralarında ilişkisiz iletişim kurlmalarına olanak veren sistem- Bauman (2012: 39)'ın aydınlattığı gibi, bunları esasında zamansız ve mekansız olarak birbirlerinin emrine amade yapmaktadır. Yeri geldiğinde hayati olabilen mesafeleri işlevsizleştiren bu yeni birliktelik rejimi altında inzivada veya uzakta olmak imkansızlaşmaktadır. Ağ, artık araçlar arasında değil; insanlar arasında tasarlanmaktadır. Benzer şekilde 7/24 çevrimiçi olan akıllı telefon, kendisini değil; sahibini sisteme entegre etmektedir, üstelik onun tüm ilgi ve beğenilerini kalıcı olarak kodlamaktadır. Virilio (2003: 67); yarı-zamanlı değil, sıfır-zamanlı iş sözleşmelerinin yanında kişilere verilen cep telefonlarını örnek göstererek, ‘hane içi köleliğin bu yeni icadı’nın kişiyi devamlı işe koştuğunu anlatmaktadır. Buradaki iş kavramı sadece endüstriyel çalışmaya indirgenmemelidir. Nitekim çevrimiçi birey tatildeyken de, uyurken de iş yapmaktadır.

Sosyal medya linçlerini tümüyle olağanmış gibi gösteren algının ardında; biraz da mobil teknolojilerin kendisini gizlemesine ve sanki yokmuşçasına konumlanmasına olanak tanıyan küçük ve yalın tasarımı vardır. Nitekim akıllı tercihlerle yaşanan anıdalık çağında iri hacimli, katı ve ağır şeylerin kısıtlayıcılığı yerine; yeni göçebeliği temsil eden cep telefonları, taşınabilir ve kullanıp atılabilir aygıtlar gibi kültürel simgelerin hakimiyeti esastır (Bauman, 2019: 192). Birer özgürlük göstergesiymiş gibi pazarlanan bu simgeler, “araçların dışında kalma”nın topyekûn “dışarda ve geride kalma” anlamında okunduğu tersten-otokratik bir düzeni çağrıştırmaktadır. Bu açıdan belki de teknoloji formunda linçin ilk aşaması onu kullanmama tercihi veya eğilimi gösterenler üzerinde uygulanmaktadır. Leonhard da (2018: 181) bağlantıyı kesenin ve kişisel verileri paylaşmayı reddedenin önce toplum, sonra da sistem tarafından cezalandırılmaktan kurtulamayacağını ifade etmektedir.

Mirani ise (2021: 176), Leonhard’ın aksine, mobil teknolojiler hakkında getirilen eleştirileri bağnazlık ve ufuksuzlukla ilişkilendirdikten sonra, bu mecralarda gezinenlerin esasında bütün renkleriyle dünyayı gözlemlediklerini, ona katıldıklarını iddia etmektedir.

Mirani'nin bu yorumlaması, her şeyden önce, siber-uzamdaki renklerin ve dünyanın sanrılarla dolu olduğu fikrini göz ardı etmektedir. İkinci olarak Mirani, burada kalıcılığı ve derinliği esas alan bir ilişkinin yaşandığını varsaymaktadır. Ne var ki sanal ilişkideki dijital bedenler; birbirleriyle ancak haz veya nefret duygusu yükseldiğinde ilişkiye geçmektedirler. Bu açıdan özellikle sanal linç ekseninde mobil teknolojilerin rolü oldukça kayda değerdir. Han (2020b: 22), akıllı telefonları “kutsal nesne”ler olarak tanımlarken, cep telefonuna tespih gibi yaklaşan kullanıcıların aktif ritüellerini⁴ öne çıkarmaktadır.

Sosyal medya kültüründe kullanıcı bireylerin en büyük zafiyetleri; en çok bağımlısı oldukları şeylere dairdir. Fakat buradaki zafiyet salt kullanıcının değil; söz konusu mecranın da açık yarasıdır. Çünkü her şeyin popülerleşmek adına teşhir edildiği bu uzam, tümüyle bağlantıdan ibarettir ve Goodman (2016: 340)'ın dediği gibi, bağlantı artıkça açık da artmaktadır. Gözlediğimiz nesnelere aynı zamanda gözleyici de olmaları (Han, 2020b: 69), bu riskin boyutlarını genişletmektedir. Örneğin; mobil teknolojilerindeki “kişisel”lik görünümü, bu riskin sonucu olarak ansızın kaybolabilmektedir. Bu anlamda bu teknolojiler; olanca esnekliğine rağmen kırılabilir, olanca şeffaflığına rağmen tekinsizdir. Bu kırılabilirlik ve tekinsizliğin metaforu, analiz edilen filmde de gösterildiği gibi, hack'le(n)medir. Hack kültürü, sosyal medyada sır modunda söylenen her “kişisel” paylaşımın aslında bir tür “dünyaya açma” edimi olduğunu, bizzat mecranın tekinsizliği gerçeğinin üstünden geçerek tescil etmektedir. Yani burada insanı var eden sınırlar, tıpkı filmin sonu gibi, an içinde onu yok da edebilmektedir.

Sonuç

Sosyal medya mecraları, sayısız iletiye ve görsele rağmen sonsuz bir iştahla sansasyon açlığı çekmektedir. Bu açlık, linç süreçlerine dâhil olan herkesi aynı suçun eşit ortakları yapmaktadır. “Bizler” der Baudrillard (2012b: 29-30), “*bu tekelleşmiş küresel ağların içinde yüzen rehineliz. Aynı zamanda hem kurban, hem de suç ortağı konumundayız. Egemenlik düzeninin en büyük kurnazlığıysa bu tekelin kimsenin denetiminin altında bulunmamasıdır. Olan biten bütün bu iyi ya da kötü şeylerden hiç kimse, hiçbir birey, devlet ya da yasal süreç sorumlu tutulamaz*”. Başka bir yerde, bizlerin artık gerçeğin oyuncularını değil; sanalın iki yana çalışan ajanlarını olduğumuzu öne sürmektedir (Baudrillard, 2010: 126). Bu sorun, filmde şu sözlerle karşılık bulmaktadır: “Birisinin ölmesini umarsızca istiyorsan; senin için birinin hayatı o kadar basitse, bir klavye uzaklığındaysa, sende ölmeyi hak ediyorsundur. Böylece dünyada ne kadar kötülük olsa da, sadece iyilikle karşılık veren insanlar hayatta kalır”.

Han (2020a: 54), “dijital mahalle” olarak tanımladığı sosyal medyanın yalnızca hoşagidecek şeylerin sunulduğu mahrem bir alan olduğunu öne sürmektedir. Oysa öncelikle buradaki “mahalle” kavramı, müphem dijital kültür için hala belli bir mekansallığın varlığında ısrar etmektedir, ki bizce artık böyle bir adresten artık bahsedilemez. İkincisi; burada “hoşagidecek şeylerin” değil; bize göre “şeylerin hoşagidecek şekilde” sunulması esastır. Üçüncüsü; yine burada rahatlıktan bahsetmek de güçtür. Kullanıcılar bu ağda -yani

4 Byung Chul-Han bu kutsal nesne benzetmesinin devamında akıllı telefonu günah çıkarma sandalyesi olarak betimlemektedir (2020b: 22). Fakat bizce buradaki günah çıkarma eylemi, kapalı kapılar ardında değil; sosyal medyada kamusal olarak ve genellikle gösteri/ş kültürünü yeniden üretecek şekilde gerçekleştirilmektedir.

kaygan şimdi'lerin ortasında- mutlak mahremiyetle kesin bir rahatlığa kavuşmak bir yana, sanallığın belirsizliğinde sürekli olarak daha fazla mahremiyet çözümlümüne ve daha fazla yorgunluğa duçar olmaktadır. Zaten ağın, kullanıcılar dünyasındaki tüm albenisi, belki de hiçbir zaman gerçekleşmeyecek olan bu zımnî tatminsizlik duygusuna dayanmaktadır. Bunun sonucunda; her tatminsizlik yeni bir hınç ve huzursuzluk olarak kendi küllerinden doğmaktadır. Ağ'ın neden olduğu ve kullanıcının benliğinde büyüyen bu hınç duygusu, kolayca ve muhakkak öteki'ne yönelmektedir. Modern dış dünyanın deneyimi olan sanal linç kültürü, bu kadim içsel kısır döngünün sonucu ve yeni versiyonudur.

Sanal linç örneğinde görüldüğü gibi, sosyal medya kendi gerçeklik uzamını tasarlamakta ve yaşatmaktadır. Bu kendine özgü yeni gerçeklik, asırlardır bildiğimiz gerçekten oldukça farklıdır. Dahası bilinen gerçek ve gerçeğin son kalesi olarak görülen beden, artık bu yeni gerçekliğin hem hizmetçisi, hem deneği, hem de ayak bağıdır. Fakat kullanıcılar için bu, her nasılsa ciddi bir sorun olarak görülmemektedir. Baudrillard (1995: 71) artık hiçbir şeyin bizleri tiksindirmedeğini söylerken, kastettiği olgunun günümüze izdüşümü belki de budur. Modern birey, içinde yaşadığımız çağda, kanımızca yalnızca teknolojik hızını kısıtlayan şeylere karşı tiksinti duymaktadır. O önündeki ekranla ve benliğinde beliren engellenemez sanal coşkuya rağmen, daima asosyal kıpırtısızlık halindedir. Her şeyi ekranı, her yeri odası yapmış bu mekansızlık mekanında hiçliği tavaf etmektedir. En derin acılar bile, bu mecradaki sanal bedeninde yalnızca bir "bakış" miktarı yer tutmaktadır. Daha sonra ufak bir parmak hareketiyle bu bakışı da öteleyip; sonsuz yeni görüntülerin dünyasında yitiğini aramayı sürdürmektedir.

Sosyal medya gözün devamlı açık ve dinamik olmasını dayatmaktadır. Bakış daimi, takip sürekli olmalıdır. Ne var ki gözün bu zoraki açıklığı, arzulanan tefekkürün yitimidir. Çünkü tefekkür, Pallasmaa (2016: 56)'nın altını çizdiği gibi, düş kurarken veya müzik dinlerken yaptığımız gibi görme duyusunun kapatılmasını gerektirmektedir. Oysa bu mecrada sörf yapan kişinin dışı sessizliğe bürünse de; zihni daima gürültülü ve dağınıktır. Zira Han (2019b)'ın teşhis ettiği şekilde, paylaşımlardan oluşan yığılma gürültüyü arttırmaktadır. Oysa tefekkür, içinde huzur ve sessizliğin birleştiği sükûneti gerektirmektedir. Alain de Botton (2015: 17) da bunun önemini ve dolayısıyla güçlüğünü şöyle özetlemektedir: "artık bir dakikalık bir sükûnet ne büyük bir başarı sayılıyor; dikkatimiz dağılmadan uykuya dalmak ya da bir arkadaşımızla sohbet etmek nasıl da bir tür mucizeye dönüştü ve haber girdabından bir günlüğüne olsun uzaklaşıp yağmurun ve kendi düşüncelerimizin sesi hariç hiçbir şeyi dinlememek, nasıl keşiflere özgü bir disiplin gerektiriyor". Buna göre linç kültürünün çözümüne yönelik bu sükûnetin kazandırılmasında ve kolektif hıncın arındırılmasında gözü kapatmak bakıştan; tefekkür bilgidir; duyarlılık da farkındalıktan anlamlıdır.

Unutmamak gerekir ki; sosyal medya kitlesinin yürüttüğü linç, mecranın özsunumunun aksine hiç de sanal değildir. Burada(n) insanlar veya gruplar üzerinde yürütülen linç kampanyaları sonunda, insanlar "gerçek" hayatlarıyla ilgili "gerçek" kararlar almaya zorlanmaktadır. Linç sürecine katılanlar, sosyal medyanın özgürlük yanılması altında "olumluluğun şiddeti"⁵ yürütür görünseler de (Turan, 2017: 129); buradaki şiddet, olumluluğun gerektirdiği gizlilikten uzaktır. Aksine, sanal kitle,

5 Byung Chul-Han'ın "olumluluğun şiddeti" ifadesi, açıkça görünmeyen ve yıkıcı olarak da algılanmayan şiddet formunu işaret etmektedir (2018a).

uyguladığı şiddeti apaçık ve aralıksız biçimde teşhir etmekte ve kendisi hakkında oluşan duyarsızlaşmayı tekrarlı-görünürlük üzerinden sağlamaktadır. Bu, sürekli seri-devinimde olan bir şeyin görünürlüğünü algısal olarak yitirmesi gibidir. Mecra hakkında beliren “hafızasızlık” izleniminin sebebi de bu hız-görüntü yanılmasıdır. Ne var ki geçiciliğin izlenimleriyle yüklü olan mecrada, gerçekte derin bir kalıcılık söz konusudur. Paylaşılan her şey tüm detaylarıyla mecranın belleğine akmakta ve büyük veri yığınları işlenerek, tanımlayıcı bilgi çıktıları olarak pazarlanmaktadır.

Dijitalin belleğinde mutlak anlamda silmeye ve unutmaya yer yoktur. Yazılmış her söz, paylaşılmış her fotoğraf, gerekli olduğunda yeniden kullanılacak şekilde daima tetikte beklemektedir. Filmde görüldüğü gibi, uzamın öteki ucundaki — ki orası ağ’ın ulaştığı her yerdir — birini devre dışı bırakmak için, sıradan bir klavye teması yetmektedir. Klavye, bu çağın giyotinidir. Üstelik yakında bunun için “dokunma”ya bile gerek kalmayacaktır. Ufak bir parmak hareketi ya da zihinden ansızın geçirilen bir düşünce ve hatta belki de refleks, kimliği belirsiz ama gerçek kişilere yaşamı dar edecektir. Ve muhtemelen o kişi için kaçacak bir köşe ya da sınımlanabilecek bir inziva mekânı olmayacağı gibi; az önce tık’layan kişi de sıranın kendisine gelmesinden de kurtulamayacaktır. Çünkü sanal linç; linçin öznesi olan ama nesnesiymiş görünen kişinin kendisiyle ilgilidir. Linç; onun açmazlarıyla başlamakta, onunla sürmekte ve er ya da geç onda son bulmaktadır.

Kaynaklar

Adorno, Theodor W., (2005). *Minima Moralia*, Çev., Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları.

Adorno, Theodor W., (2011). *Kültür Endüstrisi - Kültür Yönetimi*, Çev., N. Ülner, M. Tüzel ve E. Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aloğlu, Ebru, (2018). “Sosyolojik Perspektiften Linç ve Toplumsal Şiddet Sarmalı”, *Sosyoloji Dergisi*, (38), s. 219-230.

Barrett-Maitland, Nadine ve Lynch, Jenice, (2020). “Social Media, Ethics and the Privacy Paradox” <https://www.intechopen.com/online-first/social-media-ethics-andthe-privacy-paradox>. Erişim Tarihi: 10 Haziran 2021.

Barthes, Roland, (2015). *Bir Deneme Bir Ders: Eiffel Kulesi ve Açılış Dersi*, Çev., M. Rifat ve S. Rifat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Baudrillard, Jean, (1991). *Sessiz Yığınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu*, Çev., Oğuz Adanır, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baudrillard, Jean, (1995). *Kötülüğün Şeffaflığı: Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*. I. Ergüden (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, Jean, (2001). *Tam Ekran*, Çev., B. Gülmez, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Baudrillard, Jean, (2010). *Cool Anılar III-IV*, Çev., Yaşar Avunç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, Jean, (2012a). Kusursuz Cinayet, Çev., N. K. Sevil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, Jean, (2012b). Karnaval ve Yamyam, Çev., O. Adanır, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Baudrillard, Jean, (2013). Amerika, Çev., Y. Avunç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, Jean, (2014). Cool Anılar I-II 1980-1990, Çev., A. Sönmezay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Zygmunt ve Lyon, David, (2018). Akışkan Gözetim, Çev., E. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Zygmunt, (1998). Sosyolojik Düşünmek, Çev.,A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Zygmunt, (2010). Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?, Çev., Funda Çoban, İstanbul: De Ki Basım Yayım.

Bauman, Zygmunt, (2011). Postmodern Etik, Çev., A. Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Zygmunt, (2016). Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları, Çev., A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Zygmunt, (2017). Postmodern Etik, Çev., A. Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Zygmunt, (2019). Akışkan Modernite, Çev., S. O. Çavuş, İstanbul. Can Yayınları.

Botton, Alain de, (2015). Haberler: Bir Kullanma Kılavuzu, Çev., Zeynep Baransel, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Brooker, Charlie, (2011). “The Dark Side of Our Gadget Addiction”. The Guardian. 1 Aralık 2011. <https://www.theguardian.com/technology/2011/dec/01/charlie-brooker-dark-sidegadget-addiction-black-mirror>. Erişim Tarihi: 06.06.2021.

Brooker, Charlie, Jones, Annabel ve Arnopp, Jason, (2018). Inside Black Mirror, London: Penguin Random House.

Canetti, Elias, (2014). Kitle ve İktidar, Çev., G. Aygen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Castells, Manuel, (1996). The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. I. Malden, MA; Oxford, UK: Blackwell.

Craven, Paul ve Wellman, Barry, (1973). “The Network City”, Sociological Inquiry. 43 (3–4). S. 57–88.

Datareportal (2021). “Digital 2021: Global Overview Report”, 27 Ocak 2021, <https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report>. Erişim Tarihi: 6 Haziran 2021.

Demir, Sertaç Timur, (2021). Büyüyen Veri Küçülen İnsan: Şimdileşen Geleceği Kara Ayna'da Seyretmek. TRT Akademi, 6 (11), 88-105. DOI: 10.37679/trta.816681

Diken, Bülent ve Laustsen, Carsten B., (2008). Sociology through the Projector, London: Routledge.

Ellul, Jacques, (2003). Teknoloji Toplumu, Çev., M. Ceylan, İstanbul: Bakış Yayınları.

Goodman, Marc, (2016). Geleceğin Suçları: Dijital Dünyanın Karanlık İki Yüzü, Çev., C. Özdemir, İstanbul: Timaş Yayınları.

Han, Byung Chul, (2018a). Şiddetin Topolojisi, Çev., D. Zaptçioğlu, İstanbul: Metis Yayınları.

Han, Byung Chul, (2018b). Güzeli Kurtarmak, Çev., K. Filiz, İstanbul: İnsan Yayınları.

Han, Byung Chul, (2019a). Zamanın Kokusu: Bulunma Sanatı Üzerine Felsefi Bir Deneme, Çev., Ş. Öztürk, İstanbul: Metis Yayınları.

Han, Byung Chul, (2020a). Şeffaflık Toplumu, Çev., H. Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları.

Han, Byung Chul, (2020b). Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri, Çev., H. Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları.

Hiltz, Starr Roxanne, ve Turoff, Murray, (1978). The Network Nation. Reading, MA: Addison-Wesley.

Le Breton, David, (2016). Bedene Veda, Çev., A. U. Kılıç, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Leonhard, Gerd, (2018). Teknolojiye Karşı İnsanlık: İnsan ile Makinenin Yaklaşan Çatışması, Çev., C. Akkartal ve İ. Akkartal, İstanbul: Siyah Kitap.

Martin, James, (1978). The Wired Society, N. J.: Prentice Hall.

Maya, Aline, (2020). Hated in the Nation and #DeathTo: What are the Consequences of Trial by Twitter?, İçinde David K. Johnson (Ed.). Hoboken, NJ : Wiley-Blackwell.

Mirani, Leo, (2021). 'Kişisel Teknoloji Gerçekten Kişisel Oluyor'. D. Franklin (Ed.). Mega Tech-2050'de Teknoloji, Çev., B. Şeyrek, İstanbul: Kolektif Kitap, s. 165-176.

Pallasmaa, Juhani, (2016). Tenin Gözleri, Çev., A. U. Kılıç, İstanbul: YEM Yayın.

Pettman, Dominic, (2017). Sonsuz Dikkat Dağınıklığı: Gündelik Yaşamda Sosyal Medyaya Odaklanmak, Çev., Y. Çetin, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Putri, Sheila, Adena, ve Nafisah, Nia (2020). Construction of Dystopia in Black Mirror: Hated in the Nation, Passage, 8 (1). 87: 103.

Ronson, Jon, (2015). So You've Been Publicly Shamed. New York: Riverhead Books.

Sennett, Richard, (2013). Kamusal İnsanın Çöküşü, Çev., S. Durak ve A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Simmel, Georg, (2015). Modern Kültürde Çatışma, Çev., T. Bora, U. Özmakas, N. Kalaycı, E. Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.

Simon, Herbert A., (1971). Designing Organizations for an Information Rich World. In M. Greenberger (ed.), Computers, Communications, and the Public Interest, s. 37-72.

Sutherland, J-A ve Kathryn M. F. 2013. Cinematic Sociology: Social Life in Film, Thousand Oaks, CA: Sage.

Turan, Hatice, (2017). Sosyal Medya'da Şiddet: Sağduyunun Yitiminde Başkalık ve Kendilik Deneyimleri. Marmara İletişim Dergisi, (27), s. 121-133.

van Dijk, Jan, (1991) De Netwerkmaatschappij: Sociale aspecten van nieuwe media, Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Virilio, Paul, (2003). Enformasyon Bombası. İ. Şahin (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Watt Smith, Tiffany, (2020). Schadenfreude: Başkasının Talihsizliğinden Duyulan Keyif, Çev. N. Bingöl, İstanbul: Kolektif Kitap.

Wu, Tim, (2017). Dikkat Tacirleri. Çev., B. Karal, İstanbul: The Kitap Yayınları.

Zizek, Slavoj, (2012). İdeolojinin Aile Miti, Çev. , M. Yıldırım, İstanbul: Encore Yayınları.

Araştırmacı Katkı Oranı: Araştırmacılar çalışmaya eşit oranda katkı sunmuştur.

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar: Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Tele-klinik Dizilerde ‘Gerçekliğin’ Manipülasyonu: “Kırmızı Oda”

Manipulation of ‘Reality’ in Tele-clinical Series: “Kırmızı Oda/Red Room”

Candan Koçak, Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, E-posta: ckocak@agri.edu.tr

<https://doi.org/10.47998/ikad.940528>

Anahtar Kelimeler:

Televizyon,
Gerçeklik,
Mizansen,
Kırmızı Oda,
Tele-klinik Diziler.

Öz

Geniş izleyici kitlesine sahip olan televizyon dizileri, gerçek yaşam öykülerinden esinlenmiş olsa da olmasa da, senaristlerin hayal gücü, yönetmenin çekim teknikleri ile izleyiciyi ekrana bağlama özelliğine sahiptir. Toplumsal olaylar, kültürel çeşitlilik gibi alanlardan beslenen özellikle dram türündeki dizilere son zamanlarda “Gerçek hayat hikâyelerinden uyarlanan” spotuyla başlayan yenileri eklenmiştir. Çalışmanın amacı; gerçek yaşam öykülerinin uyarlaması olan ve son yıllarda televizyon kanallarında kendine yer bulan dramatik dizi yapımlarına genel bir çerçeve çizerek, tele-klinik¹ olarak nitelendirilen bu dizilerde, ‘gerçekliğin’ nasıl sunulduğunu ve izleyicinin bunu nasıl algıladığını ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışma; mizansen analizi ve yarı yapılandırılmış görüşme gibi nitel araştırma yöntemleri ışığında gerçekleştirilmiştir. Çalışma, tele-klinik olarak adlandırılan ve gerçek yaşam öykülerine dayanan “Kırmızı Oda” dizisinde hangi kodlar aracılığıyla ‘gerçeklik’ algısının yaratıldığı sorusuna odaklanmaktadır. Mizansen analizi neticesinde, gerçek yaşamdan esinlenen senaryoya ek olarak yakın plan çekimi, oyuncu seçimi, ‘doğallık’ (makyaj, kostüm, konuşma, vb.) ve psikolojik vurgu gibi destekleyici unsurlar aracılığıyla ‘gerçeklik’in manipüle edildiği; izleyici görüşmeleri sonucunda ise en çok hikâyenin, kısmen de oyunculukların ‘gerçekliğin’ alınmasında etken olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Keywords:

Television,
Reality,
Mise-en-scene,
Kırmızı Oda/Red
Room,
Tele-clinical Series.

Abstract

Television series, which have a wide range of audience, have the ability to connect the audience to the screen with the imagination of the screenwriters and shooting techniques of the director whether they are inspired by real life stories or not. New TV series starting with a spot “adapted from real life stories” have recently been added especially to dramas which are fed from such areas as social events and cultural diversity. The aim of this study is to reveal how ‘reality’ is presented and how it is perceived by the viewer in these series which are described as tele-clinical² by drawing a general framework for dramatic series productions which are adaptations of real life stories and which have been appearing on TV channels in recent years. In this context, the study has been carried out in the light of qualitative research methods such as mise-en-scene analysis and semi-structured interview. The study focuses on the problematic through which codes the perception of ‘reality’ is created in the series “Kırmızı Oda/Red Room” which is called as a tele-clinical series and which is based on real life stories. As a result of the mise-en-scene analysis; it has been observed that, in addition to the scenario inspired by real life, ‘reality’ is manipulated through supportive elements such as close-up shooting, casting, ‘naturalness’ (make-up, costume, speech, etc.) and psychological emphasis. Meanwhile; as a result of the audience interviews, it has been observed that the story, mostly, and acting, partly are the factors that affect the perception of ‘reality’.

1 Tele-klinik kavramı gerçek hayat hikâyelerinden uyarlanan yapımlarda, psikolog-danışan diyalogları aracılığıyla, izleyiciye klinik bir ortamdaymış hissi uyandıran ve hatta öğretici özelliği ile bilgi veren televizyon dizilerini ifade etmek için çalışmanın yazarı tarafından önerilmiştir.

2 The concept of tele-clinical has been proposed by the author of the study in order to express the series which give the audience the feeling of being in a clinical environment and even give information with an instructive feature through psychologist-client dialogues in real life stories.

Giriş

Sinemada yapılan ‘gerçeklik’ tartışmaları, televizyon anlatılarında da benzer bir çerçevede gerçekleşmektedir. Kabadayı (2009: 131)’nın da ifade ettiği gibi anlatım aracı olarak değerlendirildiğinde televizyon ve sinema, birçok benzerlikleri bulunan kitle iletişim araçlarıdır. Estetik açıdan ikisi arasında karşılaştırma yapıldığında, sinemanın tarihsel olarak daha eski oluşu, onun üzerinden değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Çünkü televizyon son yıllarda kendi estetik kodlarını üretmiş görünse de hâlâ sinemanın mirasından faydalanmaktadır. Televizyonda gerçek(miş) gibi sunulan pek çok program, dizi, film, geniş izleyici kitlesine ulaşmaktadır. Kaybolan yakınlarını arayanlar, evlenmek isteyenler, kayınvalidesi ile yarışmaya katılanlar ve ‘gerçek hayat hikâyelerinden’ uyarlanan diziler, ‘gerçekliğin’ televizyonda da sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda televizyondaki ‘gerçeklik’i anlamak için çalışmada sinema çerçevesinden ortak bir tartışma yürütülmüştür.

Benzerliği yaratan resme karşılık fotoğraftaki görüntü, nesnenin kendisi konumundadır. Dolayısıyla fotografik görüntüde yeniden üretim söz konusu değildir. Çünkü olay, kameranın önünde olduğu gibi gerçekleşmekte ve böylece ilginçliğini kaybetmektedir. Bu nedenle Bazin (2011: 19, 35-46, 57-61), montajın önemini her fırsatta vurgulamaktadır. Ona göre montaj, zaten perdede, ekranda gerçekliği görmek istemeyen izleyici için, soyut bir anlam yaratıcısıdır. Öyle ki bir filmde gördüğümüz her şey montajın sihidir ve bu nedenle film yapımında montaj tek yoldur. Montaj aracılığıyla görüntülere yüklenen anlamlar, izleyicinin yorum yapabilmesini sağlamaktadır. Böylece montajlı görüntü, gerçekliği kurgulamaktadır. Montaj, görüntüler arasındaki hem plastik dışavurumculuğu hem de sembolik ilgiyi ekleyerek gerçekliği sağlamaktadır. Ayrıca Bazin, bazı sahnelerin mekânsal birliğini sağlamak için alan derinliği ve uzun çekim tekniklerinin kullanılması gerektiğini de ifade etmektedir. Bazin, dramatik sahneleri kesip-birleştirmenin, o sahneyi gerçeklikten uzaklaştırıp, hayali bir şeye dönüştüreceğini ve bunu engellemenin yolunun plan-sekans olduğunu düşünmektedir. En temel düzeyde dahi gözün gördüğü görüntü ile kameranın gerçeklikten yarattığı görüntü arasında büyük farklılıklar bulunmakta ve bu farklılıklar gerçekliğin sanatsal olarak biçimlendirilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla sanatçının montajın da yardımıyla hayal gücünü aktarma olanağı bulması, bir filmin sanat eseri olarak nitelendirilmesinde büyük bir etkidir (Arnheim, 2002: 109-110). Godard ise montajla yaratılan gerçeklik ile ilgili karşıt görüşleriyle ön plana çıkmaktadır. Godard, montajın ‘mekânı parçala-birleştir’ anlayışına, gerçekliği manipüle edici olması dolayısıyla karşı çıkmaktadır. Çünkü ona göre, hiçbir film, gerçekliği kusursuz biçimde sunamaz. Brecht’in “Gerçeklik, gerçekliği yeniden üretmeyi değil, şeylerin gerçekten nasıl öyle olduğunu göstermeyi de kapsar” düşüncesini destekleyen Godard, bu nedenle sinemanın, temsil edici değil göstermecisi olması gerektiğini savunmaktadır (Aktaran: Monaco, 2001: 389-393). Gerçeklikle ilgili montajın yanı sıra mizansenin diğer unsurları da önem arz etmektedir. “Sahnenin içine konanlar” anlamına gelen mizansen, bir plan, sahne veya filmin, görsel anlamda estetik olmasının yanı sıra hissini de etkileyen unsurların toplamını ifade etmektedir. Nesnelerin etkileşimi, karakterler, ses, renk, derinlik, gölge, ışık, plan seçimi, kompozisyon, prodüksiyon tasarımı (Landau ve Frederick, 2012: 42) yani çekimle ilgili her şey

mizansenin unsurlarını oluşturmaktadır. Ayrıca dekor/mekân, aydınlatma, kostümler, saç, makyaj, karakterlerin ve kameranın hareketleri başta olmak üzere perdede görünen tüm öğeler, mizansenin parçalarıdır (Kabadayı, 2020: 113).

2017'de İstanbullu Gelin ile başlayıp, 2019'da Doğduğun Ev Kaderindir, 2020'de Kırmızı Oda ve Masumlar Apartmanı ile devam eden, gerçek hayat hikâyelerinden uyarlanmış diziler, yüksek izlenme oranlarına ulaşmıştır. İstanbullu Gelin dizisinin yirmi yedinci bölümü¹ ile görülmeye başlanan psikiyatr ve danışan karakterlerinin uzun diyaloglarından oluşan sahneler, zamanla dizinin önemli bir parçası haline gelmiştir. İlerleyen süreçte Gülseren Budayıcıoğlu'nun eserlerinden uyarlanan diğer dizilerde de benzer durumlara rastlanmaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan Kırmızı Oda²'nin senaryosu ise neredeyse tamamen psikiyatr-danışan sahnelerinden oluşmaktadır. Ayrıca Kırmızı Oda'nın psikiyatr karakterinin, yine aynı kanalda yayınlanan ve gerçek yaşam öykülerine dayanan Doğduğun Ev Kaderindir dizisinin başrol oyuncusu ile seans yapması dikkat çekmektedir. Özellikle İstanbullu Gelin ve Kırmızı Oda dizilerinde rastlanan danışan-psikiyatr seansları, televizyondaki klinikler gibi algılanmaktadır. Bu nedenle bu tarzdaki diziler çalışmada 'tele-klinik' kavramı ile nitelendirilecektir.

Çalışmanın çıkış noktası olan tele-klinik dizilerde, gerçek yaşamdan uyarlanmış hikâyeler ve psikiyatr-danışan diyalogları ile sunulan 'gerçekliğin' izleyiciler tarafından nasıl alımlandığı sorunsalının yanı sıra mizansenin hangi kodlar aracılığıyla nasıl yaratıldığına da odaklanılmaktadır. Bu bağlamda TV8 kanalında yayınlanan Kırmızı Oda adlı dizi evreninde, aynı karakterlerin hikâyelerini tekrarlamamak adına örneklem olarak sezonun başından, ortasından ve sonundan³ iradi olarak üç bölüm seçilmiştir. Çalışmanın amacı, gerçek yaşam öykülerinin uyarlanması olan ve son yıllarda televizyon kanallarında kendine yer bulan dramatik dizi yapımlarına genel bir çerçeve çizerek, tele-klinik olarak nitelendirilen bu dizilerde, 'gerçekliğin' nasıl sunulduğunu ve izleyicinin bunu nasıl alımlandığını ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışma mizansen analizi ve yarı yapılandırılmış görüşme gibi nitel araştırma yöntemleri ışığında gerçekleştirilecektir. Çalışmada, öncelikle sinemadaki biçimci ve gerçekçi yaklaşımlara kısaca değinilecek ve daha sonra mizansen unsurları tek tek ele alınacaktır. Çizilen kuramsal çerçevenin ardından, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile diziyi 'iyi' derecede takip eden izleyicilerin cevapları doğrultusunda, mizansen eleştirisi yapılacaktır. Televizyonda ilk kez denenen formatı ile Kırmızı Oda'nın geniş izleyici kitlesine ulaşmış olması ve çalışmanın yapıldığı süre içerisinde farklı bir araştırmaya rastlanmaması önem arz etmektedir.

Çalışmanın kuramsal çerçevesi, "Gerçek mi Kurgu mu?", "Mizansenin Hikâyesi/ Hikâyenin Mizansenini" başlıkları ile ele alınmıştır. Bulgular kısmı ise derinlemesine görüşme neticesinde elde edilen veriler ve mizansen eleştirisi ışığında; "Gerçeğin Yakın Planı: Göz Göze, Diz Dize", "Hikâye: Aslolan Gerçek", "Oyuncu Seçimi: Ben Sen miyim?" ve "Doğallığın Makyajı: Gözyaşı" başlıkları altında değerlendirilecektir⁴.

1 <https://puhutv.com/istanbullu-gelin-27-bolum-izle>

2 Dram ve psikoloji türlerindeki *Kırmızı Oda*'nın bölüm süresi ortalama 150 dakikadır.

3 2. Bölüm (11 Eylül 2020), 18. Bölüm (1 Ocak 2020) ve 25. Bölüm (19 Şubat 2020)

4 Burada belirtmelidir ki Gülseren Budayıcıoğlu'nun danışan hikâyelerini derlediği kitapları ve bu kitaplardan uyarlanan dizileri, başta psikiyatr, psikologlar olmak üzere geniş bir kitle tarafından eleştirilmektedir. Yapılan eleştiriler, özellikle danışan hakları çerçevesinde, mesleki etik ihlali olduğu yönünde yoğunlaşmaktadır. Ancak eleştirilerin doğrudan Gülseren Budayıcıoğlu ile ilgili olması, çalışmanın amacının dışına çıkmasına neden

1. Gerçek mi Kurgu mu?

Kurgu (montaj) ile elde edilen gerçekliğin yanı sıra kurgulanmış hikâyenin gerçek olarak sunulması da gerçeklikten uzaklaşmaktır. Çünkü gerçeklik, bir şeyin olduğu gibi görünmesidir.

Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünde ‘gerçek’, “Bir durum, bir nesne veya bir nitelik olarak var olan, varlığı inkâr edilemeyen, olgu durumunda olan”; ‘gerçeklik’, “Gerçek olan, var olan şeylerin tümü, hakikat”; ‘gerçekçilik’ ise “Gerçekçi tutum ve davranış. Gerçekleri olduğu gibi yansıtmaya çalışan sanat çığırını” (1998: 840-841) şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere herhangi bir şeye ‘gerçekçi’ denebilmesi için gerçeğin olduğu gibi yansıtılması gerekmektedir. Oysa sinema ile başlayan ‘gerçekçilik’ tartışmalarında ön plana çıkan montaj, çekim teknikleri, dekor, oyunculuk, makyaj, aydınlatma gibi mizansen unsurları, aslında gerçekliğin yeniden üretimini ortaya koymaktadır.

Gerçekçi edebiyatın insan tecrübesine dayandığı felsefeye göre romandaki baş karakterin yaşadığı değişim süreci içerisinde, geçmişin reddi, geleceğin ise yeni bir inşası bulunmaktadır. Böylece gerçekçi edebiyat kuramı, insanı ruh-beden sentezi olarak ele almakta ve onu olduğu gibi değil olması gerektiği gibi betimlemektedir (Kantarcıoğlu, 1993: 143-145). Edebiyatta gerçeklik ile ilgili tartışmalarda, edebi metinlerin gerçeği (hakikati) anlatamayacağı, edebiyatın anlamının duygusal olmasından dolayı burada sanata özgü bir gerçeklikten bahsedilebileceği görüşü ağırlık kazanmıştır. Buna göre, yazınsal metinde bahsedilen kişiler, gerçek yaşam dünyasında var olan kişiler değildir. Çünkü onlar kurmaca bir dünyada yaşamaktadırlar. Kurmaca dünyanın gerçek yaşamdakine benzeyen inançları, yaşam biçimleri, töre ve gelenekleri olsa da kurmaca metin, dış dünyayı yansıtan bir kopya değildir (Moran, 2012: 242-251). Bu bağlamda edebiyatta ve sinemada gerçekliğin temel çıkış noktalarından biri “mimesis”tir. Aristo’ya göre “mimesis” kavramı, doğa ve insan davranışının sanatta taklide dayanan temsili anlamına gelmektedir (Gök, 2007: 116). Edebiyatta ise “İtibarı Âlem Yaratma”da,

olacağından, bu tartışmalar araştırmaya dâhil edilmemiştir. Yine de okuyucunun merakını gidermek adına bazı örneklerle burada değinmek yerinde olacaktır.

Dr. Gülseren Budayıcıoğlu’nun “terapiye gelen hastalarından izin almadan onların hikâyelerine kitaplarında yer vermesi” iddiası sosyal medyada gündem oldu. (<https://kayipriitim.com/haberler/dizi/kirmizi-oda-4-bolum-meslek-etigi-elestiriler/>)

A: Psikoterapi süreçlerinin öyküleştirmesi etik mi?

B: Değil. Öncelikle terapistin danışanından bu konuda izin ya da onam alması gibi bir durum mevzu bahis değil... Buna karşın hâlâ bizzat kendi danışanlarının öykülerini kullanıyor olması bu durumun röntgeni arzuları daha çok tatmin edeceğini öngörmesiyle ilgili olabilir. Bir film izlerken “gerçek olaylardan uyarlanmıştır” ibaresinin filmi daha ilgi çekici kılmaması gibi. (<https://m.bianet.org/bianet/toplum/232877-terapinin-dogasina-zit>)

Terapiler esnasında paylaşılan tüm bilgiler, hasta-doktor gizliliği çerçevesinde gerçekleşir. Ancak dizinin konusunun tam olarak bu gizli bilgiler olması ve dizide konuşulan tüm detayların anlatılması büyük bir tepki topladı. İnsanların o güne dek sadece doktoruna anlattığı bilgilerin bir televizyon dizisinde yer alması, o travmaları yaşayan insanları yeniden tetikleyebilir ve bu uzak bir ihtimal değil. Bunun dışında dizideki terapi sahnelerinin sohbet havasında geçmesi ve kullanılan mimikler, bu mesleği gerçek hayatta icra eden kişileri rahatsız etmiş durumda. Bu iki nedenden dolayı sosyal medyada diziyeye karşı büyük bir tepki var. (<https://trsondakika.com/kirmizi-oda-dizisi-tartisma-yaratti-bu-etik-mi-sondakika-sondakikahaberleri/>)

“mimesis”e başvurulmaktadır. Buna göre “mimesis”, harici âlemden alınan unsurlarla, üzerinde yaşadığımız dünyaya benzeyen ancak farklı olan bir âlem yaratmaktır. Yani ortada bir model vardır ki bu dış dünyadır, itibarı âlem ise bu modele göre oluşturulan dünyayı ifade etmektedir (Aktaş, 1984: 17).

Gerçek zaman ve mekânı korumaya çalışan realistlere karşın formalistler, seyirciye izlediklerinin kurgulanmış bir temsil olduğunu hatırlatmak için kasıtlı olarak zaman ve mekân müdahale etmektedirler (Barnwell, 2011: 190). Sürece montajın da dâhil olması ile gerçeklik kurgulanmış bir hal almaktadır. Eisenstein (1984: 24), filmin görevinin sadece mantıkla oluşturulmuş bir hikâye anlatmak değil kurgu yardımıyla coşturucu ve uyarıcı bir öykü yaratmak olduğunu iddia etmektedir. Filmde konunun yerli yerine oturtulması için montaja başvurulması ve tüm hilelerin birbiriyle uyumlu bir şekilde işlemesi gerektiğini savunan Bazin (2011:62-107)'e göre; kurgunun değeri, gerçek ile hayal gücünün birleştirilmesi ile elde edilen görünümde ortaya çıkmaktadır. Oysa montajı mizansenin bir parçası olarak yeniden tanımlayan Godard'a göre hiçbir film gerçekliği kusursuz biçimde sunamaz çünkü montaj, yönlendiricidir. Dolayısıyla Godard, sinemanın, temsil edici değil göstermeci olabileceğini savunmaktadır (Aktaran: Monaco, 2001: 389-393). Olay akışı içerisinde sadece istenen nesne veya olayların seçilerek, birbirine bağlanması ile elde edilen montajlı görüntü, vurgulanmak istenen ve yeniden üretilen gerçekliği ortaya koymaktadır. Oysa gerçek anlamda yapılmış bir montaj, görünenin gerçekliğini bozmadan, doğasını değiştirmeden film elde edilmesini sağlamaktadır (Arnheim, 2002: 80-90). Televizyonda gösterilen şeyleri yargılayabilmek için ise olayların nasıl manipüle edildiği gerçeği dâhilinde, gösterilenin ne ölçüde planlandığını bilmek gerekir. Televizyon program türleri göz önüne alındığında, bir tarafta tamamen kurguya dayananlar; diğer yanda ise tamamen gerçek olan veya gelip geçen görüntüler yer almaktadır. Tamamen gerçek olan görüntüler ya önceden öngörülemeyen bir durumun otomatik kameralar karşısında gerçekleşmesi ya da önemli bir olayın özellikle belirlenmiş noktalara kameralar yerleştirilmesi ile kaydedilmesidir. Ancak tüm bu gerçek görüntüler bile bir programa dönüştüğünde kurgulanmış gerçekliğe dönüşmektedir (Esslin, 2001: 22-25).

Kracauer'a göre, kendi ürününü sergileme özelliğine sahip olan sinema, hayati olduğu gibi gösterirse gerçek anlamda var olabilir. Çünkü ona göre, “Öyküler olmaksızın, sinema, yaşamın yüzeysel görünüşüyle sınırlanmaya lanetlenmiştir” (Aktaran: Andrew, 2010: 193-207). Dolayısıyla Kracauer dikkatini anlatı filmine yöneltmiş ve gerçekliği hikâye bazında ele almıştır. Ona göre ideal film biçimi “bulunmuş öykü”dür. Bulunmuş öykü de kurmacadır ancak icat edilmeyip, keşfedilmiş bir hikâyedir. Çünkü film sadece kendisi için var olamaz, bir amaca hizmet etmelidir. Bu nedenle içine doğduğu gerçekliğe dönmek zorundadır (Aktaran: Monaco, 2001: 377-378). Bulunmuş öyküde tema, gerçeklikten gelmektedir ve birey tarafından sunulmaz. Çünkü bulunmuş öyküde birey, nesnel durumun insani yönlerini ortaya çıkarmak ve izleyicinin bunu derin bir duyguyla görüp, hissedebilmesi için vardır (Andrew, 2010: 209-211). O halde inandırıcılığı artıran gerçekçi anlatım, gerçeklik duygusu derinleşen izleyicinin duygularının somutlaşmasına da yardım etmektedir (Foss, 2012: 19). Yani bulunmuş öyküde, montajla ‘kurgulanmış’ bir gerçeklik değil gerçek hayattan alınmış hikâyenin gerçekçi diyalog, kostüm gibi unsurlarla desteklenmesi söz konusudur. Ancak yine de unutulmamalıdır ki ‘gerçek’ ile ‘gerçek-miş gibi’ arasında büyük fark vardır ve kurgunun, mizansenin olduğu herhangi bir yapıyı ‘gerçek’ olarak nitelendirmek mümkün görünmemektedir.

2. Mizansenin Hikâyesi/Hikâyenin Mizanseni

Perdede görünen her şey mizansen ise “hikâyenin mizanseni mi yoksa mizansenin yarattığı hikâye mi aslında sunulmak istenen?” sorusu bağlamında incelenen bu kısımda, çekim ölçekleri, ışık, ses, kamera hareketleri, dekor, kostüm, oyunculuk gibi unsurlar ele alınmaktadır. Özellikle yakın plan çekim tekniği ile belli unsurlara yapılan vurgu ile yaratılan mizansen, çalışmanın bulgular kısmında söylem analizi ile detaylandırılmıştır.

Gerçeklik yanılması, bilinen, aşına olunan gündelik yaşama ait görüntülerin ‘orada’ olduğuna izleyiciyi inandıran bir çeşit mizansendir (Corrigan, 2011: 71). Bu nedenle mizansende temel olan yönetmenin; “Neyi, nasıl çekeceği ve çektiğini nasıl sunacağı?”dır. Burada ilk iki soru mizansenin, son soru ise kurgunun alanına girmektedir (Monaco, 2001: 177).

Edgar-Hunt ve arkadaşlarına göre, kameranın çerçevesi içerisinde kalan tüm nesnelere organizasyonunu ifade eden mizansen, seyircinin gösterileni anlamasına yardımcı olmaktadır. Ancak mizansen, kameranın mesafesini, açısını ya da ses gibi görünmeyen şeyleri kapsamamaktadır (2012: 128). Benzer şekilde Corrigan da mizansenin, kurgudan, kameranın konumu ve hareketinden bağımsız özelliklerine karşılık geldiğini vurgulamaktadır. Ona göre, aydınlatma, kostüm, dekor, oyunculuk ile sahnede görünen şekil ve karakterler, mizanseni oluşturmaktadır (2011: 70). Oysa Kabadayı, günümüzde mizansenin daha geniş anlamda kullanıldığına dikkat çekmektedir. Ona göre, yönetmen veya yapımcının, izleyicinin alımlamasını yönlendirmek amacıyla kullandığı set kurulumu, kostüm tasarımı, aktörlerin performansları, aydınlatma, kameranın hareketleri, açıları, konumu ve ses gibi film çekimi ile ilgili her şey mizansenin unsurlarıdır (2020: 45). O halde mizansen unsurları, yönetmene gerçek yaşamdaki mekân ve görünümüleri kendi amacı doğrultusunda değiştirme olanağı sunmaktadır. Böylece yönetmen, somut görüntülerle gerçek yaşamdan düşlere, düşsel mekândan hayallere geçerek, kendine özgü sinemasal anlayışını ortaya koymaktadır (Gök, 2007: 115). Ancak mizansenin unsurları tek başına belli bir anlam taşısa da çekim ölçekleri, kamera hareketleri gibi teknikler ile vurgulanmakta ve anlam daha da derinleşmektedir.

Çekim ölçekleri, filmin türü, anlatısı ve üslubuna göre; aşırı genel, boy, diz, göğüs, yakın (yüz) ve aşırı yakın plan gibi farklılıklar göstermektedir. Ancak izleyicinin diyalog veya detayı görme arzusundan dolayı yakın plana sıklıkla başvurulmaktadır (Edgar-Hunt vd., 2012: 124). Özellikle seçilmiş bir kamera açısı, öykünün görselleştirilmesindeki çarpıcılığı yükseltebilmekte, yakın çekim ise vurgulanmak istenen bir ana, izleyiciyi yakınlaştırabilmektedir (Kafalı, 2000: 166). Yakın planda, el, ayak veya küçük nesnelere gibi kişisel detaylar vurgulanırken, aşırı yakın planda ise göz, dudak ya da küçük nesnelere en ince detaylarına odaklanılmaktadır. Bu sayede karakterin olaya verdiği tepki, mimikleri ile ön plana çıkarılmakta veya diyalogun önemine dikkat çekilmektedir (Edgar-Hunt vd., 2012: 124). Yakın çekim, duyguyu, olayın ya da şeyin görünürlüğünü ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca olayın en gerilimli anını ve biricikliğini yansıtmak için de yakın çekim kullanılmaktadır. Aşırı yakın çekim ölçeği ise gerçek dışı bir etki yaratmaktadır. Sadece belli bir noktaya kısa bir göz atış şeklinde kullanıldığında daha gerçekçi olabilmektedir (Kafalı, 2000: 172-174).

Nesnel, öznel ve bakış gibi türleri olan kamera açısı ise yine mizansenin yaratılmasında önemli rol oynamaktadır. Bakış kamera açısında film yapımcısı, bir kişi ya da hareketi istediği her açıdan izleyebilmekte ve kameranın gördüğünü yorum amaçlı kullanabilmektedir (Foss, 2012: 37). Diğer taraftan olayın tarafsız bir bakış açısı ile sahnede görünmeyen birinin gözüyle izliyormuş hissi veren nesnel kameraya karşılık öznel kamera, olayı kişisel bir bakış açısı noktasından görüntülemektedir. İzleyici, sahnedeki olaya, kendi yaşantısıymış gibi aktif bir şekilde katılmaktadır. Sahnedeki bir kişinin kameraya doğru bakması ile izleyici de görüntünün içine dâhil olmakta (Kafalı, 2000: 167) ve seyirci ile karakterin görüşü birleşmektedir. Bu nedenle öznel görüşün yarattığı etki dramatik bir hale gelmektedir (Kabadayı, 2020: 43).

Yönetmen, izleyicinin dikkatini yönlendirmek ve istediği atmosferi yaratmak için sahne düzenlemesinin yanı sıra aydınlatmayı da ön plana çıkarmaktadır (Corrigan, 2011: 77-78). Aydınlatma, sevinç, heyecan, üzüntü gibi psikolojik ortamların yaratılmasında ve izleyicide duygusal etki uyandırma noktasında önemli mizansen unsurlarından biridir (Kafalı, 2000: 109, 127). Çünkü aydınlatma olmadan seyirci gördüklerini 'gerçek' bir imge olarak algılamamaktadır. Bu nedenle çekimde farklı ışık türleri kullanılmaktadır. Gerçekçi ya da yapay görüntüler elde etmek için kullanılan ışık, ana, dolgu ve arka ışık şeklinde sınıflandırılmaktadır. Ana ışık, yüzeydeki nesnelere vurgulamakta, dolgu ışık ise yüze düşen gölgelerin etkisini yumuşatmaktadır. Arka ışık da nesnenin etrafında oluşturulan ışık halkası ile görüntüye derinlik kazandırmaktadır (Edgar-Hunt vd., 2012: 129).

Mizansenin önemli bir diğer unsuru ise sestir. Gerçekçi ya da gerçekçi olmayan ses veya efekt kullanımı anlatıya hizmet etmektedir. Kamera hangi noktada olursa olsun, sesin aynı uzaklıktan aynı netlikte duyuluyormuş hissi yaratması, seyircinin kendisini anlatıya kaptırmasına destek olmaktadır (Kabadayı, 2020: 46).

Mizansenin diğer unsurları gibi kostümler de gerçekçiliği ön plana çıkarmaya yarayan önemli parçalardır. Doğal, gerçekçi ya da gösterişli kostümler, karakterin kimliği hakkında izleyiciye fikir vermektedir (Corrigan, 2011: 76). Dolayısıyla kahramanın film kahramanı gibi değil de gerçek bir insan gibi görünmesi için karaktere seyircinin gerçeklik algısına yakın özellikler atfetmek gerekir (Edgar-Hunt vd., 2012: 103). Kahramanın karakteri, tarzı, davranışları, sahnede ilk görüldüğü anda en ayırt edici özellikte olmalıdır (Landau ve Frederick, 2012: 25) ve bunu sağlamanın en etkili yolu da kostüm seçimidir. Bunun yanı sıra elbette oyunculuk da ilk sahneden itibaren belirleyici bir mizansen unsurudur. Özellikle gerçekçi bir filmde iyi oyunculuk, mimik, bakış, duruş gibi somut görüntülerle düşünsel durumu ima etmelidir. Vücut dilini iyi kullanan bir oyuncu, abartılı jestler yerine sadece bir bakışla yani en az çaba ile en iyi performansı gösterebilmektedir (Foss, 2012: 27). Mizansenin yaratılmasında mekân ve dekor da filmin temasıyla ilişkili olmalıdır. Film için oluşturulan mekân, sette yer alan aksesuarlar, karakterler ve hikâye için özel bir anlam taşıyor olmalıdır. Tüm bunları içine alan çerçeve ise, mizansen kapsamaktadır. Hikâyede çerçevenin ve görüş noktasının önemine işaret etmek için pencere, kapı ya da sahne dekorları gibi unsurlarla çerçeve doldurulmaktadır (Corrigan, 2011:74-85). Bu bağlamda alan yazında ele alınan mizansen unsurları ile derinlemesine görüşmede öne çıkan çekim ölçeği, hikâye, oyunculuk ve makyaj-kostüm bulguları kapsamında bir tartışma yürütülmüştür.

3. Yöntem

Gerçekliğin sunumunda hangi unsurların ön plana çıkarıldığını ortaya koymak için mizansen analizi, izleyicilerin bu gerçekliği nasıl alımladığını anlamak için de yarı yapılandırılmış görüşme tekniği referans alınarak, nitel bir çalışma yapılmıştır. Mizansen analizinin temel unsurları doğrultusunda sorular hazırlanarak, Kırmızı Oda dizisini takip eden izleyiciler ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir.

Yönetmenin ‘nedenler ve nasıllar’ arasındaki tercihlerinin ‘nedensiz’ olmadığı fikrine dayanan mizansen eleştirisi, film çekimi, biçimi ve filmin konusu arasındaki yaratıcı ilişkiyi ifade etmektedir. Mizansen eleştirisinde konunun biçimsel dönüşümünü ortaya koymak (Kabadayı, 2013: 114-115) için bazı sahneler belirlenerek, dekor, aydınlatma, mekân, kostüm, oyunculuk gibi unsurlar detaylı bir şekilde analiz edilmektedir. Böylece bu unsurların bir araya getirilmesi ile verilmek istenen duygu ve anlamı açıklamak mümkün hale gelmektedir (Sreekumar ve Vidyapeetham, 2015: 29). Burada da Kırmızı Oda dizisinde sıklıkla kullanılan yakın veya çok yakın çekim tekniklerinden yola çıkılarak, “Gerçek hayat hikâyelerinden uyarlanmıştır” uyarısına ek olarak, gerçekliğin, mizansenin diğer hangi unsurları aracılığıyla nasıl sunulduğu ve manipüle edildiği irdelenmiştir. Bu bağlamda TV8 kanalında yayınlanan Kırmızı Oda adlı dizi evreninde, aynı karakterlerin hikâyelerini tekrarlamamak adına örneklem olarak sezonun başından, ortasından ve sonundan seçilen üç bölüm⁵, çekim ölçeği, oyunculuk, kostüm-makyaj gibi mizansen unsurları çerçevesinde analiz edilmiştir. Ayrıca çok yönlü bir yaklaşım için gerçeklik vurgusunun ön plana çıktığı ‘bulunmuş öykü’ de mizansen analizine dâhil edilmiştir.

Yeni medya çalışmaları bağlamında gerçekleştirilen araştırmalar göstermiştir ki çevrimiçi ve bilgisayar ortamına uyarlanan görüşmeler de manipüle edilmemiş, doğru veriler sunmaktadır. Burada tıpkı yüz yüze araştırmalarda olduğu gibi önemli olan araştırmacının katılımcıların güvenini kazanmasıdır (Büker Alyanak, 2018: 166). Bu bağlamda çalışmanın bir diğer yöntemi olan derinlemesine görüşme, pandemi koşulları göz önüne alındığında yüz yüze gerçekleştirilememiştir. Ayrıca katılımcıların kısıtlılıkları da görüşmelerin WhatsApp üzerinden görüntülü yapılmasını gerekli kılmıştır. Öncelikle birbirini tanımak ve güven inşa etmek için yapılan kısa sohbetlerin ardından gerçekleşen görüşmelerde katılımcıların samimi ve gerçekçi cevaplar vermesi güven sorununun yaşanmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca görüşme esnasında katılımcıya eğer isterse görüşmeyi sonlandırabileceği hatırlatılmıştır. Buna rağmen hiçbir katılımcı, görüşmeyi yarım bırakmamış, tüm sorulara samimi ve detaylı bir şekilde cevap vermiştir. 10-24 dakika aralığında süren görüşmeler, Covid-19 pandemisi nedeniyle sanal ortamda görüntülü konuşma tekniği ile yapılmış ve kayıt altına alınmıştır. Ancak belirtmelidir ki katılımcıların isimlerine çalışmada yer verilmemiştir.

Derinlemesine görüşmede, evrenin farklı algılanabileceği ve daha az kişi ile görüşüleceğinden dolayı rastlantısal olmayan örneklem seçimi yapılmaktadır. Çünkü araştırmacı, temsil edici bir örneklemden ziyade çalışma probleminin öğeleri hakkında fikri ve deneyimi olan, veri toplayabileceği bir örneklem grubu oluşturmak istemektedir (Kümbetoğlu, 2015: 97). Bununla birlikte yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmede, Kırmızı Oda dizisinin iyi bir takipçisi olması şartıyla mülakat

5 İkinci, on sekizinci ve yirmi beşinci bölümler.

sonunda katılımcıya, başka kimlerle görüşülmesinin uygun olduğu sorulmuş böylece kartopu tekniği kullanılarak örneklem oluşturulmuştur. Görüşmelere bilgi doygunluğuna ulaşıncaya kadar devam edilmiş ve toplam yirmi kişi ile görüşülmüştür. Bu doğrultuda on altı kadın, dört erkek izleyici ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeden bir veri seti oluşturulmuştur

Kırmızı Oda izleyicilerinin ‘gerçekliği’ alımlama düzeylerini ortaya koymayı amaçlayan çalışmada, gerçekliğin manipülasyonu ve hikâyedeki önemini daha iyi anlayabilmek için mizansen unsurları referans alınarak on dokuz açık uçlu soru önceden hazırlanmıştır. 1-14 Nisan 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilen görüşmede yaşanan en büyük zorluk, örneklem oluşturulurken dengeli bir cinsiyet dağılımı elde edilememiş olunmasıdır. Erkek izleyicilerin az olması örnekleme sınırlamış olsa da aslında başka bir çalışma için veri sunması açısından önemlidir. Görüşmenin her aşamasında etik ilkelere bağlı kalınmıştır. Görüşme öncesinde katılımcılara, çalışmanın amacı, nerede kullanılacağı veya yayınlanabileceği, detaylı bir şekilde aktarılmış, kişisel bilgilerin üçüncü şahıslarla paylaşılmayacağı konusunda gerekli bilgilendirme yapılmıştır.

‘Gerçekliğin’ sunumu ve alımlanması sorunsalı çerçevesinde, mizansen analizi ve görüşmelerden elde edilen bulgular, ayrı ayrı başlıklandırılmamış, bulgular ve yorum kısmında birlikte ele alınarak; “Gerçeğin Yakın Planı: Göz Göze, Diz Dize”, “Hikâye: Aslolan Gerçek”, “Oyuncu Seçimi: Ben Sen miyim?” ve “Doğallığın Makyajı: Gözyaşı” adı altında dört kategoride değerlendirilmiştir.

4. Bulgular ve Yorum

4.1. Gerçeğin Yakın Planı: Göz Göze, Diz Dize

Yakın plan ve çok yakın plan çekimler, sinema perdesinde etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Bugün geniş ekran televizyonlar da sinema perdesi ile hemen hemen aynı etkiyi yaratmaktadır. Böylece sinemada izlenen filmlerin sunduğu gerçeklik, evlerde dizilerle de yaratılmaya başlanmıştır.

Anlatım unsurları, kişilerin karşılaştıkları durumlar karşısındaki hareketlerini, tepkilerini göstermek ve dramatik bir etki yaratmak için kullanılmaktadır. Dramatik öğeler, olayların gelişmesinde, insanların ilişkileri, istekleri, düşünceleri ve seçimleri üzerinde etkili olmaktadır (Foss, 2012: 20). Böyle durumlarda ise karakter ve izleyicinin arınması⁶ beklenmektedir. Sanatla güzelleştirilmiş tragedya, uyandırdığı acıma ve korku duygularıyla insan ruhunu tutkularından temizlemeyi amaçlamaktadır. Çünkü tüm ahlaksal özellikler, iyi ve kötü ikili karşıtlığına dayanmaktadır (Aristoteles, 1987: 14-23, 105). Ancak tragedyada karakterler kötü değildir. Onlar ‘kaderin kötü bir oyunu’ ile trajik durumun içine düşmüştür. Aslında hepsi ahlaki olarak ‘iyi’dir (Can, 2006: 67-68). Bu nedenle izleyici, trajik durumda olan karakterin içinde bulunduğu zor durumu izlerken kahramanla özdeşim kurmakta, acıma ya da korku tepkisi ile arınmaktadır (Tekerek ve Tekerek, 2008: 64). Acıma ve korkunun tasfiyesi veya temizliği olan arınma, aynı zamanda insanda üzüntü, öfke, hüznün, kahkaha ya da diğer duygusal tepkileri uyandırabilmektedir.

6 Aristoteles’in *katharsis* kavramı yerine ‘arınma’ kullanılmıştır.

Dolayısıyla arınma, duyguların veya anlayışın yeniden dengeye oturtulup, eski haline getirilmesini ifade etmektedir. Burada belirleyici olan kahramanın en büyük korkusuyla yüzleşmesidir. Ancak bu yüzleşme ile kahraman korkusundan kurtulabilecek ve böylece izleyici arınma yaşayabilecektir (Landau ve Frederick, 2012: 100). Kırmızı Oda dizisinde senaryonun temel dayanağı da aslında arınmaya dayanmaktadır. “Çok zor, acı, kötü” bir çocukluk dönemi geçirmiş karakterler, sürekli üstünü örttükleri, hatırlamak istemedikleri geçmişlerinden kaçmaları neticesinde hayatlarının kontrolünü kaybetmeye, çevrelerine ve kendilerine zarar vermeye başlamaktadır. Durum bu raddeye gelince yıllarca yüzleşmekten korktukları çocukluk dönemlerine, geçmişlerine psikiyatr desteği ile gitmek durumunda kalmaktadırlar. Örneğin Kumru karakteri, eşi tarafından kolundan tutulup, hızlı adımlarla kliniğe getirilme sahnesi ile dizinin on sekizinci bölümüne⁷ dâhil olmaktadır⁸. Ancak Kumru ve eşi arasında sokakta geçen diyalogların ardından görüşmeyi kabul eden Kumru’nun yüzünden, ellerini göğsünde bağlayışından bu görüşmeyi istemediği anlaşılmaktadır. Görüşme esnasında psikiyatr ile göz teması kurmayan Kumru, hiç konuşmamaktadır. Kumrunun eşi Fahri ise son yaşadıkları ‘kötü’ olayı anlatmaktadır. Eşinin ‘kırmızı odadan’ çıkarılması ile psikiyatr-danışan diyalogları başlamaktadır⁹. Bir kişiyi öldürmeye teşebbüs ettiğini öğrendiğimiz Kumru karakterine psikiyatrin; “Eminim zihninde bir açıklaması vardır” diye sorması üzerine Kumru karakteri, öfkeli bir şekilde öldürme isteğini dile getirmektedir. Ancak Kumru; “Benim yaşadığımı kızım yaşamamalı, hiçbir kız çocuğu yaşamamalı” diyerek ‘haklı’ gerekçesinin mesajını ‘iyi’ olan taraf bakış açısından sunmaktadır. Böylece izleyicinin arınma yaşaması ve Kumru ile özdeşim kurması sağlanmaktadır¹⁰. Derinlemesine görüşmede ise iki katılımcı arınma ve özdeşim kurma durumunu: “İnsanların aynı acıyla tekrar tekrar sınanması, hatırlamak istemediği duyguları yeniden yaşamak istememeleri benim de geçmişe dönmeme neden oluyor ve kendimi sıkıyorum.”; “Çoğu danışanın geçmişe dönmek istemediğini fark ediyorum. Benim de geçmişte yaşadığım bazı sıkıntılar olmuştu aslında ben de bazı şeyleri bastırıldığımı hissettim. Mesela küçükken bir şey yaşamıştım ama ben bunu taa lisede fark ettim. O zamana kadar silmişim hafızamdan. Lisede bazı şeylerin farkına varınca “aa dedim ben böyle bir şey mi yaşamışım” dedim. Bu yüzden dizide de aslında o insanların geçmişle yüzleşmek istemediklerini görmek çok etkiledi.” anlatımları ile net bir şekilde ifade etmişlerdir. Ancak izleyicilerin arınma yaşaması ve özdeşim kurmasını sağlamanın teknik boyutları da bulunmaktadır. Bunlardan en belirleyici olanı yakın ve çok yakın plan ölçekleridir.

7 <https://www.tv8.com.tr/kirmizi-oda/kirmizi-oda-18-bolum-1-ocak-2021-96439-video.htm>

8 Kumru ve eşinin psikiyatra gelirken aralarında geçen;

Eş; “Yürü işte, geldik buraya kadar...”

Kumru; “İstemiyorum, anlamıyor musun?” (Bu sırada kolunu eşinden kurtarmaktadır).

Eş; “Anlamam geleceksin”

Kumru; “Ya istemiyorum. Benim doktorluk bir şeyim yok. Doktor bana ne yapacak?”

Eş; “... Hadi gel. Beni de Duru’yu da üzme daha fazla. Girelim şuraya” diyaloglarının ardından Kumru ikna olmaktadır ve psikiyatr ile görüşmektedir.

9 Psikiyatr; “Buraya kendi isteğinle gelmediğinin farkındayım. İçinde çok büyük bir öfke var. Eşinin anlattıklarını ben de çok şaşkınlıkla dinledim. Birinin canına kastetmişsin. Ama eminim ki zihninde bunun bir açıklaması vardır... Anlatmak ister misin?...”

Kumru; “Anlatsam ne olacak ki. Benim bir tane şey yapmam lazım. O da o pislği ortadan kaldırmak. O çok kötü biri, bu dünyada yaşamayı hak etmiyor. Sadece o değil. Onun gibi bütün pislkler geberip gitmeliler. Benim yaşadığımı kızım yaşamamalı, hiçbir kız çocuğu yaşamamalı. Keşke öldürseydim onu.”

10 Kabadayı rolünde olan ‘Garip’ ve ‘Delikanlı Sadi’ karakterleri de yaşam öyküleri ile ‘iyi’ insan olarak sunulmuş ve izleyiciye arınma yaşatılmıştır.

Sinema perdesinin aksine daha küçük ekrana sahip olan televizyonda yakın çekime daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Öyle ki izleyici, televizyondaki karakter evindeymiş gibi onunla ilişki kurmak istemektedir. Bunun için de televizyon yapımlarında bel çekimden başlamak üzere göğüs, omuz, baş, göz, dudak gibi yakın çekimler sıklıkla kullanılmaktadır (Kabadayı, 2009: 140). Yakın ve çok yakın planlarda ölçek yakınlaştıkça, detaylar artmaktadır. Yakın planla artan duygusal yakınlık, ölçeğin genişlemesi ile azalmaktadır. Dolayısıyla yüz ifadeleri, duygusal tepkiler ve bazı incelikli detaylar da kaybolmaktadır (Barnwell, 2011: 68). Bu nedenle ağırlık noktası yüz olan çekimlerde, insanın düşünceleri, tepkileri ve iç dünyasına doğru psikolojik bir çözümleme gerçekleştirilmektedir. Ayrıca ayrıntı çekim sadece insan bedeni üzerinde değil nesnelere ya da varlıklar üzerinde de dramatik bir etki bırakmaktadır (Özön, 2008: 75-78). Karakterleri izleyiciye tanıtmak için kullanılan yakın ve çok yakın plan ölçekleri, izleyiciye karakterler hakkında fikir vermekte ve onlarda merak uyandırmaktadır. Gerçeklik vurgusunu artıran ve izleyicinin karakterle özdeşim kurmasında belirleyici olan yakın ve çok yakın plan, Kırmızı Oda'da en çok kullanılan çekim ölçeğidir. Özellikle psikiyatrist-danışan sahnelerinde her iki tarafın da duygu durumlarına dikkat çekmek için göz, dudak, el gibi duyguları ifade eden uzuvlar, çok yakın planla sunulmaktadır. Böylece izleyici, karakterin gözündeki yaşa, öfkeye, korkuya, el ve ayaklarıyla stresine, huzursuzluğuna, kelimelerin çarpıcılığına en yakından şahitlik etmektedir.

Görsel 1. Danışan Karakterlerin İzleyiciye Tanıtılması



Kaynak: <https://www.tv8.com.tr/kirmizi-oda/kirmizi-oda-18-bolum-1-ocak-2021-96439-video.htm>

Kırmızı Oda dizisinin incelemeye dâhil edilen ikinci bölümü¹¹, Alya karakteri ile başlamaktadır. Alya, sorunlu bir çocukluk geçirmiş, anne babasını kaybetmiş, özel bir üniversiteyi birincilikle bitirmiştir. Ancak 'garip' davranışları nedeniyle üniversitedeki hocası tarafından psikiyatriste yönlendirilmiştir. Kıyafeti, saçları ve davranışları ile herkesten 'farklı' görünen Alya'nın yakın veya çok yakın plan çekimleri ile saçlarının kirli, dağınık, dişlerinin sarı, kıyafet ve ayakkabılarının eski, kirli olduğu izleyiciye detaylı bir şekilde gösterilmektedir. Karakter hakkında izleyiciye fikir veren bu ayrıntılar, ilerleyen süreçte psikiyatrist-danışan diyalogları ile detaylandırılmaktadır.

11 <https://www.tv8.com.tr/kirmizi-oda/kirmizi-oda-2-bolum-izle-91014-video.htm>

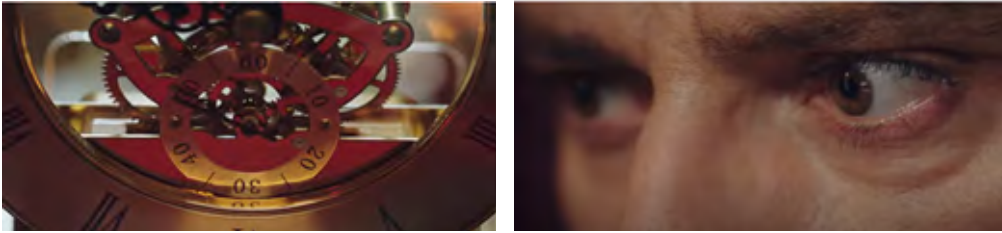
Görsel 2. Alya Karakteri



Kaynak: <https://www.tv8.com.tr/kirmizi-oda/kirmizi-oda-2-bolum-izle-91014-video.htm>

Dizinin aynı bölümünde bir diğer danışan karakter ise Mehmet'tir. Mehmet, takım elbiseli, iyi bir işi olan, evli ve iki çocuklu biridir. Eşine ve erkek çocuğuna uyguladığı şiddet yüzünden eşi ile birlikte diziye dâhil olmuşlardır. Mehmet'in saat ile ilgili travmasına dikkat çekmek için gözleri ve sallanan ayağının yanı sıra bekleme salonundaki ve 'kırmızı odadaki' masanın üstünde bulunan saatler, çok yakın planla çekilmiştir. Bu çekimler aracılığıyla karakterin korku ve endişesi anlatılmaktadır. Psikiyatrist ve Mehmet karakterlerinin bir araya gelmesinin ardından o ana kadar sesi duyulmayan masaüstü saatin, aşırı yüksek bir sesle çalıştığı dikkat çekilmektedir. Danışan karakterin stresli bakışı ile saatin çok yakın planı ve sesi, psikiyatristin danışana seslenmesi ve karakterin "Şey! Bu saatin sesi çok yüksek değil mi sizce de?" sorusu ile bölünmektedir. Saatin baskın sesi iki dakika sonra izleyiciye danışan karakterle ilgili verdiği ipucunun ardından tekrar kısılmıştır. Danışan karakterin istemeyerek geldiğini dile getirmesi, kendisine yöneltilen "Siz nasılsınız?" sorusuna sessiz kalması ve yine gözlerin çok yakın planı ile aslında izleyiciye de düşünme fırsatı sunulmaktadır. Geçmişe dönük kısa sahnelerin ardından Mehmet'in bakışlarının odaklandığı saatin sesi tekrar yükselmektedir ve müzik ile birlikte diyaloglar başlamaktadır.

Görsel 3. Mehmet Karakteri

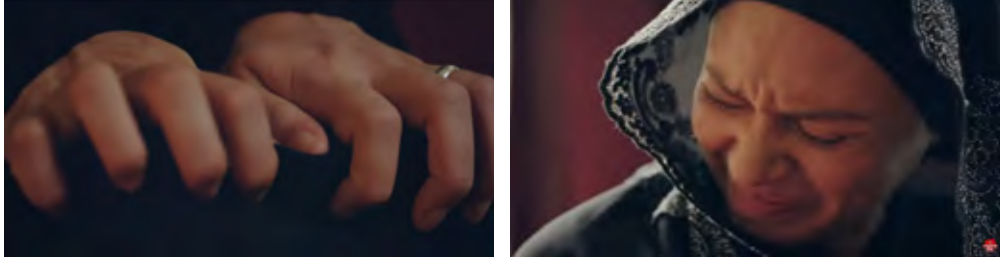


Kaynak: <https://www.tv8.com.tr/kirmizi-oda/kirmizi-oda-2-bolum-izle-91014-video.htm>

Bölümün son danışan karakteri ise Meliha'dır. Meliha, siyah başörtüsü ve kıyafeti, solgun yüzü ile intihara teşebbüs ettiği için psikiyatriste gelen evli, iki çocuklu bir kadındır. Meliha karakteri jest ve mimiklerini yoğun bir şekilde kullanmakta ve özellikle utandığı durumlarda kafasını döndürerek yüzünü saklamaya çalışmaktadır. Bu sahnelerde yakın baş plan çekimler sıklıkla kullanılmaktadır. Psikiyatrist karakterinin Meliha'ya; "Sizinle konuşunca kafam eskilere gitti demiştiniz. Oradan başlayalım ister misiniz?" sorusunun ardından, omuz, baş, yakın plan, dizlerin üzerinde yumruk hale gelen ellerin ve gözlerin

çok yakın planı ile karakter, geçmişte yaşadığı olayı anlatmaya başlamakta ve kamera hareketi ile izleyici de canlandırma sahnesine hazırlanmaktadır. Böylece elinin tersiyle akan burnunu silen, gözyaşları kucağına düşen, dudaklarını, ellerini sıkın Meliha'nın acı çektiğini, utandığını gösteren yakın plan, izleyiciye ağır, acı, kötü bir olayın anlatılacağına ipuçlarını vermekte ve istenen psikolojik ortamı yaratmaktadır.

Görsel 4. Meliha Karakteri



Kaynak: <https://www.tv8.com.tr/kirmizi-oda/kirmizi-oda-2-bolum-izle-91014-video.htm>

Odak derinliği ile görüntünün daha da yakınlaştırılması, görünenin gerçekliğini artırmaktadır. Böylece izleyici, pasif konumdan katılımcı duruma getirilmektedir (Bazin, 2011: 50). Bilinmeyen ortaya çıkarılması, duyu organlarıyla algılanamayan gerçekliğin gösterilmesinde kamera hareketi belirleyici rol oynamaktadır. Çünkü hareketli kamera, dönüştürülen değil seçilen gerçekliği yakalamaktadır. Ayrıca nesnelere kişi arasında ilişki kurmak için yavaş kamera hareketi ile kahramanın bir şeye bakarken değişen yüz ifadesi gösterilmektedir. Konuşan ya da sessiz bir oyuncuya doğru yapılan yavaş ve sarsıntısız bir kamera hareketi, izleyicinin o oyuncu ile özdeşim kurmasına neden olmaktadır. İzleyicinin duygu durumu artık oyuncunun sorunu olmaktadır. Böylece izleyici, oyuncuya karşı daha hoşgörülü hale gelmektedir. Geriye doğru yapılan yavaş bir kaydırma hareketi ise üzüntü ve yalnızlık hissini güçlendirmektedir. Burada kameranın hareketsiz görüntü kaydetme hali, izleyicinin kendi iç dünyasına yönelmesini ve özel sorunlarına odaklanmasını sağlamaktadır (Kafalı, 2000: 180-191). Bu durum Kırmızı Oda dizisinde genellikle psikiyatr ile danışan karakter arasındaki diyaloglarda gerçekleşmektedir. Psikiyatrin danışan karaktere geçmişte ne yaşandığını sormasının ardından¹², oyuncunun omuz çekimi ile başlayıp, baş ve gözün çok yakın planının devam ettiği esnada süregelen sessizlik, izleyicinin de geçmişte yaşadıklarını hatırlamasına, danışan karakter ile özdeşim kurmasına neden olmaktadır.

Dizide danışan karakterlerin duygu durumunu ve psikiyatr karakterinin özellikle danışanı çözümlmeye çalıştığı anlardaki düşüncelerini ifade etmek için kullanılan çok yakın çekim, oyuncuların yüzlerindeki detayları ortaya çıkarmakta ve kişiyi gerçekçi kılmaktadır. Özellikle geçmişe dönük canlandırma sahnelerine sıkça yer verilen dizide, danışan karakterin geçmişi hatırlama anlarında gözler çok yakın planla çekilerek kaydırma hareketi yapılmaktadır. Böylece danışan karakterle birlikte izleyici de geçmişe gitmekte

¹² Psikiyatr: "Sizinle konuşurken kafam eskilere gitti demiştiniz. Oradan başlayalım ister misiniz?" 10 sn. sessizliğin ardından; Danışan: "Başlayalım." der ve yine 12 saniye sessizlik olur. Danışan karakterin omuz çekiminin ardından, baş, yüz, göz çekimleri ve kameranın kaydırma hareketi ile geçmişin canlandırıldığı sahneye geçiş yapılır. Bu sahneler, danışan karakterlerin geçmiş hikâyelerini anlatmaya başladıkları tüm sahnelerde tekrarlanmaktadır.

ve özdeşim kurarak katılımcı konuma gelmektedir. Bu durum çalışma kapsamında yapılan derinlemesine görüşme bulguları ile de desteklenmektedir. Öyle ki görüşmede; doğrudan sorulan “Diziyi izlerken özdeşim kuruyor musunuz?” sorusuna yirmi katılımcının on ikisi¹³ evet cevabı vermiştir. Katılımcılardan altısı Boncuk, Alya, ve Selvi ile diğer altısı ise genel itibariyle parça parça bazı olaylarla özdeşim kurduğunu ifade etmiştir. Burada dikkat çeken bir nokta bulunmaktadır. Özdeşim ile ilgili doğrudan yöneltilen soruya karşılık, dolaylı olarak dört soru¹⁴ daha yöneltilmiştir. “Özdeşim kuruyor musunuz?” sorusuna ‘hayır’ cevabı veren sekiz kişiden ‘aynı’ dört kişi, diğer dört soruya, özdeşim kurduğunu belirten katılımcılarla aynı cevabı vermiştir. Bu nedenle özdeşim kuran katılımcı sayısı, aslında on altı olarak düşünülmektedir. Çıkarımda bulunurken en belirleyici unsurlar; aynı dört kişinin, ‘üzüntü, hüznün, acı, travma’ gibi hisleri sıklıkla tekrarlamaları olmuştur. Ayrıca bu dört kişi tıpkı diğerleri gibi Alya, Selvi ve Boncuk karakterlerinin hikâyelerinde ağladıklarını ifade etmişlerdir. Derinlemesine mülakatta dikkat çeken bir diğer nokta ise ‘gerçeklik’ algısının nasıl alımlandığı ile ilgili soruya verilen cevaplardır. Özellikle televizyon veya sinema eğitimi almamış izleyiciler ile yapılan derinlemesine görüşmede, katılımcılara yöneltilen “Kırmızı Oda’yı neden izliyorsunuz?” ve “Sizin için bu diziyi diğerlerinden ayıran şey nedir?” sorularına verilen cevaplarda genellikle ‘gerçek hayat hikâyelerinden uyarlanmış olmasına’ vurgu yapılmıştır. Bu soruların cevaplarına bir sonraki başlıkta detaylı bir şekilde yer verilecektir. Ancak burada üzerinde durulması gereken, teknik bilgisi olmayan izleyicilerin ‘gerçekliği’, dizinin ilk etapta yapılan tanıtım reklamları ve jenerikte yer alan “Gerçek hayat hikâyelerinden uyarlanan” açıklamasından dolayı ‘hikâye’ bağlamında alımlamalarıdır.

Bu bulgulardan yola çıkılarak, aslında hikâyeleri benzetme de katılımcıların yüzde sekseninin karakterlerle özdeşim kurmasında, dizide sıklıkla kullanılan yakın ve çok yakın plan çekimlerinin önemli bir etken olduğu düşünülmektedir. İnsanların kendi hayatları ya da çevrelerinde şahit oldukları olaylarla küçük bir benzerlik dahi izleyicinin duygusal olarak sürece dâhil olmasına neden olmaktadır. ‘Bulunmuş öykü’ye eklenen mizansen kurgusu, çekim teknikleri ile ‘yaratılan gerçeklik’, büyük ekran televizyonların da etkisiyle izleyiciye göz göze diz dize bir deneyim sunmaktadır.

4.2. Hikâye: Aslolan Gerçek

Kracauer’in ‘bulunmuş öykü’sü, uydurmak yerine var olan hikâyeleri gün yüzüne çıkarmaya dayanmaktadır. Bu bağlamda ‘gerçek hayat hikâyelerinden uyarlama’ dizilerde de bulunmuş öykü olarak ‘hikaye’nin kendisi ön plana çıkmaktadır. Kırmızı Oda dizisinin genel formatı da bulunmuş öykü mantığı ile örtüşmektedir. Daha önce kitaplaştırılmış hikâyelerin uyarlaması olan dizi, mizansen unsurları ve özellikle oyunculuk performanslarına rağmen, anlatılan yaşam öyküleri ile dikkat çekmektedir. Pek

13 “Diziyi izlerken özdeşim kuruyor musunuz?” sorusuna; katılımcılardan on ikisi (bir ilkokul, dört lise, dört lisans ve ikisi erkek olmak üzere üç lisansüstü) “evet”, sekizi ise (dört lise, bir ön lisans, bir lisans, biri erkek iki lisansüstü) “hayır” cevabı vermiştir.

14 5. Soru: Diziyi izlerken ne hissediyorsunuz?

8. Soru: Geçmişe dönük canlandırma sahneleri ne hissettiriyor?

11. Soru: Diziyi izlerken ağlıyor musunuz ya da hiç ağladınız mı?

12. Soru: En çok hangi karakterlerde bu hissi yaşadınız?

çok dizi için ‘abartı’ olarak nitelendirilebilecek senaryo, “Gerçek hayat hikâyelerinden uyarlanan Kırmızı Oda” tanıtımı ile merak uyandırmakta ve izleyiciye ‘gerçek’ olarak sunulmaktadır. Ayrıca tele-klinik özelliğe sahip Kırmızı Oda dizisinde, psikiyatrist-danışan diyaloglarına uzun bir zaman aralığında yer verilmekte ve böylece gerçeklik bir kez daha vurgulanmaktadır.

Senaryo yazarının, inşa, genişletme ve geliştirme aşamasındaki sınırlılıkları, yönetimde sinema aracının gösteremeyeceği şey olmadığını bilmesinden dolayı ortadan kalkmaktadır. Çünkü yönetmen, bir sahneden diğerine hızlıca geçebilme, zamanda ileri ya da geri gidebilme ya da eş zamanlı olayları gösterebilmenin olanaklarını kullanabileceğini bilmektedir. Bu durum onu senaryo yazarından daha özgür kılmakta, ona dramatik olayları çeşitlendirme, denetleme ve sunabilme alanı yaratmaktadır (Uysal, 2012: 31-32). Bu nedenle Kırmızı Oda hem psikiyatristin¹⁵ danışanları ile ilgili aldığı notlardan hem de kitabından farklılık göstermektedir. Kitapta bir sayfada anlatılmış bir hikâye dizide haftalarca anlatılabilmektedir ki bunun yolu senaryonun yanı sıra yönetmenin psikiyatrist-danışan diyaloglarını, geçmişe dönük canlandırma sahneleri ile desteklemesi ve hikâyeyi somutlaştırmasıdır. Ayrıca dizide anlatılan çocuk gelin, eşler arası şiddet, taciz, anne-babanın çocuklarına uyguladığı şiddet, şizofreni gibi pek çok fiziksel ve psikolojik şiddet içeren hikâyeler görsel olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla bir hikâyeyi dinlemek veya okumak ile izlemek arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. Tele-klinik formatıyla Kırmızı Oda’yı diğer pek çok diziden ayıran ise gerçek yaşam öykülerinden uyarlanmış olmasının ve uzman bir Psikiyatrist Doktor danışmanlığında çekildiğinin sıklıkla dile getirilmesidir. Bu etkenler olmasaydı dizinin senaryosu izleyiciye ‘abartılmış’ gelir miydi bilemiyoruz ancak elde edilen bulgular¹⁶, dizideki olayları sadece dört katılımcının ‘çok abartılı’ gördüğü, onların da “... Ama bunlar yaşanmış, hepsi gerçek” diyerek durumu anlamlandırdığını ortaya koymuştur. Örneğin on sekizinci¹⁷ bölümde şizofren bir karakter olan Boncuk, yanında kimsenin görmediği üç tane beyaz sakallı, sarıklı, cübbeli ve değnekli yaşlı insanla dolaşmaktadır. Onlar kapıdan geçmeden kendisi geçmemekte, oturmadıkları zaman yorulacaklar diye üzülmekte, kendisine eş bulacakları için onlarla uzun uzun sohbet etmektedir. Bu durum bir şekilde şizofreni hakkında bilgisi olsa da diğer diziler açısından ele alındığında izleyici için ‘dalga geçme’ konusu olmaya dahi müsaittir. Ancak Kırmızı Oda’da izleyici şizofreninin somutlaştırılmış halini görünce ve buna ‘gerçek yaşam öyküsü’ uyarısı eklenince dramı üzüntüyle izler hale gelmektedir.

15 Psikiyatrist Dr. Gülseren Budayıcıoğlu

16 1. Cevap: Bir yandan abartı geldi bu kadar değildir dedim. Ama sonra benim hayatım kabul etmiyordur belki bunu dedim.

2. Cevap: Biraz abartı var mı diye düşündüm. Özellikle şu Boncuk. Hayaller görmesi, o dedeleri o erkek vardı ya abartı mıydı diye düşündüm. Ama gerçek hikâye diyor bence de gerçek.

3. Cevap: Çok abartılmış şeyler, mesela Boncuk’un hikâyesinde bazı şeyler çok abartılı geldi. Ama yaşanmış hepsi.

4. Cevap: Çok abartı var bazı yerlerinde ama onlar da neticede yaşanmış şeyler.

17 <https://www.tv8.com.tr/kirmizi-oda/kirmizi-oda-18-bolum-1-ocak-2021-96439-video.htm>

Görsel 5. Boncuk Karakteri ve Dedeler



Kaynak: <https://www.tv8.com.tr/kirmizi-oda/kirmizi-oda-18-bolum-1-ocak-2021-96439-video.htm>

İzleyiciler ile yapılan derinlemesine görüşmede katılımcılara Kırmızı Oda'yı neden izledikleri doğrudan sorulmuştur. On beş katılımcı, gerçek hayat hikâyelerinden uyarlandığı ve insanların neler yaşadıklarını merak ettikleri için izlediklerini ifade etmişlerdir¹⁸. Bu durum yukarıda da belirtildiği gibi hikâyenin; çekim teknikleri, oyunculuk, makyaj gibi mizansen unsurlarının önüne geçtiğini göstermektedir. Hikâyenin öne çıktığının belirleyici bir diğer unsuru ise “Sizin için bu diziyi diğerlerinden ayıran şey nedir?” sorusuna yirmi kişinin tamamının¹⁹ en genel ifade ile “gerçek hayat hikâyelerinden uyarlanması” cevabını²⁰ vermesidir. Ancak yirmi kişiden sadece iki kişinin; “... Ama hikâyelerin bazı kısımlarının senaryolaştırıldığı belli...”; “Tam anlamıyla gerçek olmadığını tahmin ediyorum ama yaşanmış hikâyelerin kurgulandığını düşünüyorum” şeklindeki yorumu, dizi ile gerçek olaylar arasındaki farkı ayırt ettiklerini göstermektedir. “Kırmızı Oda'yı diğer dizilerden ayıran şey nedir?” sorusuna ‘gerçeklik’ vurgusu yapan katılımcılara, “Gerçekliği hissettiren şey nedir?” dendiğinde on sekiz izleyicinin ‘hikâye’ye dikkat çekmesi²¹, diğer bulguları desteklemektedir.

Kracauer, öykü form ve motifleri içerisinde “sorgulayıcı-dedektiflik motifi”ni keşfetmiştir. Böylece konvansiyonel tema, yönetmeni ve izleyiciyi belirgin ipuçları ile yaşamın kaynağına geri götürmektedir (Andrew, 2010: 212). Hikâye belirli karakterlerle, tema ise evrensel insanlık haliyle ilgilidir. O halde tema, hayata dair bir gerçekten oluşmaktadır. İnsan ruhunun mücadelesi ve gücüyle ilişkili olan tema; “sevgi her şeyin üstesinden gelir; cesaret tek bir sesle başlar; kendine karşı dürüst ol” (Landau ve Frederick, 2012: 23) çıkarımlarında bulunmaktadır. Gerçekçi edebiyatın insan tecrübesine dayandırdığı felsefeye göre de romandaki baş karakterin yaşadığı değişim

18 Verilen diğer cevaplar şu şekildedir:

“Psikolojik olması; psikolog olması; çevremdeki kişileri ve kendimi analiz etmek için;” (üç kişi); “Kitabımı okuduğum için nasıl uyarlandığımı merak ettim” (bir kişi); “Bilmiyorum (bir kişi); “Aile ile izlenebiliyor olması” (bir kişi); “Hayal ürünü olmaması” (bir kişi); “Tavsiye üzerine izlemeye başladım” (iki kişi); “Sorunlara nasıl yaklaşıldığını öğrenmek için” (iki kişi); “Halime şükrediyorum izledikçe” (altı kişi).

Bu cevaplar, katılımcıların gerçek hayat hikâyeleri olmasına ek olarak verdikleri cevapları da içermektedir.

19 5. Soru: “Bu diziyi diğer dizilerden ayıran şey nedir sizin için?” Gerçeklik cevabı verilirse “Gerçekliği hissettiren şey nedir?”

20 Katılımcıların “gerçek hikâye” cevaplarına ek olarak verdikleri diğer yanıtlar; “aşk, zenginlik, zengin kız-fakir oğlan; güçlü-güçsüz mücadelesi gibi konuların olmaması; dizinin tek bir karakter üzerinden ilerlememesi; insanlara bir şeyler katması ve sürekli aksiyon olmaması” şeklindedir.

21 “Oyunculukların çok iyi olması; diyalogların samimi ve gerçek olması; çocukluğa inilmesi; dram ve acının olması” ise “hikâye”ye ek olarak verilen diğer cevaplardır.

süreci içerisinde, geçmişin reddi, geleceğin ise yeni bir inşası bulunmaktadır. Böylece gerçekçi edebiyat kuramı, insanı ruh-beden sentezi olarak ele almakta ve onu olduğu gibi değil olması gerektiği gibi betimlemektedir (Kantarcioglu, 1993: 143-145). Gerçekçi bir anlatım, duyguların somutlaştırmasında önemli bir etkidir ve bu sayede gerçeklik duygusu derinleştirilerek, inandırıcılığı artırılmaktadır (Foss, 2012: 19). Kırmızı Oda dizisinde de son raddeye gelmiş, gücünü, inancını kaybetmiş karakterlerin, psikiyatr desteği alması konu edilmektedir. Psikiyatr karakterinin tüm söylemleri ise Landau ve Frederick'in belirttiği telkinleri içermektedir. Dolayısıyla karakterler ve hikâyeleri sürekli değişse de dizide, geçmişi ile yüzleşmek, kendini affetmek, değişmek için cesaret etmek, her şeye herkese rağmen kendini ve başkalarını sevmek temaları sıklıkla vurgulanmaktadır. Öyle ki yayınlandığı süre boyunca tek bir karakter mücadeleyi bırakmış ve hayatına son vermiştir. Diğer tüm karakterler, 'iyileşmiş' ve 'mutlu son'a ermiştir. Bu nedenle diziyeye dâhil olan karakterler sürekli değişse de psikiyatrin diyalogları çok farklılık göstermemektedir. Bu da derinlemesine görüşme yapılan katılımcı cevaplarından yola çıkılarak izleyicinin daha çok geçmişe dönük canlandırma sahnelerini izlemeyi tercih etmesini²² açıklamaktadır. Çünkü bu sahneler, danışan karakterinin anlattığı hikâyeyi somutlaştırmakta ve alışlagelmiş dizi formatına uygun olarak merak, hüznün, öfke, acı gibi duyguları açığa çıkarmaktadır. Canlandırma sahneleri ile desteklenen psikiyatr-danışan diyalogları, bu sayede daha gerçekçi hale gelmektedir.

Televizyon, izleyiciler açısından her şeyden önce bir eğlence aracı olsa da esas itibariyle dramatik bir iletişim aracıdır ve dramatik eğlence izleyici üzerinde psikolojik etkiye sahiptir. Bunlar zamanın nasıl geçtiğini unutturarak heyecanlar, iyilerin kazanması ile yaşanan ferahlama, 'güzel' duyguların yarattığı kahkaha ve gözyaşdır. Ayrıca izleyici şiddete alıştıkça 'azalan verim kanunu' devreye girmekte ve şiddetin dozu artırılmaktadır (Esslin, 2001: 73-75). Dramda olağanüstü bir durumla karşı karşıya olan kahraman, içinde bulunduğu koşullar elverdiği ölçüde bunun üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Bu durum kahraman ile içinde bulunduğu somut koşullar arasında bir güç denemesini ifade etmektedir. Dramın amacı da bu güç denemesini anlatmak ve sonunda kahramanın hangi noktaya, neden geldiğini açıklamaktır. Kahramanın, sonunda yenik düşmesi ya da üstün gelmesi önemli değildir (Özön, 2008: 223). Oysa Kracauer, eğlendirici olmasından ziyade mutlu sonların bitiş yerine devam hissi uyandırdıklarını belirtmektedir (Andrew, 2010: 212). Kırmızı Oda'da, kurgusu gereği danışan karakterler sıklıkla değişmektedir. Bu karakterler genellikle ağır dramla geçen çocuklukları nedeniyle yetişkinlikteki sorunlarını çözmek için psikiyatr desteği alan kişilerdir. Ancak dikkat çeken nokta yayınlandığı süre boyunca²³ danışan karakterlerden sadece birinin²⁴ hikâyesinin intihar ile sonuçlanmış olmasıdır. Oysa tıpkı Meliha gibi çok zor bir çocukluk geçiren tüm karakterlerin hikâyesi terapilerin ardından 'mutlu son'la bitmiştir. Derinlemesine görüşmede katılımcılar, ilk olarak Alya, Selvi, Boncuk²⁵ karakterlerinden etkilendiklerini, onlara ağladıklarını ve sonunda onlarla birlikte mutlu olduklarını ifade etmiştir. Diğer taraftan dizinin ilk bölümünde Meliha karakterinin oyunculuğu ve hikâyesi ile uzun süre medyada gündem

22 Derinlemesine görüşmede katılımcılara "Dizide en çok hangi sahneleri izlemek istiyorsunuz?" diye sorulmuş ve kişilerden on dördü geçmişe dönük canlandırma, altısı ise psikiyatr-danışan sahnelerini izlemekten hoşlandığını ifade etmiştir.

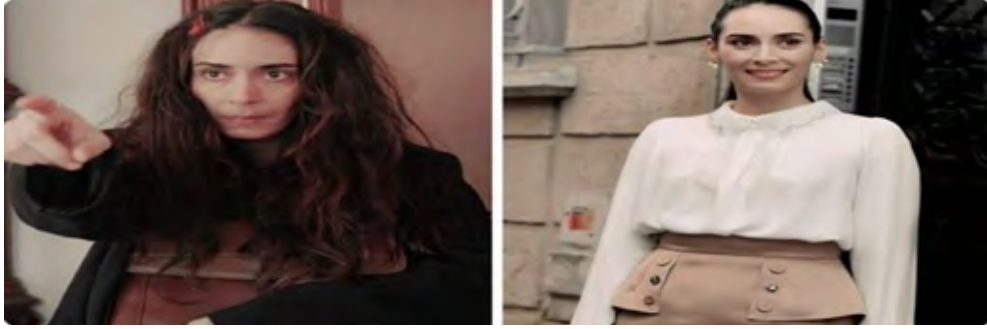
23 Çalışma Ocak-Mayıs 2021 tarihlerini kapsamaktadır.

24 Meliha karakteri.

25 Katılımcılar Alya (on kişi) ve Boncuk (yedi kişi) karakterlerini tereddütsüz bir şekilde ismi ile örnek vermişlerdir. Selvi (dokuz kişi) karakterini ise "anne" olarak anımsamışlardır. Meliha (beş kişi) ise katılımcılar tarafından "intihar eden biri vardı ilk başladığında" şeklinde tasvir edilmiştir.

olmasına rağmen katılımcıların Alya'yı ismi ile birlikte hatırlamaları, Meliha'yı ise "intihar eden biri vardı" şeklinde anımsamaya çalışmaları, Kracauer'ın savını açıklamaktadır. Ayrıca Alya karakterinden çok etkilendiğini belirten on katılımcıdan beşi, onu hayranlıkla izlediğini; onun geçmişini, sonunda başarılı ve mutlu olduğunu görmenin kendisine mutluluk verdiğini belirtmiştir²⁶.

Görsel 6. Alya Karakterinin Mutlu Sonla Biten Hikâyesi ve Değişimi



Kaynak: <https://www.tv8.com.tr/kirmizi-oda/kirmizi-oda-18-bolum-1-ocak-2021-96439-video.htm>

Bu bağlamda 'mutlu son'ların tamamen kurgu olan dizilerde dahi insanlara umut verdiği, masalların hep mutlu sonla bitmesinin istendiği düşünülürse; gerçek yaşam öykülerine dayanan bir dizide izleyicinin mutlu sonlardan daha çok etkilenmesi ve kendi adına umudunun artması oldukça anlamlı görünmektedir.

4.3. Oyuncu Seçimi: Ben Sen miyim?

Ana karakter, tarz ve davranışları ile sahnede ilk görüldüğü andan itibaren ayırt edici, dikkat çekici özellikte olmalıdır. Ayrıca diyaloglar da kulağa gerçekçi gelmeli ama yine de gündelik hayattakinden farklı olmalıdır. Karakter hakkında bilgi veren diyalog aynı zamanda olay akışını da ileri götürmelidir (Landau ve Frederick, 2012: 25-40). Örneğin Kırmızı Oda dizisinin ikinci bölümü²⁷, bir üniversitenin mezuniyet törenindeki öğrencilerin ve diziyeye dâhil olacak olan Alya karakterinin ayaklarının yakın plan çekimi sonrasında da yine aynı karakterin baş çekimi ile başlamaktadır. Alya, diğerlerinin aksine dağınık, 'kirli' saçları, öfkeli, dalgın ruh hali, kirli, eski ayakkabı ve kıyafetleri ile dikkat çekmektedir. Kürsüde konuşma yapması beklenen Alya'nın, güneşe bakmadığı için kapanan tek gözü, sararmış dişleri ve attığı çığlıkla görünen ağız içi, yakın plan ile karakter hakkında izleyiciye fikir vermekte ve karakterin diziyeye çarpıcı bir şekilde giriş yapması sağlanmaktadır. Karakterin psikiyatry merkezine gelmeden önce çamurlu

26 3. Katılımcı: "Selvi'nin dışarı çıkmasında Alya'nın iyileşmesinde çok mutlu oldum. Genelde iyileştiklerinde mutlu oluyorum. Benim hayatıma çok etkisi oldu. Evet izlerken hüzünleniyorum ama sonuç mutlu ediyor hep."

9. Katılımcı: "Alya'ya bayılmışım mesela. Kendini tamir etmesi, hayata bağlanması, sorunları çözmesi. Sonu mutlu bitince ben de mutlu oluyorum."

14. Katılımcı: "Mesela Alya adında bir kız vardı. Hukuk okuyan bir kız. Onun mesela geçmişine gitmek mutlu ediciydi. Onun geçmişine gitmek istedim ama ilk başlarda bir kadın vardı intihar eden, hiç istemedim. Bilmiyorum rahatsız etti beni. Devamlı ağlaması bir de hep acı acı..."

27 <https://www.tv8.com.tr/kirmizi-oda/kirmizi-oda-2-bolum-izle-91014-video.htm>

bir çukurda bilinçli olarak ayakkabılarını ve bu ayakkabılarla kliniği kirletmesi yakın plan ile gösterilmektedir. Daha sonra hem psikiyatır hem de Alya karakterinin gözlerinin çok yakın planı ile psikiyatırın endişe, merak, öfke duyguları, danışanın ise sakinleşmiş, rahatlamış haline vurgu yapılmaktadır.

Görsel 7. Alya Karakteri



Kaynak: <https://www.tv8.com.tr/kirmizi-oda/kirmizi-oda-2-bolum-izle-91014-video.htm>

Görünen her hareketin yönü, gücü, hızı, sürekliliği ve zamanı bulunmaktadır. Eğer hareket; çok sayıda ise enerji, telaş, heyecan ya da şiddet duygularının açığa çıktığı, çok az ya da hiç yoksa sessizliğe bağlı olarak sıkıntı, hüznün, ciddiyet ya da güçlü duygusal bir ortamın hâkim olduğu anlaşılmaktadır (Kafalı, 2000: 187). Kafalı'nın da ifade ettiği gibi hareket aslında karakterler hakkında bilgi vermektedir. Örneğin danışan karakterlerden Alya, Delikanlı Sadi, Boncuk; Selvi, Meliha ve Kumru karakterlerine göre çok daha hareketli görülmektedir. Ancak genel itibariyle karşılıklı konuşma ile geçen sahnelerde danışanların jestlerinin haricinde pek fazla hareket bulunmamaktadır. Çünkü senaryo gereği psikiyatıra gelen danışan karakterler zaten yaşadıkları keder ve acının üstesinden gelemedikleri için orada bulunmaktadırlar. Bu nedenle iç dünyalarında yaşadıkları duygu durumlarını jest ve mimikleri ile ifade etmeleri yeterli olmaktadır. Bu anlamda daha önce farklı projelerde yer almış deneyimli kişilerden oluşan oyuncu kadrosu dizide 'hikâye' den sonra en dikkat çeken mizansen unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Derinlemesine görüşme bulguları da durumu desteklemektedir. Öyle ki katılımcılara dizideki oyunculukla ilgili doğrudan iki²⁸, dolaylı olarak da bir²⁹ soru sorulmuştur. Ayrıca verilen cevaplar doğrultusunda da yine bir soruda³⁰ izleyiciler oyuncululuğu ön plana çıkarmıştır.

Derinlemesine görüşmede Kırmızı Oda'daki oyuncuların diğer oyuncularla ve daha önceki performansları ile bir farklılık gösterip göstermediği sorusuna katılımcıların tamamı, genel anlamda "oyunculukların çok iyi" olduğunu söylemiştir. Katılımcılar, oyuncuların önceki performanslarını değerlendirdiklerinde buradaki oyunculuklarının "çok daha iyi" olduğunu, iki kişi ise arada bir fark görmediğini ifade etmiştir. Buna ek olarak izleyiciler, oyunculukların bu kadar etkileyici olmasında 'hikâye'nin belirleyici bir rol oynadığını ve

28 15 Soru: "Bu oyuncuyu oynadığı diğer rollerden ya da oyuncularından ayıran şey nedir?"

16. Soru: "Oyuncunun canlandırdığı duygu durumunu nasıl anlıyorsunuz? Size ne hissettiriyor?"

29 10. Soru: "Psikolog karakterlerinin Psikologların en çok hangi hareketi/hareketleri dikkatinizi çekiyor? Dizideki psikolog karakterleri nasıl değerlendiriyorsunuz? Dizideki diğer psikolog karakterlerini nasıl değerlendirirsiniz? Böyle düşünmenizdeki etken nedir?"

30 5. Soru: "Bu diziyi diğer dizilerden ayıran şey nedir sizin için? (Cevaba göre; "Gerçekliği" hissettiren şey nedir?)"

oyunculukları daha ‘gerçekçi’ kıldığını belirtmiştir³¹. Katılımcılardan ikisinin, “Melih karakterinin performansından çok etkilendim ancak hemen ardından başka bir dizide başrol oynadı ama buradaki oyunculuğu dikkatimi çekmedi.”; “...Basit, sıradan konular aslında oyunculuğu da sıradanlaştırıyor. O yüzden mesela Boncuk’u canlandıran oyuncu bu dizide daha başarılı geliyor.” yorumu, aslında hikâyenin ‘gerçek’liği ile oyunculuk arasında ilişki kurulduğunu açıklamaktadır. Buna ek olarak diziyi diğerlerinden farklı kılan şeyi anlamak için yöneltilen soruya katılımcıların “gerçek olması” cevabını vermesi ile onlara gerçekliği hissettiren şeyin ne olduğu sorulmuştur. Katılımcıların on üçünün yine “iyi ve gerçekçi oyunculuk” cevabını vermesi de aynı sonuca götürmektedir. Bir başka katılımcı ise “Burada makyajsızlar, tamamen gerçek olduklarını hissediyoruz biz de.” diyerek, makyaj ve oyunculuk arasında ilişki kurmuştur. Makyajın oyunculuğun önüne geçtiği vurgusu, bir sonraki başlıkta detaylı ele alınacaktır ancak burada yine katılımcıların gerçeklik ve oyunculuk arasında bağlantı kurduğu görülmektedir.

Görüşmede oyuncuların, canlandırdıkları karakterin duygu durumunu nasıl aktardıkları ve izleyicinin bunu hissedip hissedemediğini ‘hikâye’ bağlamının dışında değerlendirebilmek için izleyicilere; “Oyuncunun oynadığı duygu durumunu nasıl anlıyorsunuz, size ne hissettiriyor?” diye sorulmuştur. Katılımcıların on beşi, oyunculuğun çok iyi ve gerçekçi olmasından, diğer beşi ise hikâyenin gerçekliğinden dolayı, anlatılan karakterin duygu durumunu anlayabildiğini, ondan etkilendiğini ifade etmiştir³². Dizideki oyunculuklarla ilgili son olarak psikiyatr karakterlerinin oyunculuğu ve yaklaşımlarının izleyici tarafından nasıl alımlandığını anlamaya yönelik katılımcılara bir soru³³ daha yöneltilmiştir. Katılımcıların başrol karakteri ile ilgili yorumlarının bir oyuncudan bahsediyormuş gibi değil de gerçek hayatta bir psikiyatrden söz ediyormuş gibi olması dikkat çekmiştir. Hatta bazı katılımcılar başroldeki psikiyatr karakterinden “doktor hanım” şeklinde bahsetmiştir.

Derinlemesine görüşmede katılımcılar başrol haricindeki üç doktor karakter ile ilgili genellikle yorum yapmamış ya da bu karakterleri ‘yapmacık’, ‘suni’ olarak nitelendirmiştir. Başrol oyuncusu ile ilgili yapılan yorumlar ise şu şekildedir: “Yargılamadan dinliyor, kişiyi eleştirmeyip onun yanında hissettiriyor, güven verici hissettiriyor, empati duygusu gelişmiş, tepkilerini gösteriyor, ağlıyor, olayı hemen anlıyor, cana yakın, samimi, sahiplenici, sarılıyor, sakin, hastaların bir yakınıymış gibi, onlar sorunlarını, sıkıntılarını anlattıkça çok üzülüyor, hissediyor, üzüldüklerinde gelip sarılıyor, teselli ediyor, içten, kişi konuşmasa bile gözlerinden onun ne anlatmak istediğini anlıyor, çok iyimser

31 “Çok daha iyi” (on sekiz kişi), “Hikâye” (altı kişi), “Gerçekçi” (beş kişi).

32 **On altıncı soruya verilen bazı cevaplar:**

“Oyuncunun anlatımı, anlatırken sanki o olayı gerçekten tekrar yaşıyormuş gibi hissettirmesi. O anda korkuyor o anda tedirgin oluyormuş gibi.” “Bire bir bana anlatıyorlarmış, benimle dertleşiyorlarmış gibi hissediyordum. Bu karakterleri izlerken benimle konuştuklarını hissediyordum.” “Diğer dizilere baktığınızda yaşadıkları hayatları uzak geliyor, yedikleri, içtikleri, giydikleri... Burada baktığımda evet bunlar oluyor, burada her şey doğal yani. Bir de çok daha gerçekçi geliyor.” Oyunculuğu çok iyi onu izlerken bire bir ben de yaşıyorum sanki kendimi görüyorum.” “Bire bir yaşamış gibi oynuyorlar. Tepkileri gülüşleri ağlamaları çok gerçek yani. Tepkilerini çok insani şekilde ekstra abartılı vermedikleri için etkiledi beni.” “Oyuncular çok iyi, kurgular çok iyi, Sanki hikâyeleri gerçekten yaşamış gibiler. Melisa Sözen (Alya) çok etkiledi... Çok iyi oyuncular, alıp götürüyor.”

33 10. Başroldeki psikiyatrin en çok hangi hareketi/hareketleri dikkatinizi çekiyor? Dizideki psikolog karakterleri nasıl değerlendiriyorsunuz? Dizideki diğer psikolog karakterleri nasıl değerlendirirsiniz? Böyle düşünmenizdeki etken nedir?

yaklaşıyor...”³⁴. Katılımcılardan on sekiz kişinin yaptıkları yorumlara bakılırsa³⁵, genel itibariyle ‘insani’ özelliklere vurgu yapıldığı, mesleki olarak ise bir oyuncudan değil de gerçek yaşamda bir psikiyatrden bahsedildiği anlamı çıkmaktadır. Dolayısıyla bu soruda karakterlerin oyunculuğunun yine ikinci planda kaldığı, ‘gerçeklik’ vurgusu ile karakterin ‘iyi bir insan ve psikiyatr’ olarak algılandığı görülmüştür³⁶. Özellikle dört katılımcının verdiği³⁷; “Çok rahatlatıcı bir konuşması var, yaklaşım tarzı çok daha ileri düzeyde, profesyonelce”; “Ben dizideki kadar iyisine rastlamadım.”; “Sabırla dinlemesi ne çok sabırla dinliyor. Saatlerce de olsa dinleyebiliyor sıkılmadan. Bazen aklıma geliyor ne kadar dayanabiliyor ne kadar güçlü acaba. Bir değil, iki değil, üç değil. Sen bir tanesini bile izlerken şişiyorsun, üzülüyorsun. Onlar her gün her gün farklı kaç tane hayat dinliyor. Bana çok şey geliyor, zor.”; “Çok iyi dinleyiciler. Hiçbir detayı kaçırmıyorlar. Çok ilgileniyorlar. Başroldeki doktor çok hanımefendi çok iyi. Ama aslında öyle biri değil çok komik biri ama burada nasıl rol yapmış anlamadım.” cevabı, bu ‘gerçeklik’ algısını bir kez daha ortaya koymaktadır. Diğer taraftan yirmi katılımcıdan sadece iki kişinin, bunun senaryo olduğunu ve karakterin rol yaptığını; “Bu dizideki psikolog daha farklı bir karakter, bu benim kanaatim. Sanki gerçek psikoloğun³⁸ dışında daha tiyatral, her şeyi kabul eden, sanki kendi bireysel tercihlerinin ötesine geçebilmiş, karşı tarafı tam anlayabilen, tam empati kurabilen, aslında biraz mükemmel durmuş. Onun için bir şey diyemem çünkü o mükemmel ama gerçek hayattaki psikologlar için aynı kanaatte değilim. Tabi böyle bir psikolog olursa herkes gitmek ister ama gerçek dünya film dünyasından daha farklı.”; “O karakteri canlandırırken gerçekçiliği hissediyorum. Gerçekçiliği hissettiren şey yine iyi oyunculuk.” yorumu, karakteri canlandıran kişinin oyunculuğunu ön plana çıkarmaktadır. Derinlemesine görüşmenin yapıldığı süreçte sürekli ismi geçen Alya, Boncuk, Selvi, Meliha karakterlerine karşılık, katılımcıların Mehmet, Delikanlı Sadi, Garip, Nazlı, Recai³⁹ karakterlerinden bahsetmemesi, örnek

34 Kırmızı Oda ile ilgili yapılan ‘etik ihlali’ eleştirilerine ek olarak, psikiyatr ve psikologlar, canlandırılan psikiyatr karakterinin seanslardaki tutum ve davranışlarının da gerçeği yansıtmadığını ifade etmektedir. Konu ile ilgili birkaç görüş şu şekildedir:

“Klinik psikolog Ece Oral Albayrak’a göre dizinin çok da gerçekçi olmayan yanı ise terapist ve danışan arasındaki ilişki. Albayrak, dizideki gibi dostane bir ilişki kurmak için terapiye giden bir danışanın hayal kırıklığına uğrayabileceğini söylüyor.

Türkiye Psikiyatri Derneği üyesi psikanalist Prof. Dr. Işıl Vahip, tedavi ve terapi sırasında danışanın yaşadığı yoğun duyguların ve bunların nasıl işlendiğinin tedaviye hizmet etmesi gerektiğini söylüyor.

Danışanın duygusallığının terapistin çıkarına yaramasının etik olmayacağını söyleyen Vahip, “Yalancı bir samimiyet zaten dürüst bir şey değil. Arkadaşmış gibi bir hava estirmek uygun değil; çünkü arkadaş değiliz danışanın” açıklamasında bulunuyor.

Vahip’e göre bir terapistle arkadaş olunmamasının temel nedeni ise tedavi için mesafenin korunması...

Vahip, deneyimli terapistlerin bu duruma alışık olduğunu, gerçek terapi seanslarının genelde ekranlarda gördüğümüzden çok farklı olduğunu aktarıyor. “Kişiler öyle hayallerle, öyle beklentilerle gelebiliyor. Ancak kişiler zaten çeşitli hayaller ve ümitlerle gelir bize, bunların bir kısmı hiç gerçekçi değil bir kısmı gerçekçidir” diyen Vahip, film endüstrisinin ticari boyutunun da unutulmaması gerektiğinin altını çiziyor.” (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54544967>)

35 Cümlelerin tamamı ve birbirini tekrar eden nitelendirmeler yazılmamıştır.

36 Görüşmecilerin verdikleri cevaplar, uzmanların (dipnot-36) eleştirilerini haklı çıkarmaktadır. Öyle ki hiç psikoloğa gitmemiş bir kişi, Kırmızı Oda’daki psikiyatr karakterini doğru (normal) anlamlamakta ve psikiyatrin mesleki yetkinliğini değil kişisel özelliklerini ön planda tutmaktadır.

37 Katılımcılardan birinin lisans, diğerinin ise lisansüstü mezunu olduğu belirtilmelidir.

38 Dr. Gülseren Budayıcıoğlu kastedilmektedir.

39 Nazlı, Recai ve Delikanlı Sadi karakterleri yirmi beşinci bölümde anlatılmaktadır.

<https://www.tv8.com.tr/kirmizi-oda/kirmizi-oda-25-bolum-19-subat-2021-99152-video.htm>

olarak sunmaması oldukça dikkat çekicidir. Konu ile ilgili net bir tespit yapmak mümkün olmasa da katılımcıların genellikle kadın ve Nazlı hariç bahsi geçen diğer karakterlerin ise erkek olması arasında bir bağlantı olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

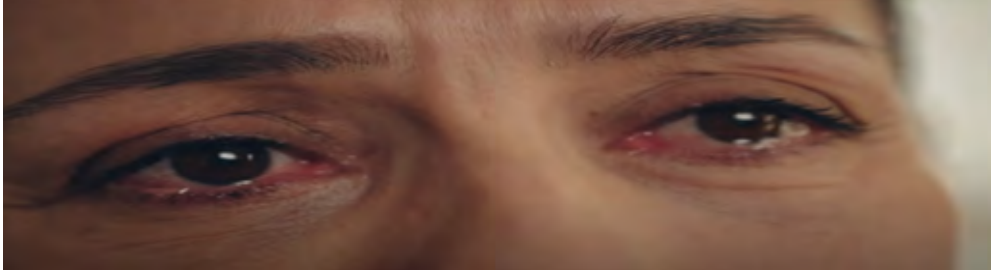
Katılımcıların dizideki danışan ile psikiyatr karakterlerin oyunculukları hakkındaki farklı yorumları, dikkat çekmektedir. Geçmişe dönük canlandırma sahnelerindeki çocuk oyuncuların ve danışan karakterlerin oyunculuklarının çok iyi olduğu ifade edilirken, psikiyatr karakterinin ise ‘iyi bir insan ve alanında uzman’ olduğu belirtilmiştir. Oysa izleyici aslında psikiyatr karakterinin ‘iyi oyunculuğu’ nedeniyle bu duygu durumunu yaşamaktadır. Ancak format gereği alışılmışın dışında olan dizi, belki de dünya genelinde yaşanan pandemik süreçte tele-klinik özelliği ile ‘ekran başında terapi’ gibi algılanmakta böylece izleyicileri yoğun bir şekilde etkilemektedir. Burada katılımcıların psikiyatr karakteri ile ilgili ‘insani ve mesleki’ anlamda ‘çok iyi’ olduğu vurgusu, danışan karakterlerle özdeşim kurdukları çıkarımını bir kez daha doğrulamaktadır.

4.4. Doğallığın Makyajı: Gözyaşı

Kırmızı Oda’da ‘gerçekliğin’ vurgulanmasında makyaj ve kıyafet, dizideki önemli mizansen unsurlarındandır. Bu nedenle çalışmanın bu kısmında makyajın yanı sıra özellikle danışan karakterlerin ve geçmişe dönük canlandırma sahnelerindeki oyuncuların kullandığı kıyafetler birlikte değerlendirilmiştir. Ayrıca derinlemesine görüşmede konuyla ilgili doğrudan bir soru bulunmasa da katılımcılar özellikle ‘gerçekliği’ ifade etmek istediklerinde makyaj ve kıyafete dikkat çekmişlerdir. Bu nedenle derinlemesine görüşme bulguları da ‘genel’ olarak mizansen analizine dâhil edilmiştir.

Oyuncu, görüntünün en canlı ögesi olarak; düşünüp karar veren, olaylara tepki gösteren, başkalarıyla ilişki kuran, hayatta kalmaya çalışan, mücadele eden bir karakterdir. Görünüşü, davranışı, mimikleri, oyunuyla görüntüde bunları oyuncu gerçekleştirmektedir. Oyuncunun başlıca görevi, canlandığı karakterin tüm özelliklerini en ince ayrıntılarıyla yansıtabilmek ve karakterin gerçekliğini izleyiciye hissettirmektir. Bu nedenle oyuncunun, mizansenin diğer unsurlarından pek farkı bulunmamaktadır. Ancak bazen hikâyenin dramatik yapısından dolayı filmin tüm yükü bir oyuncuya yüklenebilmekte ve oyunculuk ön plana çıkabilmektedir (Özön, 2008: 111-112). Buna ek olarak çalışmanın genelinde vurgulanan yakın ve çok yakın planlar da etkiyi en üst noktaya taşıyabilmektedir. Öyle ki yaşlı gözlere doğru pürüzsüz bir biçimde yapılan zoom hareketi, sahneye duygusal bir atmosfer katmakta ve izleyicinin de olaya dâhil olmasına neden olmaktadır (Kafalı, 2000: 197). Burada öne çıkan bir diğer unsur ise makyajdır. Abartılı, gözü yoran makyajlı bir yüzün çok yakın planı gibi hiç makyaj yapılmamış bir yüz de izleyici rahatsız edecek, odaklanmayı zorlaştıracak ve dramatik etkisini kaybettirecektir. Bu nedenle özellikle Kırmızı Oda dizisinde en dikkat çeken unsurlardan biri doğala yakın, gerçekçi makyaj ve filtrelerin kullanılmasıdır. Böylece yakın planlı dramatik sahnelerde oyunculüğün ön plana çıkarılması hem makyajla hem de yaşlı, kızarmış gözlerin detayı ile desteklenmektedir.

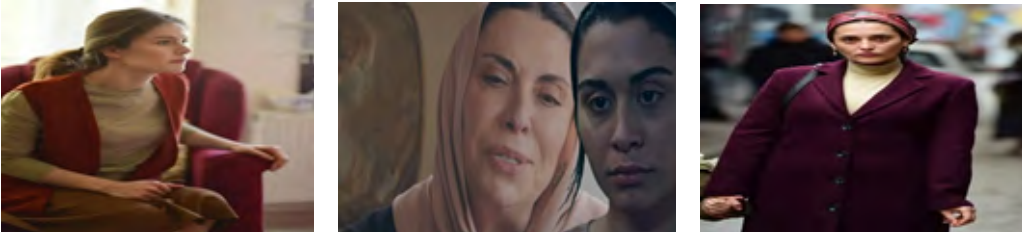
Görsel 8. Psikiyatrist Karakteri



Kaynak: <https://www.tv8.com.tr/kirmizi-oda/kirmizi-oda-25-bolum-19-subat-2021-99152-video.htm>

Doğadan olduğu gibi aktarılan gerçek, görüntüde her zaman istenen etkiyi vermeyebilir. Bu nedenle gerçeği izleyiciye biraz abartarak sunmak gerekmektedir. Böylece doğadan saptanan gerçek, başka unsurlar eklenerek yeniden yaratılmaktadır (Özön, 2008: 165). Derinlemesine görüşmede de katılımcılardan birinin; "Mesela Boncuk'ta hiç makyaj yok tamamen gerçek. Diğerlerinde oyuncuyu makyajla kapatıyorlar. Ama burada kendimizden hissediyoruz. Hayatımızın içinden. Bizim gibi oturuyor, konuşuyor. Ayrıca psikoloğu da süs bebeği gibi, estetikli seçmemeleri de çok önemli. Yüz hatlarıyla, çizgileriyle her şeyi ile doğal bir oyunculuk yapıyor." yorumu, mizansenin önemli unsurlarından biri olan makyaja vurgu yapmaktadır. Oysa dizide yakın ve çok yakın planlarda izleyiciyi rahatsız etmemek için doğal bir makyajın yanı sıra filtre de kullanılmaktadır. Bu sayede yüzdeki rahatsız edici kusurlar gerçekçi bir şekilde gizlenmekte ve izleyicinin oyuncularını makyajsızmış gibi algılaması sağlanmaktadır.

Görsel 9. Boncuk, Selvi (gençliği ve şimdiki hali), Kumru Karakterleri (soldan sağa doğru)



Kaynak: <https://www.medyafaresi.com/foto-galeri/kirmizi-odada-burcu-biricik-firtinasi-boncuk-ve-ermislere-yorum-yagdi/952323>

<https://dizioyuncu.com/kirmizi-oda-selvinin-gencligini-oynayan-oyuncu-kimdir-doga-naz-sahin/>

<https://www.sabah.com.tr/medya/2020/12/25/kirmizi-odanın-yeni-oyuncusu-aslihan-gurbuz-kumru-kimdir-kac-yasinda-aslihan-gurbuz-hangi-dizilerde-oynadi?paging=3>

Gerçekçiliğin yaratılmasında önemli mizansen unsurlarından biri ise kostümdür. Gerçekçi ve biçimleştirilmiş giysi olarak ikiye ayrılan kostüm hem karakter hem de olay hakkında izleyiciye fikir vermektedir. Gerçekçi giysi, karaktere en uygun giyim tarzı, biçimleştirilmiş giysi ise belli bir dönem, ülke ya da topluma dayanan giysidir (Özön, 2008: 108). Kırmızı Oda'da kullanılan gerçekçi giysi, sosyo-ekonomik ve kültürel yapıya

göre gündelik yaşamda sıkça karşılaşılabilen tarzda kullanılmaktadır. İncelemeye dâhil edilen üç bölümde yer alan; Meliha, Boncuk, Kumru, Selvi, Mehmet, Recai ve Garip karakterleri⁴⁰, abartıdan uzak, genellikle ‘günümüzdeki yaşamları’ ile orta gelirli sınıfı temsil eden kıyafetler tercih edilmiştir. Bu da izleyiciye kendi içinden, onun gibi giyinen ve konuşan karakterle özdeşim kurmasında önemli bir etken olmaktadır. Derinlemesine görüşmede de katılımcılara doğrudan bir soru sorulmasa da ‘gerçeklik’ ile ilgili yorumlarda “kıyafetleri bile gerçek, bizim gibi”⁴¹ yorumları sıklıkla tekrarlanmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Tele-klinik olarak nitelendirilen Kırmızı Oda’nın genelinde uzun bir zaman aralığında yer bulan danışan-psikiyatr seansları, televizyondaki psikiyatr kliniği gibi algılanmaktadır. Ekran başındaki izleyicinin özdeşim kurmasında, psikiyatr karakterinin telkinleri doğrultusunda kendisinin veya bir tanıdığıнын yaşadığı olaya karşı geliştirdikleri tutum ve davranışlarını anlamlandırmasında önemli bir etken olduğu görülmüştür. Ayrıca bu seanslara ek olarak ‘gerçek yaşam öyküleri’nin canlandırıldığı sahnelerde izleyicinin hüzünlenmesi, acı çekmesi ya da danışanların ‘iyileşme’si neticesinde mutlu olması da bu etkiyi ortaya koymaktadır.

Kırmızı Oda dizisini her hafta takip eden izleyiciler ile gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen bulgular, izleyicinin özdeşim kurmasında en belirleyici unsurun ‘hikâye’ olduğunu göstermiştir. Hikâyeleri benzemese de katılımcıların karakterlerle özdeşim kurmasında, mizansen unsurlarının önemli rol oynadığı görülmüştür. Dolayısıyla dizinin genelinde ‘gerçekliğin’, ‘gerçek yaşam öykülerine’ dayandırılarak manipüle edildiği ve izleyicinin bu gerçekliği ‘hikâye’ bağlamında alımladığı tespit edilmiştir. Gerçekliğin alımlanmasında çekim ölçeği, hikâye, oyunculuk ve makyaj-kostüm gibi mizansen unsurlarının etkili olduğu, derinlemesine görüşme bulguları ile de desteklenmiştir.

Hikâyeye ek olarak yakın ve çok yakın çekimlerle ön plana çıkarılan, oyunculuk, gerçekçi makyaj ve kostüm, izleyicinin duygusal olarak etkilenmesinde belirleyici görülmektedir. Kendisi gibi giyinen, konuşan, makyaj(sız), ağlayınca akan burnunu eliyle silen oyuncu ile çok yakından kurulan göz teması, izleyiciyi özdeşim kurmaya yönlendirmektedir. Özellikle geçmişe dönük canlandırma sahnelerindeki ana karakterler ile danışan koltuğunda oturanların oyunculuklarının beğenilmesi, psikiyatr karakterinin ise ‘iyi insan ve alanında uzman’ olarak nitelendirilmesi, gerçekliğin manipülasyonunda oyunculüğün önemini ortaya koymaktadır.

Dizinin başrolü dışındaki diğer dört psikiyatr karakterin katılımcılar tarafından ‘yapmacık, suni’ olarak nitelendirilmesi ve onların görüştüğü danışan karakterlerin izleyici üzerinde herhangi bir etki bırakmaması çalışmanın bir diğer önemli bulgusudur.

40 ‘Nazlı-Recai çifti’ ile ‘Delikanlı Sadi’ karakterlerinin sosyo-ekonomik olarak diğer karakterlerden daha yüksek gelire sahip oldukları gösterilmektedir. Ancak makyaj ve kıyafetleri ile bu karakterler de diğer dizilerde alışılacmış ‘zengin’ profili çizmemektedir.

41 “... Ama burada kendimizden hissediyoruz. Hayatımızın içinden. Bizim gibi oturuyor, konuşuyor. Ayrıca psikoloğu da süs bebeği gibi, estetikli seçmemeleri de çok önemli. Yüz hatlarıyla, çizgileriyle her şeyi ile doğal bir oyunculuk yapıyor.”; “Karakterlerin tarzı ve davranışları gerçekçi”.

Öyle ki araştırmanın devam ettiği süre içerisinde bahsedilen dört psikiyatr karakterin belirli aralıklarla diziden ayrılması, elde edilen bulguları haklı çıkarmıştır.

İzleyicilerin özellikle çok zor bir çocukluk geçirdiği halde 'hayatta kalmayı' başaran ve psikiyatr tedavisinin ardından hikâyesi mutlu sonla biten karakterlerden daha çok etkilenmesi, çalışmada elde edilen önemli bulgulardan biridir. Akılda kalıcılık ve hikâye arasında kurulan bu ilişkide karakterin hikâyesinin mutlu sonla bitmesine şahitlik etmek, izleyicinin kendi hayatına dair de umudunun arttığını göstermektedir.

Katılımcılar, Kırmızı Oda dizisinde geçmişe dönük canlandırma sahnelerini izlerken acı, üzüntü, karamsarlık, çaresizlik ve öfke gibi 'olumsuz' duygu durumlarını yaşadıklarını ifade etmelerine rağmen yine de bu sahneleri, psikiyatr-danışan diyaloglarına tercih ettiklerini belirtmiştir. Bu da 'gösterme'nin, 'anlatmak'tan daha etkili olduğunu göstermektedir. Yani özdeşimi sağlayan şey 'anlatmak' değil 'göstermek' yani 'taklit'tir. Bu nedenle danışan karakterlerinin sıklıkla değişmesi ve ağır dram içeren hikâyelerin iyi bir şekilde sonlanması izleyici tarafından olumlu karşılanmaktadır.

Derinlemesine görüşme için örneklem seçiminde yaşanan sınırlılıklardan biri cinsiyet dağılımında erkek katılımcıların az sayıda olmasıdır. Dolayısıyla bu sınırlılık, ileride Kırmızı Oda özelinde diğer tele-klinik dizilerle ilgili yapılacak çalışmalar için yeni bir problem alanı olarak önerilmektedir. Ayrıca tele-klinik özelliğe sahip Kırmızı Oda'nın insanların çoğunlukla evde kaldığı ve genel anlamda stresli, endişeli ruh halinde olduğu Covid-19 pandemisinde yayınlanmasının anlamlı olup olmadığı, ileriki çalışmalar için araştırma alanı olarak önerilmektedir.

Kaynaklar

- Aktaş, Ş. (1984). Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş. Ankara: Birlik.
- Andrew, J. D. (2010). Büyük Sinema Kuramları. (Çev. Z. Atam). İstanbul: Doruk.
- Aristoteles (1987). Poetika. (Çev. İ. Tunalı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arnheim, R. (2002). Sanat Olarak Sinema. (Çev. R. Ünal). Ankara: Öteki.
- Barnwell, J. (2011). Film Yapımının Temelleri. (Çev. G. Altıntaş). İstanbul: Literatür.
- Bazin, A. (2011). Sinema Nedir? (Çev. İ. Şener). İstanbul: Doruk.
- Büker Alyanak, Z. (2018). Etnografi ve Çevrimiçi Etnografi. Mutlu Binark (der). Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri (3. Basım). İstanbul: Ayrıntı. s. 123-169.
- Can, H. (2006). Aristoteles'te Katharsis Kavramı. FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, (2), s. 63-70. <https://dergipark.org.tr/en/pub/flsf/issue/48601/617467>. Erişim tarihi: 20.02.2021.
- Corrigan, T. (2011). Film Eleştirisi El Kitabı. (2. Basım). (Çev. A. Gürata). Ankara: Dipnot.

Edgar-Hunt, R., Marland, J., Rawle, S. (2012). Film Yapımı Temelleri. Film Dili. (Çev. S. Aytaç). İstanbul: Literatür.

Eisenstein, S. M. (1984). Film Duyumu. (Çev. N. Özön). İstanbul: Payel.

Esslin, M. (2001). Televizyon Çağı. T.V. Beyaz Camın Arkası. İstanbul: Pınar.

Foss, B. (2012). Sinema ve Televizyonda Anlatım Teknikleri ve Dramaturji. (2. Basım). (Çev. M. K. Gerçeker). İstanbul: Hayalperest.

Gök, C. (2007). Sinema ve Gerçeklik. Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences. 1 (2). s. 112-123. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43885>. Erişim tarihi: 08.10.2021.

Kabadayı, L. (2020). Film Eleştirisi. Kuramsal Çerçeve ve Sinemamızda Örnek Çözümlemeler. (4. Basım). İstanbul: Ayrıntı.

Kabadayı, L. (2009). Türkiye’de Televizyon Dizileri ve Sinema Filmlerinde Estetik Anlayışın Yapılanması. Televizyon ve... içinde (s. 131-151). Bülent Küçükdoğan (ed). Ankara: Ütopya.

Kafalı, N. (2000). TV Yapımlarında Teknik ve Kuramsal Temeller. (2. Basım). Ankara: Ümit.

Kantarcıoğlu, S. (1993). Edebiyat Akımları ve Temel Metinler. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Kümbetoğlu, B. (2015). Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma. (4. Basım). İstanbul: Bağlam.

Landau, N., Frederick, M. (2012). Film Okulunda Öğrendiğim 101 Şey. (Çev. E. Ayan). İstanbul: Optimist.

Moran, B. (2012). Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi. İstanbul: İletişim.

Monaco, J. (2001). Bir Film Nasıl Okunur? Sinema Dili, Tarihi ve Kuramı. Sinema, Medya ve Multimedya Dünyası. (Çev. E. Yılmaz). İstanbul: Oğlak.

Özön, N. (2008). Sinema Sanatına Giriş. İstanbul: Agora.

Sreekumar, J., Vidyapeetham, A. V. (2015). Creating Meaning through Interpretations: A Mise-En-Scene Analysis of the Film ‘The Song of Sparrows’. Online Journal of Communication and Media Technologies. India. s. 26-35

https://www.researchgate.net/publication/316959355_Creating_Meaning_through_Interpretations_A_Mise-En-Scene_Analysis_of_the_Film_’The_Song_of_Sparrows’. Erişim tarihi: 12.02.2021.

Tekerek, N., Tekerek, İ. (2008). Aristoteles’te Poetik ve Etik Bütünlük Örneklerle Eylem, Karakter ve Erdem. Tiyatro Araştırmaları Dergisi, S: 26. s. 57-84. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/13/1344/15571.pdf>. Erişim tarihi: 20.02.2021.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü (1998). 1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uysal, Ö. S. (2012). Sinema Estetiğine Giriş. İstanbul: İkinci Adam.

<https://www.tv8.com.tr/kirmizi-oda/kirmizi-oda-2-bolum-izle-91014-video.htm>

<https://www.tv8.com.tr/kirmizi-oda/kirmizi-oda-18-bolum-1-ocak-2021-96439-video.htm>

<https://www.tv8.com.tr/kirmizi-oda/kirmizi-oda-25-bolum-19-subat-2021-99152-video.htm>

<https://puhutv.com/istanbullu-gelin-27-bolum-izle>

<https://www.acunn.com/magazin/kirmizi-oda-nin-alya-si-melisa-sozen-diziye-veda-etti-degisimi-sosyal-medyayi-salladi-1187598-haber>

<https://www.medyafaresi.com/foto-galeri/kirmizi-odada-burcu-biricik-firtinasi-boncuk-ve-ermislere-yorum-yagdi/952323>

<https://dizioyuncu.com/kirmizi-oda-selvinin-gencligini-oynayan-oyuncu-kimdir-doga-naz-sahin/>

<https://www.sabah.com.tr/medya/2020/12/25/kirmizi-odanin-yeni-oyuncusu-aslihan-gurbuz-kumru-kimdir-kac-yasinda-aslihan-gurbuz-hangi-dizilerde-oynadi?paging=3>

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54544967>

<https://kayiprihtim.com/haberler/dizi/kirmizi-oda-4-bolum-meslek-etigi-elestiriler/>

<https://m.bianet.org/bianet/toplum/232877-terapinin-dogasina-zit>

<https://trsondakika.com/kirmizi-oda-dizisi-tartisma-yaratti-bu-etik-mi-sondakika-sondakikahaberleri/>

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar: Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Küresel Salgında Türkiye’de Kadın Hakları: “Pandemi Döneminde Kadın Raporu” Bağlamında Bir Değerlendirme

**Women’s Rights in Turkey in The Pandemic:
An Assessment in The Context of “Woman Report in The Period of Pandemic”**

Tuğba Yolcu, Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, İİBF, Siyaset ve Sosyal Bilimler ABD, E-Posta: tugbayolcu@tarsus.edu.tr
Ayşe Aslı Sezgin, Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Medya Çalışmaları ABD, E-Posta: asezgin@cu.edu.tr

<https://doi.org/10.47998/ikad.1005704>

Anahtar Kelimeler:

Küresel Salgın,
Kadın,
İnsan Hakları,
Kadın Hakları.

Öz

Toplumsal alanda yaşanan eşitsizlikleri giderme noktasında dezavantajlı gruplar, insan hakları çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Kadınlar da sosyal ve siyasal yaşamdaki konumları itibari ile dezavantajlı gruplar kapsamında değerlendirilmekte ve insan haklarının temel konularından birini oluşturmaktadır. Kadının toplumsal konumuna yönelik bu değerlendirme, olağanüstü süreçlerde daha çok ön plana çıkmaktadır. Aralık 2019’da başlayan Covid-19 salgını tüm dünyayı etkisi altına alan bu olağanüstü süreçlere yönelik en güncel örnektir. Kadınların bu süreçteki konumu da oldukça dikkat çekicidir. Pandemi sürecinde “evden çalışma” kültürüyle kamusal alanın özele taşınması, ev içindeki rollerde kadının özel ve kamusal alanı aynı anda sürdürmesine yönelik bir beklentiyi ortaya çıkartmıştır. Ayrıca, yeni normalin dijital yaşam alışkanlıklarını geliştirmeye başlaması, kadının bu ortamdaki konumunu da tartışmayı gerektirmektedir. Bu çalışmada öncelikle, bir karşılaştırma da yapabilmek amacıyla, çalışmanın temel araştırma sorunu ile ilişkilendirilen ve farklı kurumsal söylemleri aktaran insan hakları metinleri incelenmiştir. Ardından çalışmanın temel araştırma sorunu bağlamında Mayıs 2020’de İnsan Hakları Derneği tarafından yayınlanan Pandemi Döneminde Kadın Raporu, niteliksel metin analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, mevcut metinler aracılığıyla aktarılan içeriğe yönelik yapılan genel değerlendirmede, salgın günlerinde Türkiye’de kadının hakları konusunda vurgulanması gereken noktalara ilişkin öneriler sunulmuştur.

Keywords:

Pandemic,
Woman,
Human Rights,
Women’s Rights.

Abstract

Disadvantaged groups form the basis of human rights studies in terms of eliminating inequalities in the social field. Women are also considered within the scope of disadvantaged groups due to their position in social and political life and constitute one of the basic issues of human rights. This assessment of the social status of women becomes more prominent in extraordinary processes. The Covid-19 Pandemic that started in December 2019 is the most recent example of these extraordinary processes that affect the whole world. The position of women in this process is also remarkable. Moving the public sphere to private with the culture of “working from home” during the pandemic process, revealed an expectation for women to maintain the private and public spaces simultaneously in roles in the home. Also, the fact that the new normal starts to develop digital life habits requires discussing the position of women in this environment. In this study, first of all, human rights texts related to the main research problem of the study and conveying different institutional discourses were examined in order to make a comparison. Then, in the context of the main research problem of the study, the Women’s Report in the Pandemic Period, published by the Human Rights Association in May 2020, was analyzed with the qualitative text analysis method. In conclusion, through the existing text in the overall assessment made for imported content, proposals have been made for the point to be emphasized on women’s rights in Turkey in the days of the pandemic.

Giriş

İnsanın insan olması dolayısı ile edindiği insan hakları, doğal hukukun bir parçasıdır. Demokrasinin evrensel değerleri arasında yer alan insan hakları konusu sosyal bilimlerin araştırmalarının temel konularından biridir. İnsan hakları temelinde özellikle kadın hakları son yıllarda toplumsal tepkilere gösterilen bir reaksiyon biçiminde artmıştır.

Kadın, yüzyıllardır toplumsal rolünden kaynaklı olarak insan hakları mağdurları arasında üst sıradadır. Bu sorunun temelini yönelik yapılan çalışmalar genel olarak toplumsal yaşam koşullarındaki roller ile sonuçlanmaktadır. Bu sonuç toplumsal düzenin normal olduğu zamanlarda dahi çözüme kavuşmamıştır. Dolayısı ile böyle bir sorunun toplumsal düzende yaşanan olağanüstü durumda daha da artacağı önemli bir gerçektir. Bu nedenle olağanüstü durumlar, kadının toplumsal alandaki yerini daha da olumsuz etkilemektedir.

Toplumsal düzeni tersyüz eden Covid-19 salgını sadece bir hastalık olmanın ötesinde toplumsal yaşam alışkanlıklarımızı da derinden etkilemiş, travmatik bir süreci ortaya çıkarmıştır. Bu durum toplumsal katmanlardaki rollerin değişimi, dönüşümü sürecini de beraberinde getirmiştir. Özellikle özel alanda yaşanan değişimden en çok etkilenen kadınlar olmuştur. Kamusal alanın özele taşınması, özel alandaki roller ve kamusal alandaki rollerin bir arada yürütülmeye çalışılması, birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar insan hakları açısından incelenmeye çözüm bulmaya değer konulardır. Konuya yönelik özellikle kadın hakları bağlamındaki araştırmalarda, Covid-19 salgını sonrası kadına yönelik şiddetin arttığına dair birtakım verilere ulaşıldığı belirtilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün İsviçre'deki Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Departmanı'nda (Department of Sexual and Reproductive Health, World Health Organization, Geneva, Switzerland) görevli olan Roesch ve arkadaşlarının (2020) yapmış olduğu çalışmada Covid-19 salgınının artmasıyla birlikte medyada yer alan haberler ve şiddete yönelik araştırmalar yapan kurumlardan gelen raporlar bu bilgiyi teyit etmektedir. Çalışmada, salgın sırasında kadınların eşlerinden ve partnerlerinden gördükleri şiddete yönelik bilgilerin arttığı vurgulanmaktadır. Yine benzer konuya dikkat çeken bir araştırma da Sanchez (2020) ve arkadaşları tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada ise; Covid-19 salgını esnasında kadına yönelik şiddetin arttığını belirten ve Aralık 2019-Haziran 2020 tarihleri arasında yazılan bilimsel makaleler üzerine derinlemesine bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Salgın sonrası yaşanan toplumsal değişime yönelik şiddet vurgusunu ön plana çıkartan çalışmaların yanı sıra kadınların, iş yaşamında yaşadıkları sorunları ön plana alan araştırmalar da gerçekleştirilmiştir. Carli (2020), salgının statü, ücret ve kariyer sürecine kadınlar özelindeki etkilerini incelediği çalışmasının sonucunda; Covid-19 salgını sonrasında kadınların özellikle iş yaşamında ilerlemeye yönelik engellerle karşılaşmaya başladığını belirtmiştir. Erkeklerle oranla daha fazla kadının işini kaybettiğini belirten Carli, ayrıca bu süreçte kadınların çocuk bakımı ve diğer sorumluluklarının arttığını vurgulamıştır. Pinho-Gomez (2020) de benzer şekilde kadınların salgın süreciyle birlikte toplumsal düzeyde önemli bir temsil sorunu yaşadığını belirtirken, küresel düzeyde daha geniş alanda hissedilecek cinsiyet önyargılarına yönelik endişesini aktarmıştır.

Salgının toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik etkileri konusunda Türkiye’de de kadınların yaşadıkları sorunları ön plana çıkartan araştırmalar, literatürdeki yerini almaktadır. Koç ve Yeniçeri (2021), salgın hastalıkların kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği belirginleştirdiğini belirterek, kadınların özellikle ekonomik anlamda, salgından daha çok etkilendiklerini ifade etmiştir. Salgın sürecinde kadının ev içi yaşamdaki konumuna yönelik bir değerlendirme yapan Öztürk ve arkadaşları da (2021) kadın emeğinin ev içindeki yansımalarına yönelik bir araştırma yapmışlardır. Araştırmada, kadının iş yükündeki artış neticesinde ortaya çıkan olumsuz duygulara yönelik bir inceleme gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada, yukarıdaki değerlendirmelerden de yola çıkarak Covid-19 salgını döneminde kadının yaşadığı sorunların tespiti ile bu sorunlara insan hakları raporları çerçevesinde nasıl bir çözüm bulunduğu ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda kadının öncelikle toplumsal ve ekonomik alandaki konumu ile insan hakları raporlarındaki konumu ortaya konarak, İnsan Hakları Derneği tarafından 22 Mayıs 2020’de yayınlanan “Pandemi Döneminde Kadın Raporu”nda Covid-19 salgınından etkilenen kadına yönelik çözüm önerileri, eleştirel metin analizi ile incelenmiştir. Çalışma sonunda kadının Covid-19 salgını ile değişen ve dönüşen rollerine yönelik metinsel düzeyde dahi yeterli çözüm üretilmeye çalışılması noktasındaki eksiklikler ortaya konmuştur.

Kavramsal İnceleme ve Literatür

Bu çalışmada, Türkiye’de Covid-19 salgını ile kadının özellikle toplumsal konumuna yönelik bir değerlendirme yapmak amaçlanmıştır. Bu değerlendirmenin yapılmasında da kaynak metinlerden yararlanılmıştır. Çalışmanın kavramsal incelemesinin ve literatür değerlendirmesinin yapıldığı sonraki bölümlerde izlenen adımlar şu şekilde özetlenebilir:

- Çalışmada öncelikle, Türkiye’de kadının konumuna yönelik, tarihsel süreci kapsayan genel bir değerlendirme yapılmıştır.
- Ardından Türkiye’de insan hakları bağlamında, kadın haklarının incelendiği güncel raporlara web arama motoru aracılığı ile ulaşılmıştır. Bu aramalarda konu kapsamında “kadın” ve “insan hakları” anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Ulaşılan raporlara ilişkin değerlendirme, çalışmanın temel araştırma sorunu kapsamında analiz edilen metin ile karşılaştırma yapma imkânı sağlamıştır.
- Çalışmanın ilerleyen bölümünde, Covid-19 salgını hakkında yapılan kısa bilgi paylaşımının ardından, çalışmanın konusu kapsamında, bu salgında, kadının rolüne ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir. Covid-19 salgını ve kadın konusu, salgının ardından yeni normalde kadının rolü ile ilişkilendirilerek incelenmiştir.

Kadının, salgın sürecinden önceki durumunun ortaya konması, bu süreçten en çok etkilenen kesim olması iddiasını temellendirmek açısından önemlidir. Bu iddianın kavramsal temellerinin oluşturulmasının ardından, İnsan Hakları Derneği tarafından 22 Mayıs 2020’de yayınlanan “Pandemi Döneminde Kadın Raporu”, eleştirel metin analizi ile ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Bu raporla birlikte, çalışmanın eleştirel boyutunu da vurgulayan metinsel düzeyde çözüm önerilerinin yeterli düzeyde olmadığı iddiası yinelenmiştir.

Türkiye’de Toplumsal, Siyasal ve Ekonomik Alanda Kadının Konumu

Türkiye’de kadının siyasal, toplumsal ve ekonomik alanda yerine dair tespitler yapılırken, tarihsel sürecin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Zira kadının Türk toplumunda mücadelesi Batı’dan farklı ilerlemiştir. Bu nedenle Türkiye’de kadının konumlanışını ortaya koyarken Osmanlı İmparatorluğu dönemini de kısaca değerlendirmek, sorunun temeline yer vermek açısından faydalı olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kadına yönelik sorunların temelinde, kadının kamusal alan içine çıkabilmesiyle ilgili sorunlar gelmektedir. Osmanlı klasik döneminde kadının yeri, geleneksel olarak aile içinde belirlenmiş ve İran, Bizans ve Arap kültürlerinin etkisiyle, kadınlar toplum hayatından uzaklaşmışlardır (Kaplan, 1988:2). Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme dönemi, devletin tüm alanlarını etkilediği gibi kadının konumunu da olumsuz etkilemiştir. Kadın eve hapsedilmiş, miras ve mahkemede tanıklık gibi geleneksel hakları da yok edilmiştir (Doğramacı, 1989: 133-135). Kadının bu durumu Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat Dönemi modernleşme çabaları ile gündeme gelmiş ve bu şartların değişmesi için birtakım adımlar atılmaya başlanmıştır. Tanzimat Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda modernleşme çabalarının başladığı ve bu çabalar neticesinde Batının örnek alındığı bir dönemdir. Batı ile ilişkiler geliştikçe Batı tarzı yaşam biçimi hem erkekler tarafından benimsenmiş, hem de kadınlar içinde de hızla yayılmaya başlanmıştır (Doğramacı, 1989: 11-12).

Osmanlı modernleşme sürecinde kadına yönelik olarak yapılan düzenlemeler, modernleşme sürecinin diğer alanları ile paralel ilerlemiştir. Modernleşme sürecine yönelik düzenlemeler, bir ulusun kurtuluş mücadelesinin başlaması ile sonuçlanmıştır. Kurtuluş mücadelesinde kadının erkek ile birlikte savaşması, birçok kadın kahramanın kurtuluş mücadelesinde yer alması, yeni kurulacak devlette kadına tanınan haklar açısından da ilham verici olmuştur.

Cumhuriyet Dönemi ile birlikte kadınlar ev içindeki rollerinden çıkarak sosyal hayatta yer almaya başlamışlardır. Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte kadınlar iki alanda yenilikler elde etmişlerdir. Bunlardan biri Türk Medeni Kanunu ile sosyal ve hukuksal haklar, diğeri ise; siyasal haklardır (Çaha, 2017: 129). Kadının sosyal alanda yer edinmesini sağlayan ilk ve önemli düzenleme 1926 yılında kabul edilen *Türk Medeni Kanunu* olmuştur. Kanun’un önemi, kadına sağladığı bireysel haklardan ileri gelmektedir. Bu haklar ile kadın-erkek eşitliği hukuksal alana taşınmış, aile ve miras gibi konularda kadınlara çağdaş haklar tanımıştır (Aydın, 2015: 93). Kanun, kadınlara da boşanma hakkı tanıyarak, resmi nikahı ve tek eşliliği zorunlu hale getirmiş, evlilik içinde kadın ve erkeği hukuksal zeminde eşit konuma getirmeyi amaçlayan birçok düzenleme de kanun kapsamında yapılmıştır. Ayrıca malları üzerinde tasarruf hakkı, eşit miras hakkı, velayet hakkı, mahkemede tanıklık yapma hakkı gibi birçok hak tanımıştır. Kanunda 2001 yılında büyük bir değişiklik yapılmış ve kadın-erkek eşitliğini zedeleyen hükümler değiştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi de; eşlerin evlilik birliğinde eşit söz hakkına sahip olmasıdır¹.

¹ Bkz. 17.02.1026 tarihinde kabul edilen 743 sayılı “Türk Kanunu Medinesi”, Bkz. 22.22.2001 tarihinde kabul edilen 4721 sayılı “Türk Medeni Kanunu”.

Siyasal haklar açısından ise 1930 yılında 1580 sayılı yasa ile Türk kadınına belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Bu, siyasi hakların ilk aşamasıdır. 1933 yılında 2349 sayılı kanun ile köy ihtiyar heyetlerine ve muhtarlığa seçme seçilme haklarını elde etmişler ve son olarak 5 Aralık 1934 gün ve 2599 sayılı kanun ile kadınlara genel seçimlerde de seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır (Doğramacı, 1989: 133-135).

Kadının erkek ile siyasi alanda eşit haklara sahip olması yapılan bu üç düzenleme ile gerçekleşmiştir. Ancak bu süreç siyasi iradenin demokratikleşme adına attığı tepeden inmece bir adım olarak değerlendirilse de, kadınların bu süreçte mücadele etmedikleri anlamına da gelmemektedir. Aslında kadınların Kurtuluş Savaşı sürecinde kurdukları dernekler ile siyasi faaliyetlere başladıkları görülmektedir. Cumhuriyet döneminde kadınların siyasi anlamda örgütlü ilk mücadelesi, Kadınlar Halk Fırkası’nın kurulması ile başlamıştır (Toprak, 1998: 30-31).

Siyasi alanda yapılan hukuksal düzenlemeler neticesinde 1935 yılında yapılan ilk seçimlerde TBMM’de ilk defa 18 kadın milletvekili ile %4,5 oranında kadın yer almıştır. 2018 yılında yapılan son seçimlerde ise aradan geçen 83 yılda bu oran %17,3’e (tuik.gov.tr, 2020) çıkabilmiştir. Erkeklerin oranının çeyrekte biri olan bu oran, kadınların siyasi alanda temsilinin yeterli düzeyde olmadığını somut göstergesidir.

Sosyal alanda ise Türkiye’de kadına yönelik düzenlemeler, aslında siyasi alan ile paralel bir şekilde devam etmiştir. Cumhuriyet’in yenilikleri kadına sosyal alanda da yer sağlamayı amaçlamıştır. Sosyal alanda Türk Medeni Kanunu ile başlayan süreç 1930 yılında doğum izni, 1965 yılında Nüfus Plânlaması Hakkına Kanun ve 1990 yılında Ceza Kanunu’ndaki düzenlemeler ile devam etmiştir. Bu düzenlemeler, kadının toplumsal hayatta erkek ile eşit şartlarda yer almasını ve erkek egemen yapıya karşı korunmasını öngören birtakım düzenlemelerdir. Ekonomik alanda ise kadınların diğer alanlarda olduğu gibi erkekler ile eşit düzeyde olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

1950’li yıllar hem siyasi, hem de toplumsal anlamda değişimin yaşandığı yıllardır. Kadınların çalışma hayatına katılımı da bu yıllara denk gelmektedir. 1950’li yıllarda işçilik itibar açısından hizmet sektöründen daha sonra geldiğinden, kadınlar tarafından çok fazla tercih edilmemektedir. Bu nedenle kadınlar daha çok hizmet sektöründe yer almaya başlamıştır. Bu başlangıç hala kadını erkekle eşit duruma getirememiştir (Kırkpınar, 1998: 5-21).

1951 yılında Türkiye ILO Sözleşmeleri kapsamında eşit ücret sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşme kadın ve erkeklerin, eşit işlerde eşit ücret ve sosyal haklara sahip olmalarını öngörmektedir. Buna göre “Her üye, ücret hadlerinin tespitiyle ilgili olarak yürürlükte bulunan usullere uygun yollardan, eşit değerde iş için erkek ve kadın işçiler arasında ücret eşitliği prensibini teşvik ve bu prensibin bütün işçilere uygulanmasını, sözü edilen usullerle telifi kabul olduğu nispette temin edecektir” (Aydın, 2014). Böylelikle kadın ve erkek ekonomik alan içinde de yasal olarak eşit konuma getirilmiştir. Ancak uygulamaya baktığımızda kadının işgücü piyasasında, erkekten bir hayli geride olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: 2014-2019 yılları arası kadın ve erkeğin istihdam oranları

Yıl	Erkek İstihdam Oranı (%)	Kadın İstihdam Oranı (%)
2014	64,8	26,7
2015	65,0	27,5
2016	65,1	28,0
2017	65,6	28,9
2018	65,7	29,4
2019	63,1	28,7

Kaynak: tuik.gov.tr, 2020

Kadın istihdamı yıllara göre artış göstermiştir. Türkiye, kadın istihdamı konusunda diğer ülkelerden ayrı bir yeredir. Bu fark kadınların yoğun bir şekilde tarım sektöründe istihdam edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca işgücü piyasasında da gelişmiş ülkelerdeki kadınların çalışma şartlarına da henüz tam anlamı ile erişememiş olması, Türkiye’de emek piyasasındaki cinsiyet eşitsizliğinin bir göstergesidir (İKV,2019). Kadınların daha çok tarım sektöründe istihdamı, eğitim alanında yaşanan cinsiyet eşitsizliği ile açıklanabilecek bir durumdur. Kadınların erkeklere göre eğitim alanında konumu, diğer alanlar ile benzerdir. Bu noktada sosyal sorumluluk projelerinin de yürütülmesine rağmen kadının konumunun istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2: 2019 yılı itibari ile eğitim durumu

2019	Kadın	Erkek	Toplam
Okuma Yazma Bilmeyen	1.738.389	286.590	2.024.979
Okuma Yazma Bilen	4.477.469	3.305.134	7.782.603
İlkokul	9.897.925	7.681.822	17.579.747
İlköğretim	2.438.391	3.240.303	5.678.694
Ortaokul ve Dengi Meslek Okulu	5.999.606	7.365.958	13.365.564
Lise Ve Dengi Meslek Okulu	6.740.854	8.685.165	15.426.019
Yüksek Okul veya Fakülte	4.802.283	5.455.508	10.257.791
Yüksek Lisans	477.419	605.912	1.083.331
Doktora	86.621	124.960	211.581
Bilinmeyen	323.636	297.224	620.860

Kaynak: tuik.gov.tr, 2020

2019 yılı itibari ile kadının eğitim durumu yukarıda yer alan tablodaki tüm değişkenlere bakıldığında, erkekle eşit düzeyde değildir. Bu durum, onu aslında diğer alanlarda da yaşanan eşitsizliklere götürmektedir. Yeterli düzeyde eğitim almayan kadınların hem sosyal, hem siyasal, hem de ekonomik alanda erkeklere göre daha geri planda kalmasına neden olmaktadır.

İnsan Hakları Bağlamındaki Metinlerde Türkiye’de Kadının Konumu

Türkiye’de kadının, farklı toplumsal bağlamlardaki konumuna ilişkin genel bilgilerin tarihsel perspektifte aktarılmasının ardından, insan haklarına ilişkin olarak farklı girişimler tarafından rapor haline getirilen metinlerde kadının konumunu incelemek gerekmektedir. Kadının belki de toplumsal yapıda sahip olması gereken konuma ilişkin, insani bir hak olarak yapılan değerlendirmeler, olması gerekene yönelik olarak bize yol da gösterecektir. Bu amaçla, bu başlık altında 2019 yılını değerlendiren, Türkiye ölçeğinde gerçekleştirilen ve insan hakları temelinde hazırlanan raporlarda, kadının konumuna yönelik genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu çalışma kapsamında değerlendirme yapılan raporların seçiminde, 2019 yılına yönelik değerlendirme yapan, kadın ve insan hakları merkezli, ulusal-uluslararası metinlere ulaşılmak istenmiştir. Bu araştırma esnasında birçok farklı tema altında raporların yayınlandığı gözlenmiştir. Ancak bu çalışmanın konusu dahilinde, “*insan hakları*” ve “*kadın*” anahtar kelimeleri web ortamında arama motoru taramasında kullanılmak üzere seçilmiştir. Bu taramanın sonucunda anahtar kelimelere uygun olarak, ulusal ve uluslararası girişimler tarafından hazırlanan 6 rapora ulaşılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: İnsan Hakları-Kadın Temalı Raporlar

Rapor	Yayımlayan	Yayın Tarihi
HRW Dünya Raporu 2019- Türkiye	İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW)	Ocak 2020
2019 İnsan Hakları Raporu-Türkiye	ABD Dışişleri Bakanlığı	Mart 2020
Dünya Hak İhlalleri Raporu	UHİM	Mart 2020
Üst Düzey Karar Almada Kadın Katılımı Raporu	TESEV	Nisan 2020
Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu	İnsan Hakları Derneği	Mayıs 2020
Dünyada İnsan Hakları ve Demokrasi Raporu -Türkiye	Avrupa Birliği	Haziran 2020

HRW Dünya Raporu 2019- Türkiye (HRW- World Report 2019)

Dünyanın farklı bölgelerinde insan hakları konusunda yaşanan ihlalleri araştıran İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW), farklı konu başlıkları altında bu ihlalleri ülkelere göre rapor haline getirmektedir. Hükümetlere, silahlı gruplara ve işletmelere yönelik olarak savunuculuğunu sürdürmek isteyen örgüt, ihlallere neden olduğunu düşündüğü, kanunların, politikaların ve uygulamaların değiştirilmesi yönünde baskılarını sürdürmekte ve sonuçları kamuoyu ile paylaşmaktadır. Bağımsızlığını korumak için devlet fonlarını reddeden örgüt, 1978 yılında kurulmuştur. İnsan Hakları İzleme Örgütü, kadınlar, LGBT kişiler ve engelliler de dahil olmak üzere ayrımcılığa maruz kalması muhtemel kişilere yönelik tacizleri ele alacak şekilde çalışmalarını sürdürmektedir (HRW, 2020).

İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün Ocak 2020’de yayınladığı Türkiye Raporunda, bu çalışmanın kapsamına uygun olarak “kadın” anahtar kavramı aranmıştır. Örgütün Türkiye ile ilgili genel bir değerlendirme yaptığı rapor, Olağanüstü Hal ve Sonrası, İfade Özgürlüğü ve Toplanma Özgürlüğü, İnsan Hakları Savunucuları, Gözaltında İşkence,

Kötü Muamele ve İnsan Kaçırma, Kürt İhtilafı ve Muhalefete Baskı, Önemli Uluslararası Aktörler şeklinde başlıklara ayrılmış ve raporda kadın konusuna yönelik olarak, Kasım 2018’de Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü nedeniyle İstanbul’da toplanan kadınların polis tarafından durdurulması olayına yer verilmiştir. Bunun dışında kadına yönelik insan hakları ihlalleri bağlamında herhangi bir değerlendirme raporda yer almamıştır (HRV, 2020). Bu kapsamda, insan hakları konusunda dünyanın farklı bölgelerinde incelemeler yapan bu örgütün genel olarak Türkiye hakkında yaptığı değerlendirmelerde, ifade ve toplanma özgürlüğünü ön plana çıkartan, siyasi analizleri dikkat çekmektedir. Kadın ve kadının toplumsal konumu gibi bu çalışmanın da temelinde yer alan başlıklar hakkında bir değerlendirme, raporda yer almamıştır. Rapor bu yönüyle, Türkiye’nin siyasi yapısı, medyanın konumu, göç, terör konularını analiz eden bir değerlendirmeye sahiptir. Bu noktada, raporun kadın başlığını gündeme almaması, insan haklarını izleme yönündeki politikasını sınırlandırdığı şeklinde değerlendirilebilir.

2019 İnsan Hakları Raporu-Türkiye² (2019-Human Right Report Turkey)

78 sayfalık yönetici özeti yayınlanan 2019 (Türkiye) İnsan Hakları Raporu’nda, bu çalışmanın konusu dahilinde olan kadın konusuna yönelik değerlendirmeler yer almakta ve rapor, kadına yönelik şiddet vakalarının 2019 yılında da Türkiye’de insan hakları alanındaki önemli başlıklardan biri olduğu şeklinde başlamaktadır. Raporun devamında cezaevindeki kadınların ve çocukların durumları hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. 8 Mart Dünya Kadınlar Günü dolayısıyla İstanbul’da düzenlenen gösterilerde, polis ve gösterici kadınlar arasında yaşanan olaylar, izinsiz faaliyetlerini sürdürdüğü gerekçesi ile kapatılan kadın dernekleri hakkındaki bilgiler de yine raporda yer almaktadır (tr.usembassy.gov.tr, 2019).

Raporda “Seçimler ve Siyasi Katılım” başlığı altında, “Kadın ve Azınlıkların Katılımı” şeklinde bir alt başlığa da yer verilmiştir. Bu bölümde, kadınların seçimlere katılma ve seçilme oranları paylaşılarak, bu oranların azlığı konusunda eleştiriler ifade edilmiştir (tr.usembassy.gov.tr, 2019). Burada dikkat çeken, kadınların seçme ve seçilme hakkına yönelik değerlendirmelerin belirli bir siyasi parti ve ideoloji ekseninde aşağıdaki ifadelerle değerlendirilmiş olmasıdır:

“Hiçbir yasa, siyasal sürece kadınların veya azınlıkların katılımını sınırlandırmamaktadır. Bununla birlikte, siyasi hakları savunan veya HDP ile ilişkili bazı kişiler hükümetin artan baskısıyla karşılaştı veya PKK terör örgütü ile bağlantılı olmakla suçlandı.”

Raporun 6. bölümünde “Ayrımcılık, Toplumsal İstismar ve İnsan Ticareti” başlığı altında kadınlar için özel bir açıklamaya yer verilmiştir. Burada, Türkiye hükümetinin ve bağımsız izleme örgütlerinin bir önceki yıla kıyasla, kadın cinayetleri ve kadına yönelik şiddet vakalarındaki artışa yönelik kaygıları aktarılmıştır. 2019 yılında Türkiye’de işlenen kadın cinayetlerinden örnekler verilerek, yasaların uygulanmasında yaşanan sıkıntılar,

2 Türkiye’de Dışişleri Bakanlığı tarafından tepki ile karşılanan bu rapor, ABD Dışişleri Bakanlığınca her yıl 190’ın üzerinde ülke için hazırlanmaktadır. ABD Kongresine sunulan ve Türkiye’nin 2019 yılı değerlendirmesi şeklinde okunabilecek raporun 11 Mart 2020’de yayınlanmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından bir açıklama yapılmıştır. Yapılan açıklamada raporda kaynağı belirsiz iddialara ve asılsız suçlamalara yer verildiği belirtilmiştir. Raporun objektiflikten uzak olduğu ve siyasi saiklerle hazırlandığının altı çizilmiştir (aa.com.tr, 2020).

kadın sığınma evlerinin etkinliği ile ilgili yaşanan problemler, kadın derneklerinin konuya yönelik eleştirilerine de yine bu bölümde yer verilmiştir. Raporunda ayrıca “Zararlı Diğer Geleneksel Uygulamalar” alt başlığında, namus cinayetlerinin sürdüğü belirtilmiştir. Özellikle erken yaşta ve zorla evliliğin devam ettiği de, yine raporda kadınlara yönelik değerlendirmeler arasındadır. Raporunda ayrıca trans kadınların da toplumsal baskıya maruz kaldıkları yönünde bir değerlendirme yapılmıştır (tr.usembassy.gov.tr, 2019).

İstihdam konusunda da kadınların Türkiye’de 2019 yılında ayrımcılığa maruz kaldığı belirtilen raporda, bunu önlemeye yönelik olarak çıkarılan yasaların da yeterli olmadığı belirtmiştir. İşten çıkarılan, düşük ücretle çalışan ve iş güvenliği bulunmayan kadınlar ile mülteci kadınların çalışma koşulları hakkında da bir değerlendirme yapılmıştır (tr.usembassy.gov.tr, 2019). ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından her yıl yayınlanan bu raporda, Türkiye’de kadının toplumsal konumuna yönelik daha kapsamlı değerlendirmelere yer verildiği belirtilebilir. Ancak kadın ve kadının toplumsal konumuna ilişkin değerlendirmelerde ideolojik bakış açısının üzerinde, insan hakları bağlamında yapılacak değerlendirmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle uluslararası kurumlar tarafından yapılan değerlendirmelerin, Türkiye’nin toplumsal özelliklerini analiz ederek, kadının bu toplumsal şartlar altındaki konumuna yönelik kapsayıcı analizler yapması doğru olacaktır. Örneğin parlamentoda kadın temsiline yönelik raporda yer alan şu ifadeler, “600 üyeli parlamentoda yıl sonu itibarıyla 102 kadın milletvekili bulunmaktaydı. En fazla sayıda kadın belediye başkanı Güneydoğu’daydı; bu kişiler solcu ve Kürt yanlı partilerin adayları olarak seçime girmişlerdi”, sınırlı bir değerlendirmeyi işaret etmektedir.

Dünya Hak İhlalleri Raporu

Merkezi İstanbul’da bulunan Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi (UHİM) tarafından 2010 yılından bu yana düzenli olarak yayınlanan “Dünya Hak İhlalleri Raporu” 2019 yılına yönelik hazırladığı içerikte siyaset, toplum, hukuk, eğitim, çevre, ekonomi, kültür-sanat ve medya başlıklarına yer vermiştir (Temel vd, 2019).

UHİM, Türkiye’de veya dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen her türlü hak ihlalini inceleme ve raporlama amacı taşıyan bir dernek olarak görevlerini özetlemiştir. Bu raporları, medya aracılığı ile duyurma görevini de üstlenen UHİM, meydana gelmesi olası hak ihlallerini önlemek için her türlü girişimde bulunma amacına da dernek tüzüğünde yer vermiştir (uhim.org, 2020).

UHİM tarafından yayınlanan 2019 yılına ilişkin “Dünya Hak İhlalleri Raporu”nda, kadına ilişkin değerlendirmeler, dünya genelinde yaşanan farklı olayları konu almaktadır. Örneğin; hava kirliliğine ve çevresel risklere bağlı ölümlerden, kadın ve çocukların orantısız şekilde etkilendiği belirtilmiş (Temel, vd. 2019: 23-24), “Aile Kurumunu Zayıflatan Hak İhlalleri” başlıklı bölümde kadına yönelik şiddetin yine dünya genelindeki değerlendirilmesine yer verilmiştir. Dünya Bankası’nın konuyla ilgili araştırma sonuçlarına yer veren raporda, dünyada 10 kadından 1’inin online olarak taciz edildiği bilgisi de yer almaktadır. BM verilerinden de yararlanan raporda Orta Doğu ülkelerinden kadına yönelik şiddetle ilgili veri elde edilemediği belirtilmiş, yine ABD, Rusya ve Çin’de de konuyla ilgili ulusal bir istatistik olmadığı aktarılmıştır (Temel, vd. 2019: 42-43).

Raporda kadınların yaşadıkları yoksulluk, günlük olarak yaptıkları ve ücret ödenmeyen ev işlerinin mali değeri hakkında da Ekonomi başlığı altında bilgiler paylaşılmıştır (Temel, vd. 2019, 58-61) ABD’de tutuklanan kadınlar, Çin’de Müslüman kadınlara yönelik cinsel istismar konuları da yine raporda dikkat çeken bilgilerdir (Temel, vd. 2019: 100-102).

UHİM tarafından hazırlanan Dünya Hak İhlalleri Raporu’nda Türkiye’deki kadın hakları konusunda yalnızca Eğitim başlığı altında, kız çocuklarının okula gönderilmemesinin eğitim hakkı ihlali olarak belirtildiği bir tespite yer verilmiştir (Temel, vd. 2019: 30). Bunun dışında Türkiye’ye yönelik değerlendirme, yoğun şekilde Suriye’den yaşanan göçe yönelik siyasi tavır ve sınırların açılması konuları çerçevesinde yapılmıştır. Bu çalışmanın konusu bağlamında değerlendirilmek istenen *Türkiye’de kadının toplumsal konumunun insan hakları çerçevesinde değerlendirilmesine* yönelik, kapsamlı bir analiz yapılması hususuna, bu raporda da belirli sınırlar içerisinde yer verildiği gözlenmiştir.

Üst Düzey Karar Almada Kadın Katılımı Raporu

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)’nin İsveç Başkonsolosluğu ortaklığıyla yürüttüğü projenin sonucu olarak hazırlanan raporda, kadınların karar alma pozisyonlarına erişmelerindeki engeller ve bu pozisyonlarda eşitlik sağlamak üzere geliştirilmesi gereken politikalar vurgulanmıştır. Raporda öncelikle Türkiye’deki üst düzey karar alıcı kadınlar hakkında bilgi verilmiş ve siyaset, iş dünyası, medya gibi farklı sektörlerdeki üst düzey kadın karar alıcıların profilleri analiz edilmiştir. Ayrıca bu profillerin kadınların katılımlarına yönelik değerlendirmelerine yer verilmiştir (Akdoğan, 2019).

TESEV tarafından hazırlanan rapor, bu çalışma kapsamında değerlendirildiğinde, özellikle “İstihdama Katılım” şeklinde hazırlanan bölüm içerisinde alt başlık olarak yer alan, “Kadınların İstihdama Katılımı Önündeki Engeller” bölümü dikkat çekmektedir. Burada yer verilen kültürel engeller, ev işi sorumluluğu ve bakım yükü, çalışma saatleri ve lojistik engeller ile politika engelleri, salgın günlerinde kadınların yaşadıkları engellerin normal yaşam sürecinde de olduğuna dair önemli bilgiler yer almaktadır.

İstihdama katılıma yönelik kültürel engeller içerisinde; algılar, ön yargılar ve ayrımcılık yer almaktadır. Kadına toplum tarafından tanımlanan kimliklerin, onun istihdama katılımına engel oluşturduğu sonucuna varılan raporda, ataerkil düzenin de bu yöndeki diğer bir engel olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kadınların, erkek mevkidaşlarına kıyasla, kendilerini ispat etmek amacıyla daha fazla çalışmak zorunda kaldığı, bunun da özellikle çalışma saatleri konusunda önemli bir sorun yarattığı tespiti yapılmıştır (Akdoğan, 2019: 44-46).

Raporda istihdama katılıma yönelik engeller olarak kategorilendirilen bu başlıklar, özellikle salgın döneminde kadınların, yalnızca istihdama katılım yönünde değil, toplumsal anlamda pek çok konuda yaşadıkları engellerin başlıkları şeklinde de belirtilebilir. Bu kapsamda, “Üst Düzey Karar Almada Kadın Katılımı Raporu”, çalışmanın kapsamına uygun olarak, kadının özellikle iş yaşamındaki konumuna yönelik analizleri içermektedir.

Ev işlerinde ve bakım yükümlülüklerinde kadının salgın öncesindeki konumunu değerlendiren rapor, salgın sonrası süreçte de toplumsal yaşam koşullarında kadının yaşadığı zorlukların ön değerlendirmesi şeklinde değerlendirilebilir. İncelenen diğer raporlar çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında, ulusal kaynaklı bir incelemenin, toplumsal şartları analiz etme konusunda daha ayrıntılı bir yaklaşım içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu

1986 yılında kurulan İnsan Hakları Derneği, kendilerini “insan hakları savunucusu” olarak tanımlayan farklı meslek gruplarından kişilerin oluşturduğu 98 kişilik bir ekip tarafından Türkiye’de kurulmuştur. “İnsan hak ve özgürlükleri konusunda çalışmalar yapmak” amacını taşıdığını belirten dernek, dünyanın farklı ülkelerindeki insan hakları örgütleriyle ortak çalışmalar yürütmektedir. Afişler, kitaplar, özel sayılar, makaleler ve insan hakları belgeleri gibi yayınlar çıkaran dernek, özel raporlar ve yıllık raporlar da yayınlamaktadır. İnsan hakları ihlalleri konusunda düzenli olarak 2001 yılından bu yana raporlar yayınlayan dernek tarafından, Mayıs 2020’de yayınlanan 2019 yılı “Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu” içerisinde farklı başlıklara yer verilmiştir. “Kadına Yönelik Şiddet Sorunu” başlığı da bunlardan biridir (ihd.org.tr, 2019).

Raporda “kadın” kelimesi tarandığında, ilk olarak “Yaşama Hakkı” başlığı altında 2019 yılında öldürülen kadınlar, ev içinde ve toplumsal alanda şiddete maruz kalmış kadınlar, tacize ve tecavüze uğramış kadınlar ile fuhuşa sürüklenen kadınların sayısı paylaşılmıştır (ihd.org.tr/, 2019: 3). “Kadına Yönelik Şiddet” başlığı altında ise 2019 yılında Türkiye’de yaşayan kadınların yaşadıkları şiddete yönelik olarak rakamlar paylaşılmış, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü, 25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele ve Dayanışma Günü ile ilgili düzenlenen gösterilerde yaşanan olaylara yer verilmiştir (ihd.org.tr, 2019, 20). Bu raporun da yine Türkiye’nin toplumsal koşulları bağlamında kadın ve insan hakları konusundaki değerlendirmeleri, daha kapsamlıdır. Bu çalışmanın konusu ile bağlantılı olarak incelenen raporlarda gözlenen insan hakları ve kadın ilişkisi, raporda toplumsal gerçeklikler çerçevesinde ele alınmıştır.

Dünyada İnsan Hakları ve Demokrasi Raporu-Türkiye (EU Annual Report on Human Rights and Democracy in The World Turkey)

Bu çalışma kapsamında incelenen, insan hakları temelinde hazırlanan ve 2019 yılında yayınlanan ulusal ve uluslararası nitelikteki raporlardan bir diğeri de; Avrupa Birliği tarafından hazırlanmıştır. Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu tarafından yapılan açıklamada, Haziran 2020’de yayınlanan rapora ilişkin bazı bilgiler paylaşılmıştır. Kadının güçlendirilmesi de dahil toplumsal birçok farklı konuda AB’nin üstlendiği rol vurgulanmıştır. Açıklamada ayrıca Covid-19 döneminde salgının ve sonuçlarının başta kadınlar olmak üzere, çocuklar, yaşlılar, mülteciler, göçmenler üzerindeki etkisinden de söz edilmiştir. Söz konusu raporun AB İnsan Hakları ve Demokrasi Eylem Planı’nın (2015-2019) uygulamaya yönelik sürecinin son aşamasını işaret ettiği de belirtilmiştir (avrupa.info.tr, 2019).

Türkiye Cumhuriyeti başlığı ile hazırlanan raporda *İnsan Hakları ve Demokrasinin Durumuna Genel Bakış, AB’nin Odaklandığı Başlıca Konular, AB’nin Siyasi Alanda*

Yürüttüğü İkili Çalışmalar, AB'nin Finansal Faaliyetleri, Çok Taraflı Bağlam başlıkları altında genel değerlendirmelere yer verilmiştir (avrupa.info.tr, 2019).

Raporda kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddete yönelik kapsamlı kurumsal bir çözüm için “AB İnsan Hakları ve Demokrasi Eylem Planı”nın uygulanmasının desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir. AB'nin Finansal Faaliyetleri başlığı altında Türkiye'ye yönelik olarak özellikle hukukun üstünlüğü, bağımsız sivil toplum ve temel haklara ilişkin reformlar konusunda kapasitenin geliştirilmesi için destek verilmesinin, öncelikli bir durum haline geldiği belirtilmiştir. Türkiye'de insan hakları konusunda sivil toplum çalışmalarını desteklemek amacıyla sürdürülen, Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı-DİHAA (EIDHR) kapsamındaki projelerin amaçlarının anlatıldığı raporda, KAMER-Kadın Merkezi, Eğitim Üretim Danışma ve Dayanışma Vakfı tarafından, Türkiye'nin doğusunda sürdürülen bir projeden bahsedilmiştir. Projede, kadın hakları, şiddet, yasal haklar gibi konularda kadınların bilgi ve yeterliliklerinin artırılmasının amaçlandığı belirtilmiştir (avrupa.info.tr, 2019).

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde, insan hakları ana teması içerisinde yayınlanan ulusal ya da uluslararası raporlar, 2019 yılı kapsamında incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, içeriğinde kadına yönelik yaklaşımın her bir raporu yayınlayan girişimin bakış açısına bağlı olarak farklı yaklaşımlara sahip olduğu gözlenmiştir. Kadın ve kadın sorunları konusunda, şiddet bağlamında yapılan tespitlerin yoğun olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca bu tespitlerin siyasi, ideolojik bakış açısından arınması beklenirken, evrensel olarak kadını merkeze alan sorun analizlerinden daha çok, sadece belirli düşünsel sınırlar içerisinde gerçekleştirilmiş olması da ilk bakışta ortaya çıkmaktadır. Kadın ve kadının sorunları, kadının toplumsal sistem içerisinde konumlanışı hiçbir ayırtmama, ötekileştirmeye fırsat vermeyecek, gerçekçi boyutta tanımlanmalıdır.

Bu çalışmanın kapsamını da oluşturan küresel salgın günlerinde Türkiye'de kadının konumu, Covid-19 sonrası dönemde, yeni normalde kadının konumunu tartışmada önemli bir açılıma işaret etmektedir.

Covid-19 Küresel Salgını

Çin'de Aralık ayında başlayan ve 13 Ocak 2020'de tanımlanan Covid-19 virüsü (covid19.saglik.gov.tr, 2019), neredeyse tüm Dünyayı kısa sürede etkisi altına almış ve küresel bir salgının başlamasına neden olmuştur. Salgına yönelik olarak tüm dünyada birtakım önlemler alınmıştır. Bu önlemlerde özellikle dezavantajlı gruplara öncelik verilmiştir. Türkiye özelinde de salgına yönelik olarak hem sağlık sektöründe, hem de toplumsal hayatta birtakım önlemler alınmıştır. 17 Nisan 2020 yılında çıkarılan “Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” (2019) ile ekonomik alanda bazı tedbirler alınmış, alacakların ertelenmesi, iş yaşamında esnek ve uzaktan çalışma koşulları belirlenmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü 10 Mart 2020 tarihinden itibaren kademeli olarak birtakım kısıtlamalar getirilmiştir. İlk olarak 13 Mart 2020 tarihinde İçişleri Bakanlığı'nın genelgesi doğrultusunda törenler

iptal edilmiş, eğitime ara verilmiş, (icisleri.gov.tr, 2020) daha sonra ise; sosyal alanlarla ilgili kısıtlamalar ve 65 yaş üstü vatandaşların sokağa çıkması yasaklanmıştır.

Mart 2020’de başlayan kısıtlamalar 1 Haziran 2020 tarihine kadar devam etmiş ve 1 Haziran 2020 itibari ile İçişleri Bakanlığınca normalleşmeyi öngören genelge yayınlanmıştır. Buna göre daha önce gönderilen genelgelerle getirilen kısıtlamaların bazılarının kaldırılması kararı alınmış (icisleri.gov.tr, 2020) ve Kontrollü Sosyal Hayat uygulamasına geçilmiştir.

Türkiye’de salgınla birlikte toplumsal hayatta yapılan düzenlemelere ilişkin genel bilgilerin yanı sıra, dünyada Covid-19 salgınının toplumsal etkileri konusunda literatürde yerini alan bilgilerden ve gerçekleştirilen araştırmalardan da söz etmek gerekir. Salgın sonrasında başta sağlık alanında yapılan bilimsel çalışmaların yanı sıra toplumsal düzeydeki kısıtlamaların sürmesiyle birlikte, psikolojik ve sosyolojik değerlendirmelerin de yapıldığı gözlenmiştir. Bu çalışmanın konusu kapsamında Covid-19 salgını ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde, Covid-19 enfeksiyonu sonrasında yaşanan ölümlerin, ekonomik zorlukların, toplumlarda geleceğe ilişkin belirsizliğe neden olduğu vurgulanmaktadır. İnsan hakları konusunda da salgının, ırk ve sosyo-ekonomik duruma dayalı eşitsizlikleri arttırdığı yönünde tartışmalar da dikkat çekmektedir (Osofsky, vd., 2020: 468). Yine salgınla birlikte, sosyal mesafe ve güvenlik önlemlerinin, insanlar arasındaki ilişkiyi de etkilediği yönünde değerlendirmeler yapılmıştır (Saladino, vd., 2020).

Türkiye’de Covid-19 Salgını ve Kadının Rolü

Tüm bu süreçlerde dünyada olduğu gibi Türkiye’de de toplumsal hayat temelden sarsılmıştır. İnsanların alışkanlıkları değişmeye başlamıştır. Sosyal mesafe yeni iletişim ve yaşam biçimlerini beraberinde getirmiştir. Özel ve resmi ilişkilerin pandemi sürecine uyumlaştırılması, geleneksel davranış kalıplarının dijital ortama uyarlanması sürecini beraberinde getirmiştir. Bu uyum birçok zorluğu da içinde barındırmaktadır. Özel ve resmi işlerde aktif rol alan kadınların, bu süreçte en çok etkilenen kesimlerden biri olduğu açıktır.

Kadınların pandemi sürecindeki ekonomik alandaki konumunu inceleyen, “Covid-19 Salgınının Kadınların Çalışma ve Hane Yaşamı Üzerine Etkileri” (Bayar vd., 2020) başlıklı raporda, kadınların işgücüne katılım oranının yetersiz olması; işgücüne katılan kadınların da önemli bir bölümünün nispi olarak vasıflı olmaları, onların istihdam koşullarının görece daha iyi olmasına yol açtığı belirtilmektedir. Salgından olumlu yönde etkilenen sektörlerdeki toplam kadın istihdamı %23,4 olarak hesaplanmıştır, buna karşılık toplam kadın istihdamının %35,3’ü salgının olumsuz yönde etkileyeceği sektörlerde istihdam edilmektedir. Bu durum aslında kadının işgücü piyasasından erkekle benzer düzeyde etkilendiğini gösterse de, temelinde kadının işgücü piyasasında etkinliğinin az olmasıyla açıklanabilir. İşgücü piyasasının %73 oranı ile dışında olan, büyük çoğunluğunun evli olarak ev bakım işinde olduğu ev kadınları, salgından en çok etkilenen kesimi de temsil etmektedir. Bu duruma bir de yoksulluk eklenince, durum daha da kötü bir sonuç

doğurmaktadır. 10 milyon 449 bin 725 kişi yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Bu kişilerin %51,33'ü kadınlardan oluşmaktadır. Yoksulluk sınırı altında yaşayan kadınların büyük bir bölümü çalışmamaktadır. Yoksulluk sınırı altında çalışan kadınların oranı ise; %15,4'dir (Bayar vd., 2020). Bu durum bir yandan kadını erkeğe bağımlı kılmakta, bir yandan da bu bağımlılık ve yoksullukla başa çıkmaya zorlamaktadır.

Dünya genelinde sağlık sektöründe istihdam edilenler içinde kadınların oranı %70'dir. 100 ülke arasında yapılan değerlendirmede vasıflı sağlık hizmetinde çalışanların %72'si yine kadınlardır (ilo.org, 2019). Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre ise; Türkiye'nin de içinde yer aldığı 191 ülke içinde yapılan araştırmada hemşirelerin %80'ini yine kadınların oluşturduğu bildirilmiştir (Çelik, 2019). Hastalarla birebir ilgilenen kadın, virüse de doğrudan maruz kalmaktadır. Bu durumda birçok sağlık çalışanı kadın, hem işyerinde, hem de evde ailesi ile risk altında olmaktadır.

Tüm bu veriler incelendiğinde toplumun en kırılgan kesimi olan kadınların veri olarak elde edilemeyecek derecede pandemiden etkilendiği görülmektedir. Rakamlara bakıldığında işgücü açısından etkilenme oranında erkek ile kadın arasında pek fark görünmese de, kadının toplumsal hayatta edindiği rol dikkate alındığında süreçten ekonomik ve toplumsal alanda en çok etkilenen kesim olduğu ortadadır. Ev içi çalışmada büyük rol üstlenen kadın, pandemi sürecinde hem erkeğe bağımlı oluşu, hem de ev içi rollerdeki alışkanlık değişiminden de yoğun şekilde etkilenmiştir.

Covid-19 salgını toplumsal hayatı etkilerken salgının ne zaman biteceğine dair öngörünün olmaması insanları salgınla yaşamaya zorlamıştır. Bu durum kimi zaman "kontrollü sosyal yaşam" kimi zaman da "yeni normal" olarak adlandırılmaktadır. Sürecin belirsizliği ve belki de bu ve benzeri durumlarla tekrar karşılaşma olasılığı, toplumsal hayatta birtakım düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Bu düzenlemeler insan yaşamında belki de geri dönüşü olmayan alışkanlıkları oluşturmuştur.

Bu süreç, toplumsal rollerde değişimi beraberinde getirmiştir. Süreçten en çok etkilenen kadınların rollerinde hem değişim, hem de artış meydana gelmiştir. İlk olarak, çalışan kadınların uzaktan çalışma esasına dayalı olarak evde çalışmaları, kamusal ve özel alan ayrımını ortadan kaldırmıştır. Birleşmiş Milletler'in "*Politika Özeti Covid-19'un Kadınlar Üzerine Etkisi 9 Nisan 2020*" (turkey.un.org, 2019) raporuna göre kadınlar, karşılıksız bakım ve ev işlerine erkeklere oranla üç kat daha fazla vakit ayırmaktadır. Bu durum bir yandan çalışan kadının iş yükünü arttırmış, diğer yandan sosyal mesafe ve hastalığın bulaşıcılığı, ev içi işlerde çalışan kadın işsizliğini de arttırmıştır. Uzaktan çalışma esasına göre çalışan kadının ev içi rolleri ile işgücü piyasasındaki görevlerinin ev içine hapsolmesi, kadınların pandemi sürecindeki mağduriyetini gözler önüne sermektedir.

Bir diğer sorun ise; kadınların büyük çoğunluğunun yukarıda belirtildiği gibi ev içi bakım işlerinde yer alması ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Pandemi süreci göstermiştir ki günlük hayatın devamı noktasında ev içi bakım hizmetleri tüm hane halkı için çok önemlidir. Ev içi bakım hizmetlerinde var olan cinsiyetler arası eşitsizlik pandemi döneminde daha da artmıştır.

Pandemi süreci nedeni ile okulların kapanması hem öğrencileri, hem de öğretmenleri evde kalmaya zorlamıştır. UNESCO'ya göre 1,52 milyar öğrenci ve 60 milyondan fazla

öğretmen, salgın sebebi ile evden eğitime devam etmek durumunda kalmıştır. Resmi ve gayri resmi çocuk bakım destek hizmetleri azaldıkça, karşılıksız çocuk bakım işi çoğunlukla kadınların üzerine düşmektedir (turkey.un.org, 2019). Bu durum bir yandan çalışan kadınların yükünü arttırırken, diğer yandan da ev içi bakım hizmetlerinde yer alan kadınların yükünü çoğaltmaktadır. Bunun yanı sıra hastalığın evde tedavisi, yine kadının ev içi rollerinde artışa neden olan bir diğer husustur.

Kadınlar, Pandemi sürecinde artan ev içi rollerinin yanı sıra uzun zamandır çözüme ulaşamayan şiddet olaylarının da mağduru olmaktadır. Covid-19 salgınının yarattığı stres ortamı, kadına yönelik şiddeti de arttırmıştır. BM “*Politika Özeti Covid-19’un Kadınlar Üzerine Etkisi 9 Nisan 2020*” (turkey.un.org, 2019) raporuna göre; kadına yönelik şiddet içerikli vaka sayısında %25 artış gözlenmektedir. Bu durumun temel sebebi olarak da ev içine hapsolmuş kalabalıklar, hizmetlere erişimde yaşanan sorunlar, madde kullanımı ve akran desteğinin azalması gösterilmektedir.

Şiddette yaşanan bu artışın yanı sıra şiddetin türleri özelinde de bir artış yaşanmıştır. *Dijital şiddet* olarak adlandırılan ve doğrudan kaba kuvveti gerektirmeyen şiddet türünde de pandemi sürecinde artışın olduğu gözlenmektedir. BM “*COVID-19 Kadınlara Yönelik Şiddetin Sonlandırılması*” raporuna göre karantina sürecinde kadınların %4,8’i dijital şiddete maruz kaldıklarını bildirmiştir (unwomen.org, 2019).

Tüm bu süreçler, kadının toplumsal alanda rolünü de arttırmıştır. Dolayısı ile kadın-erkek arasındaki eşitsizlik uçurumu daha da artmıştır. Süreç içinde hastalığın tehlikesi kadar, kadının toplumsal alanda yaşadığı bu durum, uzun vadede belki de hastalık kadar tehlikeli bir durum oluşturmaktadır. Kadın hem işgücü piyasasının bir parçasını oluşturmuş, hem de evde hane halkının eğitimden sağlığa tüm ihtiyaçlarının karşılanmasında birincil rolü üstlenmiştir.

Yöntem: “Pandemi Döneminde Kadın” Raporuna Yönelik Bir Analiz

Çalışma kapsamında, daha önce aktarılan ve 2019 yılına ilişkin insan hakları konusu çerçevesinde hazırlanan, ulusal ve uluslararası raporlardan farklı olarak, Covid-19 döneminde kadının konumunu tartışmaya dönük İnsan Hakları Derneği tarafından 22 Mayıs 2020’de yayınlanan “Pandemi Döneminde Kadın Raporu”, eleştirel metin analizi ile ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Bu çalışmanın da temel tartışma sorununu oluşturan küresel salgın günlerinde kadının toplumsal konumunun, insan hakları bağlamında sorunlar teşkil ediyor olması, söz konusu raporun niteliksel bir analizle değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Hammersley ve Atkinson’un (2007, 128) etnografik incelemeler konusunda yaptıkları araştırmalarda, metinlerin (dokümanların) toplumsal yapı içerisindeki önemi, bu yapıyı anlamada, anlamlandırmada önemli birer kaynak olarak değerlendirildikleri, farklı kurumsal metin örnekleri üzerinden aktarılmaktadır. Bilimsel makalelerin nasıl ve neden yazıldıkları konusunda ciddi bir bakış açısı geliştirmeden bilimsel çalışmanın karmaşık sosyal gerçeklikleri ve bilimsel bilginin üretiminin anlaşılacağı yönündeki yaklaşım, farklı organizasyonel ve profesyonel yapılar tarafından üretilen metinler

çerçevesinde de benimsenebilir. Tüm bu metinler, belirli sosyal ortamlarda büyük öneme sahiptir. Metinler ayrıca önemli birer araştırma kaynağı olarak değerlendirilmelidir.

İnsan Hakları Derneği tarafından Mayıs 2020’de yayınlanan “Pandemi Döneminde Kadın Raporu”da salgın döneminde Türkiye’de kadının konumunu anlamlandırmaya yönelik önemli bir metin olarak değerlendirildiğinde, Hammersley ve Atkinson (2007) tarafından geliştirilen, metinsel bilgi kaynaklarını anlamlandırmak için tasarlanan şu sorulara cevap aranarak analiz edilmelidir:

- Bu metin neden ve nasıl yazılmıştır?
- Bu metin nasıl okunmalıdır?
- Metin kim tarafından yazılmıştır?
- Bu metni kim, hangi amaçla okur?
- Metinde eksik kalan yönler nelerdir?

Tüm bu soruların yanıtlanarak değerlendirileceği “Pandemi Günlerinde Kadın Raporu”, içinde bulunulan toplumsal koşulları anlayabilme, salgının Türkiye’de kadının konumu üzerindeki etkisini analiz edebilme konusunda bilgiler verebilir. Ayrıca, rapordaki vurgulanan konular dışında, aktarılması gerekenlere yönelik olarak okur gözüyle öneriler sunulmasını da sağlar.

Bu metin neden ve nasıl yazılmıştır?

“Pandemi Günlerinde Kadın Raporu”, Covid-19 salgınının Türkiye’de etkisini göstermeye başladığı Mart 2020 ile Mayıs 2020 tarihleri arasındaki dönemi değerlendirmek için İnsan Hakları Derneği Kadın Komisyonu tarafından hazırlanmıştır. Raporun, 12 Eylül 1980 Darbesi’nin ardından, 1986 yılında toplumsal duyarlılığı sağlamak amacıyla kurulduğunu belirten İnsan Hakları Derneği Kadın Komisyonu tarafından, özellikle salgınla birlikte şiddete uğrayan ile şiddet görenin aynı mekânda kalmak zorunda kalmasının sonuçlarına yönelik endişeyi dile getirmek amacıyla yazıldığı belirtilmiştir. Raporda bu bağlamda farklı başlıklara yer verilmiştir. Ancak raporun temel sorunsalı kadına yönelik şiddet üzerine odaklanmaktadır.

Rapor yazılırken, Tüketici Hakları Derneği’nin yapmış olduğu bir araştırma ile elde edilen verilerden, yasal mevzuattan, medyada yer alan haberlerden, yakınların tanıklıklarından yararlanarak bazı listeler hazırlanmıştır. Bu listelerde pandemi döneminde öldürülen, şiddete uğrayan kadınların isimleri paylaşılmıştır.

Metnin nasıl yazıldığına yönelik eleştirel bir değerlendirme olarak, çalışmanın kavramsal incelemesi kapsamındaki insan hakları raporlarında ön plana çıkan ayrıntılar vurgulanmalıdır. Söz konusu raporlarda yer alan tespitlerin “Pandemi Günlerinde Kadın Raporu” başlığı altında da yinelenmesi gözlenmiştir. Toplumsal bir gerçeklik olarak kadına yönelik şiddetin, kadın cinayetlerinin varlığı elbette inkâr edilemez. Ancak, cinayete kurban giden kadınların isimlerinin listeler hâlinde sunulması, bu büyük soruna çözüm teşkil etmemektedir.

Raporda, “Kadına Yönelik Şiddet” başlığı altında yer alan aşağıdaki ifadeler incelendiğinde, altı çizilen ayrıntıların tespitiyle birlikte, ayrıntılı değerlendirmelerin yapılması da beklenmektedir:

“Salgın ve savaş dönemleri, kadına yönelik şiddetin arttığı, olağanüstü dönemlerdir. Böyle bir dönemde, Hâkim ve Savcılar Kurulu 30 Mart tarihinde, 6284 sayılı yasayı ‘esnek’ uygulama kararı almıştır.”

Tüm dünyanın salgın süreci ile mücadelede uyguladığı yöntemler arasında yer alan esnek çalışma, sokağa çıkma yasakları gibi düzenlemeler, salgının ilk günlerinde Türkiye’de de uygulanmıştır. Bu önlemler neticesinde, Türkiye’de kadınların ev içi ortamda yaşadıkları sorunlara ilişkin değerlendirmeler de artmıştır³. Ancak bu soruna yönelik sivil toplum kanadından önemli bir oluşumu temsil eden İnsan Hakları Derneği’nin, toplumsal sorunları ortaya koyan daha ayrıntılı bir değerlendirme yapması beklenmektedir. Örneğin çalışma koşulları, erkeğin ev içindeki konumu, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temelleri, ekonomik, kültürel koşullar bu ayrıntılı değerlendirmede önemli başlıklar olabilir. Bu haliyle metin, yalnızca mevcudun ilanı şeklinde olup, derinlemesine bir analizden uzak görünmektedir.

Bu metin nasıl okunmalıdır?

Pandemi günlerinde Türkiye’de kadının yaşadığı sorunlara yönelik olarak genel bir değerlendirme yapması beklenen bu metin okunurken öncelikle, pandemi sürecinde toplumsal olarak yaşanan problemler hakkında bir araştırma yapılması doğru olacaktır. Ekonomik, sosyal, psikolojik etkilerin yanı sıra elbette insan sağlığına yönelik tehditlerin de bu dönem içerisinde neler olduğuna dair bir bilgiye sahip olmak gerekir. Ancak, “Pandemi Günlerinde Kadın Raporu” okunurken, öncelikle raporun kimler tarafından, hangi kaynaklardan yararlanarak yazıldığına yönelik bir araştırma yapılması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. İnsan Hakları Derneği’nin kuruluşu, faaliyetleri, profili konusunda sahip olunan bilgiler, raporun dilini anlamada daha net bilgileri bize verecektir. Bu nedenle bir sonraki soruda sorulan “metin kim tarafından yazılmıştır?” sorusu daha da önem kazanmaktadır.

Raporda kullanılan eleştirel dil, kadın sorunlarına yönelik yapılan değerlendirmelerde ön plana çıkan unsurlar (bölgesel vurgular, devlet uygulamalarına yönelik tutum) yine metnin okunmasında dikkate alınması gereken hususlardır. Örneğin raporda yer alan; “Kadına yönelik şiddetin bir başka boyutu da sosyal medya üzerinden dijital şiddet olarak gelmektedir. Çeşitli iletişim araçları ve internet üzerindeki sosyal paylaşım alanları da şiddetin bir aracı olarak kullanılmakta, bu şiddet kimi zaman iktidara yakın kişi ve kişilerce muhalif kadınlara dönük de gerçekleşmektedir.” bu tespitte kullanılan “muhalif kadınlar” şeklindeki ayrıştırma, kadının haklarını koruma amacıyla yazılan bir metin içerisindeki konumu nedeni ile tartışmaya açıktır.

3 “Salgın neden en çok kadınları vurdu?” DW (2021); “Pandemi sürecinde kadınlar daha da yoksullaşıyor” Euronews (2021); “Pandemide kadınların iş yükü arttı” İTÜ Haber (2021); “10 yaş altı çocuğu olan kamu personeli kadınların idari izinli sayılması ne anlama geliyor?” BBC Türkçe (2021); “Covid-19 toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştiriyor mu?” BilgiMag (2021).

Metin kim tarafından yazılmıştır?

İnsan Hakları Derneği (İHD), logo tasarımı öyküsünde de belirttiği gibi Türkiye’de 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında, bu darbeye tutuklanan, hapis cezası alan ya da öldürülen sol görüşlü insanların ailelerinden oluşan kuruculara sahiptir (ihd.org.tr, 2019). Baskıya, zulme ve işkenceye karşı, insan haklarının evrenselliğini savunan bir dernek olarak kendini tanımlayan İHD, devletlerden, hükümetlerden ve siyasi partilerden bağımsızlığını da vurgulayan bir sivil toplum kuruluşudur. Dernek, aynı şekilde savaşa ve militarizme de karşı olduğunu belirten, insancıl hukuku savunan ve her türlü ayrımcılığa karşı mücadele eden bir yapıda olduğunu da İHD İlkeleri (ihd.org.tr, 2019) başlığı altında belirtmektedir.

Raporun kim tarafından yazıldığına yönelik olarak İHD’nin ilkeleri okunarak bir değerlendirme yapılmak istendiğinde, bu ilkelerle farklı noktalarda ifade edilen ayrıntılar dikkat çekmektedir. Her türlü ayrımcılığa yönelik tutumunu belirtmiş olmasına rağmen, derneğin raporunda bir siyasi partiye mensup kadınlara yönelik uygulanan baskı ve şiddete dikkat çekilmektedir. Ayrıca bu bilgilerin aktarılmasında yararlanılan kaynaklar hakkında da net bir bilgi paylaşılmaktadır.

Bu metni kim hangi amaçla okur?

Bu rapor, pandemi günlerinde Türkiye’de kadının yaşadığı problemlere karşı duyarlı olan herkesin ilgisini çekebilir. Farklı başlıklar ve değerlendirmeler konusunda, güvenilir kaynaklardan yararlanarak aktarılan bilgiler, Türkiye’de yaşayan her kadının, farklı meslek gruplarında, farklı yaşlarda, farklı ekonomik şartlarda ne gibi problemlerle karşı karşıya kalmış olabileceğini aktarması açısından önem taşıyacaktır. Ancak, başlığı itibarıyla yukarıda belirtildiği şekliyle bir değerlendirme yapması beklenen raporda, öncelikle kaynaklar konusunda ciddi bir belirsizlik söz konusudur. Rapordaki ifadelerde, kadının yaşı, mesleği, ideolojisi ne olursa olsun, sadece kadın olarak değerlendirilmesi yönünde endişeler yer almaktadır. Dolayısıyla ideolojik olarak yakınlık ya da uzaklık konusunda bir kriterin söz konusu edilmemesi gereken, küresel bir salgın ortamında sadece kadının salgından etkilenme düzeyine yönelik bir değerlendirme yapmak isteyenler için, daha kapsamlı, tarafsız, kaynaklarla desteklenen bir metne ihtiyaç duyulmaktadır.

Metinde eksik kalan yönler nelerdir?

Bu metni, kimlerin hangi amaçla okuyacağına yönelik yapılan değerlendirmelere paralel olarak metinde özellikle eksik kalan yönler; tüm kadınları dikkate alma konusunda yaşanan eksiklik, hakları savunulduğu düşünülen kadınlara yönelik ötekileştirmenin yoğun şekilde hissedilmesi, kaynakların güvenilirliği ve çok yönlülüğü, toplumsal sorunların şiddet başlığı altında göz ardı edilmesi, ön yargıların ön plana çıkması, ideolojik bakış açısının evrensel bir sorun karşısında baskın olarak aktarılması şeklinde özetlenebilir. Metnin nasıl ve neden yazıldığına yönelik yapılan değerlendirmede de belirtildiği gibi raporda yer alan tespitlerin, neden-sonuç bağlamında derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Bilimsel bulgularla bu sorunların ortaya koyulması, toplumsal analizlerin yapılması, konuya tek yönlü bakış açısından da uzaklaşılmasını sağlayacaktır.

Sonuç

Küresel salgın, 21. yüzyıl insanının alışık olmadığı bir felaketin yaşanmasına neden olarak, kadının konumuna yönelik daha gerçekçi ve küresel bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği sonucunu ortaya çıkartmıştır. Herhangi bir ideolojinin gölgesine girmeden yalnızca toplumsal bir kimlik olarak kadının değerlendirilmesinin önemi, günümüzde daha net anlaşılabilir. Dili, dini, ırkı ne olursa olsun her yaşta kadın karantina sürecini yaşayan farklı ülkelerde, o ülkelerin toplumsal özelliklerine bağlı olarak çok farklı problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Kadının toplumsal konumu konusunda, insan hakları çerçevesinde yapılan birçok araştırmada ön plana çıkan mevcut problemlerin varlığı yadsınamaz. Ancak küresel salgın bu problemlere ilave olarak ve çok daha ötesinde yeni sorunlarla birlikte, gereksinimleri, duyarlı olunması gereken ayrıntıları da gün yüzüne çıkartmıştır.

Dijital çağa aniden ve mecburen uyum sağlamaya çalışan Türkiye gibi toplumların özellikleri düşünüldüğünde örneğin; kadınların sorunları içerisinde medya içeriğini doğru okuyabilme, yorumlama, analiz edebilme de önemli bir yere sahiptir. Ev içi ortamda geçen zamanın fazlaşması, evdeki kadının yaşadıklarını ve evde kalmak zorunda kalan kadının yaşadıklarını farklı başlıklar altında değerlendirmeyi gerekir. Ekonomik, psikolojik, sosyolojik birçok açıdan değerlendirilmesi gereken bu süreçte, disiplinler arası bir yaklaşımla, bilinçlendirme, yol gösterme, çözüm üretme konusundaki çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Küresel bir salgının söz konusu olduğu bu süreçte Türkiye’de kadının konumu da ideolojilerden bağımsız olarak değerlendirilmelidir. Toplumsal süreçlerin bütünü içinde değerlendirilmesi gereken kadına yönelik sorunlar, çözüm odaklı gerçekliği yansıtmalıdır. Kadın biyolojik olarak değil, fakat toplumsal alanda yaşanan ayırım ve bunun sonucu ortaya çıkan sorunlara çözüm arayışı sebebi ile toplumsal araştırmalara konu olmaktadır. Dolayısı ile ideolojik temelli yaklaşımlar kadınları, bir de kendi içinde ayrıştırma tehlikesini gündeme getirebilmektedir.

Kadın sorunları, en önemli insan hakları sorunudur. Bu nedenle bu sorunun tespiti ve çözüme yönelik önerilerin insan hakları metinlerinde yer alması beklenmektedir. Bu beklenti ile yapılan bu çalışmada toplumsal rollerinin karmaşasında salgın döneminden en fazla etkilenen kesim olan kadına yönelik hazırlanan raporun sorunu salgın özelinde değerlendirmedeği görülmüştür. Çalışma, bir yandan salgın döneminde kadınlara yönelik sorunların tespiti, diğer yandan da bu sorunların dile getirilmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülen insan hakları belgelerindeki soruna işaret etmesi noktasında, bundan sonraki çalışmalar için yeni bir araştırma basamağı da oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın toplumsal cinsiyet, insan hakları, kadın hakları alanlarındaki literatüre katkı sunması amaçlanmıştır.

Kaynaklar

“Covid-19 toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştiriyor mu?”, <https://mag.bilgi.edu.tr/tr/haber/covid-19-toplumsal-cinsiyet-esitsizligini-derinles/> Erişim Tarihi: 07.08.2021

“Haziran Ayı Normalleşme Tedbirleri Genelgesi” <https://www.icisleri.gov.tr/haziran-ayi-normallesme-tedbirleri-genelgesi>, Erişim Tarihi:06.11.2020

“Pandemi sürecinde kadınlar daha da yoksullaşıyor” <https://tr.euronews.com/2020/05/24/rapor-pandemi-surecinde-kad-nlar-daha-da-yoksullas-yor>, Erişim Tarihi: 07.08.2021

“Pandemide kadınların iş yükü arttı” <https://haberler.itu.edu.tr/haberdetay/2021/03/08/pandemide-kadinlarin-is-yuku-artti>, Erişim Tarihi: 07.08.2021

“Politika Özeti Covid-19’un Kadınlar Üzerine Etkisi 9 Nisan 2020”, <https://turkey.un.org/sites/default/files/2020-06/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women-tr.pdf>, Erişim: 06.11.2020

“Salgın neden en çok kadınları vurdu?”, <https://www.dw.com/tr/salg%C4%B1n-neden-en-%C3%A7ok-kad%C4%B1nlar%C4%B1-vurdu/a-56787185>, Erişim Tarihi:07.08.2021

“Yeterli sayıda sağlık çalışanı var mı?”, https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_741130/lang--tr/index.htm, Erişim Tarihi: 05.11.2020

“10 yaş altı çocuğu olan kamu personeli kadınların idari izinli sayılması ne anlama geliyor?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56751630>, Erişim Tarihi: 07.08.2021

“81 İl Valiliği ve Hudut İdare Mülki Amirliklerine Genelge”, <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligi-ve-hudut-idare-mulki-amirliklerine-genelge>, Erişim Tarihi: 06.11.2020

“2019- Dünyada İnsan Hakları ve Demokrasi Raporu”, <https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/uploads/2019%20AB%20%C4%B0nsan%20Haklar%C4%B1%20Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Raporu-%20T%C3%BCrkiye.pdf>, Erişim Tarihi: 05.11.2020

“2019 İnsan Hakları Raporu Türkiye”, <https://tr.usembassy.gov/tr/2019-insan-haklari-raporu-turkiye-ozet/>, Erişim Tarihi: 01.11.2020

“2019 Yılı Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu”, <https://www.ihd.org.tr/2019-yili-turkiye-insan-haklari-ihlalleri-raporu/>, Erişim Tarihi: 05.11.2020

İKV “AB Katılım Sürecindeki Türkiye’nin Kadın İstihdamı Karnesi”, 2019, [https://www.ikv.org.tr/images/files/%C4%B0KV_Degerlendirme_Notu_AB_Kat%C4%B1ll%C4%B1m_S%C3%BCrecindeki_T%C3%BCrkiyenin_Kad%C4%B1n_%C4%B0stihdam%C4%B1_Karnesi\(2\).pdf](https://www.ikv.org.tr/images/files/%C4%B0KV_Degerlendirme_Notu_AB_Kat%C4%B1ll%C4%B1m_S%C3%BCrecindeki_T%C3%BCrkiyenin_Kad%C4%B1n_%C4%B0stihdam%C4%B1_Karnesi(2).pdf), Erişim Tarihi: 11.10.2020

Akdoğan, İtir (2019). Üst Düzey Karar Almada Kadın Katılımı Raporu, TESEV, İstanbul: Matsis.

Aydın, Fazıl, “Türkiye Tarafından Onaylanan İlo Sözleşmeleri” Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayınları, 2014, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/1332/tuerkiye-ara%C4%B1ndan-onaylanan-ilo-soezle%C5%9Fmeleri.pdf>, Erişim Tarihi: 11.10.2020

Aydın, Harun (2015). Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Kadın. *Current Research in Social Sciences*, 1(3), 84-96.

Bayar, Ayşe Aylin, Günçavdı, Öner, Levent, Haluk (2020). Covid-19 Salgınının Kadınların Çalışma ve Hane Yaşamı Üzerine Etkileri, <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-09/covid-19-salgininin-kadinlarin-calisma-ve-hane-yasami-uzerine-etkileri-politika-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 05.11.2020

Carli, Linda L. (2020). “Women, Gender Equality and COVID-19”. *International Journal*, 35(7/8), 647-655.

“COVID-19 Kadınlara Yönelik Şiddetin Sonlandırılması”, <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/04/issue-brief-covid-19-and-ending-violence-against-women-and-girls>., Erişim Tarihi: 05.11.2020

Çaha, Ömer (2017). *Sivil Kadın*, Ankara: Savaş Yayınları.

Çelik, Şenol, Sevilay (2019), COVID-19 Pandemi Süreci: Kadın Sağlık Çalışanların Durumu, <https://kockam.ku.edu.tr/covid-19-pandemi-sureci-kadin-saglik-calisanlarin-durumu-sevilay-senol-celik/>, Erişim Tarihi: 05.11.2020

“Dışişleri Bakanlığı ABD’nin Türkiye hakkındaki insan hakları raporuna tepki gösterdi” <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/disisleri-bakanligi-abdnin-turkiye-hakkındaki-insan-hakları-raporuna-tepki-gosterdi/1764838>, Erişim Tarihi: 05.11.2020,

Doğramacı, Emel (1989). *Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü*. Ankara: Türkiye İş Bankası,

“Dünyada insan hakları ve demokrasi: 2019 AB Yıllık Raporu”, <https://www.avrupa.info.tr/tr/pr/dunyada-insan-hakları-ve-demokrasi-2019-ab-yillik-raporu-10274>., Erişim Tarihi: 05.11.2020

Hammersley, Martyn ve Atkinson, Paul (2007). *Ethnography Principles in Practice Third Edition*. London-New York: Routledge.

HRW “About Us”, <https://www.hrw.org/about/about-us>, Erişim Tarihi: 01.11.2020

HRW “Türkiye Raporu”, <https://www.hrw.org/tr/world-report/2019/country-chapters/325435>, Erişim Tarihi: 01.11.2020

Kaplan, Leyla: (1988). *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Koç, Esin ve Yeniçeri, Zuhal (2021). “COVID-19 Pandemi Sürecinin Toplumsal Cinsiyet Eşit (siz)liğine Etkileri”. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 4(1), 80-102.

Osofsky, Joy D., Osofsky, Howard J., & Mamon, Lakisha Y. (2020). “Psychological and Social Impact of COVID-19”. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(5), 468.

Öztürk, Yıldız, Üstünalan, Dilek & Metin, Belce (2020). “Pandemi Sürecinde Kadınların Ev İçindeki Deneyimleri ve Evde Kalmanın Duyguları”. Feminist Tahayyül, 1(2), 185-225.

Pinho-Gomes, Ana. Caterina, Peters, Sanne, Thompson, Kelly, Hockham, Carinna, Ripullone, Katherine, Woodward, Mark & Carcel, Cheryl (2020). “Where Are the Women? Gender Inequalities in COVID-19 Research Authorship.” BMJ Global Health, 5(7).

Roesch, Elisabeth, Amin, Avni, Gupta, Jhumka, & Garcia-Moreno, Claudia. (2020). “Violence Against Women During Covid-19 Pandemic Restrictions”. BMJ, 369.

“Sağlık Bakanlığı Covid-19 rehberi”, <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir.html>, Erişim Tarihi: 06.11.2020

Saladino, Valeria, Algeri, Davide. & Auriemma, Vincenzo. (2020). “The Psychological and Social Impact of Covid-19: New Perspectives of Well-Being”. Frontiers in Psychology, 11, 2550.

Sánchez, Odette R., Vale, Diamo B., Rodrigues, Larissa, & Surita, Fernando G. (2020). “Violence Against Women During the COVID-19 Pandemic: An Integrative Review”. International Journal of Gynecology & Obstetrics, 151(2), 180-187.

Temel, Ömer, Kyeyune, Hamza, Busuulwa, Huthaifa, Türkan, Hüseyin, Deniz, Ünal, Karadoğan, Sercan, Çiçek, Şeyma ve Kayani, Ömer, (2019). UHİM Dünya Hak İhlalleri Raporu 2019, Tuba Karaçorlu (Editör), İstanbul: Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi.

Toprak, Zafer (1998). “Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası”, Tarih ve Toplum, Sayı 51, Mart 1998.

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK), <https://data.tuik.gov.tr/tr/main-category-sub-categories-sub-components2/#>, Erişim Tarihi: 10.10.2020,

Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=7244&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 05.11.2020

Araştırmacı Katkı Oranı: Araştırmacılar çalışmaya eşit oranda katkı sunmuştur.

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar: Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Digital Surveillance and Ethics as a New Risk Factor within the Context of Regulations on the Internet Law*

İnternet Yasası Düzenlemeleri Bağlamında Yeni Bir Risk Unsuru Olarak Dijital Gözetim ve Etik

Esra Serdar Tekeli, Öğr. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, E-posta: esraserdar84@gmail.com

<https://doi.org/10.47998/ikad.981054>

Keywords:

Surveillance,
Surveillance Society,
Internet Regulations,
Digital Risk,
Ethics.

Abstract

Surveillance, as an important matter in the modern era, continues its existence as a former phenomenon of the digital world with new forms. Another output of the modern era is the ever-increasing and diversified phenomenon of risk. In this study, internet regulations were discussed as digital surveillance practices in the context of concepts such as “risk” “supervision” and “control” based on Lyon’s “Surveillance Society” theory. While internet regulations are addressed as a governmental action and an effort to gather information about people, they are also considered a new risk factor for the surveillance practice and surveillance parties in the modern era. Based on these statements, the aim is to reveal how concepts such as risk and supervision, which are the main antecedents of today’s digital surveillance, can be associated with ethical values such as “confidentiality” and “privacy”, which are also subject to legal regulations. It is identified in what ways the internet regulations are considered a surveillance practice and how digitalized risks meet with surveillance actors at the point of digital surveillance risk. On the other hand, the relationship was shown by demonstrating how the risks as surveillance actors can be categorized in terms of state and individual. The study examines the relationship between the regulatory framework and ethical elements in a descriptive way as well as shedding light on today’s digital surveillance. The existence of risks is common to lawmakers, who are the surveillance actors, and people under the law and this legitimizes digital surveillance.

Anahtar Kelimeler:

Gözetim,
Gözetim Toplumu,
İnternet
Düzenlemeleri,
Dijital Risk,
Etik.

Öz

Modern dönemin önemli bir kavramı olarak gözetim, dijital dünyanın eski bir olgusu olarak yeni formlarıyla sürmektedir. Modern dönemin bir diğer getirisi de artan ve çeşitlenen risk olgusudur. Bu çalışma, dijital gözetim pratikleri olarak internet düzenlemelerini, Lyon’un “gözetlenen toplum” kuramından hareketle “risk” “denetim” “kontrol” gibi kavramlar bağlamında ele almaktadır. İnternet düzenlemelerini, bir devlet eylemi üzerinden bireyler hakkında bilgi toplama çabası olarak ele alırken, aynı zamanda modern dönem gözetim pratiği ve gözetim tarafları açısından yeni bir risk unsuru olarak değerlendirmektedir. Bu iki kabulden hareketle, bugünün dijital gözetiminin ana öncülleri olan risk ve denetim gibi kavramların, yasal düzenlemelere de konu olan “gizlilik”, “mahremiyet” gibi etik değerlerle nasıl ilişkilendirilebileceğinin ortaya konması amaçlanmaktadır. İnternet düzenlemelerinin hangi açılarından bir gözetim pratiği olduğu ve dijitalleşen risklerin gözetim aktörleriyle dijital gözetim riski noktasında nasıl bulunduğu belirlenmektedir. Diğer taraftan risklerin, gözetim aktörleri olarak devlet ve birey açısından nasıl kategorileştirilebileceği ortaya konarak bu ilişki gösterilmeye çalışılmıştır. Makale, bugünün dijital gözetimine ışık tutarken, düzenleyici çerçeve ile etik unsurlar arasındaki ilişkiyi betimsel bir analizle incelemektedir. Risklerin varlığı, gözetim aktörleri olan yasa yapıcılar ve yasa muhatapları açısından ortaktır ve bu durum dijital gözetimi meşrulaştırmaktadır.

*This article was produced from the doctoral thesis titled “Surveillance in New Communication Tools: Twitter Ban and Internet Law” at Gazi University, Institute of Social Sciences, Department of Journalism.

Araştırmacı Orcid ID : 0000-0003-2909-4832
Geliş Tarihi : 10.08.2021
Kabul Tarihi : 16.11.2021

Introduction

With the developing technologies, surveillance processes have been integrated into our lives faster and more versatile. If the first condition of being a surveillance society is the routine monitoring of daily life, today's societies are now surveillance societies in every way. What makes today different oversight is its "invisibility", in parallel to its being more visible with increased risk factors. Invisibility can be defined as "non-perspectivity" from another point of view¹. At this point, the "eyes" are everywhere in both points of view. Ones subjected to digital surveillance areas are the subject of this non-perspectivity, not by being closed in a virtual environment that promises unlimited freedom, but taking an active part in the action of exposing themselves. In this context, surveillance, as an important phenomenon of the modern world, is progressing with an emphasis that exists on a global and national scale and constantly transforms itself. This transformation creates a new surveillance culture with increasing information and ownership of knowledge through new communication technologies and circulates both individuals and states as parties to surveillance. At this point, while surveillance becomes digital, it abstracts its target audience as the watcher-watched. In this way, a culture of surveillance is formed and this concept is perfect for describing the modern digital surveillance world, because it is no longer an external factor of our lives, but a structure with which citizens interact in every positive and negative way (Lyon, 2017: 825). Surveillance, which has become a practice that is internalized and included in daily life rather than a disciplinary tool or control mechanism, has become the focus of different discussion topics with its new forms.

The first of these discussion topics is how surveillance, which has been taking place in all societies since the first ages of history, has become so dominant, as a phenomenon as old as the history of humanity. With the remarks of Foucault-Deleuze, it is a matter of panoptic power that spies on the "existed" and the post-panoptic power that spies on "might exist" (Baştürk, 2016: 13). The urge to know towards a life that is placeless-homeless-codeless, and in which the norm is postponed, is the main subject of this issue². What has brought the subject to its current state is the developments in new communication technologies. On the other hand, it can be said that state surveillance on a global scale became visible with the 9/11 attacks and became clear with the Snowden incident. The incident is the disclosure of documents regarding illegal surveillance by an employee of American Intelligence Organization and software expert Edward Snowden.

Another issue is the diversification of risks, which we can consider as a precursor to surveillance, with the modern period. This diversity provides the purpose of legitimizing surveillance, especially in terms of power and administration holders. Risk has a cultural significance in contemporary societies. There may be risks related to many issues such as health, safety, dangerous crimes, transportation, and the environment (Skinns, Scott, & Cox, 2011). For instance, security is a risk factor in all societies and ensuring security will lead to surveillance actions. Therefore, the risks positioned at the midpoint of the

1 Chul- Han, in his study "The Society of Transparency", states that modern surveillance is a new panoptic process and defines this panoptic process as "non-perspectivity".

2 For a detailed discussion, see. Baştürk, E. The Genealogy of Surveillance, A Postmodern Archaeology from Foucault to Deleuze. Istanbul: Kalkedon Publications, 2016

surveillance society debates form the basis of the discussions. At this point, it would not be wrong to present the internet and all digital activities, which spread surveillance to all areas of society, as “new contemporary risk creators”. As a matter of fact, the internet is also unsettling as an area that contains many risks of the physical world and abstracts these risks. Therefore, surveillance can also be defined as the practice of dealing with risks.

In this new digital surveillance universe, where we have all become the object of categorical monitoring as digital citizens³, new risk factors arise for those who use and provide internet platforms. Digitalized surveillance has expanded the boundaries of the concepts of surveillance state and surveillance society, and opened the discussion of risk society over the imbalance of security and freedom. In the axis of these discussions, the legal regulations on which the surveillance strategies used by the states to ensure the legitimate order and allocate security are based, are perhaps the most controversial areas. The Internet Law No. 5651, which regulates the Internet in our country, can be seen as a promise of security brought by the discourse of increasing risk. However, this point leads us to ethical violations, which is another problematic area of the digital world: Because while increasing risks lead to deeper surveillance, it brings up the violation of personal rights such as personal data security, privacy and privacy as an important issue of digital ethics. In this context, the study deals with “why are surveillance, risk, and auditing intertwined?”, “How are risks positioned in the relationship between the supervisor and the supervised within the framework of legal regulations?” Questions such as these were tried to be answered with a descriptive analysis. For this purpose, the study examines surveillance from a historical perspective and discusses legal regulations as a surveillance practice of late modern societies on the basis of concepts such as risk, control and supervision; it questions how risk and threat perceptions are managed through legal regulations in the security-freedom dilemma and how the mentioned digital risk elements can be positioned in the debates on the parties of surveillance and ethics.

From Traditional “Monitoring” to Digital “Eyeing”

In a general definition, surveillance is a control-oriented “predictability” system that takes place in the context of domination relations. There is a large literature studying the nature, causes, processes, global and historical transformation of surveillance (Lyon, 2006, 2012, 2013, Giddens, 2005, Fuchs, 2015, Bauman and Lyon, 2013, Marx (2002), Haggerty and Tetrault., 2017, Haggerty et al, 2011, Mattelart, 2012). However, Lyon’s work is of particular importance as it reveals how surveillance is transformed by computer and electronic communication networks. With the definition “All societies that depend on communication and information technologies for their management and control functions are ‘societies that are watched’”, Lyon describes a structure that puts different sub-dynamics next to technology, such as the information society, network society, and globalizing society, and that arises from the new modern system. In the thoughts that he asserted regarding surveillance, dominance of September 11 attacks are seen. To this end, Lyon states September 11 attacks are functional in terms of globalization and statification

³ Emphasis belongs to David Lyon.

of surveillance and that it constitutes a starting point in the attempts to create surveillance systems to prevent future attacks (Lyon, 2013:28). In the evaluations that can be made for the parties of the surveillance, it can be mentioned about the follow-up cooperation. Stating that this cooperation is the most striking feature of contemporary surveillance, Lyon mentions that it succeeds in persuading the opposites and working together in reality (Bauman and Lyon, 2013:31). As a matter of fact, with the discourse of national security threat, individuals' perception of freedom and privacy may succumb to the need for security.

The tendency to classify surveillance as historical is evident in all publications that study the subject academically. James Rule, who is known to have implemented the first academic studies on surveillance, stated that surveillance practices emerged in England and America, especially with the 1960s, and discussed surveillance as a social control mechanism (Rule, 1974). This approach is important in that it reveals the beginning of modern surveillance. However, although surveillance is seen as a practice of modern society, it is known that it is based on a very old history. For example, surveillance practices in pre-modern societies are based on informal social control mechanisms. Small-scale communities are controlled by societal norms. In this period, surveillance rather aims to discipline. For this purpose, it counts, sorts, classifies and records individuals. In all these processes, writing has an important role, and the invention of writing has enhanced state power and increasingly systematized surveillance (Giddens, 2000). With the rise of modernity, surveillance as the basis of the nation-state has become an element of all types of organizations and historically dependent on capitalism (Giddens, 2018:64).

In this context, traditional surveillance, modern and post-modern surveillance can be mentioned in a general classification. Accordingly, while traditional surveillance aims to discipline individuals and events by keeping them in a certain framework through non-systematic data collection and classification, modern surveillance works with the element of "control" (Lyon, 1997; Dolgun, 2008; Çakır, 2015). Mattelart (2012) conducts this discussion on the axis of "discipline" and "control" societies. Accordingly, unlike the disciplinary society, which manages its authority over the human body and where the individual is not the subject of communication but the object of knowledge, the security society applies its power to the society and human lives as a whole (Mattelart, 2012:16). As a result, the security society improves surveillance by incorporating the application areas of the disciplinary society.

When the concepts of surveillance and discipline are considered together, Foucault comes to mind. According to Foucault (1979:201), discipline is essential in social modernity where "communities are broken down with divided individualities". In the analyses of Foucault, "supervision nets" are structured and spread under the monopoly of governmental power. Such a governmental power can be seen both at a micro and macro scale in all social relationships. Foucault does not directly point out the effects of new communication technologies on surveillance and control. However, Bentham's use of the panopticon metaphor shifts the focus of contemporary theory to surveillance and control processes (Turner, 1996). On the other hand, Foucault believes that the process of discipline has achieved its ideal form in the panopticon (Foucault, 2015:18). In this

context, Foucault, incorporating the panopticon architecture developed by Samuel and Jeremy Bentham into an academic discussion area, is a prominent figure who addresses the panopticon in discursive and philosophical aspects, and contributes to the institutionalization of surveillance.

In modern structures, where the citizen turns into an individual and the collective into an individuality (Bauman, 2017: 69), the features that are filed, transparent, sceptical, have a reduced tolerance for risk and emphasize protection, come to the fore (Marx, 2015:735). This phenomenon has created a process in which individuals follow each other in societies. Therefore, top-to-bottom discipline has been replaced by surveillance. As of the 19th century, multiple components such as nation-state formation, the desire of states to protect themselves against internal and external threats, the rise of the state will, bureaucratic order and military structure formed the modern period surveillance (Dolgun, 2008). As Lyon (2006:14) draws attention to this phenomenon, it is seen that surveillance includes both protection and precaution in terms of both enabling and setting limits, on the other hand, it has the purpose of control and supervision.

The post-modern dimension of surveillance, on the other hand, represents a post-panoptic surveillance structure as a “fluid” version of modernity (Bauman and Lyon, 2013: 11-12). In this new process, which we can also call the digital panopticon, surveillance is not only focused on “seeing”, but also includes the desire to “know/be known”. The important point here is not the increasing importance of knowing, but the simultaneous renewal, deepening and necessity of the state and society’s claim to know, control and secure (Beck, 2011:359). In order to know, data and the potential to access data are important. Data access is also provided through the surveillance process.

The digital panopticon is more “personal data” oriented than the previous era. Because today, all the details of our personal lives are kept under record by the state or private institutions/organizations. Compared to previous years, these records are stored as digital records in addition to being written. As a post-panoptic archive, these records are a wide individual portfolio ranging from our demographic characteristics to the passwords we use, from our credit cards to our health information, from our educational status to all our personal areas. As individuals, we all voluntarily transmit this information. In this flow of information, Web 2.0 technologies, which transform communication into an interactive structure by introducing social media platforms into our lives, have a great impact. At this point, it is possible to face certain risk factors as digital citizens who have approved a kind of “voluntary surveillance” within a post-panoptic surveillance culture. On the other hand, the fact that states record and process this information has a significant relationship with the risk factor in terms of being measures against certain risks.

Slogobin’s typification is also important in understanding today’s post-modern surveillance. Accordingly, Slogobin (2007:3), who conceptually examines surveillance under three separate headings, calls them “communicative”, “physical” and “operational” surveillance. “Physical surveillance” is the real-time monitoring of physical activities through devices such as the naked eye, video, camera. “Communication surveillance” is the monitoring of real-time communication for wiretapping, hacking, interception of

verbal expressions in electronic media. “Operation surveillance” is, unlike the other two, involves accessing records obtained through physical and communicative surveillance. It also includes accessing the complementary elements of transactions (such as the address of the e-mail recipient) (Slogobin, 2005:2). In this context, transaction surveillance, as a post-panoptic surveillance element, shows the characteristics of the post-modern period. And, relative to other types, it encompasses the acquisition of deep and pervasive knowledge.

As can be seen, in all the classifications put forward, an increasing rate of supervision and control, protection and precaution are encountered. It can be said that the increase in supervision and control is a reaction to changes in social structure. With this determination, risk structures that have increased quantitatively and transformed qualitatively in the modern period cause more surveillance.

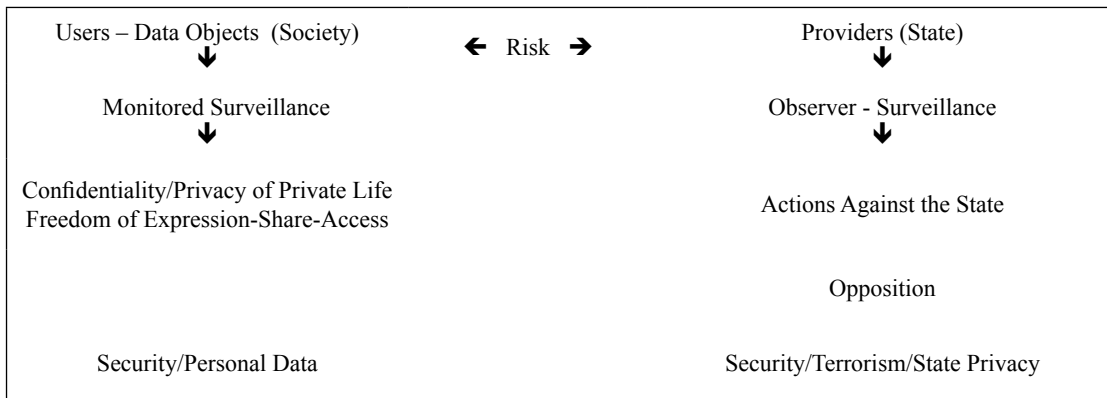
Digital Surveillance as a New Risk Aspect

Risk, as one of the four main themes that Lyon emphasizes in the scrutinized society discussions, constitutes the starting point of the theoretical discussions on surveillance. The concept, which appears in many aspects in surveillance processes, is getting rid of its previous meanings in the modern world as a part of the modernization process. Risk, which is the oldest phenomenon of human action and has transformed into a meaning and action that threatens all humanity and societies from its meaning that evokes courage and adventure in the past, is an allusion to the modernization process and is politically reflexive (Beck, 2011:24-25). In Beck’s theory of risk society, risks alter, consume and transform normative reality. This transformation causes the individual to be defined as more or less risky, not good or bad in the risk society. For this, the collection of personal data is necessary to keep possible threat elements within a certain framework. In the risk society, it is the states’ duty to prevent evil and minimize the undesirable consequences of technology. Modernity, as social systems structured within the framework of time-space, full of risks and dangers, has led to the emergence of technologies that process personal data in order to cope with increasing risk trends. Therefore, new technologies are not only new risk intermediaries, but also new sources of risk. In this context, there are important intersections between risk and digitality (Lupton, 2016:302). The first of these intersections is that risky phenomena have the opportunity to spread more through digital technologies. On the other hand, the use of digital technologies is a risk factor in itself. And also, the risk of “digital divide”, which arises as a result of the inequality of use of digital technologies, appears to be another type of risk. All these problems arise from the uncontrolled, uncertain and timeless nature of the new digital world. This raises concerns about more surveillance, rights violations and privacy.

Surveillance, which is based on two elements, the observer and the monitored, whether it is carried out by the state, an individual or a private organization, carries risks for the parties in every way. Surveillance arising from risks can benefit one party while threatening the interests of the other. For instance, Internet regulations made by the state as a modern period surveillance practice, while being a tool for the manageability of

risks for states, may create new risk elements for individuals. In other words; the use of technology in risk management, especially in social areas, creates new risks (such as the risk of privacy violations created by recording e-mails). At this point, while the “risk asset” is common for both parties, the risks differ in the name of the parties and the risk cycle constantly renews itself. In the table below, as the starting point of this study, the risk factors for the surveillance parties are endeavoured to be revealed in the context of internet regulations.

Table.1 Elements of Risk For The Actors of Surveillance



As can be seen, the risk factors for both surveillance actors vary. While the existence of surveillance systems creates different risk factors for individuals as data objects, the “unlimited” use of new technologies that augment surveillance systems also poses a risk for data collecting states. For example, digital risks for users may be violations of privacy or restrictions on freedom of expression, while risks for the state may appear as actions against the state, threats to state privacy or security concerns stemming from terrorism. Security is a common risk theme for both groups. The concept of “Security” is a risk factor for both groups, but its contents may differ. For states, especially terrorist threats and oppositional stances can be evaluated in this category. As a matter of fact, Bauman (2014:95) who states that the image of the “people” is seen by the states as an “agent” that is both oppressive and a problem of social policies, and this social actor, problematized as a rebellious power and the seed of uprising, or the defence of the social order and its stability, also states that it is seen as the object of various actions for whatever the point of view, the existence of risks in this chaotic cycle is common for the governed and the managers. In this whole cycle, the motivation of the parties to cope with the increasing risk tendency and applications that process personal data, which we can consider as modern era digital risks, emerge (Lyon, 2004:137). The regulations, which, in their updated form, create an important area of discussion and have been referred to as “transaction oversight”, should be evaluated within the framework of risk factors and ethical discussions.

Internet Regulations and Ethical Discussions

The internet, which is the basic form of establishing a relationship with the rest of the world for its users (Dreyfus, 2016:7), is considered as a new social/public space with its technical possibilities and the number of users increasing day by day (Poster, 1997, Rheingold, 1994). This virtual public space, which is the most important creation of the new digital era, is also a space where individuals can share all kinds of thoughts and opinions, and it carries certain risks. These risks can be user-oriented violations of rights, as well as criminal acts stemming from the technology of the internet. For example, the concepts of “computer criminality⁴” and “internet criminality” are important in terms of the last sentence mentioned. While computer criminality is a technical term that covers all crimes related to computer data, internet criminality encompasses more individual and user-centred crimes. Hacking is a computer crime, and a virtual threat is an internet crime (Sieber, 2013). Due to these features of the internet, a system has emerged that minimizes the line between public and private space. This system also includes many positive/negative elements in physical life. In this context, this new field, which is very difficult to follow and control due to its technological features, and where uncertainties arising from time-space and user anonymity are quite high, causes radical changes in all areas from trade to education, from health to legal system, and affects forms of government and state-citizen relationships (İcel, 2018:492).

For these reasons, the internet is a medium controlled by legal regulations regulated by all countries of the world. Legal regulations⁵, as a source of power use by states, are gradually expanding their dominance in modern societies where bureaucratic powers are dominant. The state is one of the many areas where surveillance data flows and is very active in monitoring daily life (Lyon, 2006:68). The reason is that states need surveillance strategies for national security and public peace. As an example of the hierarchical dimension of government control over the internet, surveillance includes the practice of observing our daily activities and recording these activities through advanced technologies. States legitimize these practices with legal processes regulating the field. Therefore, a network society has been created in which new techniques spread to surveillance strategies such as the use of society and individuals, and this network society links audit and control to the existence of risks.

The example of Internet regulations in our country is the Internet Law, which came into force in 2007. The law was enacted in order to regulate the content and publications on the internet and to prevent possible risk factors, and it has been subject to updates in parallel with the changing social and technological conditions in the process. The most controversial of these updates came into force in 2014. What makes the regulations controversial is the increasing powers of the administrative authorities and the reason that they interfere with the privacy of private life.

When we look at the areas of internet regulations, in general, for reasons such as pornography, piracy, terrorism,; it can be said that it includes certain decisions and sanctions aimed at preventing formations such as cyber war, mass protests carried

4 The concept was used by Sieber. For a detailed reading, “Internet Law” p. 145

5 Jessop cites the state's sources of use of force as violence, law, money and knowledge. For detailed information, see; Jessop, B. (2016). *The State* (Trans. A. Güney). Ankara: Epos Publications

out over the internet, civil unrest, virtual fraud and Internet espionage (Okeke, 2012). Although state regulation and control of the internet as an area of freedom of expression and sharing is seen as an anti-democratic practice, it is known that this mechanism works in many countries that have adopted democracy. Regulations differ from country to country, and these differences are shaped in the context of each country's political, economic and cultural characteristics. It can be said that the purpose of the applications for internet regulations has become universal within the framework of the current order protection discourse. In this regard, Mattelart (2012) talks about the "regulation" of each type of society and the mechanisms that naturalize this regulation, in his observations within the framework of surveillance. These are discourses, institutions, architectures, techniques, regulatory decisions and administrative measures as well as philosophical and moral arguments (2012:17). In this context, it can be repeated that internet regulations and filtering applications do exist without making a distinction between developed and underdeveloped countries.

Zittrain and Palfrey (2008), in their large-scale study, which deals with internet regulations from an academic, systematic and global perspective, made an observation that interventions towards the internet would increase. Undoubtedly, this foresight is a valid one considering the risks diversified by the developing technological systems. Because, while the internet was not subject to any control in the first years of its existence, it has turned into a structure where certain control policies have been developed and implemented as a result of its increasing relationship with all social, political and political fields. Another factor here is the increase in the number of users with the increasing level of digital literacy and the potential to shift towards an interactive space.

This study, in which internet regulations are evaluated as a surveillance practice, while trying to explain surveillance and the risk patterns with which its actors are in relation, touches on ethical debates from the parties, especially against the users. While these discussions are shaped within the framework of confidentiality and privacy, the discussions come to the fore in the dimension of violations. When the ethical problems of digital life surveillance are handled on the basis of states and individuals, it is mostly realised in terms of the second element. In order to keep all structures that pose a threat to their stability and legitimacy under control and to know the next move, the states that watch are performing surveillance by recording all digital transactions of their citizens and using them when necessary. However, this also creates some uneasiness at the point of exceeding personal space. The concept of privacy as a state of secrecy includes the idea that with the rise of capitalism and the separation of the private-public sphere, the autonomy and anonymity of the individual should be limited to the private sphere (Fuchs et al. 2013). However, it is very difficult to make this distinction, especially with the existence of social media platforms as a new public sphere. As a matter of fact, Lyon states that with the 20th century, this distinction became completely unclear (Lyon, 2013). The house, which is the shelter of the public, has entered the field of control over time, and existence of privacy and confidentiality has decreased (Dinev et al., 2008:218). Therefore, it becomes difficult to stay hidden in a world where the walls of the house become transparent. Within the framework of the concept of omnipricon, it turns out that it is not possible to remain secret and private in a world where everyone is watching everyone at any time and everywhere (Okmeydan, 2017: 61).

Bauman (2013:30), too, states that it is impossible to remain anonymous in this medium with the remarks “Everything that is private is now potentially done in the public domain and is open for public consumption; as it is impossible to make anyone forget anything recorded on any of the numerous servers, it will remain accessible forever”.

Mendel et al. (2012) explained the challenges related to protecting privacy in internet environments as follows: The internet makes it possible to collect personal data because computers and smart device technologies and tracking capacities have been perfected, which has created new privacy problems. Technological advances also enable systems that connect information databases that enable larger amounts of data to be processed, enabling the ability to easily store, combine and analyse large amounts of information. This creates new monitoring areas for governments and private companies. On the other hand, as the internet creates new opportunities for the commercial use of personal information, commercial enterprises can easily access user information thanks to these high technologies, and ensure the collection and marketing of information. Especially the spread of e-shopping strengthens this phenomenon. Finally, given the global dimensions of the Internet, new challenges arise in content regulation. Despite the establishment of good national and international standards on data protection, uncertainties regarding confidentiality continue (Mendel et al., 2012: 7-8).

As reinforced by this information, in one way, the Internet is a threat to privacy. Users should guide their usage practices by considering this unfavourable condition. For this, the concept of digital literacy comes to the fore. The lack of secrecy, which undermines the promise of the digital world to offer endless sharing and freedom of expression, makes surveillance convenient not only for states but also for commercial organizations.

In this context, the complex and uncertain nature of the network world distributes risks according to power ownership. States or governments develop counter-defences to the extent that they see security, citizens and their own integrity at risk. At this point, surveillance, which is necessary for the survival of the state, is controversial since it is applied to all individuals and not only to suspects or criminals. In the context of emerging ethical debates, rights violations can be grouped under several headings on the axis of discussion. The first of these is how states will determine the quantitative and qualitative contents of the data they take into custody. On the other hand, the uncertainty of the purposes for which the data obtained through surveillance will be used is another problematic area. In addition to these, it is expected that the balance of “freedom-security”, which is stated as an area to be protected in surveillance activities, will intensify in favour of “security” in terms of states and individuals. Because every event that threatens the security of the state will also threaten the security of the individual and freedoms may remain in the background for the sake of security.

On this subject, Marx (1998), in his study where he makes an ethical analysis for those who perform surveillance and data collection, states that the ethical element of a surveillance activity should be evaluated according to data collection tools, context-conditions and usage goals (Marx, 1998:2). Accordingly, Marx identified three main themes as data collection, context and uses in determining the ethics of surveillance.

In each of these themes, some sub-questions were developed. With these questions, surveillance ethics was tried to be revealed with different contents. In general, Marx endeavoured to set forth;

- Whether the means of surveillance (technical) will cause psychological and physical harm, whether they exceed personal areas,
- Regarding the collection of data; individual awareness and consent, whether data collectors would also agree to be an object of surveillance themselves,
- As a result of surveillance practices and use; whether those who perform the surveillance abide by the ethical elements with questions such as whether the surveillance object will serve the purposes or the personal goals of the data collector, whether the surveillance costs and risks are calculated, the nature of the relationship between the collected information and the target, and whether the secondary gains from the collected information are shared with third parties.

In this context, digital surveillance, by using new technologies flawlessly, affects individuals and states that are parties to the risks and threats created by these technologies. In the balance between the watcher and the watched, the power is concentrated on the watcher and this creates new risks in the context of the watched. In this cycle, the necessity of surveillance should be removed from the discussion, surveillance tools, surveillance context and “minimum harm” understanding should be developed in terms of those being watched.

Conclusion

The Internet is a medium that provides free access to information and the free circulation of information, and carries the freedom of expression and sharing to higher levels by offering endless sharing opportunities to its users. However, on the other hand, it is known that abuse of these unlimited freedoms provides an environment for illegal and unethical actions. In this context, the internet carries the potential of “using” and “restricting” freedoms together (Benedek and Kettemann, 2013:7).

It is a frequently debated issue how to regulate the structure of the Internet, which is suitable for undesirable actions and consequences, while protecting the personal rights of the users. Internet regulations, one of these discussion areas, can be considered as a tool to increase the effectiveness of surveillance systems. This requires more data and this means the continuity of relationships between users and users. This structure, which connects these two actors like no other democratic system, is also criticized for threatening democratic elements. Because of all these features, it can be said that the internet and connected technologies have an ambivalent structure.

It is one of the acknowledgments of this study that internet regulations are a “new era digital surveillance strategy”. On the other hand, the study endeavours to exhibit that the controls on the internet are in a cycle with the increasing and transforming risk phenomenon. Digital surveillance, which takes its place from a disciplinary surveillance

approach and leaves it to the logic of continuous control and supervision, defines a surveillance process that has been transformed in history. At this point, it is important that digital surveillance, as an important issue of monitored societies, includes which risk factors for users/watchers and users/followers, and which risk factors occur because of it. The answers to these questions take us to the relationship between surveillance and risk and the risk areas of surveillance actors. At this point, risk formation is common for individuals and states that are parties to internet regulations; the types of risks differ.

First of all, the internet, which carries all the risks of the physical world to the digital environment and updates the view of crime and criminality in this context, is a field that needs to be regulated and controlled. Because for a functional control, states need to know more. In digital societies, this information is obtained from online platforms. The aim of this surveillance should be to reduce the risks arising from the uncertain and unpredictable structure of the internet for the individual and society. However, there are ethical debates that have arisen and cannot be agreed upon. It is seen that these discussions are within the framework of rights violations against users. The fact that states control the risks originating from the internet by keeping them at a certain level creates new risks. At this point, the risk, control and surveillance relationship exhibits an intertwined structure.

References

Basturk, E. (2016). *The Genealogy of Surveillance, A Postmodern Archaeology from Foucault to Deleuze*. Istanbul: Kalkedon Publications.

Bauman, Z., Lyon, D. (2013). *Fluid Surveillance*. Istanbul: Details Publications.

Beck, U. (2011). *Risk Society Towards Another Modernity*. Istanbul: Ithaki Publications.

Benedek, W., Ketteman, M. (2013). *Freedom of Expression and the Internet, Joint Project of the European Union Council of Europe*. Ankara: Matbam Agency.

Chul- Han, B. (2018). *Transparency Society*. (Trans. H. Barışcan), Istanbul: Metis Publications.

Cakir, M. (2015). *Demonstration and Surveillance on the Internet, A Critical Reading*. Ankara: Utopia Publications.

Dinev, T., Hart, P., Mullen, MR (2008). "Internet Privacy Concerns and Beliefs About Government Surveillance – An Empirical Investigation ". *Journal of Strategic Information Systems*, 17(3), 214-233.

Dreyfus, H. (2009). *On the Internet*. Istanbul: Küre Publications.

Dolgun, U. (2008). *Transparent Prison or Surveillance Society, Surveillance in a Globalizing World, Social Control and Power Relations*. Istanbul: Otuken Publications.

Foucault, M. (1979). *Discipline and Punish: The Birth of Prison*. New York: Vintage Books.

Foucault, M. (2015). *Büyük Kapatılma*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fuchs, C. (2015). “ Social Media and Surveillance ”, S. Coleman, D. Freelon (Eds.), *Handbook of Digital Politics*. Cheltenham: Edward Elgar, 395-414.

Fuchs, C., Sandoval, M. (2013). Introduction ” chapter to the book *Critique, Social Media&The information Society* (ed) Christian Fuchs and Marisol Sandoval, Routledge http://fuchs.uti.at/wpcontent/1_Introduction_draft.pdf, Accessed 02.05.2018.

Giddens, A. (2018). *Consequences of Modernity* (8th Edition). İstanbul: Details Publications.

Haggerty, K., Tetrault, J. (2017). “ Surveillance ”, B. Turner. (Ed.). *Wiley Blackwell Encyclopedia of Social Theory*, Canada: John Wiley and Sons Ltd.

Haggerty, K., Wilson, D., Smith, G. (2011). “ Theorizing Surveillance in Crime Control”. *Theoretical Criminology*, 15(3), 231-237.

İçel, K. (2018). *Mass Media Law*. İstanbul: Beta Publications.

Jessop, B. (2016). *The State* (Trans. A. Güney). Ankara: Epos Publications.

Lyon, D. (1997). *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Societies*. İstanbul: Sarmal Publishing House.

Lyon, D. (2013). *Surveillance Studies*. İstanbul: Kalkedon Publications.

Lyon, D. (2006). *Controlling Daily Life: The Surveillance Society*. (Trans. G. Soykan), Kalkedon Publications.

Marx, G. (1998). “ Ethics for New Surveillance ”. *The Information Society*, 14(3), 171-185.

Marx, G. (2002). “ What’s New About the “New Surveillance ”? Classifying for Change and Continuity ”. *Surveillance & Society*, 1(1), 9-29.

Marx, G. (2015). “ Surveillance Studies ”. *International Encyclopaedia Of The Social & Behavioural Sciences*, 23, 733–741.

Mattelart, A. (2012). *The Origin of the Globalization of Surveillance Securitization Order*. İstanbul: Kalkedon Publications.

Mendel, T., Puddephatt, A., Wagner, B., Hawtin, D., Tores, N. (2012). *Global Survey on Internet Privacy and Freedom of Expression*. France: Unesco Series on Internet Freedom.

Okeke, I. (2012). *Regulation and Censorship of The Internet*, Bachelor’s Thesis Guidelines DP in Business Information Technology. Helsinki: HAAGA-HELIA University.

Okmeydan -Bitirim, S. (2017). *The Transformation of the Surveillance Society in Postmodern Culture*: From the ‘ Panopticon to the ‘Synopticon’ and the ‘Omnipicon’. *AJI T-e: Online Academic Journal of Information Technology*. Special Issue –Volume/ Vol: 8-Issue/ Num: 30.

Rheingold, H. (1994). *The Virtual Community: Finding Connection in a Computerized World*, London: Secker&Warburg.

Sieber, U. (2013). “Computer Guilt”, Y. Ünver (Editor). *Internet Law*. Ankara: Seçkin Publishing.

Slobogin, C. (2007), *Privacy at Risk, The New Government Surveillance and the Fourth Amendment*, The University of Chicago Press, Chicago an London.

Slobogin, C. (2005), *Transaction Surveillance by The Government*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=670927, Accessed 11.02.2021.

Turner, J. (1996). *Panopticism and Populer Culture: A Genealogy of New Surveillance Technology, Discourse and Ideology*. The Faculty of the Collage of Communication of Ohio University, Ohio.

Zittrain, J., Palfrey, J. (2008). “ Introduction ”., In R. Diebert, J. Palfrey, R. Rohozinski, J. Zittrain, (Eds.). *Access Denied The Practice and Policy of Global Internet Filtering*. England: The MIT Press.

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar: Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Investigating the Impact of Public Service Advertising on Blood Donation Intentions under the Influence of Covid-19 Related Moderators

Kamu Spotlarının Kan Bağışı Niyetlerine Etkisinin Covid-19 Moderatörleri Üzerinden İncelenmesi

Mehmet Safa Çam, Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi İletişim Fakültesi, E-Posta: msafacam@aksaray.edu.tr

<https://doi.org/10.47998/ikad.962176>

Keywords:

Public Service Advertising, Identification, Altruism Feelings, Pandemic Fatigue, Blood Donation Intentions.

Abstract

The goal of this research was to explore the role of Public Service Ads (PSAs) on blood donation decisions and the Covid-19 related mechanisms influencing the path to donation behavior. Although blood donation is shown as a form of behavior that is strongly motivated by emotional responses and altruistic behaviors, there are uncertainties in terms of difficulties that the donors experience during the pandemic period. A sample group consisting mostly of young people (N=189), received a self-administered questionnaire containing questions intended to clarify blood donation drives following exposure to a PSA stimulus. These factors comprised of the components for identification towards PSA characters, empathy, altruistic feelings towards blood donation behavior and donation intentions, and also pandemic related determinants. Regression-based analyzes were used to test the hypotheses, and the effects of Covid-19-derived factors on the blood donation process were investigated through moderator analysis. The results revealed that the empathy and identification levels towards PSA characters vary due to presenting whether the donor-type or the patient-type. No statistically significant results were found between the interactions of the risk of getting infected and altruistic feelings on blood donation intentions. However, it is concluded that pandemic fatigue significantly predicted the relationships between empathetic responses and altruistic feelings.

Anahtar Kelimeler:

Kamu Spotu Reklamları, Özdeşleşme, Özgeçil Duygular, Pandemi Yorgunluğu, Kan Bağışı Niyeti.

Öz

Bu araştırmanın amacı, kamu spotu reklamlarının kan bağışı niyetleri üzerindeki rolünü ve bağış tutumlarının oluşumunda mesaj etkinliğini belirlediği düşünülen Covid-19 kaynaklı faktörleri incelemektir. Kan bağışı, duygusal tepkiler ve özgeçil davranışlar tarafından güçlü bir şekilde motive edilen bir davranış biçimi olarak gösterilse de pandemi döneminde potansiyel bağışçıların deneyimlediği engeller konusunda belirsizlikler bulunmaktadır. Genç bir katılımcı kitleden oluşan örneklem grubu (N = 189), kan bağışı davranışıyla ilgili kamu spotu reklam uyarısına maruz kaldıktan sonra bağış motivasyonlarını temsil eden ifadeleri içeren bir anket formunu derecelendirmiştir. Anket formu, kamu spotu reklam karakterlerine yönelik özdeşleşme, empati, kan bağışı davranışına yönelik özgeçil duygular, bağış niyetleri ve ayrıca salgın ile ilgili belirleyicileri ölçmeye dayalı ifadeleri içermektedir. Hipotezleri test etmek için regresyon temelli analizler kullanılmış ve Covid-19 kaynaklı faktörlerin mesaj etkinliği sürecinde kan bağışı niyetlerine ilişkin etkileri moderatör analizleri ile incelenmiştir. Sonuçlar, reklam karakterlerine yönelik empati ve özdeşleşme düzeylerinin, bağışçı ya da hasta tipinin sunumuna göre farklılaştığını ortaya koymuştur. Ayrıca, pandemi yorgunluğunun empati tepkileri ile özgeçil duygular arasındaki ilişkileri önemli ölçüde ılımlaştırdığı sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, enfeksiyon kapma riski ile özgeçil duygular etkileşiminin kan bağışı niyetleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna varılmıştır.

Introduction

The vital fluid that human beings need most is blood. Although the demand for this high-priority liquid remains the same during the Covid-19 crisis, an alarming decrease emerged in the number of blood donors and therefore in national blood supplies (Masser et al., Hyde, & Ferguson, 2020; Miah, 2020). World Health Organization (2020) reported that the Covid-19 pandemic has led to a significant reduction in blood reserves in many countries and negatively influenced blood-related activities. For instance, the daily average test volume performed on blood samples decreased during the Covid-19 crisis, resulting from a 60% reduction in blood donation numbers per day in Turkey (Özgüven, 2020). The curfews at weekends announced by The Turkish Ministry of Internal Affairs excluded the going-outs for blood donation and immune plasma services during the outbreak of the pandemic. Even so, the regular donations were still below the required five thousand levels to reinforce the existing blood supplies (Kızılay, 2020). The shortage in blood stocks was immediately tackled by the official authorities and by many of the non-governmental organizations, and communication campaigns have been conducted across the country. Even though ongoing communication efforts through public service ads and printed information, the donation behavior seems to be suppressed by virus-based factors which avoid blood supplies to reach the pre-pandemic levels. This could be crucial in examining blood donation campaigns become incapable against the concerns caused by the Covid-19 outbreak.

Researchers state that health communications campaigns do not always perform better in terms of the desired effects due to experienced conditions (Gill & Boylan, 2012). This is particularly due to the public's interest in focusing on issues related to their concerns that lead to trivializing all kinds of other matters (Crocker et al., 2017). The Covid-19 disaster may have caused such an underestimation and have deeply affected the blood donation solidarity based on the risk of getting infected. It is possible to state that despite dozens of information conducted through mass communication that the Covid-19 virus is not transmitted by blood; people abstain from donation and demonstrate resistance behaviors towards persuasive messages. Despite the blood donation has been considered such a behavior in line with social consciousness before the pandemic (Raghuwanshi et al., 2016; Steele et al., 2008), we are witnessing a dramatic decline in blood supplies even there are intensive communication efforts during Covid-19 crisis. Therefore, it would not be wrong to express that many aspects of social consciousness, especially the feelings of altruism, are deeply injured, and coping with the fear of the virus has certainly affected people's anxiety and stress levels which may have led to pandemic fatigue.

Studies carried out during the pandemic, generally focus on health behaviors. However, there are very few studies questioning the pandemic effect on blood donation behaviors. To contribute this gap, current paper aims to examine the relationships between communication efforts and donation decisions through a pandemic perspective. In this regard, it will be of great importance to examine the Covid-19 mechanisms that moderate the associations among persuasive efforts promoting blood donation behaviors, altruistic feelings, and donation decisions. Prior to this, the ties between identification with the PSA characters and empathetic responses were investigated under the influence of pandemic

fatigue moderator which is assumed to affect blood donations during the pandemic crisis. Next, the relationships between altruistic feelings and behavioral intentions were evaluated in light of the effects of experiencing pandemic conditions on perceived vulnerability to disease. To achieve this goal, the moderated moderation analyzes were conducted. The findings are expected to lead to a deeper understanding of the direct and indirect effects of PSAs on blood donation intentions, especially in times of crisis.

Hypothesis Development

Public Service Advertising and Empathetic Responses

Public service ads (PSAs) are announcements that are carried out to promote desired outputs in the public interest. PSAs focus on raising awareness and educating the public in achieving desired behaviors on important social issues (Lundgren & McMakin, 2013). They are widely used in communicating health messages, for instance, to promote blood donation behavior, to raise awareness for seat belts, and to persuade quitting cigarette. According to Bagozzi and Moore (1994), there are two distinct types of PSAs targeting (1) groups of patients in need of help who are vulnerable to health problems and (2) groups of people who intend to help by donating their time or money to a valuable objective. Numerous studies and theories posit that viewers generally engage with characters and develop emotional ties with them (Cohen, 2001; Green et al., 2004; Hoeken & Sinkeldam, 2014; Moyer-Gusé, 2008) which may be the reason why PSAs are categorized through character-based approach. Considering the characters depicted in the PSAs, it could be assumed that viewers develop an attitude by fostering recognition in line with the patient and the donor features in the ad. For instance, exemplification theory (Zillmann, 1999) suggests that the extent of similarity between the character and the viewer specifies the exemplar as a case in point. Therefore, the individual experiences an empathic arousal letting an attitude formation for the desired effect based on the exemplar depicted in the PSA (Zillmann, 1991, p. 141). Both the perceived similarity and empathy with PSA characters are firmly linked to the concept of identification (Kim et al., 2012). Cohen (2001, p. 247) defines identification as leaving the actual self and “becoming the other that we assume the identity of the target of our identification”. Accordingly, character identification enables viewers to perceive that they resemble the character, or feel like the character (Igartua, 2010; Moyer-Gusé, 2008; Murphy et al., 2013). This process modifies current beliefs and attitudes by avoiding counter argumentation and could help to accept the values and beliefs of the characters depicted within the message (Lee et al., 2016). Bearing this in mind, the aforementioned influences could be the key mechanisms that lay behind the persuasive impact of the PSAs.

Following that, whether the extent of identification towards different PSA characters causes a variation in emotional reactions is a notable issue, as well. The distinctive attributes of the character types can be an agent for the beliefs and attitudes of the viewers (Igartua & Marcos-Ramos, 2015). Theories on reactions to media characters mainly rise to the principal opinion that viewers are faced with the media characters as different social identities (Hefner et al., 2007). According to identification theory (Cohen, 2001),

an individual visualizes him/herself as others and involve in the character's attribution. In other words, viewers act as the character feels and behaves. Therefore, the PSAs which depict characters invite viewers to develop a mental imagination of the events. Individuals not only comprehend how and why an event occurs, but also engage in mental simulation described as "the cognitive construction of hypothetical scenarios by imagining themselves in the same situation" (Taylor & Schneider, 1989, p. 175). When individuals simulate events, they repeatedly imagine their self-acts whether actual or potential, and shape behavioral scenarios in which they are the main character (Escalas, 2004). The basic tasks of the characters and the features they reflect are principal components affecting the simulation process. In this case, it can be assumed that the perceived similarity towards donor-centric or patient-centric PSA characters may lead to different empathetic reactions. As stated formally;

H1. The degree of empathetic responses varies towards donor-focus or patient-focus characters in PSAs that promote blood donation behavior.

Altruism Feelings in Blood Donation Behavior

The persuasion effectiveness of PSAs is largely embodied in the "help-self" focus (Bagozzi & Moore, 1994). Supporting this notion, studies have been conducted to suggest that blood donation behavior is closely associated with altruistic feelings (Healy, 2000; Lemmens et al., 2009; Murphy & Mcsweeney, 2009; Steele et al., 2008). Altruism characterizes one's eagerness in helping others without expecting any benefit (Evans & Ferguson, 2014). Whilst the helping behavior covers the results of an activity, the feeling of altruism deals with the drive behind the act (Dovidio & Penner, 2003). Since altruistic feelings and behaviors are considered to be "motivated by a genuine desire to benefit another person" (Lay & Hoppmann, 2015, p. 34), and "a blood donation is a pro-social act which costs to the individual but benefits others" (Wildman & Hollingsworth, 2009, s. 493), the inducement of blood donation in PSAs is mostly accompanied by "help-self" motivation. This is congruent with the notion depicting that altruistic feelings and behaviors heavily depend on empathetic responses to others (Batson et al., 1995). Back to PSAs, it is assumed that the spokes-characters presented to encourage donation behavior allow the audience to develop emotional ties. Therefore, empathetic responses towards engaging characters in PSAs have been regarded as to be another key incentive in terms of blood donation (Steele et al., 2008). Accordingly, much of the researches underlined that the correlations between empathic responses and altruistic feelings support helping behavior to others which is a feature of pro-social personality (Barreto, 2019; Einolf, 2008; Franzen et al., 2018). Despite empathic concerns involves a principal key factor in benevolence behaviors, in some studies, the associations among altruistic feelings, empathic responses, and blood donations have been reported statistically insignificant (Einolf, 2008; Karacan et al., 2013). This may be due to the results of a field study based on measuring the general empathic abilities of the participants. However, based on the general literature on this theme, it is likely in any PSA message designed in a gain-framing approach, the identification with the characters whether a donor-centric or a patient-centric, can predict the feelings of altruism. Therefore, we think that developing positive emotions in a gain-framing message, specific to a PSA communication that stimulates blood donation behavior, can boost empathetic abilities and therefore altruism feelings. The hypothesis can be expressed as follows.

H2a. Empathetic reactions to PSA characters positively stimulate altruistic feelings.

H2b. Altruism feelings have positive associations with the intention to donate blood.

Pandemic Fatigue and Perceived Vulnerability as Covid-19 Related Moderators

An ordinary person could form a desirable attitude towards the PSAs by going through the pathways portrayed above, at a time in which everything goes well without a worldwide deadly crisis. However, humanity is facing a Covid-19 crisis and seems likely to feel the impacts of the pandemic for long, particularly when the mutation threats and the effectiveness of the vaccine set the agenda. Therefore, it is crucial to reconsider the attitudinal processes towards donating under the influence of the pandemic crisis.

The Covid-19 pandemic has had negative effects on people's psychological states. Anxiety and feeling of depression were reported among the primary emotional distress following the emergence of the pandemic (Morgan, 2020). In one of the recent studies, it was found that three-in-five of the people felt anxious or worried due to the outbreak (Biddle et al., 2020). The term "pandemic fatigue" has been offered by World Health Organization (2020) to accent the pervasive sense of anxiety among people against the long-lasting and unpredicted status of the Covid-19 pandemic (Elia & Vallelonga, 2020). Pandemic fatigue was defined as "demotivation to follow recommended protective behaviors, emerging gradually over time and affected by a number of emotions, experiences, and perceptions" (WHO, 2020, p. 7). Further, pandemic fatigue has been associated with feelings of "hopelessness, alienation, and complacency" towards behavioral intentions in the report (p. 8). Pandemic fatigue may be due to avoiding interacting with people causing them to get weak signals from others in terms of body language, voice, and emotional expressions (Epel & Fromer, 2020). In line with this, a recent cross-sectional study conducted through a sample of 4,700 subjects in Turkey revealed that nearly %65 of the population feels psychological fatigue under the isolation measures partly due to avoiding crowded places during the Covid-19 crisis (Morgul et al., 2020). The study stated that emotional fatigue was the result of keeping away populous locations, and of hygiene rules, physical distancing, and social isolation.

Coming back to the report (WHO, 2020), pandemic fatigue has been characterized as not adhering to recommendations and restrictions adequately, a decline in efforts to get accurate information about the pandemic, and underestimating the risks of Covid-19 outbreak. Therefore, when considered as "hopelessness, alienation, and complacency", pandemic fatigue may also lead to a lack of concern about people in need of help and inhibit donating behavior. Accordingly, the current study predicts pandemic fatigue as a barrier on the pathways between empathetic responses and altruistic feelings. Briefly stated, pandemic fatigue moderates the paths to altruistic feelings.

H3. Pandemic fatigue moderates the relationships between empathetic responses towards PSA characters and altruistic feelings.

Apart from that, the risk of getting an illness is considered as one of the factors that hinders the blood donation intention (Giles et al., 2004; Masser et al., 2020; Sojka

& Sojka, 2008). Conceptualized as the fear of getting infected, perceived infectability is related to “beliefs about vulnerability to future health problems” (Duncan et al., 2009). Because the concept of risk refers to the probability and severity of negative consequences (Van Der Pligt, 1998), perceived infectability may be a crucial cause of avoiding a risky-seemed donating behavior. Following the Covid-19 pandemic, people have been exposed to alarming mass media news about those infected, which caused them to face the fear of getting the virus, hence, stress and anxiety (Gonzales-Olmo et al., 2020). Thus, people have become more strictly bound to hygiene rules than ever before resulting in acting with the concern of getting infected (Yamada et al., 2020). This may have caused an increase in the existing perceived vulnerability due to the Covid-19 crisis.

Despite isolation and lockdowns can be considered as possible causes of declining blood supplies, it should be stated that fear of getting infected could be the underlying reason that avoids people donating blood. Therefore, it is essential to reconsider the relationships between altruistic feelings and donation intentions under the influence of perceived vulnerability to disease. The current paper also focuses on the moderating effects of perceived vulnerability which has been fueled by the Covid-19 crisis. A recent study found that altruistic feelings are correlated to anxiety and depression development, specifically in a state of perceiving higher risks towards virus (Feng et al., 2020). The study revealed that altruistic individuals with high-risk perceptions experience worse mental health outcomes. Higher levels of anxiety may further increase perceived vulnerability concerns through fear of getting infected. Therefore, it can be assumed that the perceived vulnerability which increased during the pandemic, is the underlying reason why altruistic individuals pause helping others by donating blood. As stated in hypothesis;

H4. The relationships between altruistic feelings and donation intentions are characterized under the influence of perceived vulnerability levels due to experiencing a pandemic.

With this respect, it will be of great importance to examine the mechanisms that moderate the associations between public service ads (PSAs) and blood donation decisions. To achieve this, a single moderation and a moderated moderation models were tested in this study. First, the researcher expected pandemic fatigue to moderate the relationship between empathetic responses and general altruistic feelings. Pandemic fatigue was assumed as a restraint domain surrounding the empathetic reactions induced by character types in PSAs. Viewers are expected to experience altruistic emotions following to simulate engaging characters (whether donor or patient) in PSAs by sharing their beliefs and emotions. However, dependent on the stress, anxiety, and other emotional challenges due to Covid-19, the proneness to donate blood may become worthless. Moreover, the study assumes that fear of getting infected due to the Covid-19 pandemic would alleviate the associations between altruistic feelings and donations intentions. Accordingly, experiencing a pandemic crisis was considered to become a moderator influencing the perceived risk of getting infected. This was because while perceived vulnerability to any sickness can be a general attitude, experiencing a pandemic crisis would likely alter the ways people perceive risks. The research model was illustrated in Figure 1.

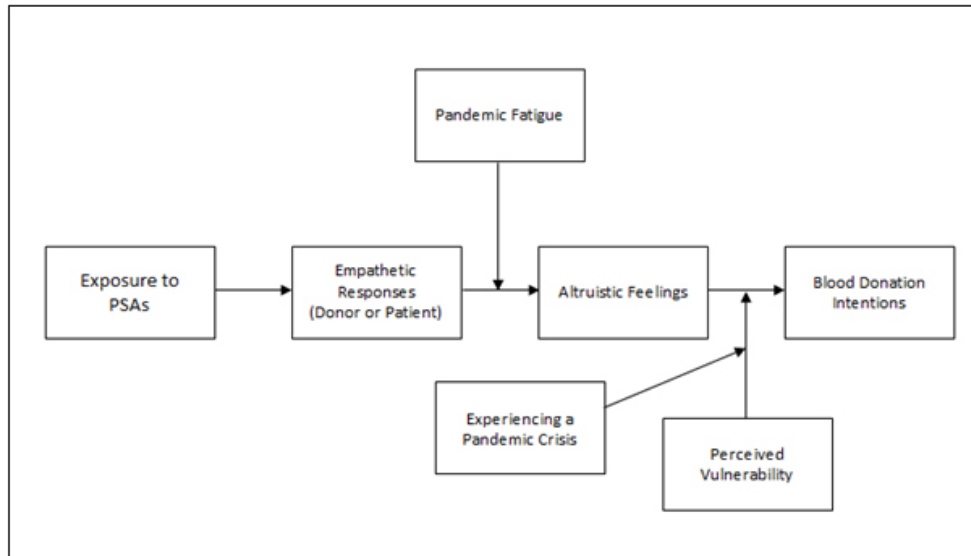


Figure 1. The Research Model

Research Methodology

This empirical study was conducted at Aksaray University by utilizing an online questionnaire, between December 20, 2020, and February 15, 2021. The study has been conducted throughout lockdowns for all levels of education and partial curfews on weekends and specific hours. The data was gathered through a simple cluster sampling. University students from Aksaray University participated in an online survey and requested to fill the questionnaire during the restrictions and outside of distance education class hours. Contributors were told that participation was completely voluntary basis and no extra credit would be available. This research was conducted with the permission and ethical approval by the Aksaray University Human Researches Ethics Committee issued 12/2020. All subjects have stated their consent by explicitly approving to participate in the study following official information about the aims, safety, and retention of data and contacts for any further questions related to the survey.

Participants and Procedure

A total of one hundred and ninety-five students from Aksaray University were recruited to participate in this research. One hundred and eighty-nine of those rated the survey items correctly and completely. The sample consisted of 59 male (31%) and 130 female (69%) with the mean age 20.73 (sd = 0.46). The majority were undergraduate students (65%) and the rest were associate degree students (35%). In this experimental study, all participants were randomly recruited into three different groups to view one of the PSAs (donor-focus n=61, patient-focus n=80, none n=48) promoting blood donation behaviors. Before being exposed to ad stimulus, all subjects rated questionnaire items regarding demographic information, general health behavior attitudes, blood donation attitudes, pandemic fatigue, and whether they donated blood in the Covid-19 crisis.

Following this procedure, each group was exposed to one of the PSA stimuli and responded to questions regarding manipulation statements, empathic responses, blood donation intentions, and PSA message attitude. In selecting stimulus materials, a group of PSAs was evaluated by two academicians who have expertise on the effectiveness of public service ads. The coders examined the stimuli within the focus of the emotional intensity and empathic potential of the PSA characters. The control group stimulus, which included statistics and a didactic approach about blood donation, covered no engaging character representation.

Measures

The present research used a questionnaire that incorporated various items from scales in prior studies to measure empathetic responses, altruistic feelings, pandemic fatigue, and perceived vulnerability to disease. Participants rated the items on a 5-point Likert type scale except for those measuring the demographic attributes, donation status in the pandemic, and whether they think to donate in the pandemic.

Five items were selected from the Basic Empathy Scale-BES (Jolliffe & Farrington, 2006) to measure individuals' status for identifying with the characters. The item statements were adapted to measure viewers' reactions to the characters due to PSA exposure, such as "The character's emotions affected me much", "I got caught up in character's feelings easily" and "I could understand the character emotionally when I viewed him on TV". The reliability coefficient for this scale was 0.914.

Altruism feelings were assessed by using the Self Report Altruism Scale-SRAS (Rushton et al., 1981). Ten of the 20 items from the SRA scale were selected which seemed relevant to the behavior promoted in the PSA. Participants were asked to rate the frequency of their engagements in such behavior as donating blood or in charity activities (e.g. "Donating goods or clothes to a charity", "donating blood", "working as a volunteer for a charity", "offering to help a handicapped or elderly stranger across a street"). Higher average mean scores represented greater altruism feelings. The Cronbach's α for the scale was 0.942.

The emotional fatigue experienced by the individuals was evaluated by using the Pandemic Fatigue Scale (PFS) which was recently produced by Lilleholt, Zettler, Betsch, and Böhm (2020). The six-item scale consists of two sub-scales measuring Information Fatigue (IF) and Behavioral Fatigue (BF). Subjects rated the frequency with which they felt like being exhausted and tired when they encounter any arguments or situations related to Covid-19. (e.g. "I try to watch all the Covid-19 discussions in TV shows, newspapers and radio programs, etc.", "I feel calm following all of the behavioral regulations and recommendations around Covid-19"). The reliability coefficient of the scale calculated in this study was $\alpha = 0.77$.

Perceived Vulnerability to a Disease scale - PVDS (Duncan et al., 2009) was used to assess the fear of getting infected from a disease. The sub-scale of PVDS directly measures the perceived infectability which means beliefs about vulnerability to future health problems. The scale consists of six items and Cronbach's α for the scale was 0.753.

Intentions for donating blood were evaluated using a scale consisting of four

statements. (e.g. I have intended to give blood in the next months”). The reliability coefficient of the scale was determined as 0.88. In addition to measuring the general tendencies of the participants as explained above, they were asked questions about how many times they donated before, whether they donated in the pandemic, and whether they considered donating in the pandemic. Accordingly, respondents were asked “How many times have you given blood before?”, “Have donated in the Covid-19 pandemic?”, and “Would you like to donate blood during the pandemic period?” The last question was used in the analysis as a moderator of the perceived vulnerability scale. Answers to these questions were given categorically.

Analytical Methods

This study started with CFA analysis to test the construct validity. The goodness of fit indices of CFA and factor loadings was used to assess the validity of the instruments. Next, a series of one-way ANOVA analysis was conducted to examine the significant differences between each dependent variables (empathy to characters, altruistic feelings, intention to donate, pandemic fatigue, and perceived vulnerability) and categorical variables such as identification type, gender, education, donation status in pandemic and willingness to donate in the pandemic. After specifying the significant differences between variables, single moderation and moderated moderation analyses were performed to test the regulatory effects of pandemic fatigue and perceived vulnerability on the paths to donation intentions. Both of these regression-based models were run with SPSS macro software called PROCESS (Hayes et al., 2017) which is available online. Therefore, to test the single moderation and interactive moderation effect, we used Model-1 and Model-3 respectively. The bootstrapping procedure which is a basic logic behind the PROCESS analysis offers that the significance of the paths is due to the CI intervals crossing over the zero point (Hayes et al., 2017). To test the assumptions, lower and upper levels of CI (LLCI-ULCI) values were checked. The values going from negative to negative or from positive to positive, but not from negative to positive or vice versa, indicate that the result is significant. The PROCESS models were performed within the 95% confidence interval by using 5,000 bootstrap samples.

Results

Before the analysis testing the causalities, a confirmatory factor analysis (CFA) was conducted to validate how well the research instruments obtained from the literature represent the relevant structures. A first-order CFA initially reported a poor fit for the model necessitating examining the standardized coefficients weights for each item and modification alternatives. Thus, three of the Perceived Vulnerability scale items were decided to extract from the analysis because of the low factor weights than suggested. It is recommended that one single item should have at least 0.60-factor weights for acceptable construct validity (Hair et al., 1999). Following the revised CFA, the model fit indices were calculated at an acceptable level. In particular, goodness-of-fit indices for the revised CFA model indicated an adequate fitting for the data meaning that the variables were well represented by the items responded by the subjects ($\chi^2 = 374.03$, $df = 124$, $\chi^2/df = 3.01$, CFI = 0.95, TLI=0.94, GFI=0.90, AGFI=0.86, RMSEA = 0.07).

Reliabilities of the measurement items were evaluated with Cronbach's α , factor weights, composite reliabilities, and average variance extracted estimations. The factor weights between 0.60 and 0.94 showed that the remaining items were above the recommended threshold. In all constructs, Cronbach's α exceeded the baseline of 0.70 (Santos, 1999). CR values varying between 0.83 and 0.95 also exceeded the lower limit of 0.70. Also, AVE rates were between 0.61 and 0.85, exceeding the baseline limit of 0.50 (Fornell & Larcker, 1981). The key measures for construct reliability and validity of research instruments used in the current paper are shown in Table 1.

Table 1. CFA Results of Construct Reliability and Validity

Constructs	Items	Loading	α	CR	AVE
BES	The character's emotions affected me much	0.81	0.91	0.89	0.73
	I got caught up in the character's feelings easily	0.88			
	I could understand the character emotionally when I viewed him on TV	0.87			
	I could get swept up in character's feelings	0.73			
	I was aware of the character's feelings.	0.82			
SRAS	Donating goods or clothes to a charity	0.78	0.94	0.95	0.85
	Donating blood	0.84			
	Working as a volunteer for a charity	0.82			
	Offering to help a handicapped or elderly stranger across a street	0.85			
	Giving directions to a stranger	0.73			
	Giving money to a charity	0.77			
	Letting someone I didn't know too well borrow an item of some value to me	0.82			
	Helping a classmate I did not know well with a homework	0.81			
	Offering to help a handicapped or elderly stranger	0.75			
	Offering the seat on a bus to a stranger or elderly person	0.76			
PFS	I try to watch all the Covid-19 discussions in TV shows, newspapers and radio programs, etc.	0.60	0.77	0.83	0.61
	I feel calm following all of the behavioral regulations and recommendations around Covid-19	0.71			
	I am comfortable hearing about Covid-19	0.73			
	I am having my spirit fight against Covid-19	0.60			
	When friends or family members talk about Covid-19, I try to involve in the subject	0.72			
PVDS	I prefer to wash my hands pretty soon after shaking someone's hand	0.77	0.75	0.88	0.71
	I dislike wearing used clothes because you do not know what the last person who wore them was like.	0.94			
	I am uncomfortable sharing a water bottle with a friend	0.80			
DDS	I have intended to give blood in the next months	0.76	0.88	0.91	0.78
	I am thinking of donating blood in the near future	0.90			
	If there were a blood donation organization on campus I would love to donate	0.85			
	I'll attempt to donate blood	0.84			

Table 2 indicates mean differences across groups on empathetical concern, altruism feelings, pandemic fatigue, perceived infectability, and blood donation intention scores. Donor-centric and patient-centric viewers reported similar levels of BES, but participants who viewed PSA with no-dominant-character reported higher empathetic responses than those groups ($p = 0.00$). Identification type group also reported differences significantly in PFS ($p = 0.02$), slightly higher scores for no-dominant-character group and in PVDS, higher scores for donor-centric group ($p = 0.00$). In the focus of these results, the H1 hypothesis that assumes patient-centered and donor-centered character types were associated with different levels of empathy was approved.

Table 2. ANOVA Statistics for the Variables

	N	BES		SRAS		PFS		PVDS		DDS	
		m (sd)	p	m (sd)	p	m (sd)	p	m (sd)	p	m (sd)	p
Id. Type											
Donor	61	4.28 (.69)		3.51(.51)		4.20(.64)		3.58 (.63)		3.47(0.64)	
Patient	80	4.37 (.67)	.001	3.69(.58)	.00	3.98(.91)	.00	3.46 (.78)	.02	3.34(0.91)	.021
None	48	4.58 (.59)		3.87(.54)		4.51(.62)		3.21 (.69)		3.96(0.62)	
Gender											
Male	59	4.26 (.75)	.073	3.65(.57)	.65	4.15 (.89)	.07	3.34 (.69)	.26	3.62(1.37)	.563
Female	130	4.47 (.61)		3.69(.56)		4.20(.74)		3.47 (.74)		3.51(1.25)	
Education											
Associate degree	119	4.38 (.69)	.764	3.71(.54)	.36	4.12(.81)	.16	3.19 (.65)	.00	3.50(1.37)	.572
Under-graduate	70	4.41 (.62)		3.63(.59)		4.29(.76)		3.84 (.66)		3.61(1.15)	
Pandemic Donating Status											
Yes	7	3.97 (.96)	.081	4.00(.71)	.13	4.54(.61)	.23	2.88 (.79)	.04	4.85(0.37)	.001
No	182	4.41 (.64)		3.66(.57)		4.14(.79)		3.45 (.72)		3.49(1.29)	
Pandemic Donating Plan											
Yes	85	4.55 (.61)	.003	3.73(.62)	.25	4.51(.61)	.00	3.39 (.81)	.61	4.12(0.93)	.000
No	104	4.26 (.68)		3.63(.51)		3.93(.82)		3.45 (.66)		3.06(1.35)	

Total N = 189 Id. Type, identification type; BES, Basic Empathy Scale; SRAS, Self-Report Altruism Scale, PFS, Pandemic Fatigue Scale; PVDS, Perceived Vulnerability to a Disease; DDS, Donation Decision Scale.

According to ANOVA results, the gender variables were insignificantly related to all dependent variables except for the Basic Empathy Scale ($p < 0.001$). Also, the highest mean difference in gender groups was found in empathic responses toward character types. In detail, females had higher means in their BES scores than males (mfemale = 4.20 > 3.83, $p=.000$). Similarly, significant differences were found in education and pandemic-donation-status groups in terms of BES scores. The undergraduate students had higher BES mean scores, as in PVDS, than associate degree students. Although the fear of getting infected resulted in lower scores for donation intentions (DDS), this was not a significant result ($p = 0.49$). The participants who did not donate in the Covid-19 pandemic have higher mean scores in PVDS as expected ($p=.000$), despite oppositely occurred in DDS, it was insignificant ($p = 0.41$). Also, non-donors in the pandemic had

dramatically higher mean scores in BES than those who did donate. Finally, albeit the average scores of all dependent measures for those who were willing to donate in the pandemic were lower than those who did not have such a plan, the results were not at any significance level ($p > .000$).

Simple linear regression analysis was used to test the H2 hypotheses, which suggest that viewers' empathetic responses trigger altruistic feelings and those feelings have causal relationships with intentions to donate blood. The regression analysis revealed that the empathetic reactions that come out due to identification with PSA characters were a significant predictor for altruism feelings, $R=0.533$, $R^2=0.284$, $F(1, 187)=74.258$, $p<0.001$. Depending on this finding, it is fairly to state that the H2a hypothesis is accepted. Also, a statistical significance in causal relationships between altruistic feelings and blood donation intentions were significant which means approval for H2b, $R=0.768$, $R^2=0.590$, $F(1,187)=269.008$, $p<0.001$. See Table 3 for the regression findings.

Table 3. The Effects of the Main Predictors on Dependent Variables

Predictor → Dependent Variable	B	SE	β	t	p	Results
Empathetic Responses → Altruistic Feelings	0.355	0.173	0.533	8.617	0.000	R=0.533 R ² =0.284 F=74.258 p<0.001
Altruistic Feelings → Donation Intentions	0.593	0.036	0.768	16.401	0.000	R=0.768 R ² =0.590 F=269.008 p<0.001

Multiple regression model in PROCESS macro (Model-1) was used to predict altruism feelings with the interactions between pandemic fatigue and empathetic responses. The research model explained the total variance to a significant extent ($R^2=0.679$, $F(3,185)=130.751$, $p=.000$). The two-way interaction between BES and PFS showed statistical significance ($R^2=0.015$, $F(3,85)=9.013$, $p=0.031$). We investigated the current two-way interaction to realize the links between the variables. Table 4 and Figure 2 demonstrate the PFS and BES interaction over altruistic feelings. Interaction paths proposed that pandemic fatigue has a significant effect on BES and moderates the links between BES and SRAS (LLCI=0.694, ULCI=0.3355, $p=0.003$). No significant direct effect of PFS on SRAS was detected ($p=0.723$, LLCI=-0.4698, ULCI=0.6756). In particular, the findings offer that tolerable and high levels of pandemic fatigue moderates the paths from empathetic responses towards altruistic feelings. High pandemic fatigue represented by the blue color and number 5.00 in Figure 2 significantly moderated the relationships between BES and SRAS ($t=3.464$, $p=0.007$, LLCI-ULCI=0.164-0.600). Along the same lines, modest levels of pandemic fatigue represented by number 4.40 and red color has also significant effect ($p=0.002$). However, the moderation effect of lower levels of PFS was statistically insignificant ($p=0.475$, LLCI= -0.1029, ULCI=0.2198). Nevertheless, the moderation effect of pandemic fatigue is statistically significant ($tInt_1=3.002$, $p=0.003$). Hence, the H3 hypothesis was supported.

Table 4. The Impact of Pandemic Fatigue as Moderating Variable

	coeff	se	t	p	LLCI	ULCI
constant	2.6182	1.0952	2.3905	.0178	.4574	4.7790
BES	-.6298	.2689	-2.3421	.0202	-1.1604	-.0993
PFS	.1029	.2903	.3545	.7234	-.4698	.6756
Int_1	.2024	.0674	3.0022	.0031	.0694	.3355
Conditional effects of PFS						
3.4000	.0584	.0818	.7145	.4758	-.1029	.2198
4.4000	.2609	.0860	3.0343	.0028	.0913	.4305
5.0000	.3823	.1104	3.4646	.0007	.1646	.6001

Dependent Variable: Altruism Feelings
BES-Basic Empathy Scale, PFS-Pandemic Fatigue Scale
Int_1-The Moderating Path
3.40-Lower PFS, 4.40-Tolerable PFS, 5.00-Higher PFS

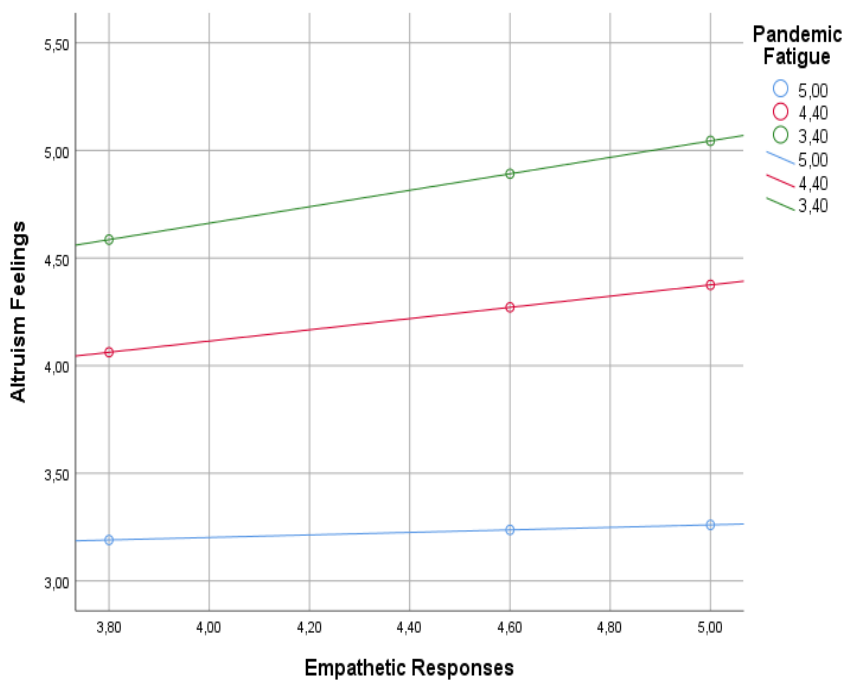


Figure 2. The Relationships between BES and SRAS under the Influence of PFS.

Additionally, Model-3 was conducted to test the H4 hypothesis, which suggests that the effect of altruistic feelings on blood donation intentions varies under the interaction of pandemic and fear of getting infected (see Figure 3 and Table 5). Multiple regression was conducted to predict donation intentions through perceived vulnerability, experiencing a pandemic, altruistic feelings, and the interactions among these three variables assigned as predictors. Although the model summary indicated a high degree of variance explanation strength ($R^2=0.617$, $F(7,181)=41.696$, $p=0.000$), the three-way interaction did not have a statistical significance ($t_{int_3}=0.526$, $p=0.599$ $LLCI=-0.311$ - $ULCI=0.538$). Thus, the

H4 hypothesis was not supported. Yet, by examining the interactions in Figure 3, the effects of fear of getting infected on donation intentions during the pandemic period may be comprehended.

Investigating interactions revealed that altruistic feelings affect donating intentions regardless of experiencing a pandemic. Altruism feelings also predicted donation intentions regardless of perceived levels of vulnerability within two pandemic conditions. However, the higher levels of perceived vulnerability during the pandemic period cause a slight decrease in donation intentions. In the non-pandemic period, the perceived vulnerability does not affect different levels but leaves its role to altruistic feelings. It should be noted that these scenarios did not exist at a statistical significance level ($p > 0.005$) (see Table 5).

Table 5. The Results of Interactions among SRAS, PVS and Pandemic Period

Variables	coeff	se	t	p	LLCI	ULCI
constant	-2,7482	5,9145	-,4647	,6427	-14,4184	8,9219
SRAS	1,9614	1,3163	1,4901	,1379	-,6358	4,5586
PVS	,9123	1,6553	,5512	,5822	-2,3538	4,1784
Pandemic Period	,5827	3,3078	,1762	,8604	-5,9441	7,1095
SRAS x PVS → Donation Intentions	-,3103	,3719	-,8346	,4051	-1,0441	,4234
SRAS x Pandemic Period → Donation Intentions	-,3809	,7538	-,5053	,6139	-1,8682	1,1064
PVS x Pandemic Period → Donation Intentions	-,2722	,9394	-,2897	,7724	-2,1257	1,5814
SRAS x PVS x Pandemic Period → Donation Int.	,1135	,2155	,5266	,5991	-,3117	,5386

Dependent Variable: Donation Intentions.

SRAS-Self Report Altruism Scale, *PVS*-Perceived Vulnerability Scale

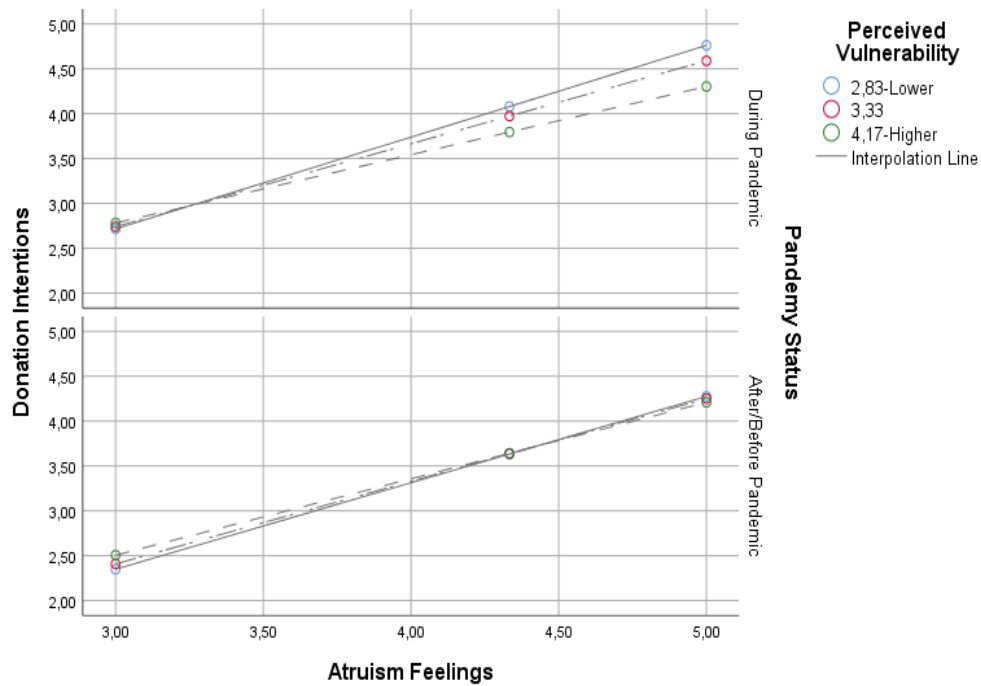


Figure 3. Donation intentions under the influence of PVS, SRAS, and Pandemic Period interactions

Conclusion

The demand for blood has risen dramatically under today's pandemic conditions. People have many concerns apart from the others' health conditions during crisis periods, even there are intense efforts as sending effective messages by the authorities and communicators to promote blood donation behavior. However, despite these efforts, the lack of enthusiasm of the population to support blood supplies seems remarkable. It is probably because pandemic-related factors have such impacts suppressing pre-pandemic awareness levels like altruism and interdependence feelings. Very little research has been conducted on the restrictive factors associated with donation behaviors in times of crisis such as the Covid-19 pandemic. However, there is an emerging sensitivity relating to the present status of blood donation behavior and the requirement to study on new motivations during the pandemic period. In one of the recent studies, Masser and colleagues (2020) listed the predictors that regulate blood donation attitudes during the pandemic period. Within this study, the authors made inferences regarding blood donation status by associating predictors such as risk, anxiety, coping appraisal, threat perception, and subjective norm with Covid-19. However, the extent to which pandemic factors affected emotional attributes and altruistic feelings, which are considered to be predictors of donation attitudes, and the effectiveness of PSAs as message drives for blood donation are among the questions that have remained unanswered.

The present article started with a focus on public service advertising (PSA) by considering it as a very high persuasive effort in public health issues. Drawing on the findings of prior studies on the effectiveness of PSAs in promoting blood donation behavior (Beerli-Palacio & Martín-Santana, 2015; Harrington et al., 2007; Martín-Santana et al., 2018), the current research investigates how empathetical reactions towards PSA characters affect altruistic feelings and donation intentions under the influence of the Covid-19 pandemic. The research model suggested that empathetic responses and altruistic feelings as the direct effects of viewing a blood donation PSA are the main motives towards donation intentions. The model also considered the pandemic fatigue and fear of getting infected in an outbreak as Covid-19 related moderators. The role of these predictors on blood donation intentions was examined through an empirical viewpoint.

The findings of this research revealed that, under normal circumstances, PSA exposure feeds empathy towards characters (no matter how they were characterized, donor or patient), while also raising their blood donation intentions through altruistic feelings. The regression-based paths in the basic model match the results supported by prior studies. For example, the existing data provided evidence that altruistic feelings may serve as an influential overpass between empathic responses and donation intentions (Harrington, et al., 2007; Sojka & Sojka, 2008; Steele, et al., 2008). Therefore; the empathy, altruistic feelings, and donation intention variables - combined for the current study - significantly increase the ability to explain actual donor behaviors. Furthermore, the data tell that blood donation behavior is greatly influenced by emotional predictors. Although the rational process has not been tested in the present study, this finding makes an important contribution to previous studies (Masser et al., 2020) associating donation behavior with rational decision-making processes. While blood donation intentions for

these individuals are presumably created by internal drives, the PSA with engaging characters as an external source also pioneered the sense of liability towards blood donation intentions. At this point, empathy and altruistic feelings, both key driving forces promoted by PSA, seem to have strongly influenced donors' beliefs and attitudes towards behavioral intentions. However, this result may not be surprising for PSA communications in terms of activating empathy potential through character involvement. Albeit the PSA activity, through which the viewers are evoked to a relational experience over character engagement, has been suggested in many studies (Igartua, 2010; Moyer-Gusé, 2008; Neil et al., 2019), the current paper could be deemed considerable in terms of associating character identification with altruistic behaviors and donation intentions.

In the second part of the study, we tested the moderation effects of Covid-19 predictors. The findings revealed that pandemic fatigue, which was announced to cause apathy in protective measures, negatively affected the relationships between empathy and altruistic feelings towards donation behaviors. Defined as “complacency, alienation, and hopelessness” in seeking Covid-19 related information and as lack of interest towards outbreak measures by the World Health Organization (2020), the pandemic fatigue phenomenon seemingly has adverse impacts not only on precautions but also on goodwill for donation decisions. The state of psychological exhaustion, which is conceptualized originally as emotional fatigue (Maslach, 1982; Wright & Cropanzano, 1998) in the literature but nowadays comes into social lives in the form of pandemic fatigue, has been reported with negative consequences on the individual's self attributes in several studies (Cropanzano et al., 1996). This may be due to the fact that fatigue is mostly a psychologically-based “state of feeling burnout and overwhelmed” (Barnes & Dyne, 2009). Fatigue comes in view of a typical feature representing a symptom of a hidden emotional concern. Recent research by Morgul et al. (2020) reported that fatigued individuals showed less positive attitudes towards the precautions taken by the authorities and that they believed less in getting back the control of the Covid-19 pandemic. This kind of arousal may have forced individuals to withdraw from being a part of social issues. Although present findings support this abandonment, it would be a simplistic attempt to assume that the state of mental collapse undermines the PSA effectiveness towards donation attitudes. Indeed, fatigue hinders primary human attributes and perspectives such as altruistic feelings, empathy, and other mutually emotional ties (Kinnick et al., 1996). PSA, as a persuasive incentive, may not be capable of restoring emotional recession in such a crisis as the Covid-19 period when anxiety and stress are experienced at a high level. Nevertheless, the fact that pandemic fatigue is a determinant on the PSA effectiveness could suggest the significance of this paper.

The research model also suggested that the levels of perceived vulnerability that interacted with altruistic feelings in a crisis period would have negative influences on behavioral intentions. Although a statistical significance is not achieved, appreciable findings have the potential to present a clear understanding of how Covid-19 related predictors affect the behavioral outputs. Individuals with higher levels of fear of infection reported lower enthusiasm towards donation intentions during the pandemic period. However, the results revealed that any levels of the contagion risk were not determinative on behavioral intentions when there is no stress-making crisis period. In both cases,

altruistic feelings should be deemed as the key predictor for donation intentions, in that, higher levels of altruism feelings reflected higher scores for the behavioral intentions. This finding can provide a convincing rationale why individuals refrain from donating during the Covid-19 pandemic and why they donate during a non-crisis period. Findings also support this common belief presented in prior studies (Leung & Lee, 2020; Masser et al., 2020). However, the nonsignificant statistics of assessments on the risk of infection may suggest that deterring blood donation behaviors cannot be predicted with a mere fear during the pandemic period. For instance, Clowes and Masser (2012) come up with the concept of self-efficacy to explain the individual's pullback from behaviors such as philanthropy and donation, particularly when stress and anxiety deplete individuals emotionally. As an individual capability belief for donation, self-efficacy is the key insight behind the existing certain behaviors within the focal point of emotional responses and existential purposes (Bandura, 2010; Maddux & Gosselin, 2012). In this case, change or persistence in behaviors is determined through "self-efficacy" which refers to the belief and expectation of coping with fearful situations successfully. Further, the fact that self-efficacy reveals the potential of an individual to exhibit a behavior depends on identification with certain characters and his ability to feed on emotional reactions such as empathy to others (Bandura, 1977). This can be crucial to comprehend that blood donation intentions are most likely driven by an emotional decision-making mechanism. Therefore, this inference requires reimagining the PSA activity. PSAs build behavioral attitudes by applying various emotional appeals, especially fear-driven and patient-based empathy through identification towards the characters. These may also be replaced by an empathic response driven by a donor-based incentive. Hence, PSA can also turn into an ideal instrument for self-efficacy fulfillment. At this point, it is still a question of which predictors, except the risk of getting infected, are responsible for shortages of blood supplies. The current study proposed that pandemic fatigue was the only significant predictor as an answer to this question.

Study Limitations and Future Implications

Several limitations may be voiced relating to the present research. First of all, the statements measuring the study variables were adopted from the literature and were translated into Turkish. Therefore, the interpretation of the original items may not have been comprehended easily by the subjects. Despite having expert assistance during the translation process, such a risk may likely arise. To avoid the risk, the Turkish adaptation of the scales had to be carried out by applying statistical techniques. Also, the independent variables assumed to predict blood donation intentions may not be considered as real drives by the subjects. The reported data led to such findings due to the limited number of selected and controlled motives with which the subjects rated. Therefore, the formation of blood donation attitudes during the pandemic period can be expected to ground on a more complex rather than a simple model. Strictly speaking, the concluded inferences may not be anticipated to fully address the shortage in blood supplies during the Covid-19 crisis.

There may also be some objections regarding the research sample. The data analyzed in the study were collected from Turkish university students who were requested to define their attitudes towards blood donation intentions during the pandemic period.

Considering the potential donors should not be limited to this age group, the sample is hard to represent a cross-sectional feature. In addition, the relevant items in this study applied in the first days of 2021 coincided with the lockdowns when the participants were away from the university. Considering these young people were being confined in their homes and having a very unpleasant emotional experience together with the running of the research through emotional drives may evolve into a striking handicap for the study. As such, the severity of the risk and psychological pressure perceived by our young subjects during the curfews may have been considerably higher than the other age groups representing the real donor candidates. Therefore, possible effects on emotional pathways caused by pandemic fatigue should be judged within these boundaries.

Although the limitations described above, the results of our study ensure comprehension of the details of blood donation attitudes and the decision-making process during the Covid-19 pandemic. However, it is required to develop this understanding by applying a series of donation variables through various sample groups having stronger representation characteristics. Therefore, further methodological initiatives should be conducted and more predictors should be addressed to reach practical insights to enrich the findings of this study. The concepts of social psychology such as self-efficacy, planned action theory, subjective norm, also message framing approaches in advertising, social responsibility and crisis communication should be reconsidered through Covid-19 pandemic. Hence, these motives may serve as examples of constructs that need to be addressed except emotional processes. The altruistic feelings also need to be given a bracket. In one of the few studies on blood donation (Steele et al., 2008), it was founded that altruistic feelings varied by age groups, that is, as people getting older they reflected higher levels of altruistic behaviors. For this reason, the fact that the research sample felt relatively lower risks of infection during the Covid-19 period, may have been the reason for insignificant findings. Rather, it can be assumed that the instrument scores from older participants who could not leave their homes due to the risk of getting infected but whose altruistic feelings were more intense, would likely shift the course of the research. Finally, as key concepts, PSA-induced identity development and altruistic feelings are always open to any debate. Therefore, it is almost an obligation to compare and test more comprehensive message stimuli through a much more convenient sample. However, exploring these assumptions to further support these findings could be the task for future studies. It is expected that these suggestions will shed light on a more comprehensive and descriptive starting point regarding blood donation attitudes during the Covid-19 period.

References

- Bagozzi, R., & Moore, D., (1994). "Public Service Advertisements: Emotions and Empathy Guide Prosocial Behavior", *Journal of Marketing*, 1(58), p. 56–70.
- Bandura, Albert, (1977). "Self-Efficacy: Toward A Unifying Theory Of Behavioral Change", *Psychological Review*, 2(84), p. 191–215.

Bandura, Albert, (2010). “Self-Efficacy”, *The Corsini Encyclopedia Of Psychology*, p. 1-3.

Barnes, C., & Dyne, L., (2009). “‘I’m Tired’: Differential Effects Of Physical And Emotional Fatigue On Workload Management Strategies”, *Human Relations*, 1(62), p. 59–92.

Barreto, Ana Margarida, (2019). “Personal Traits Behind The Intention To Donate Blood”, *Media & Jornalismo*, 34(19), p. 193–206.

Batson, C., Turk, C., & Shaw, L., (1995). “Information Function Of Empathic Emotion: Learning That We Value The Other’s Welfare”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2(68), p. 300–313.

Beerli-Palacio, A., & Martín-Santana, J., (2015). “How To Increase Blood Donation By Social Marketing”, *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 3(12), p. 253–266.

Biddle, N., Edwards, B., Gray, M., & Sollis, K. (2020). *Tracking Outcomes During The Covid-19 Pandemic – Divergence Within Australia*, Retrieved from https://csrcm.cass.anu.edu.au/sites/default/files/docs/2020/9/Tracking_wellbeing_outcomes_during_the_Covid-19, Date of Access: 19 December 2020

Clowes, R., & Masser, B. M., (2012). “Right Here, Right Now: The Impact Of The Blood Donation Context On Anxiety, Attitudes, Subjective Norms, Self-Efficacy, And Intention To Donate Blood”, *Transfusion*, 7(52), p. 1560–1565.

Cohen, Jonathan, (2001). “Defining Identification: A Theoretical Look At The Identification Of Audiences With Media Characters”, *Mass Communication & Society*, (4), p. 245–264.

Crocker, J., Canevello, A., & Brown, A. A., (2017). “Social Motivation: Costs And Benefits Of Selfishness And Otherishness”, *Annual Review of Psychology*, (68), p. 299–325.

Cropanzano, R., Rupp, D. E., & Byrne, Z. S., (2003). “The Relationship Of Emotional Exhaustion To Work Attitudes, Job Performance, And Organizational Citizenship Behaviors”, *Journal of Applied Psychology*, (88), p. 160–169.

Dovidio, J., & Penner, L., (2003). “Helping and Altruism”, J. Fletcher, & M. S. Clark (eds.), *Interpersonal Processes*, New York: Interpersonal Processes, p. 162–196.

Duncan, L. A., Schaller, M., & Park, J. H., (2009). “Perceived Vulnerability To Disease: Development And Validation Of A 15-Item Self-Report Instrument”, *Personality and Individual Differences*, 6(47), p. 541–546.

Einolf, Christopher, (2008). “Empathic Concern And Prosocial Behaviors: A Test Of Experimental Results Using Survey Data”, *Social Science Research*, 4(37), p. 1267–1279.

Elia, F., & Vallelonga, F., (2020). “Pandemic Fatigue Or Something Worse?”, *Recenti Progressi in Medicina*, 12(111), p. 788–789.

Epel, E., & Fromer, E., (2020). “Emotional Well-Being and Coping During Covid-19”, Retrieved from UCSF Department of Psychiatry and Behavioral Sciences: <https://psychiatry.ucsf.edu/copingresources/covid19>. Date of Access: 09.03.2021

Escalas, Jennifer Edson, (2004). “Imagine Yourself In The Product: Mental Simulation, Narrative Transportation, And Persuasion”, *Journal of Advertising*, 2(33), p. 37–48.

Evans, R., & Ferguson, E., (2014). “Defining And Measuring Blood Donor Altruism: A Theoretical Approach From Biology, Economics And Psychology”, *Vox Sanguinis*, 2(106), p. 118–126.

Feng, Y., Zong, M., Yang, Z., Gu, W., & Dong, D., (2020). “When Altruists Cannot Help: The Influence Of Altruism On The Mental Health Of University Students During The Covid-19 Pandemic”, *Globalization and Health*, 1(16), p. 1–8.

Fornell, C., & Larcker, D., (1981). “Structural Equation Models With Unobservable Variables And Measurement Error: Algebra And Statistics”, *Journal of Marketing Research*, (19), p. 39–50.

Franzen, A., Mader, S., & Winter, F., (2018). “Contagious Yawning, Empathy, And Their Relation To Prosocial Behavior”, *Journal of Experimental Psychology*, 12(147), p. 2-10.

Giles, M., McClenahan, C., Cairnt, E., & Malle, J., (2004). “An Application Of The Theory Of Planned Behaviour To Blood Donation: The Importance Of Self-Efficacy”, *Health Education Research*, 4(19), p. 380–391.

Gill, T., & Boylan, S., (2012). “Public Health Messages: Why Are They Ineffective And What Can Be Done?”, *Current Obesity Reports*, 1(1), p. 50–58.

Gonzales-Olmo, M., Ortega-Martinez, A., Delgado-Ramos, B., Romero, B., & Carillo-Diaz, M., (2020). “Perceived Vulnerability To Coronavirus Infection : Impact On Dental Practice”, *Community Dental Health*, (34), p. 1–9.

Green, M., Brock, T., & Kaufman, G., (2004). “Understanding Media Enjoyment: The Role Of Transportation Into Narrative Worlds”, *Communication Theory* (14), p. 311–327.

Hair, J., Anderson, R., Tatham, R., & Black, W., (1999). *Multivariate Data Analysis With Readings*, London: Macmillian.

Harrington, M., Sweeney, M., Bailie, K., Morris, K., Kennedy, A., Boilson, A., et al., (2007). “What Would Encourage Blood Donation In Ireland?”, *Vox Sanguinis*, 4(92), p. 361–367.

Hayes, Andrew, (2013). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach*, New York: Guilford Press.

Hayes, A., Montoya, A., & Rockwood, N., (2017). “The Analysis Of Mechanisms And Their Contingencies: Process Versus Structural Equation Modeling”, *Australasian Marketing Journal*, 1(25), p. 76–81.

Healy, Kieran, (2000). “Embedded Altruism: Blood Collection Regimes And The European Union’s Donor Population”, *American Journal of Sociology*, 6(105), p. 1633–1657.

Hefner, D., Klimmt, C., & Vorderer, P., (2007). “Identification With The Player Character As Determinant Of Video Game Enjoyment”, *International Conference on Entertainment Computing*, Shanghai: Springer, p. 39-48.

Hoeken, H., & Sinkeldam, J., (2014). “The Role Of Identification And Perception Of Just Outcome In Evoking Emotions In Narrative Persuasion”, *Journal of Communication*, (64), p. 935–955.

Igartua , J., & Marcos-Ramos, M., (2015). “Influence Of Character Type And Narrative Setting On Character Desing For Fictional Television Series”, *Communication & Society*, 1(2), p. 63–78.

Igartua, Juan-José, (2010). “Identification With Characters And Narrative Persuasion Through Fictional Feature Films”, *Communications*, (35), p. 347–373.

Jolliffe, D., & Farrington, D., (2006). “Development And Validation Of The Basic Empathy Scale”, *Journal of Adolescence*, (29), p. 589–611.

Karacan, E., Cengiz, G., Aktan, Z., Ayli, M., & Palabıyıkoglu, R., (2013). “Blood Donors And Factors Impacting The Blood Donation Decision: Motives For Donating Blood In Turkish Sample”, *Transfusion and Apheresis Science*, 3(49), p. 468–473.

Kim, H., Bigman, C., Leader, A., Lerman, C., & Cappella, J., (2012). “Narrative Health Communication And Behavior Change: The Influence Of Exemplars In The News On Intention To Quit Smoking”, *Journal of Communication*, 3(62), p. 473–492.

Kinnick, K., Krugman, D., & Cameron, G., (1996). “Compassion Fatigue: Communication And Burnout Toward Social Problems”, *Journalism and Mass Communication Quaterly*, 3(73), p. 687–707.

Kızılay (2020), Türk Kızılay’dan Acil Kan İhtiyacı Çağrısı. Retrieved from Kızılay Kurumsal Haberler: <https://www.kizilay.org.tr/Haber/KurumsalHaberDetay/5116>, Date of Access: 13.04.2021

Lay, L., & Hoppmann, C. A., (2015). *Altruism And Prosocial Behavior*, *Encyclopedia of Geropsychology*, New York: Springer.

Lee, H., Fawcett, J., & DeMarco, R., (2016). “Storytelling/Narrative Theory To Address Health Communication With Minority Populations”, *Applied Nursing Research*, (30), p. 58–60.

Lee, R., & Ashforth, B., (1996). "A Meta-Analytic Examination Of The Correlates Of The Three Dimensions Of Job Burnout", *Journal of Applied Psychology* (83), p. 123–133.

Lemmens, K., Abraham, C., Ruiter, R., Veldhuizen, J., Dehing, C., Bos, E., et al., (2009). "Modelling Antecedents Of Blood Donation Motivation Among Non-Donors Of Varying Age And Education", *British Journal of Psychology*, 1(100), p. 71-90.

Leung, J., & Lee, C., (2020). "Impact Of The Covid-19–A Regional Blood Centre's Perspective", *ISBT Science Series*, 4(15), p. 362–364.

Lilleholt, L., Zettler, I., Betsch, C., & Böhm, R., (2020). "Correlates And Outcomes Of Pandemic Fatigue", *PsyArXiv Preprints*, p. 1–36.

Lundgren, R., & McMakin, A., (2013), *Risk Communication. A Handbook for Communicating Environmental, Safety, and Health Risks*, London: John Wiley & Sons, Inc.

Maddux, J., & Gosselin, J., (2012), *Self-Efficacy*, New York: The Guilford Press.

Martín-Santana, J., Reinares-Lara, E., & Reinaras-Lara, P., (2018), "Using Radio Advertising To Promote Blood Donation", *Journal of Nonprofit and Public Sector Marketing*, 1(30), p. 52–73.

Maslach, C., (1982), *Burnout: The Cost Of Caring*. London: Prentice-Hall.

Masser, B. M., Hyde, M. K., & Ferguson, E., (2020). "Exploring Predictors Of Australian Community Members' Blood Donation Intentions And Blood Donation-Related Behavior During The Covid-19 Pandemic", *Transfusion*, (8), p. 2907–2917.

Miah, Muhammed, (2020). "Study Of Blood Donation Campaign Communication Methods And Attributes Of Donors: A Data Analytics Approach", *International Journal of Healthcare Management*, 1(1), p. 1–11.

Morgan, Christian, (2020). *Feeling tired during the Covid-19 pandemic?*, Retrieved from ABC News.: <https://www.abc.net.au/news/2020-09-09/fatigue-during-covid-19-pandemic-how-to-lift-energy-motivation/12640002>, Date of Access: 21.02.2021

Morgul, E., Bener, A., Atak, M., Akyel, S., Aktaş, S., Bhugra, D., et al., (2020). "Covid-19 Pandemic And Psychological Fatigue In Turkey", *The International Journal of Social Psychiatry* (7), p. 1-8.

Moyer-Gusé, Emily, (2008). "Toward A Theory Of Entertainment Persuasion: Explaining The Persuasive Effects Of Entertainment-Education Messages", *Communication Theory*, 3(18), p. 407–425.

Murphy, S. T., Frank, L. B., Chatterjee, J. S., & Baezconde-Garbanati, L., (2013). "Narrative Versus Nonnarrative: The Role Of Identification, Transportation, And Emotion In Reducing Health Disparities", *Journal of Communication*, 1(63), p. 116–137.

Murphy, W., & Mcsweeney, E., (2009). "The Role Of Altruistic Behavior, Empathetic Concern, And Social Responsibility Motivation In Blood Donation Behavior", *Practical Transfusion Medicine*, 2(48), p. 190–199.

Neil, J. M., Gough, A., Kee, F., George, T., Pufahl, J., & Krieger, J. L., (2019). "The Influence Of Patient Identification And Narrative Transportation On Intentions To Participate In Cancer Research", *Journal of Cancer Education*, 4(34), p. 725–734.

Özgülven, İsmihan, (2020). Ease Of Transportation By Private Vehicle For Blood Donors, Retrieved from Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/kan-bagiscilarina-ozel-aracla-ulasim-kolayligi/1866170#>, Date of Access: 10.01.2021

Raghuwanshi, B., Pehlajani, N. K., & Sinha, M. K., (2016). "Voluntary blood donation among students - a cross-sectional study on knowledge and practice vs. Attitude", *Journal of Clinical and Diagnostic Research*, 10(10), p. 18–22.

Rushton, J. P., Chrisjohn, R. D., & Fekken, G. C., (1981). "The Altruistic Personality And The Self-Report Altruism Scale", *Personality and Individual Differences*, 4(2), p. 293–302.

Santos, Reynaldo, (1999). "Cronbach's Alpha: A Tool For Assessing The Reliability Of Scales", *Journal of Extension*, 2(37), p. 1–5.

Sojka, B. N. & Sojka, P., (2008). "The Blood Donation Experience: Self-Reported Motives And Obstacles For Donating Blood", *Vox Sanguinis*, 1(94), p. 56–63.

Steele, W. R., Schreiber, G. B., Guiltinan, A., Nass, C., Glynn, S. A., Wright, D. J., et al., (2008). "The Role Of Altruistic Behavior, Empathetic Concern, And Social Responsibility Motivation In Blood Donation Behavior", *Transfusion*, 1(48), p. 43-54.

Taylor, S. E., & Schneider, S. K., (1989). "Coping And The Simulation Of Events", *Social Cognition*, 2(7), p. 174–194.

Van Der Pligt, J., (1998). "Perceived Risk And Vulnerability As Predictors Of Precautionary Behaviour", *British Journal of Health Psychology*, 1(3), p. 1-14.

WHO, (2020). Guidance On Maintaining A Safe And Adequate Blood Supply During The Coronavirus Disease 2019 (Covid-19) Pandemic And On The Collection Of Covid-19 Convalescent Plasma, <https://apps.who.int/iris/handle/10665/333182>. Date of Access: 02.02.2021.

WHO, (2020). Pandemic Fatigue – Reinvigorating The Public To Prevent Covid-19. Policy Framework For Supporting Pandemic Prevention And Management, <https://apps.who.int/iris/handle/10665/337574>. Date of Access: 02.02.2021

Wildman, J., & Hollingsworth, B., (2009). "Blood Donation And The Nature Of Altruism", *Journal of Health Economics*, 3(28), p. 492–503.

Wright, T. A., & Cropanzano, R., (1998). "Emotional Exhaustion As A Predictor Of Job Performance And Voluntary", *Journal of Applied Psychology*, (83), p. 486–493.

Yamada, Y., Xu, H., & Sasaki, K., (2020). “A Dataset For The Perceived Vulnerability To Disease Scale In Japan Before The Spread Of Covid-19”, *Research*, (9), p. 1–10.

Zillmann, Dolf, (1991). “Empathy: Affect From Bearing Witness To The Emotions Of Others”, J. B. Zillmann (ed.), *Responding To The Screen: Reception And Reaction Processes*, New York: Routledge, p. 135–168.

Zillmann, Dolf, (1999). “Exemplification Theory: Judging The Whole By Some Of Its Parts”, *Media Psychology*, 1(1), p. 69–94.

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar: Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır.

ıkar atışması: Herhangi bir çıkar atışması bulunmamaktadır.

TRT Yayınlarının Hukukî Denetimi: Geçmişten Günümüze Bir İnceleme

Legal Control of TRT Broadcasts: A Review from the Past to the Present

Kemal Cem Baykal, Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İletişim Fakültesi, E-posta: kcbaykal@comu.edu.tr

<https://doi.org/10.47998/ikad.988382>

Anahtar Kelimeler:

TRT,
RTÜK,
Denetim,
İdarî denetim,
Yayıncılık.

Öz

Radyo ve televizyon kuruluşları özgür olmalı, ancak bu özgürlüklerini kötüye kullanmamaları için katı olmayan bir hukukî denetime tâbi olmalıdır. Bu durum, özellikle liberal öğretinin bir uzantısı olan ‘Toplumsal Sorumluluk Teorisi’ nin bir ilkesidir. Çalışma kapsamında betimleyici araştırma tekniği uygulanarak, kuruluşundan günümüze Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) üzerindeki hukukî denetim yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde, TRT’de hukukî denetim türlerinden ‘idarî denetim’e başvurulduğu görülmüştür. Merkezî yayın denetimi, kurum içi hiyerarşik denetim şeklinde 1966 yılında başlamıştır. 1983 yılında 2954 sayılı Kanun’un yürürlüğe girmesiyle, kurum içi hiyerarşik denetime yeni bir katman eklenmiş ve TRT’ye ilk kez bir dış idarî denetleyici kurum tayin edilmiştir. Ancak bu kurumun yetkilerinin sınırlı olması nedeniyle, bu dönemde de TRT yayınlarının denetiminde önceki döneme nazaran büyük bir kırılma yaşanmamıştır. Asıl ciddi kırılma, özel yayıncılığın başlaması ile 1994 yılında RTÜK’ün kurulması sonrasında gerçekleşmiştir. TRT, kendi kurum içi hiyerarşik denetimine ek olarak, bağımsız bir idarî otorite konumunda bulunan RTÜK denetimine tâbi tutulmuştur. 2002 yılında bu uygulamadan vazgeçilmiş olsa da, 2011 yılında TRT yayınları yeniden RTÜK tarafından denetlenmeye başlamıştır. Bu durumun yol açtığı en önemli sorun; 1994 yılından itibaren özel yayıncılar ile TRT’ye farklı yaptırımlar uygulanması ve yayıncılık alanının farklı aktörleri arasında eşitsizliğin ortaya çıkmasıdır.

Keywords:

TRT,
RTUK,
Control,
Administrative
Control,
Broadcasting.

Abstract

Radio and television organizations should be free. However, they must be subject to reasonable legal control so that they do not abuse their freedom. This is a principle of the Social Responsibility Theory, which is an extension of liberal doctrine. In this study, descriptive research technique was applied, and it has been tried to reveal the legal control structure on the Turkish Radio and Television Corporation (TRT) since its establishment. As a result of the findings, it was seen that ‘administrative control’, one of the legal control types, was used in TRT. The control of broadcasts began in 1966 in the form of internal hierarchical control. With the enactment of Law No. 2954 in 1983, a new stage was added to the internal hierarchical audit. In addition, an external administrative supervisory body was appointed to TRT for the first time. However, due to the limited powers of this body, there has not been much change in the structure of the control. The main transformation took place with the establishment of RTÜK in 1994, with the start of private broadcasting. In addition to its own internal hierarchical control, TRT was subject to the control of RTÜK, which is an independent regulatory agency. The most important problem caused by this situation is that different sanctions are imposed on private broadcasters and TRT since 1994. Therefore, the equality between the different actors of the broadcasting field disappears.

Giriş

Türkiye’de radyo yayıncılığı, Batı ülkeleri ile aynı dönemde başlamış olsa da, televizyon yayıncılığı konusunda yaklaşık 30 yıl geç kalınmıştır. Bu durum, yayıncılık açısından birtakım normların, ilke ve esasların yerleşmesi hususunda geç kalınmasına neden olmuştur. Özellikle radyo ve televizyonun ilk yıllarında, bu araçların toplum üzerinde mutlak etkilere sahip olduğu ön kabulü, sıkı bir denetim uygulamasının da yolunu açmıştır.

Radyo ve televizyon yayınlarının toplum üzerinde mutlak etkili olduğu kabulüne yol açan ilk ve belki de en etkili örnek; Türkiye’de de radyo yayınlarının başlamış olduğu bir dönemde, Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) gerçekleşmiştir. 30 Ekim 1938’de yayınlanan ve oldukça panik yaratan Dünyalar Savaşı (War of the Worlds) uyarlaması, dönemin en ünlü radyo programlarından biridir. Oyun, ikinci perdede dinleyiciler tarafından bir haber bülteni gibi algılanmış, çok sayıda Amerikalı, Marslıların New Jersey’i işgal ettiği haberiyle panik yaşamıştır. Uzaylılar, New Jersey milislerinin çoğunu buharlaştırıp New York’a doğru yürümeye başladığında, heyecan daha da artmış ve dinleyiciler panik içerisinde evlerini terk etmeye başlamışlardır. Olaylar, yayını yapan CBS’in dava edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu örnek, özellikle İkinci Dünya Savaşı öncesinde, dost ve düşman ellerdeki radyonun halka neler yapabileceğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir (Hilmes, 2011: 116).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, medyanın etkilerinin ‘çok güçlü’ olduğu fikri tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle Paul Felix Lazarsfeld ve Carl Hovland, 1940’lı ve 1950’li yıllar boyunca “sınırlı etki teorisi”ni geliştirmişlerdir. Sınırlı etki paradigmasının en önemli yaklaşımlarından olan ve ‘medya insanlara ne yapar?’ sorusu yerine ‘insanlar medya ile ne yapar?’ sorusuna odaklanan Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı, 1970’lerden başlayarak televizyon ve izleyici ilişkisine odaklanmıştır. Yaklaşım, günümüzde halen canlılığını korumaktadır (bkz. Özçetin, 2019: 104, 113-114).

Son yıllarda, özellikle dijital teknolojilerin televizyonun taşıyıcılığını yaptığı da düşünüldüğünde, Türkiye’de televizyon izleme pratiğinin yaygınlığı¹ ve bu yayınların insanları ne yönde etkilediği hususu sıkça tartışılmaktadır. Neticede Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu’nun (TRT) kurulmasından sonra 1966’da başlayan, halen devam eden ve 1994 yılından itibaren özel yayıncıları da kapsar hale gelen yayın denetimleri, yayıncılığın olumsuz etkilerini ortadan kaldırmanın en önemli yolu olarak görülmüş ve halen de görülmeye devam etmektedir. Şüphesiz, siyasal ve teknolojik sebepler de yayıncıların denetlenmesinin diğer nedenleri arasındadır.

Yayıncıların olumsuz unsurlarını ortadan kaldırmanın yegâne yolunun ‘denetim’ olup olmadığı hususu tartışmalı olsa da bu çalışmada; kuruluşundan günümüze değin, bir kamu yayını kuruluşu² olan ve Türkiye’de radyo ve televizyon yayıncılığının önemli

1 Radyo ve Televizyon Üst Kurulu’nun 2018 yılında yaptığı bir araştırmaya göre, yüksek düzeyde eğitim sahibi kişiler günde yaklaşık üç saat, düşük düzeyde eğitimliler ise günde dört saat televizyon izlemektedir (www.trthaber.com, 21.11.2020).

2 Kamu hizmeti yayıncılığı, radyo ve televizyon kanallarının özel metalar değil, kamu malları olarak düzenlenmesi anlamına gelmekle birlikte yayıncıların kamusal enformasyon, kültür-egitim ve eğlence kaynaklarını geliştirmekle yükümlü ulusal kültür kurumları olarak düzenlenmesi olarak da kabul edilmektedir (Mutlu, 1998: 194).

yapı taşlarından biri konumunda bulunan TRT yayınlarının tâbî olduğu hukukî denetim yapısını ortaya koymak, açıklamak, problemleri tespit etmek ve çözüm önerilerinde bulunmak amaçlanmıştır. Bu konuya odaklanılmasının temel nedeni; geçmişten günümüze kadar geçen süreçte TRT yayınlarının denetiminin toplumda çeşitli tartışmalara yol açması ve kimi zaman problemleri önlemeye yardımcı olmuş olmasıdır. Çalışma, konuya geniş bir perspektiften bakabilmek amacıyla, TRT yayınlarının denetimi bakımından herhangi bir zaman dilimiyle sınırlandırılmamıştır. Ayrıca, geçmişten günümüze TRT yöneticilerinin ve program denetçilerinin almış olduğu tartışmalı kararlar, kamuoyu tepkileri, eleştirilen denetim ve sansür uygulaması örneklerine bu çalışma kapsamında yer verilmemiştir. Zira bu örnekler hem sayıca çok fazladır, hem de daha önce üzerlerinde fazlaca durulmuştur. Dolayısıyla, çalışmanın konusu, TRT yayınlarının hukukî denetim yapısının sistemselden analize edilmesiyle sınırlanmıştır.

Çalışmada betimleyici araştırma yöntemi kullanılmıştır. Erdoğan'a göre (2003: 138), 'betimleyici' kavramı, bir durumun, koşulun, insanın, ilişkinin, plânlı faaliyetin, iletişim sürecinin, uygulanan politikanın 'ne olduğunu' tasvir, tarif ve açıklığa kavuşturma anlamına gelmektedir. Söz konusu yöntem çerçevesinde, ilk olarak radyo ve televizyon yayınlarında 'denetim' olgusunun teorik çerçevesi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda öncelikle TRT yayınları üzerindeki hukukî denetim politikaları tarihsel bağlamda ele alınarak her bir hukukî denetim türü açıklanmış, bu denetim türlerinin özellikleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son kısmında ise; TRT yayınlarının hukukî denetimi, günümüz iletişim politikaları bağlamında ele alınmış, 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun'un (R.G. Tarih: 03.03.2011 / Sayı: 27863) TRT için öngördüğü denetim şartları, özel yayıncılara uygulanan denetim şartları ile mukayese edilmiş, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) tarafından TRT'ye uygulanan yaptırımlar tespit edilmiş, sorunlar ortaya konulmuş ve neticede çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Böylece, TRT yayınları üzerinde kurulan hukukî denetim sistemi hem tarihsel, hem de güncel bir perspektiften ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmada geniş bir literatür ve mevzuat taramasına başvurulmuş olup, TRT'ye RTÜK tarafından uygulanan yaptırımları tespit etmek amacıyla, RTÜK'ün resmî internet sayfasından da yararlanılmıştır.

Radyo ve Televizyon Yayınlarının Denetiminin Teorik Çerçevesi

Günümüzün demokratik toplumlarında ifade özgürlüğü, en temel hak ve özgürlüklerin başında gelmektedir. Liberal yaklaşımın etkisiyle 18. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa ve ABD'de hukukî bakımdan güvence altına alınmaya başlanan ifade özgürlüğünün sınırsız olup olmadığı ya da sınırlarının ne olması gerektiği hususu, tüm dünyada halen tartışılmakta ve farklı yaklaşımlar tarafından ele alınmaktadır.

Cohen'e göre (2000: 1-2), liberal demokratik prensiplerin işlediği yerlerde de ifade özgürlüğü bakımından birtakım sorunlar yaşanabilir. Her yeni olgu gibi, demokrasiler de antidemokratik ve liberal olmayan uygulamalarla mücadele etme konusunda deneyimsizdir. Esas odaklanılması gereken, özgürlük ve hoşgörü arasındaki sınırlardır.

Her ne kadar liberaller, demokrasinin sınırları hakkında konuşmaktan pek hoşlanmasalar da sonuç odaklı birçok liberal düşünür, özgürlük, hoşgörü (Alf Ross, Alexander Meiklejohn, Franklin Haiman, Frederick Schauer, Lee Bollinger), haklar (Hugo Black, Aryeh Neier), eşitlik (Ronald Dworkin), hakikât (John Stuart Mill) ve adalet (John Rawls) gibi genel prensipler üzerinde dururlar. Amaç, özgürlük ve hoşgörünün geliştirilmesidir. Böylece, hükümetlerin yetkilerini kötüye kullanmalarının engellenmesi, farklı görüşlerin temsil edilmesinin sağlanması, çeşitliliğe ve çoğulculuğa saygı duyan ve demokrasiyi destekleyen bir sistemin var olması sağlanacaktır. Bu durumu iki yönlü bir prensiple açıklamak mümkündür. Bunlardan ilki; başkalarına zarar vermemek, ikincisi ise; diğer insanlara saygıyı teşvik etmektir.

İfade özgürlüğünün kötüye kullanılmaması hususunun, 1956 yılında basılan ‘Basının Dört Teorisi’ (Four Theory of the Press) adlı eserde üzerinde durulan ‘Toplumsal Sorumluluk Teorisi’ ile açıklandığını görmek mümkündür. Teoriye göre; hükümetler ifade özgürlüğünü yalnızca tanımamalı, ilerlemesini de teşvik etmelidir. Ancak, hükümetler gerektiğinde vatandaşlarının özgürlüğünü korumak için bazı sınırlamalarda bulunabilir. Lakin bu sınırlamalar aşırıya kaçmamalıdır. Zira, özgürlüğü teşvik edebilen herhangi bir kurum, aynı zamanda onu yok etme yeteneğine de sahiptir. Oysa ifade özgürlüğü, liberalizmin temel yapı taşlarından biridir ve özellikle korunmalıdır (Siebert vd., 1984: 95).

Özgürlük ilkesi, sorumluluk ilkesine önderlik eder (Rawls, 2020: 271). Dolayısıyla, her ne kadar özgürlükçü bir perspektiften de bakılsa, özellikle kitle iletişim araçlarını, bu araçların ellerinde bulunan gücün kötüye kullanılmaması için makul sınırlar içinde denetlemek önem arz etmektedir. Bu durum, özgür ancak sorumlu bir basın-yayın anlayışının temelini oluşturmaktadır.

Şüphesiz, yayın organlarını ve özellikle de kamu yayın kuruluşlarını denetlemenin, ‘kamu yararı’ndan öte gerekçeleri de mevcuttur. Burada, ekonomik, siyasal ve toplumsal süreçler devreye girmektedir. TRT’nin denetiminin niteliğini anlamak için, özellikle Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan ‘kamu hizmeti yayıncılığı’ modeline bakmak gerekmektedir. Çaplı’ya göre (2001: 33), bu dönemde, özellikle mevcut radyo dalgalarının sınırlı olması nedeniyle, yayıncılığın ancak devlet teklinde yürütülebileceği anlayışı ve siyasal iktidarların elektronik kitle iletişim araçlarından yararlanma konusundaki hırsları, kamu hizmeti yayıncılığı modelinin ortaya çıkmasını sağlamış ve bu sistem 1980’li yıllara kadar devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra radyo ve televizyon yayıncılığının devlet tekeli biçiminde yürütülmesinin tek nedeni, yukarıda bahsedilen hususlar değildir. Bu dönemde, Batı Avrupa’da halk, bilgi edinme ve haber alma ihtiyacını, savaştan kalma bir alışkanlıkla önemli ölçüde radyodan karşılıyordu. Ayrıca, devletin yayıncılık alanında başlıca girişimci olması, o dönem için gariptenecek bir durum değildi. Zira savaştan kaynaklanan krizlerin bir an önce atlatılabilmesi için Keynesçi ekonomi politikalar benimseniyor, devletin ekonomik ve toplumsal yaşama müdahalesi çözüm olarak görülüyordu. Demir yolları, silah, havacılık, bankacılık, elektrik, maden vb. birçok üretim ve hizmet alanında devlet faaliyet göstermekteydi. Böyle bir ortamda, televizyon yayınlarının devlet eliyle başlaması

da gayet doğaldı (Akkor Gül, 2013: 23-24). Her ne kadar Avrupa ile Türkiye, benzer tarihsel süreçleri yaşamasalar da, özellikle Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında şekillenen kamu hizmeti yayıncılığının birtakım ilke ve özelliklerini 1964 yılında yayın hayatına başlayan TRT üzerinde de görmek mümkündür.

1960'lı yıllarda Türkiye'nin en temel sorununun 'kalkınma' olduğu tespit edilmiş, ulusal kalkınma ve demokratikleşme konusunda kitle iletişim araçlarına önemli roller atfeden modernleşme teorilerinin de etkisiyle, TRT'ye kalkınmanın sağlanması konusundaki tüm hususlar görev olarak verilmiştir (Kaya, 2009: 240). Bu bakımdan, özellikle 1960'lı yıllarda yapılan radyo yayınlarında 'eğlence' içerikleri artmakla birlikte, genel olarak geniş kitlelerin bilinçlenmesi yönünde yayınlara başvurulmuştur (Kocabaşoğlu, 2010: 486). Tüm bu hususlar, TRT'deki yayın denetiminin niteliğini etkilemiş ve hatta belirleyicisi olmuştur. Özellikle, yukarıda bir 'ideal' olarak sunulan ve ifade özgürlüğünün yalnızca 'kamu yararı' gerekçesi ile sınırlandırılması gerektiğini öngören yaklaşımların yerine -üstelik kitle iletişim araçlarının 'sınırlı' etkilerinin kabul görmeye başladığı bir dönemde- radyo ve televizyona toplumu bilinçlendirmenin, dönüştürmenin ve yönlendirmenin yegâne araçları gözüyle bakılmış ve sonraki başlıkta etraflıca ele alındığı üzere en başından günümüzde kadar geçen süreçte oldukça sıkı bir denetim yapısı kurulmuştur.

Bu noktada, TRT üzerinde nasıl bir denetim sağlanabileceği sorusu da önem arz etmektedir. Zira kitle iletişim araçlarını denetlemenin birçok yöntemi mevcuttur. Bunlar temelde; özdenetim, hukukî denetim ve izleyici denetimi olmak üzere üçe ayrılmaktadır. İzleyici denetimi, tüm kitle iletişim araçları üzerindeki en etkin denetim türü olarak kabul edilebilir. Ancak, finansmanları sadece reklamlar üzerinden sağlanmayan ve bütçelerinin büyük kısmı ruhsat ücretleri ve hükümet fonlarından oluşan kamu yayın kuruluşları, bu durumun istisnasını teşkil etmektedir. Yine benzer biçimde, 'kendi kendini denetleme' anlamına gelen ve saygın bir yayıncılık kültürüne hizmet edebilecek olan özdenetim uygulamaları da, özellikle hükümetler tarafından yeterli bulunmamaları nedeniyle kamu yayın kuruluşları bakımından tercih edilmemektedir. Dolayısıyla hukukî denetim, en başından itibaren Avrupa'da ve Türkiye'de yöneticiler tarafından kamu yayın kuruluşları için tercih edilen bir yöntem olmuştur.

Tarihsel Süreç İçerisinde TRT Yayınlarının Denetimi

Çalışmanın bu bölümünde TRT yayınlarının denetimi; TRT tekeli dönemi ve özel yayıncılığın başladığı dönem olmak üzere iki alt başlıkta ele alınmıştır.

Tekel Döneminde TRT Yayınların Denetimi

Türkiye'de, ilk radyo yayınının başladığı 1927 yılından 1964'e kadar geçen dönemde -ilk on yıl hariç- siyasî iktidar elinde ve tekelinde, bağımlı, 'hükümet sistemi'nin uygulandığı bir radyo yayıncılığı mevcuttur. 1961 Anayasası ilkelerinden esinlenerek hazırlanan 359 sayılı Türkiye Radyo–Televizyon Kurumu Kanunu (R.G. Tarih: 02.01.1964 / Sayı: 11596) ile söz konusu hükümet sistemi terk edilmiş, bunun yerine 'millî radyo sistemi' benimsenmiştir (Gölcüklü, 1970: 214-215). Hem 1961 Anayasası'nda (m.121/1),

hem de 359 sayılı Kanun'da (m.1/1) TRT'nin özerkliği açıkça kabul edilmiştir. Cankaya (1997: 24), özerkliği, Kurum'un program yapımında, yönetiminde ve ekonomik alanda siyasal iktidarlara bağlı olmaması olarak tarif etmektedir.

TRT'de 1966 yılında, Merkez Program Dairesi Başkanlığı bünyesinde denetim başlatılmıştır (Cankaya, 2003: 73). Bu dönemde, TRT yayınlarını düzenleyen birtakım ilke ve esaslar mevcuttur. Kurumun en yüksek yönetim ve denetim organı olan Yönetim Kurulu ve bu Kurul'un icra organı olan Genel Müdür, sahip oldukları hiyerarşik yetki sonucu yayınlanan programların denetçisi konumundadır. Söz konusu makamlar, kendiliğinden veya Danışma Kurulları aracılığı ile yayınları sansürden geçirmek, yayın yasağı koymak ve bir yayını durdurmak gibi yetkilere sahiptir (Gölcüklü, 1970: 235). Burada bahsedilen denetimi; 'ilk denetim' ve 'müdürlük denetimi'nden oluşan iki aşamalı bir hiyerarşik denetim olarak tanımlamak mümkündür. İlk aşamada, radyo ve televizyon müdürlüklerince hazırlanan program metni, bant ve filmler, müdürlüğün kendi içinde denetlenmektedir. Bu bakımlardan denetlenen program, ikinci aşama olan Denetim Müdürlüğü'ne gelmektedir. Her bir program, bu basamakta da ilk basamakta denetlenen açılardan denetlenmektedir. Eğer, bir program 'tekrar denetimi gerekir' kararıyla geri çevrilirse, programcı tarafından yeniden düzenlenecek ve ilk denetimden başlamak üzere aynı yolları izleyecektir (Vural, 1994: 156-157).

Kamu kuruluşunun kendi kendini denetlemesine 'iç denetim' denilmektedir. İç denetimin en belirgin örneği ise; 'hiyerarşik denetim'dir (Gözübüyük, 2008: 365). Yukarıda da bahsedildiği üzere, TRT'nin ilk yıllarında başlayan denetim, bu tür denetimin belirgin bir örneğini teşkil etmektedir. Burada, bir idarî denetim türü olan 'hiyerarşik denetimi' açıklamak yerinde olacaktır. Gözler ve Kaplan'a göre (2011: 58, 60) hiyerarşi; idare içindeki görevliler arasındaki astlık-üstlük durumunu ifade eder. İl özel idaresi, belediye, köy gibi yer yönünden yerinden yönetim kuruluşlarının ve TRT, üniversite ve kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) gibi hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşlarının her birinde hiyerarşi ilişkisi mevcuttur. Bu bakımdan, üst, astın işlemlerini hem yerindelik, hem de hukukilik bakımından denetleyebilir. Denetim sonucunda astın işlemleri ilga edilebilir, geri alınabilir veya düzeltilir. Coşkun (2018: 129) 'üst'ün ast üzerindeki denetimi için, kanunî bir dayanağa gerek olmadığını, zira 'üst'ün astlarını denetleme görevinin, yönetme görevi içinde bulunduğunu belirtmektedir.

Denetimin niteliği bakımından, 'ön denetim' anlamına gelen 'sansür' uygulaması mevcuttur. Bu arada, 1968 yılında TRT'de 'deneme yayını' niteliğinde televizyon yayınlarının başladığını da belirtmekte yarar bulunmaktadır. Böylece, yayın denetimi, radyo ile sınırlı olmaktan çıkmış ve televizyonu da kapsar hale gelmiştir.

1971 askerî müdahalesinden sonra, Anayasa'da birçok değişikliğe gidilmiş ve TRT'de bu değişikliklerden etkilenmiştir. 1488 sayılı Kanun (R.G. Tarih: 22.09.1971 / Sayı: 13964) ile Anayasa'nın 121. maddesinden TRT'nin özerkliği ifadesi çıkarılmış, yayıncılığın devlet tekelinde olacağı belirtilmiş ve yayınların tarafsızlık esasına göre yapılacağı hususu hükme bağlanmıştır. Ayrıca, 359 sayılı Kanun'da 1568 sayılı Kanun (R.G. Tarih: 08.03.1972 / Sayı: 14122) ile yapılan değişiklikle birlikte yayın esasları daha katı ve yoruma açık hale getirilmiştir (bkz Cankaya, 2000 ve 2003). Özerkliğin

kaldırılmasının, hiyerarşik denetimi hükümet müdahalelerine çok daha açık hale getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

1980 askerî darbesinin ardından çıkarılan 1982 Anayasası da 1971 yılındaki bakış açısını devam ettirmiştir. Böylece, radyo ve televizyon kurmak ve işletmek devlet tekeli ile sınırlandırılmış, TRT'nin özerkliğinden bahsedilmemiş ve yayınların tarafsız olacağına vurgu yapılmıştır (m.133). Askerî müdahalelerin, bir kamu yayın kurumu olan TRT'nin niteliğini olumsuz yönde etkilediğini görmek mümkündür.

Yeni Anayasa'nın ardından 359 sayılı Kanun ilga edilerek, yerine 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu (R.G. Tarih: 14.11.1983 / Sayı: 18221) çıkarılmıştır. İçel ve Ünver'e göre (2018: 401), bu Kanun'un önceki Kanun'dan en önemli farkı; TRT Kurumu Kanunu olmayıp Radyo Televizyon Kanunu niteliği taşımasıdır.

2954 sayılı Kanun ile mevcut olan ikili hiyerarşik denetime bir yenisi daha eklenmiştir. Kanun'a göre, TRT'de yayınlanacak programların son denetimi Genel Müdür adına ve Genel Müdür'e doğrudan bağlı 'Yayın Denetleme Kurulu Başkanlığı' tarafından yapılacaktır (m.31/1). Söz konusu denetim, canlı yayın haricindeki programların ön denetimi yani sansür şeklinde gerçekleşecektir. Böylece uygun görülmeyen programların yayınına izin verilmeyecektir. Bu denetimi de hiyerarşik denetimin üçüncü bir ayağı olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca, yeni düzenlemeyle birlikte, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ile ilgili yayınlar hakkında Genelkurmay Başkanlığı'nın olumlu görüşünün alınması hükme bağlanmıştır (m.31/2). Bu düzenleme, o dönemde Genelkurmay'ın güçlü etkisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Yeni Kanun'da göze çarpan en önemli husus; Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu (RTYK) adlı bir yapıya yer verilmesidir. RTYK'nın temel görevi; yurt içinde yapılacak radyo ve televizyon yayınları için millî siyasete uygun ilkeleri tespit etmek ve Kurum'un, Kanun'un beşinci maddesinde belirtilen 13 yayın esasına uyup uymadığının denetim ve gözetimini yapmak olarak tanımlanmıştır (m.6/1). Çaplı'ya göre (2008: 11), bu dönemde halen TRT tekeli devam ettiği için RTYK, 'TRT Yüksek Kurumu' olarak nitelendirilmekteydi.

RTYK, "Cumhurbaşkanı tarafından doğrudan atanacak üç üye, Bakanlar Kurulu tarafından birisi basın mensubu olmak üzere eğitim ve iktisat alanlarında veya hizmetlerinde temayüz etmiş kişiler arasından atanacak üç üye, Milli Güvenlik Kurulu'nca (MGK) seçilecek ve Bakanlar Kurulu tarafından atanacak bir üye, Yükseköğretim Kurulunca (YÖK) elektronik ve hukuk bilimleri alanlarında temayüz etmiş kişiler arasından gösterilecek dört aday içinden Cumhurbaşkanı'nca seçilecek iki üye ve Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunca kültür ve sanat dallarında temayüz etmiş kişiler arasından gösterilecek altı aday içinden Cumhurbaşkanınca seçilecek üç üye" olmak üzere 12 üyeden oluşmaktadır (m.6/2). RTYK'nın yapısına bakıldığında, 12 üyenin tamamının hükümet tarafından seçildiğini görmek mümkündür.

RTYK'nın en temel görevi; radyo ve televizyon yayınlarının üç aylık yayınlarından gerekli görülenlerinin Kanun'a uygunluğunu yayın sonrasında denetlemek ve sonuçlarını Cumhurbaşkanı'na, Başbakan'a, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne ve TRT'ye göndermektir (m.7/1-b). Bu düzenlemeyi, askerî darbe ortamının güvenliğini önceleyen

politikalarının bir sonucu görmek mümkündür. RTYK'nın ayrıca, yayın esaslarına aykırı yapılan yayınlar hakkında idarî ve kanunî işlem yapılması amacıyla ilgili mercilere duyuruda bulunmak (m.7/1-c) ve TRT Yönetim Kurulu için on iki, Genel Müdürü için ise üç aday tespit ederek Bakanlar Kurulu'na sunmak (m.7/1-d) gibi iki önemli yetkisi bulunmaktadır.

RTYK denetimi ile TRT yayınları üzerinde üç ayaklı olarak gerçekleşen hiyerarşik denetimin yanına yeni bir tür denetimin eklendiği görülmektedir. Mevcut durum, RTYK ile kurulan idarî denetim olarak nitelendirilebilir. Ancak, bu denetim türünü, hiyerarşik denetimden farklı olarak 'dış denetim' olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Akıncı'dan (1999: 81) yararlanarak, dış denetimi, bir kamu kuruluşunun eylem ve işlemlerinin başka bir kamu kuruluşu tarafından denetlenmesi olarak tanımlamak mümkündür.

Özerk olarak yapılandırılmayan bir yapı olan RTYK'nın, hiyerarşik denetimde olduğu gibi yayınlara 'ön müdahale'de bulunma ya da bir programı yayından kaldırma gibi somut yaptırımlarının bulunmaması da dikkat çekicidir. Tekinalp'e göre (2003: 114), RTYK'nın yaptırım yetkilerinin çok kısıtlı oluşu, yayıncılık üzerinde etkin bir denetim kurmasını engellemiştir.

2954 sayılı Kanunun getirdiği düzenlemeye bakıldığında iki türlü bir yayın denetim sistemi görülmektedir. Bu aşamalardan ilkinin; kurum içi ön denetim şeklinde gerçekleşen hiyerarşik denetim, diğerini ise; RTYK'nın dış denetimi oluşturmaktadır. Her iki denetim türü de, idarî denetimin bir parçasıdır. RTYK denetimini, daha ziyade kurum denetimine ek olarak getirilen bir 'hükümet' denetimi olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu dönemde, Kurum'un özerkliği bulunmadığından, hiyerarşik denetim de hükümet yönlendirmelerine fazlaca açıktır. Farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, 1980'li yıllarda Türkiye'de başlayan liberalleşme politikalarının aksine, bu dönemde TRT yayınlarının denetlenmesinde bir sıkışmaya gidildiği görülmektedir. Bu durumun gerçekleşmesinde, 1980 askerî darbesinin yarattığı otoriter ortamın da etkisi bulunmaktadır. Ayrıca, bahsedilmesi gereken diğer bir sorun da; yayınları denetleyen dört farklı mercii olması dolayısıyla (üç ayaklı kurum içi hiyerarşik denetim ve RTYK denetimi), bu merciler arasında bakış açısı farkı olabileceği ve bu durumun yayın denetimini belli bir standarttan uzaklaştırabileceği hususlarıdır. Zira Cankaya'nın da belirttiği üzere (1997: 65), 2954 sayılı Kanun'un 5. maddesinde öngörülen 'yayın esasları' muğlak niteliktedir. Örneğin, bu esaslarda geçen 'değer yargıları', 'umutsuzluk ve çaresizlik telkin edici', 'moral bozucu', 'genel ahlâk', 'millî gelenek ve göreneklerimiz' gibi kavramlar, denetçilerin ve yöneticilerin farklı yorumlar yapmasına neden olmuştur.

2954 sayılı Kanun ile içerik ve denetimin ayrıntıları, denetim ve reklam konularına ilişkin yönetmeliklere, yıllık genel yayın planlarına ve özel yayın esasları TRT'nin RTYK'nın tavsiyelerini alarak çıkaracağı düzenlemelere bırakılmıştır (Kejanlıoğlu, 2004: 238). Süreç, genel hatlarıyla özel yayıncılık alanında hukukî düzenlemeler yapılmaya kadar bu şekilde sürmüştür.

Özel Yayıncılık Döneminde TRT Yayınlarının Denetimi

Türkiye’de özel yayıncılık, 7 Mayıs 1990 tarihinde Liechtenstein’den yayın yapmaya başlayan Star-1 ile başlamıştır (Coşkun, 2018: 104). Bir anlamda, TRT tekelinin kırılması anlamına gelen bu durum, daha önce bahsedilen Anayasa’nın 133. maddesine aykırı bir şekilde gerçekleşmiştir. Avrupa’nın bazı ülkelerinde de benzer şekilde gelişen bu ‘*de facto*’ özelleşme sürecine dönemin hükümeti tarafından göz yumulmuş ve gayri hukukî düzen 1993 yılına kadar sürmüştür. Anayasa’nın 133. maddesinde 3913 sayılı Kanun (R.G. Tarih: 10.07.1993 / Sayı: 21633) ile yapılan değişiklikle birlikte “ *radyo ve televizyon istasyonları kurmak ve işletmek kanunla düzenlenecek şartlar çerçevesinde serbest*” hale getirilmiştir.

Daha sonra yapılan değişikliği düzenlemek amacıyla 20 Nisan 1994 tarihinde 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun (R.G. Sayı: 21911) yürürlüğe girmiştir. İlgili Kanununun 5. maddesi kapsamında, özerk ve tarafsız bir kamu tüzel kişiliği niteliğinde RTÜK oluşturulmuş ve söz konusu Kanun’u uygulamaya yetkili kılınmıştır. Kurulan yeni düzende RTÜK; hem TRT, hem de özel yayın kuruluşlarının yayın faaliyetlerini düzenleme, denetleme ve yaptırım uygulama yetkisine sahip olmuştur.

3984 sayılı Kanun’un TRT bakımından getirdiği ilk değişiklik, RTYK’nın görevinin sona ermesi ve TRT Yönetim Kurulu ile Genel Müdürü için aday belirleme yetkisinin RTÜK’e devredilmesidir (m.36). Ayrıca TRT, Kanun’da belirtilen yayın ilke ve esaslarına uymakla yükümlü kılınmıştır (m.35). Bir anlamda, TRT üzerinde RTYK ile kurulan dış denetim sistemi, RTÜK ile devam ettirilmiştir. Ayrıca, TRT içerisindeki hiyerarşik denetim de devam etmektedir.

Yapısal bakımından incelendiğinde, RTYK’nın ilga edilmesiyle, TRT üzerindeki denetimin niteliğinin değiştiği görülmektedir. Zira RTÜK, doğrudan hükümetlere bağlı bir yapı olmayıp ‘bağımsız idarî otorite’ (*independent regulatory agency*) adı verilen farklı bir denetim mercidir. Bu bakımdan, öncelikle bağımsız idarî otorite kavramını tanımlamak yerinde olacaktır. Bu türden kurumlar, siyasî organlardan bağımsız, temel hak ve özgürlüklerle ekonomik etkinliklerin duyarlı olduğu konularda, araştırma, önerme, düzenleme, denetim ve gözetim yapan kuruluşlardır (Giritli, vd.; 2006: 194). Bağımsız idarî otoriteler, özerk ve bağımsız yapıda olup hiyerarşik ve vesayet denetimi dışındadırlar.

Teknolojik gelişmelere açık olmaları, toplumsal yaşamda özel bir öneme sahip olmaları, ayrıca temel hak ve özgürlüklerle doğrudan ilgileri nedeniyle ‘duyarlı sektörler’ olarak kabul edilen; iletişim, medya, ekonomik rekabet, enerji, telekomünikasyon, bankacılık vb. gibi alanların, hem politikacıların hem de ilgili sektörlerde faaliyet gösteren aktörlerin etkisinden arındırılmaları ihtiyacı ve amacı, bağımsız idarî otoritelerin doğmasının en önemli nedeni olmuştur. Bu kurumları, diğer kurumlardan ayıran en önemli özellik; üyelerinin görev süresi dolmadan görevden alınamamalarıdır (Ulusoy, 2003: 5, 17). Ayrıca, bu kurumların bağımsızlığından anlaşılması gereken, personelinin her türlü siyasî baskı ve telkinden uzak olmasıdır (Odyakmaz vd., 2011: 512). Özerklik ise; bir hizmetin görülmesindeki kamu yararını hem siyasî iktidar, hem de özel çıkarlar ve bunların ekonomik gücü karşısında koruyan bir araçtır (Akıncı, 1999: 109). Farklı

bir ifadeyle belirtmek gerekirse bağımsız idarî otoriteler; 1980’li yıllardan itibaren tüm dünyada benimsenen liberalleşme politikalarının etkisiyle, devletlerin piyasa alanından çekilmeye başlaması sürecinde, devlete ve sektöre eşit mesafede duracağı varsayılan bir ‘hakem’ arayışı sonucunda ortaya çıkmıştır.

RTÜK, gerek Anayasa’nın 133. maddesi, gerekse 3984 sayılı Kanun’a göre, yukarıda sayılan özelliklere sahip bir bağımsız idarî otorite olarak düzenlenmiştir. O dönemde böyle bir yapıya ihtiyaç duyulmasının temel nedeni; yayıncılık alanında özel şirketlerin faaliyet göstermeye başlaması ve devletin bu hassas alanı doğrudan kendine bağlı bir yapı aracılığı ile denetlemeyi tercih etmesidir. Ancak belirtmek gerekir ki; 3984 sayılı Kanun, yaklaşık dört yıl süren ‘kuralsız’ yayıncılık döneminin kusurlarını ortadan kaldırmak amacıyla RTÜK’e olağanüstü yetkiler vermiştir. Devlet ile sektör arasında hakem olması beklenen bir bağımsız idarî otoritenin özellikle katı yaptırım yetkileri ve sert uygulamaları, sonraki yıllarda Türkiye’nin Avrupa Birliği adaylık sürecinde de eleştiriler almasına yol açmıştır. Bu dönemde, RTÜK’ün TRT ile ilişkileri de sorunlu bir biçimde başlamıştır. Dönemin RTÜK Başkanlarından Sedat Nuri Kayış’a göre (2006: 19), bu düzenlemeden sonra TRT, RTÜK ile her zaman iyi geçinmek zorunda olan bir konumda olmuş ve bu tablo, bazı RTÜK üyelerinin TRT yöneticilerini işe alımlar konusunda istismar etmeleri sonucunu doğurmuştur.

RTÜK ile başlayan yeni denetim sisteminin TRT üzerindeki en problemlili tarafı ise; yaptırımların niteliği konusunda olmuştur. 3984 sayılı Kanun’da, özel yayın kuruluşları için önce ‘uyarı’ yaptırımı ve ihlâlin tekrarı halinde ise bir yıla kadar geçici ‘yayın durdurma’ yaptırımı öngörülmüş iken (m.33), TRT için ‘uyarı’ yaptırımından sonra ihlâlin tekrar etmesi durumunda Genel Müdür’ün ve Yönetim Kurulu’nun görevlerinin düşeceği hükme bağlanmıştır (m.35). Dolayısıyla özel yayıncılar ile TRT’ye farklı yaptırımların öngörülmüş olması, hukuktaki eşitlik ilkesine aykırılık teşkil etmektedir.

3984 sayılı Kanun’un TRT üzerindeki ağır yaptırımı, RTÜK göreve başladıktan kısa bir süre sonra gerçekleşmiştir. 21 Temmuz 1994 tarih ve 127 sayılı RTÜK kararı ile “*demokratik gruplar ve siyasî partiler arasında fırsat eşitliğinin sağlanması*” yayın ilkesinin ihlâli gerekçesiyle TRT Kurumu uyarılmış, aynı ilkenin 30 Ekim 1995 tarihinde yeniden ihlâli nedeniyle, TRT Genel Müdürü Tayfun Akgüner ve Yönetim Kurulu’nun düşürülmesine Üst Kurul tarafından karar verilmiştir. TRT tarihinde ilk kez gerçekleşen bu olay üzerine Tayfun Akgüner, Ankara 2. İdare Mahkemesi’nde göreve iadesine ilişkin dava açmış ve dava, 13 Şubat 1996 tarihinde Akgüner lehine sonuçlanmıştır. Ancak davanın peşini bırakmayan RTÜK, bir üst mahkeme olan Danıştay’a itiraz etmiş, Danıştay RTÜK’ü haklı bulmuş ve Akgüner, 9 Eylül 1996 tarihinde görevden ayrılmak durumunda kalmıştır (Serim, 2007: 173-174). Sonuç olarak, TRT gibi önemli bir kurumda bir yıla yakın süren bir yönetim krizi yaşanmıştır.

1994 yılından itibaren TRT üzerinde geçerli olan denetim sistemi, 1983-1994 arası dönem ile farklılık arz etmektedir. Bu durumun en önemli nedeni; RTÜK’nin özerk olmayan ve doğrudan hükümetlere bağlı bir yapı arz etmesi, RTÜK’ün ise özerk ve

bağımsız bir kurum olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca RTYK'nın yaptırım gücü zayıf iken RTÜK, ciddi yaptırımlarla donatılmıştır. Ancak uygulamaya bakıldığında, özerk bir kuruluşun TRT üzerinde daha şeffaf bir denetim uygulayabileceği varsayılırken, TRT bakımından RTYK döneminde yaşanmayan sorunların RTÜK döneminde yaşandığını görmek mümkündür.

1994-2002 yılları arasındaki dönemde TRT üzerindeki yayın denetiminin yapısı; kurum içi hiyerarşik denetim ve bir bağımsız idarî otorite olan RTÜK'ün dış denetimi olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır. Hiyerarşik denetimde uygulanan ön denetim yerine, RTÜK denetimi yayından sonra gerçekleşmektedir. Farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, RTÜK tarafından denetlenen TRT yayınlarının birçoğu, halihazırda zaten TRT'de kurum içi denetimden geçen yayınlardan oluşmaktadır. Bir yayını birbirinden farklı kurumların denetlemesi, denetimi fazlaca 'sıkı' hale getirmektedir³. Ayrıca, her iki kurumun programlardan beklentisinin, kamu yararı anlayışının, yayın ilkelerinin ve bu yayın ilkelerini uygulama ve yorumlama biçimlerinin birbirinden farklı olabileceği düşünüldüğünde, iki kurumun uygulamaları arasında farklılık olması kaçınılmazdır. Örneğin, TRT denetçileri tarafından uygun bulunan bir programın, RTÜK için sakınca arz edebilmesi gayet mümkündür. Bu konudaki çözüm önerilerine, çalışmanın son kısmında etraflıca değinilmiştir.

RTÜK'ün TRT üzerindeki yaklaşık sekiz yıl süren denetimi, 3984 sayılı Kanun'da birçok değişiklik öngören 4756 sayılı Kanun'un (R.G. Tarih: 21.05.2002 / Sayı: 24761) yürürlüğe girmesiyle son bulmuştur. Kanun'un yaptırımları düzenleyen 33. maddesinde yapılan değişikliklerle, yaptırımların 'özel' radyo ve televizyon kuruluşlarına uygulanacağı belirtilmiş ve TRT, RTÜK denetiminin kapsamından çıkarılmıştır.

Diğer yandan, 2005 yılında Anayasa'nın 133. maddesinde değişikliğe gidilmiş ve TRT'nin özerkliği kabul edilmiştir. Bu doğrultuda, 2008 yılında 2954 sayılı Kanun'da yapılan değişiklik ile Kurum'un özerkliğinin Anayasa tarafından hükme bağlandığı ifade edilmiş (m.1) ve özerklik tanınmıştır. Ancak, söz konusu özerklik, uygulamada hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Zira Kurum, mevzuat gereğince doğrudan hükümetlere bağlı olarak yapılandırılmıştır.

Günümüzde TRT Yayınlarının Denetimi

Günümüzde TRT yayınları, belirli açılardan 6112 sayılı kanun kapsamında denetlenmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, RTÜK kararları çerçevesinde TRT'nin ihlalleri ile uygulanan yaptırımlar üzerinde durulmuştur.

6112 Sayılı Kanun Bakımından TRT Yayınlarının Denetimi

6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun, 3 Mart 2011 tarihinde 3984 sayılı Kanun'u ilga ederek yürürlüğe girmiştir. Yeni Kanun, Avrupa Birliği'nde yayıncılık alanını düzenlemek amacıyla 2007 yılında

3 Coşkun (2018: 178) da sıkı ve sıklıkla yapılan radyo ve televizyon yayıncılığı denetiminin, bu alanda önemli yer tutan ifade ve yayın özgürlüğü ile program düzenleme serbestliğinin zedelenmesine, tam olarak kullanılmamasına ve hatta yok olmasına yol açabileceğini belirtmektedir.

yürürlüğe giren Avrupa Birliği (AB) Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesi'ne (GİMHY) uygun olarak hazırlanmıştır. Farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, yayıncılık alanında düzenlemeye gidilmesinin temel amacı; AB'ye uyum sağlanmasıdır.

GİMHY'de, söz konusu yönergenin kapsamının kamu hizmeti yayın kuruluşlarını da kapsadığı belirtilmiştir (m.21/2). 6112 sayılı Kanun da GİMHY ile uyumlu olarak yeniden TRT'yi denetim kapsamına almıştır. Buna göre TRT, yeni Kanun'un 8. maddesinde belirtilen yayın hizmeti ilkeleri ile yayın hizmetlerinde ticarî iletişimi düzenleyen hükümlerinden sorumlu tutulmuştur (m. 45/1). Ayrıca, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Programlarının Denetimi Hakkında Yönetmelik'te (R.G. Tarih: 08.07.1999 / Sayı: 23749) 2014 yılında yürürlüğe giren değişikliklerle (R.G. Tarih: 04.04.2014 / Sayı: 28962), programların denetiminde TRT'nin yayın esaslarının yanı sıra 6112 sayılı Kanunun 8. maddesinde sayılan yayın hizmeti ilkeleri ile reklam yayınlarını düzenleyen kanun hükümlerinin de dikkate alınacağı hükme bağlanmıştır (m.5/1-a-b).

Denetimin yapısına bakıldığında yeni sistemle birlikte, TRT'ye yönelik uygulamalarda 2002 yılının öncesine dönüldüğü görülmektedir. Bu durumu; ikisi kurum içi hiyerarşik, birisi de dış denetim olmak üzere üçlü bir idarî denetim mekanizması olarak nitelendirmek mümkündür. Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'ne⁴ göre (R.G. Tarih: 15.07.2018 / Sayı: 30479); TRT Kurumu'nun yayınlacağı programların son denetimi, Genel Müdür adına yayın denetmenleri tarafından yapılmaktadır (m.545/1). Daha detaylı olarak düzenlenen TRT Kurumu Programlarının Denetimi Hakkında Yönetmeliğe göre ise; yayına verilecek her türlü programın ilk denetiminden program yapımcısı ve ilgili ünite yetkilisi sorumludur (m.12/4). Hiyerarşik denetimin diğer aşamasını ise; Yayın Denetleme ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı⁵ tarafından gerçekleştirilen denetim oluşturmaktadır (m.6). Yönetmeliğe göre, haberler ve spor yayınları denetimden muaf tutulmuştur (m.4/1-c). Ayrıca, canlı yayınlanan programlardan; programı hazırlayan, yöneten, sunan, yapımına ve yayınına izin veren ünite yetkilisi ile ilgili daire başkanı müteselsilen sorumludur (m.12/2). İdarî denetimin son halkasını ise, yukarıda da belirtilmiş olduğu üzere, bir dış denetim organı olan ve bağımsız idarî otorite niteliğinde bulunan RTÜK denetimi oluşturmaktadır.

Yeni sistemle birlikte, TRT üzerinde yeniden çok katmanlı ve katı bir denetim yapısı kurulduğu görülmektedir. Ancak asıl dikkati çeken husus; 6112 sayılı Kanun bakımından TRT için öngörülen yaptırımlardır. TRT Kurumu, yayınlarında Kanun'un 8. maddesi ile reklam yayınları ile ilgili ilke ve esaslara aykırı yayın yapması durumunda Üst Kurul tarafından uyarılacak ve söz konusu karar ilgili Bakanlığa bildirilecektir (m.45/2). Oysa özel radyo ve televizyon kuruluşları için 6112 sayılı Kanun'un öngördüğü yaptırımlar farklıdır. Bu kuruluşlara, bir önceki ayın brüt iletişim gelirlerinin yüzde biri ile beşi arasında para cezası, beş kereye kadar program durdurma, yayın durdurma ve lisans iptali gibi oldukça ağır yaptırımlar öngörülmüştür (m.32). 3984 sayılı Kanun'da özel yayıncılara

4 Türkiye'de 2018 yılından itibaren uygulanmaya başlanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi de TRT'nin yapısında birtakım değişiklikler meydana getirmiş ve TRT Cumhurbaşkanlığı'na bağlanmıştır.

5 5767 sayılı Kanun'un (R.G. Tarih: 26.06.2008 / Sayı: 26918) 10. maddesiyle, 2954 sayılı Kanun'un 31. maddesinde geçen 'Yayın Denetleme Kurulu Başkanlığı' ibaresi 'Yayın Denetleme ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı' şeklinde değiştirilmiştir.

nazaran TRT için daha ağır yaptırımlar öngörülmüş iken, 6112 sayılı Kanun'da bu durum tam tersine dönmüştür. Her iki Kanun'un da ortak özelliği; yayıncılığın iki ayağını oluşturan kamu hizmeti yayıncıları ile özel yayıncılar arasında yaptırımlar bakımından dengeyi ve eşitliği sağlayamamış olmalarıdır.

RTÜK Kararları Çerçevesinde TRT'nin İhlalleri ve Uygulanan Yaptırımlar

Çalışmanın bu kısmında, 6112 sayılı Kanun'un yürürlüğe girdiği tarih olan 3 Mart 2011 tarihinden günümüze kadar geçen sürede, TRT'nin 6112 sayılı Kanun'un 8. maddesi ile reklam ilke ve esaslarını düzenleyen maddelerini ihlâl ettiği gerekçesiyle Üst Kurul tarafından alınan yaptırım kararları incelenmiştir. Söz konusu ihlaller aşağıdaki tabloda listelenmiştir (rtuk.gov.tr, 17.08.2021).

Tablo 1: RTÜK Kararları Çerçevesinde TRT'nin İhlalleri ve Uygulanan Yaptırımlar

	YAYINCI KURULUŞ	İHLAL TARİHİ	İHLAL EDİLEN İLKE VE HÜKÜMLER	YAPTIRIM
1	TRT MÜZİK	29.06.2013	Türkçe'ye uygunluk / argo kullanımı (m.8/1-m)	Uyarı
2	TRT HABER	21.08.2013	İnsan onuruna aykırılık (m.8/1-ç)	Uyarı
3	TRT1	22.08.2013	İnsan onuruna aykırılık (m.8/1-ç)	Uyarı
4	TRT1	05.04.2015	Şiddetin özendirilmesi (m.8/1-ş)	Uyarı
5	TRT HABER	05.05.2015	Yayınlarda hukukun üstünlüğü ilkesi (m.8/1-c), İnsan onuruna aykırılık (m.8/1-ç), tarafsızlık (m.8/1-i)	Uyarı
6	TRT1	27.07.2015	Yayınlarda çocukların ve gençlerin korunması (m.8/2)	Uyarı
7	TRT1	25.09.2015	Program tanıtımında sponsor firmaya atıfta bulunma (m.12/1)	Uyarı
8	TRT HABER	12.10.2015	Kişi ya da kuruluşları küçük düşürücü yayın (m.8/1-ç)	Uyarı
9	TRT1	14.10.2015	Ayrımcılık içeren yayın (m.8/1-e)	Uyarı
10	TRT HABER	09.02.2016	Siyasî partiler bakımından tarafsız yayın (m.8/1-k)	Uyarı
11	TRT WORLD	13.03.2016	Yayınlarda hukukun üstünlüğü ilkesi (m.8/1-c)	Uyarı
12	TRT BELGESEL	27.03.2016	Şiddetin özendirilmesi (m.8/1-ş)	Uyarı
13	TRT1	12.06.2016	Ayrımcılık içeren yayın (m.8/1-e)	Uyarı
14	TRT AVAZ	15.06.2016	Ayrımcılık içeren yayın (m.8/1-e)	Uyarı
15	TRT1	18.09.2016	Türkçe'ye uygunluk / argo kullanımı (m.8/1-m)	Uyarı
16	TRT1	18.01.2018	Program tanıtım süresinin aşılması (m.10/3)	Uyarı
17	TRT BELGESEL	04.03.2018	Türkçe'ye uygunluk / argo kullanımı (m.8/1-m)	Uyarı
18	TRT DİYANET	22.06.2018	Terörün amaçlarına hizmet edebilecek türden yayınlar (m.8/1-t)	Uyarı
19	TRT HABER	05.11.2020	Tarafsızlık (m.8/1-i)	Uyarı

Tablodan da anlaşılacağı gibi, yaklaşık sekiz yıllık süreçte Üst Kurul tarafından TRT'ye 19 farklı yaptırım uygulanmıştır. Dolayısıyla TRT'nin bu süreçte, 6112 sayılı Kanun'da öngörülen yayın hizmeti ilkelerini ve ticarî iletişimle ilgili öngörülen hükümleri 19 kez ihlâl ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak buradaki esas mesele, TRT'nin kaç ihlâl yaptığı değil, önceki başlıkta da belirtildiği üzere TRT Kurumu'na, özel yayıncılardan daha hafif yaptırımlar uygulanmış olmasıdır. Örneğin, 6112 sayılı Kanun'un 8. maddesinin birinci fıkrasının 's' ve 't' bentlerini ihlâl eden yayın kuruluşları için bir önceki ayın brüt iletişim gelirlerinin yüzde ikisi ile yüzde beşi arasında para cezası ve/veya beş kereye kadar program durdurma yaptırımı öngörülmüş iken (m.32/1), bu ilkeleri 05.04.2015, 27.03.2016 ve 22.06.2018 tarihlerinde ihlâl eden TRT için yalnızca uyarı yaptırımı uygulanmıştır. Diğer 16 ihlâl için ise; özel yayın kuruluşları için bir önceki ayın brüt iletişim gelirlerinin yüzde biri ile yüzde üçü arasında para cezası öngörülmüş iken (m.32/2), TRT kurumu yalnızca uyarılmıştır.

İdarî yaptırımların kapsamı göz önünde bulundurulduğunda, çifte standarda sahip bir değerlendirme ortamının oluştuğunu belirten Coşkun (2018: 306-307), TRT Kurumunun uyarıya konu olacak ihlâli tekrarlaması durumunda nasıl bir yaptırımla karşı karşıya kalınacağına da kanun koyucu tarafından belirtilmediğine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, 6112 sayılı Kanun'un öngördüğü yaptırım sistemi, özel yayıncılar ile TRT bakımından belirgin bir eşitsizlik yaratmaktadır. Özellikle, görece çok izlenen bir ulusal yayın kuruluşunun, bir aylık brüt iletişim gelirlerinin yüzde birinin dahi oldukça önemli miktarlara tekabül ettiği düşünüldüğünde, aynı yayın hizmeti ilkesinin ihlâli nedeniyle özel yayın kuruluşu milyonlarca liralara varan idarî para cezasına maruz bırakılırken, TRT Kurumu ise yalnızca uyarılmaktadır.

Bu noktada mevcut sorunu çözmek için iki farklı yol önerilebilir. Bunlardan ilki; 3984 sayılı Kanun'da 2002 yılında yapılan değişiklik ile benzer olarak TRT Kurumu'nu RTÜK denetiminden çıkarmaktır. Zira TRT, önceki kısımlarda da belirtildiği üzere özel yayın kuruluşlarına nazaran oldukça katı bir kurum içi hiyerarşik yayın denetimine sahiptir. Dolayısıyla, TRT'nin RTÜK denetimi dışında bırakılması, bu kurumun 'denetimsiz' kalacağı anlamına gelmeyecektir. Ancak, 2954 sayılı Kanun'da ve ilgili TRT Yönetmeliklerinde öngörülen yayın ilke ve esasları ile 6112 sayılı Kanun'da ve RTÜK Yönetmeliklerinde öngörülen ilke ve esaslar arasında birtakım farklılıklar ve hatta çelişkiler olabileceği düşünüldüğünde, önerilen bu sistemde de özel yayıncılar ile TRT'nin denetimi bakımından niteliksel bazı farklar ve eşitsizlikler olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Diğer bir çözüm önerisi ise; mevcut durumun devam etmesi ancak yaptırımların özel yayın kuruluşları ve TRT bakımından 'mümkün olabildiğince' eşit hale getirilmesidir. Bu bakımdan, TRT Kurumu'na 'uyarı' yaptırımının yanı sıra 6112 sayılı Kanun'daki yaptırımların ana unsurunu oluşturan 'idarî para cezası' ve 'program durdurma' yaptırımlarını uygulamak mümkündür. Özellikle, bir kamu kurumunun diğer bir kamu kurumuna 'para cezası' yaptırımı uygulaması, üzerinde tartışılabilir bir husus olsa da, bu durumun dünyada ve Türkiye'de örnekleri mevcuttur.

Kamu yayın kuruluşlarına idarî para cezası uygulanması konusunda verilecek en önemli örnek; dünyada yayıncılık hukukunun en gelişmiş olduğu ülkelerden biri olan

İngiltere'dir. Yayıncılık alanını düzenleyip denetlemekle görevli Ofcom (*Office of Communications*), bu alandaki mevzuatın kendisine verdiği yetkiye dayanarak köklü kamu yayın kuruluşu BBC'ye, ihlâlde bulunan programın tekrar yayınlanması, ihlâlde ilgili düzeltme yayınlanması ve para cezası gibi yaptırımlar uygulayabilmektedir (ofcom.org.uk, 03.04.2017). Benzer uygulamalara Türkiye'de de başvurulmaktadır. 6 Eylül 2009 tarihinde TRT2'de yayınlanan 'Aman Adanalı' adlı belgeselde sigaralı sahnelerin yer alması nedeniyle TRT'ye, RTÜK tarafından 4207 sayılı Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Kanun'un (R.G. Tarih: 26.11.1996 / Sayı: 22829), "televizyon programlarındaki içeriklerde tütün ürünlerinin kullanılmayacağı ve görüntülerine yer verilemeyeceği" hükmü (m.3/6) gereğince elli bin lira idari para cezası uygulanmıştır (www.cumhuriyet.com.tr, 28.02.2010). Yine benzer biçimde Üst Kurul kararları incelendiğinde; 6 Ekim 2013 tarihindeki yayını nedeniyle TRT1'e, 4207 sayılı Kanun uyarınca para cezası uygulandığı görülmektedir.

Hukuk devleti, aynı zamanda benzer olaylara benzer işlemler yapılması kuralını ifade eder (Rawls, 2020: 266). Dolayısıyla da yukarıda belirtildiği üzere, TRT Kurumu için 6112 sayılı Kanun'da idarî para cezası ve program durdurma gibi yaptırımların öngörülmesi, özel yayıncılar ile TRT arasında hukukî bakımdan bir eşitlik sağlayacaktır. Ancak, TRT'nin bir kamu yayın kuruluşu olması ve bir önceki başlıkta ele alınan 15 Temmuz 2018 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'ne göre; özellikle millî eğitim ve kültürün geliştirilmesine (m.534/1-d-3), devletin milli güvenlik siyasetinin, millî ve ekonomik menfaatlerinin korunmasına katkı sağlamak (m.534/1-d-4), yurt dışına yapılacak yayınlarda devletin her alanda tanıtılması (m.534/1-e-1) ve yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerinin sürdürülmesine yardımcı olmak (m.534/1-e-2) gibi kamusal birtakım görevleri bulunduğundan, 6112 sayılı Kanun'un 32. maddesinde öngörülen yaptırımlardan 'belirli bir süre için yayın durdurma' ve 'lisans iptali' gibi yaptırımlara maruz kalması mümkün değildir. Dolayısıyla, önerilen bu sistem de TRT ile özel yayıncıları 'mümkün olabildiğince' eşit hale getirecektir.

TRT Kurumu'nun dış idari denetleyici olan RTÜK tarafından, yukarıda önerilen şekilde denetimine devam edilmesi halinde, TRT bünyesinde gerçekleştirilen iki aşamalı hiyerarşik denetimin yumuşatılması yerinde olacaktır. Zira, daha önce de belirtildiği üzere, bir kurum üzerinde iki farklı denetleyici merci bulunması hem ifade özgürlüğü bakımından birtakım sorunlar yaratabilir, hem de bu mercilerin uygulamaları birbirleriyle çelişebilir. Bu durum, denetimde belirli bir standarttan uzaklaşılması anlamına gelmektedir. Önerilen husus; TRT'de kurum içi katı bir hukukî denetim sistemi yerine, yayıncılık bakımından modern etik ilkelerin kabul edilmesi ve bu ilkelere uyulup uyulmadığının editöryal denetiminin yapılmasıdır. Böylelikle, objektif bir RTÜK denetiminden önce, gönüllü bir özdenetim anlayışı öne çıkacaktır.

Sonuç

Bazı liberal düşünörlere göre ve Toplumsal Sorumluluk Teorisi'nin bir gereği olarak, kitle iletişim araçları makul sınırlar içerisinde denetlenmelidir. Denetimin temel amacı, bu araçların başkalarına zarar vermemesinin sağlanması ve ifade özgürlüğünün kişi ve kurumlar tarafından kötüye kullanılmasının engellenmesidir. Amaç; özgür ancak sorumlu bir yayıncılık ortamının sağlanmasıdır.

1964 yılında kurulan TRT, eğlendirici içeriklerden ziyade toplumu bilinçlendiren, yönlendiren ve dönüştüren içeriklere ağırlık veren bir kamu yayın kuruluşu olmuştur. Bu durum, en başından beri TRT yayınları üzerindeki denetimin niteliğini etkilemiş, Kurum'un yüklendiği toplumsal misyon, yayınların daha sıkı denetlenmesine neden olmuştur.

Özerk bir kurum olarak yayın hayatına giren TRT'de, merkezî yayın denetimi 1966 yılında başlamıştır. 1971 askerî müdahalesinin bir sonucu olarak TRT'nin özerkliği kaldırılmıştır. Dolayısıyla, yayınların denetimi bu gelişme ile hükümet müdahalelerine daha açık hale gelmiştir. 359 sayılı Kanun'un öngördüğü iki aşamalı kurum içi hiyerarşik denetim, 1983 yılında 2954 sayılı Kanun yürürlüğe girene kadar sürmüştür. Yeni Kanun, Yayın Denetleme Kurulu Başkanlığı'nı getirerek kurum içi hiyerarşik denetim basamaklarına bir yenisini daha eklemiştir. Bu döneme kadar TRT üzerinde herhangi bir dış denetleyici bulunmamakla birlikte, 2954 sayılı Kanun TRT'nin çok katmanlı kurum içi hiyerarşik denetimine RTYK'nın dış idarî denetimi eklenmiştir. Yayınların, bu kadar fazla yapı tarafından denetlenmesi, şüphesiz ifade özgürlüğü tarafından problemlili bir durumdur. Ancak yapısal olarak bakıldığında, 2954 sayılı Kanun'la mevcut denetim daha sıkı hale gelse de özellikle RTYK'nın yaptırım yetkilerinin sınırlı olması dolayısıyla denetimin niteliğinde çok büyük bir fark yaşanmamıştır.

TRT yayınlarının denetimi bakımından asıl kırılma noktası; özel yayıncıları düzenleyip denetlemek amacıyla RTÜK'ün kurulması ve 3984 sayılı Kanun'un özel yayıncılarla birlikte TRT'yi de RTÜK denetimi kapsamına almasıyla gerçekleşmiştir. Bağımsız bir idarî otorite olması dolayısıyla TRT üzerinde daha şeffaf bir denetim sağlaması beklenen RTÜK, TRT yayınlarının denetimi bakımından daha önce karşılaşılmayan sorunlara yol açmıştır. Buradaki temel problem, TRT yayınlarının RTÜK tarafından denetlenmesi değil, 3984 sayılı Kanun'un özel yayıncılara nazaran TRT için çok ağır bir yaptırım öngörmüş olmasıdır. RTÜK'ün 1995 yılında TRT'ye yayın ihlali nedeniyle uyguladığı yaptırım sonucunda, Genel Müdür ve Yönetim Kurulu düşmüş ve TRT'de belirli bir süre yönetim krizi yaşanmıştır. TRT'nin, yapısal olarak özerk, tarafsız ve bağımsız bir organ olan RTÜK denetimine girdiğinde yaşadığı problemin, özerk olmayan bir dış denetleyici olan RTYK döneminde yaşanmamış olması dikkat çekicidir. Bu durum, denetimin niteliğini değerlendirirken, denetleyici kurumların yalnızca yapısal niteliklerine bakmanın yetersiz olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Zira bu kurumların bağlı olduğu mevzuat da son derece belirleyici olabilmektedir.

3984 sayılı Kanun'da 2002 yılında yapılan değişiklik ile TRT, RTÜK denetimi kapsamından çıkarılmış ve yayın denetimi bakımından, yalnızca kurum içi hiyerarşik denetimin uygulandığı 1983 yılı öncesine dönmüştür. 2011 yılında ise Avrupa Birliği'ne uyum kapsamında yayıncılık alanını düzenlemek amacıyla 6112 sayılı Kanun çıkarılmış ve 3984 sayılı Kanun ilga edilmiştir. Yeni Kanun, TRT'yi yeniden RTÜK denetimi kapsamına dahil etmiştir. Bu dönemdeki temel sorun ise; 3984 sayılı Kanun'da mevcut olan eşitsizliğin bu sefer TRT lehine dönmüş olmasıdır. Zira Kanun kapsamında, özel yayıncılar için para cezası, program durdurma, yayın durdurma ve lisans iptali gibi oldukça ağır yaptırımlar öngörülürken, TRT için yalnızca uyarı yaptırımı öngörülmüştür. 2013 yılından günümüze kadar geçen süre içerisinde TRT, 6112 sayılı Kanun'da öngörülen yayın hizmeti ilkelerini ve ticarî iletişimle ilgili hükümlerini 19 kez ihlâl etmesine rağmen, Üst Kurul tarafından yalnızca uyarılmıştır. Aynı ihlalleri özel yayıncıların gerçekleştirmesi durumunda, onlara

yüklü miktarda para cezaları ve/veya program durdurma yaptırımını uygulanacaktır. Bu durum, hukuktaki eşitlik ilkesine aykırılık arz etmektedir.

Sonuç olarak mevcut sorunu iki yolla çözmek mümkündür. İlki; TRT'nin güçlü bir kurum içi hiyerarşik denetime sahip olduğu varsayılarak, kurumun RTÜK yaptırımını dışında bırakılmasıdır. Böyle bir uygulama, aynı zamanda TRT denetçileri ile RTÜK denetçileri arasındaki yorum ve uygulama farklılıklarından doğan çelişkileri de ortadan kaldıracaktır. Diğer yol ise; kurum içi hiyerarşik denetimini gevşeterek, TRT'yi özel yayıncılarla 'mümkün olabildiğince' eşit statüde RTÜK denetimine tâbi tutmaktır. Böylece, TRT için de 'para cezası' ve 'program durdurma' gibi yaptırımlar uygulanabilecektir.

Kaynaklar

Akıncı, Müslüm (1999). Bağımsız İdarî Otoriteler ve Ombudsman, İstanbul: Beta Yayınevi.

Akkor Gül, Ayşen (2013). Görsel-İşitsel Politikasıyla Avrupa Birliği, İstanbul: Beta Yayınevi.

Cankaya, Özden (1997). Dünden Bugüne Radyo ve Televizyon, İstanbul: Beta Yayınevi.

Cankaya, Özden (2003). TRT Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi: 1927-2000, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Cohen-Almagor, Raphael (2000). Liberal Democracy and the Limits of Tolerance, USA: The University of Michigan Press.

Coşkun, Sena (2018). Radyo ve Televizyon Yayın Hizmetlerinde Denetim, Ankara: Adalet Yayınevi.

Çaplı, Bülent (2001). Televizyon ve Siyasal Sistem, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Çaplı, Bülent (2008). Fili Tarif Etmek, Ankara: İmge Kitabevi.

Erdoğan, İrfan (2003). Pozitivist Metodoloji, Ankara: Erk Yayınevi.

Giritli, İsmet, Bilgen, Pertev ve Akgüner, Tayfun (2006). İdare Hukuku Dersleri, İstanbul: Der Yayınları.

Gölcüklü, Feyyaz (1970). Haberleşme Hukuku, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi BYYO Yayını No: 1.

Gözler, Kemal ve Kaplan Gürsel (2011). İdare Hukukuna Giriş, 14. Baskı, Bursa: Ekin Yayınları.

Gözübüyük, Şeref (2008). Yönetim Hukuku, 27. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.

Hilmes, Michelle (2011). Only Connect: A Cultural History of Broadcasting in the United States, 3rd Edition, Boston: Wadsworth.

İçel, Kayıhan ve Ünver, Yener (2018). Kitle İletişim Hukuku, 13. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi.

Kaya, Reşit (2009). İktidar Yumağı, Ankara: İmge Kitabevi.

Kayış, Sedat Nuri (2006). Ben RTÜK Başkanırken..., İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kejanlıoğlu, D. Beybin (2004). Türkiye’de Medyanın Dönüşümü, Ankara: İmge Kitabevi.

Kocabaşoğlu, Uygur (2010). Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mutlu, Erol (1998). İletişim Sözlüğü, 3. Baskı, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Odyakmaz, Zehra, Kaymak, Ümit ve Ercan, İsmail (2011). Anayasa Hukuku-İdare Hukuku, 13. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayınları.

Özçetin, Burak (2019). Kitle İletişim Kuramları, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Procedures for the consideration of sanctions for breaches of content standards on BBC broadcasting services and BBC on demand programme services, 03.04.2017. ofcom.org.uk, Erişim Tarihi: 19.08.2021.

Rawls, John (2020). Bir Adalet Teorisi, 3. Baskı, Çev: Vedat Ahsen Çoşar, Ankara: Phoenix Yayınevi.

RTÜK’ten TRT’ye ‘sigara’ cezası, 28 Şubat 2010. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/rtukten-trtye-sigara-cezasi-123294>, Erişim Tarihi: 19.08.2021.

Salgın televizyona ve haber kanallarına ilgiyi artırdı, 21 Kasım 2020. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/salgin-televizyona-ve-haber-kanallarina-ilgiyi-artirdi-532854.html>, Erişim Tarihi: 16.08.2021.

Serim, Ömer (2007). Türk Televizyon Tarihi 1952-2006, İstanbul: Epilson Yayınları.

Siebert, Fred S., Peterson, Theodore ve Schramm, Wilbur (1984). Four Theories of the Press, Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

Tekinalp, Şermin (2003). Camera Obscura’dan Synopticon’a Radyo ve Televizyon, İstanbul: Der Yayınları.

Ulusoy, Ali (2003). Bağımsız İdarî Otoriteler, Ankara: Turhan Kitabevi.

Üst Kurul Kararları, 17 Ağustos 2021. <https://www.rtuk.gov.tr/ust-kurul-kararlari>, Erişim Tarihi: 18.08.2021.

Vural, Sacide (1994). Kitle İletişiminde Denetim Stratejileri, Ankara: Bilim Yayınları.

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar: Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Dijital Oyun Kullanımı ve Aile İletişimi: Çanakkale’de Üniversitede Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Usage of Digital Game and Family Communication: A Research on University Students in Canakkale

Ümit Demir, Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, E-posta: umitdemir@comu.edu.tr

<https://doi.org/10.47998/ikad.951769>

Anahtar Kelimeler:

Dijital Oyun,
Mobil Oyun,
Aile İletişimi.

Öz

Pandemi süreci ile birlikte sosyal ağlar gibi bilgisayar ve mobil ortamlarda dijital oyun kullanımı artış göstermiştir. Bu dijital platformların yoğun kullanımının, kişilerarası iletişimde ne tür etkileri olabileceği tartışma konusu olmaktadır. Dijital oyun ortamlarının etkilediği sosyal iletişim ortamlarından birisinin de; aile iletişim ortamı olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin dijital oyun ortamlarını kullanım durumlarına göre, dijital oyun aile iletişim puanlarının farklılaşma durumu incelenmiştir. Araştırmanın çalışma kümesini, 2020-2021 Bahar döneminde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi’nde farklı bölümlerde öğrenimlerine devam etmekte olan 301 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında araştırmacı tarafından geliştirilen “Dijital Oyun Kullanımı ve Aile İletişim” ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık belirlenmesinde tüm maddeleri için Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı; 0.887 olarak hesaplanmıştır. Toplam 3 faktör ve 16 maddeden oluşan ölçekte faktörler, toplam varyansın %58.783’ünü açıklamaktadır. Verilerin çözümlenmesi sürecinde, betimsel istatistik çözümleme yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmada sonuç olarak; cinsiyet, bilgisayar ve bilgisayar kullanım sürelerine göre dijital oyun aile iletişim puanlarında anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Mobil telefon kullanım ve mobil oyun oynama sürelerine göre ise; dijital oyun aile iletişim puanlarında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Keywords:

Digital Game,
Mobile Game,
Family
Communication.

Abstract

Along with the pandemic process, usage of digital games in computer and mobile environments has also increased, such as social networks. What kind of effects the intensive use of these digital platforms can have on interpersonal communication is a matter of debate. It is thought that one of the social communication environments thought to be affected by digital game environments is the family communication environment. In this study, the differentiation status of the scores of digital game family communication according to the level of use of digital game environments by university students was investigated. The study set of the study consists of 301 students who continue their education in different departments at Çanakkale Onsekiz Mart University in the 2020-2021 Spring semester. Within the scope of the research, the “Digital Game Use and Family Communication” scale developed by the researcher was used. In determining the scale’s internal consistency, Cronbach’s alpha reliability coefficient was calculated as 0.887 for all items of the scale. In the scale, which consists of a total of 3 factors and 16 items, the factors explained 58.783% of the total variance. Descriptive statistical analysis methods were used in the analysis of the data. As a result of the study, significant differences were found in digital game and family communication scores according to gender, computer and computer usage time. There were no significant differences in digital game and family communication scores according to mobile phone usage and mobile game playing times.

1. Giriş

Oyun, oldukça eski bir kavram olarak eğlenme, zevk alma, rekabet, yarışma, temsil, iyi vakit geçirme gibi güdü ve davranışları gösteren bir eylemdir (Çavuş ve ark., 2016). Teknolojideki gelişmeler ile günümüz oyun anlayışı da değişkenlik göstermiş ve dijital oyun kavramı ortaya çıkarmıştır (Ülker ve ark., 2017). Dijital oyunlar; internete bağlı (çevrimiçi) olarak ya da bağlı olmadan (çevrimdışı) bilgisayar ve akıllı telefon gibi cihazlar ile oynanan oyunlardır (Gülbetekin ve ark., 2021). Bilgisayar teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, bu alanda geliştirilen yazılımların da görsel kalitesini arttırmayı sağlamıştır. 3 Modelleme ve tasarım özelliklerini kullanan birçok sektör de bu gelişmeden etkilenmiştir. Dijital oyun platformları da bu gelişmeden etkilenen alanlar arasındadır. Günümüzde 2 boyutlu oyunlardan, 3 boyutlu uygulamalar içeren sanal ve artırılmış gerçeklik uygulamalarına geçiş sağlanmıştır. Oyunlarda sağlanan gerçekliğe yakın ses ve görsel animasyonlar, oyunlara olan ilgide ve oynama sürelerinde artışa neden olmuştur. Bu yoğun kullanım durumu da, bağımlılık kavramını ön plana taşımıştır.

Bağımlılık bir kişiye, nesneye veya maddeye aşırı düşkün olma hali, kontrol edilemez istek duyma olarak tanımlanmaktadır (Çelik, 2018). Maddeye duyulan bu düşkünlüğün ve istek düzeyinin normalin üzerine çıkması durumunda çeşitli işlev bozukluklarının oluşması, bağımlılığın en önemli göstergesi olarak ifade edilmektedir (Çavuş ve ark., 2016). Bu yüzden birey bağımlı hale geldiği nesneyi bırakmakta sorun yaşayabilmekte, sürekli onunla ilgilenme ve düşünme isteği duyabilmektedir (Horzum, 2011). Benzer şekilde oyun oynama güdüsünün ve hissedilen ihtiyacın dijital şekilde kontrolsüz olarak karşılanması, oyun bağımlılığını ortaya çıkarmaktadır (Ayas ve Horzum, 2017). Oyun bağımlılığı sonucunda, bireyde farklı fiziksel ve duygusal tepkiler meydana gelebilmektedir. Oyun bağımlılığı ile ilgili birey tepkilerinin tanımlanmasında ilk ölçüt belirleme çalışması olarak kabul edilen Griffiths (2008)'e göre; dikkat çekme, duygu değişikliği, tolerans, yoksunluk belirtileri, çatışma ve tekrarlama ölçütler olarak tanımlanmıştır. Dijital oyun oynayıcılarının bu platformları kullanmalarının temelinde; sosyalleşme, öz güven, yeterlik gibi çok sayıda psikolojik ihtiyaçlar bulunmaktadır (Gülbetekin ve ark., 2021). Pandemi süreci ile sosyalleşmede yaşanan büyük sorunlar, dijital oyun ortamlarına yönelmeyi arttırarak daha büyük sorun haline gelmiştir. Dijital oyun bağımlılığı kullanıcılar; hareketsizlik ve buna bağlı obezite, beceri bozukluğu, göz bozukluğu, baş ağrısı, saldırgan davranış, anti-sosyallik, şiddet eğilimi gibi birçok fiziksel ve psikolojik olumsuzluk yaşanmasına neden olabilmektedir (Horzum, 2011). Dijital oyun bağımlılığının yol açtığı etkilere yönelik farklı çalışmalar bulunmaktadır. Gülbetekin ve ark. (2021) gerçekleştirmiş oldukları çalışma sonucunda dijital oyun bağımlılığının zayıf düzeyde de olsa fiziksel aktivite düzeyini olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir.

İnsanlar sosyal varlıklar olarak iletişim ve etkileşim kapsamında duygu ve düşünce aktarımı ihtiyacı duymaktadır (Karaçor ve Şahin, 2004). Sosyal medya ve dijital oyun gibi medya ortamları, kurumların ve yetişkinlerin kural, değer ve tutumlarını esneten, hatta bazı durumlarda ortadan kaldıran yeni bir sosyalleşme alanı ortaya çıkarmıştır. Bu sosyal ortamda çocuklar ve ergenler de yetişkinlerin izleyebileceği şiddet, cinsellik ya da argo söz içerikli görüntü veya sözlere, kolayca erişebilmektedir (Özkan ve Hira, 2017). Aile ortamları çocukların ve bireylerin ihtiyaçlarını karşıladıkları ve sevgi gibi

manevi doyumunu yaşadıkları en doğal ortamdır (Usta, 2019). Sağlıklı bir anne baba ve çocuk bağının oluşumunda, çocuğun duygusal sağlığı açısından anne babanın çocukla sosyal etkileşim halinde hoşgörülü, dengeli ve sağlıklı tutum geliştirmesi önemlidir Sosyal medya gibi dijital ekran uygulamalarına yönelik uygulamalar, aile bağlarını zayıflatabilmektedir (Güleç, 2018). Ailelerin ve çocukların medya okuryazarlığına yönelik eğitim almadıkları veya yetersiz eğitim aldıkları durumlarda, bu ortamın etkisi giderek artabilmektedir. Ayrıca, gençlerin ve çocukların dijital aile ile iletişimlerine de olumsuz etkileri olabilmektedir. Bu alanda yapılan çalışmaların, sosyal medya kullanımı ağırlıklı olduğu görülmektedir (Demir, 2016; Dilber, 2019; Okumuş ve Parlar, 2018). Yoğun sosyal medya kullanımının etkileri üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda Demir (2016) lise öğrencilerinin, Dilber (2019) üniversite öğrencilerinin Okumuş ve Parlar (2018) ise ortaokul öğrencilerinin, aile iletişimlerinin olumsuz yönde etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Tersine bir ifadenin yani aile yapısının dijital ortam bağımlılığını etkilediğine yönelik çalışmalar da bulunmaktadır (Ni ve ark., 2009; Turan, 2015). Ni ve ark. (2009)'ın çalışmasında tek ebeveyni olan ergenlerde, Turan (2015)'in çalışmasında ise, anne-baba birlikteliği olmayan (boşanmış veya dul) öğrencilerin internet bağımlılığının yüksek olduğu belirlenmiştir.

Dijitaloyunkullanımına ilişkin aile içerikli ulusal düzeyde araştırmaların incelendiğinde, çalışmaların çoğunluğunun dijital oyun kullanım ile aile davranış türü (otoriter, demokratik, ilgisiz vb.) arasındaki ilişkiyi sorgulayan çalışmalar olduğu görülmektedir (Bonnaire ve Phan, 2017; Eni, 2017; Karacaoğlu, 2019; Kwon ve ark., 2015; Yiğit ve Günüş, 2020; Zhu ve ark., 2015). Yiğit ve Günüş (2020) tarafından yürütülen çalışmada (ortaokul 5., 6., 7., 8. Sınıf öğrencileri) dijital oyun bağımlısı olarak tanımlanan çocukların, ebeveynlerinden az ilgi gördükleri, onların kendileri ile iletişimde güçlükler yaşadıkları ve bazılarının ebeveynlerinden hafif veya ağır şiddete maruz kaldıkları belirtmiştir. Aynı çalışmada çocukları dijital oyun bağımlısı olmayan ailelerin; geniş aile yapısına sahip, huzurlu bir ortam ve aile içerisinde yasaklar koymak yerine sınırların belirlendiği görülmüştür. Karacaoğlu'da (2019) aile yapısı ile dijital oyun bağımlılığı arasındaki ilişki taraması alanında yaptığı çalışma sonucunda; dijital oyun bağımlılığının anne baba tutumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. Koruyucu/kollayıcı anne baba tutumuna sahip olan çocukların, ilgili/hoşgörülü anne baba tutumuna sahip olan çocuklara kıyasla daha fazla bilgisayar oyun bağımlısı olduğu da bu çalışmada görülmüştür. Eni (2017)'de benzer şekilde demokratik ebeveyn tutumu ile dijital oyun bağımlılığı arasında negatif ilişki saptamıştır. Uluslararası çalışmalarda da benzer sonuçlar bulunmaktadır. Bonnaire ve Phan (2017), 437 ergen katılımcı ile gerçekleştirdiği çalışma sonucunda anne baba tutumlarının oyun bağımlılığı üzerinde yordayıcı (zayıf aile bağı yüksek dijital oyun bağımlılığı, yüksek aile bağı düşük oyun bağımlılığı) etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kwon ve ark. (2011) tarafından gerçekleştirilen bir başka araştırmada; ergen çocuklarının yaptıkları etkinlikleri görmezden gelen ve yok sayan, çocuklara baskı yapan ve düşmanca davranan ebeveynler gibi, olumsuz aile içi ilişkilerde çocukların internet oyunlarına harcadıkları zamanın da artış gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Zhu ve ark. (2015)'de anne, baba, ergen ilişkisinin olumlu olmasının, oyun bağımlılığını azaltmada fayda sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Belirtilen ulusal ve uluslararası çalışmalar, aile özelliğinin dijital oyun oynama süresi ile ilişki olduğu yönünde çalışmadır. Dijital oyun kullanımının, aile

iletişimine etkileri kapsamında ne tür anne baba ve genç iletişim davranışlarına, yani aile içi iletişim boyutuna etkisine yönelik halihazırda bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu çalışma ile aile iletişiminin farklı boyutları alt maddeler ile incelenerek, ne tür davranışlara yol açabildiği incelenecektir. Böylece dijital oyun bağımlılığına ilişkin anlamlı farklılık belirten ergen davranışlarının tespiti gerçekleştirilecektir. Literatürde pandemi süreci ile dijital ekran uygulamalarının kullanımının arttığı dönemde, ailelerin dijital oyun ortamlarında zaman kontrolünü çocuklarına bıraktıkları, bu nedenle kontrollerinin olmadığı ve dijital oyun bağımlılığına yönelik uzman talebinde de bulunmadıklarına yönelik çalışmalar bulunmaktadır (Toran ve ark., 2016). Çalışma kapsamında gençlerin bilgisayar, mobil telefon ve dijital oyun kullanım süreleri, oynadıkları oyunlara ilişkin elde edilen bilgiler verilerek, bu verilere göre aile iletişimlerinin farklılaşma durumu incelenmektedir. Bu sayede dijital oyun bağımlılığının aile iletişiminde sorun oluşturduğu belirlenen boyutları belirlenerek, çalışmanın dijital oyun bağımlılığının tanımlanmasının amaçlandığı çalışmalara katkı sağlaması ve ilerleyen süreçte yapılacak olan araştırmalara farklı bir bakış açısı kazandırması hedeflenmektedir. Ayrıca araştırma kapsamında, dijital oyun ve aile iletişimi ölçeği geliştirilmiştir. Bu ölçeğin dijital oyun ve aile iletişimine ilişkin farklı örneklemeler üzerinde yapılacak araştırmalar için yardımcı bir tanılama aracı olarak kullanılabilmesi düşünülmektedir. Araştırma kapsamında belirlenen problem ve alt problemler şöyledir:

Araştırma Problemi ve Alt Problemler

Araştırma problemi “Üniversite öğrencilerinin dijital oyun kullanım düzeyi aile iletişimini etkilemekte midir?” Problemin yanıtlanmasında aşağıda tanımlanan alt problemler belirlenmiştir:

- 1) Üniversite öğrencilerin dijital oyun oynama durumları nasıldır?
- 2) Kişisel özelliklerine göre üniversite öğrencilerinin dijital oyun aile iletişim puanları farklılık göstermekte midir?
- 3) Dijital oyun tercihlerine göre üniversite öğrencilerinin dijital oyun aile iletişim puanları farklılık göstermekte midir?

2. Yöntem

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin dijital oyun kullanım düzeylerine göre aile iletişiminin farklılaşma durumunun belirlenmesi amaçlandığından, betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli; geçmişte ya da halihazırda mevcut olan bir durumun var olduğu şekliyle betimlemesinin yani tanımlanmasının amaçlandığı bir araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2007).

2.1. Örneklem

Bu çalışma; Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi’nde lisans ve önlisans seviyesinde öğrenimlerinde devam etmekte olan 301 öğrencinin gönüllük esasıyla araştırmaya katılımı neticesinde gerçekleştirilmiştir. Örneklem grubuna yönelik özellikler

incelendiğinde (Tablo 1); katılımcıların %32,6'sının kadın, %67,6'sı ise erkek olduğu görülmektedir. Katılımcılardan kişisel bilgisayara (PC) sahip olanların oranı; %94'tür. 5 saat ve üzeri günlük PC kullanan katılımcı oranı; %52,9'dur. PC kullanım önceliği olarak ilk sırada; ders/ödev/araştırma (%37,6) yer alırken, onu oyun (%25,9), sosyal medya (%23,9) ve film/dizi (%12,6) takip etmektedir. Mobil telefon günlük kullanım süresinde ise katılımcılardan 5 saat ve üzeri mobil telefon kullanan katılımcıların oranı; %28,3'tür. Mobil telefon kullanım önceliğinde; ilk sırada sesli/görüntülü görüşme (%33,2) yer alırken, onu sosyal medya (%30,9) ve oyun (%30,2) takip etmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Kişisel Özelliklerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	f	%
Kadın	98	32,6
Erkek	203	67,6
Kişisel PC	f	%
Var	283	94,0
Yok	18	6,0
Günlük PC Kullanım Süre	f	%
1 saatten az	33	11,0
1-3 saat arası	59	19,6
3-5 saat arası	50	16,6
5-7 saat arası	70	23,3
7 saat ve üzeri	89	29,6
PC Kullanım Önceliği	f	%
Eğitim (Ders/Ödev/Araştırma)	113	37,6
Oyun	78	25,9
Sosyal Medya	72	23,9
Diğer (Film/Dizi)	38	12,6
Mobil Telefon Kullanım Süre	f	%
1 saatten az	41	13,6
1-3 saat arası	96	31,9
3-5 saat arası	79	26,2
5-7 saat arası	55	18,3
7 saat ve üzeri	30	10,0
Mobil Telefon Kullanım Önceliği	f	%
Sesli/Görüntülü görüşme	100	33,2
Oyun	91	30,2
Sosyal Medya	93	30,9
Diğer (Dizi/Film/Müzik)	17	5,7
Toplam	301	100

2.2. İşlem

Araştırma kapsamında öğrencilerin dijital oyun kullanım düzeylerine göre aile iletişim durumlarının farklılaşma durumunu belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçek maddelerinin hazırlanma sürecinde 45 üniversite öğrencisi

ile online görüşme yapılarak, dijital oyun ortamları hakkında kişisel tecrübelerine dayalı aile iletişim sorunları hakkında açık uçlu sorular ile fikirlerine başvurulmuştur. Alınan görüşlerden benzer ifadeler tek bir maddeye dönüştürülerek, 5'li likert olarak ölçek formu geliştirilmiştir. Araştırma kapsamında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Etik Kurulu'ndan izin alınarak, gönüllü katılım esası ile ölçek uygulamasına geçilmiştir. Ölçek uygulamasına katılım pandemi süreci nedeniyle Google Forms üzerinden online olarak gerçekleştirilmiştir. Ölçeğe ait Cronbach α güvenilirlik katsayısı 0,887 olarak belirlenmiştir. Toplam 16 madde içeren ölçek, 3 faktörden (iletişim tercihleri ve yalnızlık durumu, özgürlük ve eğlence, eleştiri/tartışma başlıkları) oluşmakta ve faktörler toplam varyansın %58.783'ünü açıklamaktadır. Örneklem yeterliliğinin belirlenmesi için uygulanan KMO testi sonucu; 0,877 bulunmuştur. Ölçeğin 3 faktörüne ait özdeğerler ile özdeğerlerin toplam varyansı açıklama oranı Tablo 2'de verilmiştir. Ölçeğe ait maddelerinin faktörlere göre dağılımları ve yükleri Tablo 3'te listelenmiştir.

Tablo 2. Ölçek Faktörlerinin Varyans Açıklama Oranları

Faktörler	Özdeğer	% Varyans Açıklama	Kümülatif %
1	6,120	38,250	38,250
2	1,831	11,444	49,694
3	1,454	9,089	58,783

Tablo 3. Ölçek Maddeleri ve Maddelere Ait Faktör Yükleri

Madde İçeriği	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
1. İnternet oyun iletişim modüllerinde kendimi daha iyi ifade edebiliyorum.	,400	,624	,041
2. Özel sorun ve problemlerimi ailem yerine oyun arkadaşlarımla paylaşmayı tercih ederim.	,660	-,030	-,281
3. Ailemle aynı ortamda hiç konuşmadığımız zamanlar oluyor.	,602	-,268	-,438
4. Oyun kullanım sıklığım aile içerisinde tartışma konusu oluyor.	,590	-,240	,357
5. Oyun ortamları güzel ve eğlenceli zaman geçirmemi sağlıyor.	,305	,699	,281
6. Oyun oynarken akşamları odamdan dışarıya çıkmadığım zamanlar oluyor.	,642	,274	,288
7. Oyun ortamındaki arkadaşlarımdan aileme kıyasla daha fazla görüş ve öneri alıyorum.	,731	,185	-,145
8. Oyun ortamlarında zaman geçirmeyi, ailemle zaman geçirmeye tercih ederim.	,657	,115	-,154
9. Oyun ortamlarında kendimi daha rahat ve özgür hissediyorum.	,605	,490	-,083
10. Oyun ortamındaki arkadaşlarım bana daha fazla değer veriyor.	,640	,221	-,121
11. Ailemle beraberken konuşacak konu bulmakta zorlanıyorum.	,724	-,256	-,397
12. Aile ortamında konuşulan konular beni çok sıkıyor.	,644	-,155	-,361
13. Ailemle beraber zaman geçirirken bile oyun oynamaya devam ediyorum.	,588	-,088	-,008
14. Oyundan dolayı ailemden çok tembel ve isteksiz olduğuma dair eleştiriler alıyorum.	,659	-,399	,359
15. Oyun oynamadan dolayı sağlık sorunları yaşadığıma/yaşayacağıma dair ailemden eleştiriler alıyorum.	,598	-,249	,516
16. Oyundan dolayı ailemden okula ve derslere odaklanma sorunu yaşadığıma/yaşayacağıma dair eleştiriler alıyorum.	,702	-,307	,377

2.3. Ölçme Araçları

Dijital oyun kullanımının aile iletişimine etkisinin belirlenmesi amaçlanan bu çalışmada geliştirilen form 2 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcılara ait demografik (yaş, cinsiyet, bilgisayar, mobil telefon, dijital oyun kullanım) bilgiler istenilmiştir. İkinci bölümde ise 5'li likert olarak geliştirilmiş, 16 maddeden oluşan dijital oyun ve aile iletişim ölçeği bulunmaktadır. Araştırmacı tarafından geliştirilen ölçeğe ait Cronbach α güvenilirlik katsayısı; 0,889'tur.

2.4. Veri Analizi

Araştırmada mevcut durumun tespit edilerek betimlenmesine yönelik olarak ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın bağımsız değişkenleri; üniversite öğrencilerinin cinsiyet, bilgisayar, mobil cihaz ve bu cihazlarda dijital oyunları kullanım düzeyleridir. Araştırmanın bağımlı değişkeni ise; üniversite öğrencilerinin dijital oyun ve aile iletişim ölçeği puanlarıdır. Veriler normal dağılım gösterdiği için verilerin analizinde t testi, tek yönlü anova ve scheffe istatistiksel çözümlenme yöntemleri kullanılmıştır. Öğrencilerin dijital ortam (bilgisayar ve mobil telefon) ve dijital oyun kullanım durumları belirlenerek, bu özelliklerin dijital oyun aile iletişim ölçeği sonuçlarına göre farklılaşma durumu 0,05 düzeyinde istatistik analiz programı ile hesaplanmıştır.

3. Bulgular

Araştırmanın temel problemi; dijital oyun kullanımının aile iletişimine etkisini belirlemektedir. Bu problemin çözümü için öğrencilerin mobil ve PC tabanlı dijital oyun kullanım durumları ile geçirdikleri süreler ve kullanım sıklıkları alt problem olarak belirlenmiştir. Alt bölümlerde problemin çözümüne ilişkin belirlenen alt problemlere ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Üniversite Öğrencilerinin Dijital Oyun Kullanım Durumunun İncelenmesi

Üniversite öğrencilerinin PC tabanlı dijital oyun kullanma durumlarına göre dağılımları Tablo 4'te verilmiştir. Katılımcıların 62'si (%20,6) herhangi bir PC tabanlı oyun kullanmadığını belirtirken, oyun oynayan grup içerisinde çoğunluğun (f=94) 1-3 saat arası oyun oynadığı belirlenmiştir. 5 saat ve üzeri PC tabanlı dijital oyun oynayanlar oranı ise %7'dir.

Tablo 4. Üniversite Öğrencilerinin PC Tabanlı Dijital Oyun Günlük Ortalama Oynama Süresi

PC Oyun Süre	f	%
Oynamıyorum	62	20,6
1 saatten az	89	29,6
1-3 saat arası	94	31,2
3-5 saat arası	35	11,6
5-7 saat arası	16	5,3
7 saat ve üzeri	5	1,7
Toplam	301	100,0

PC tabanlı oyun oynayan öğrencilerin cinsiyet durumuna göre dağılımları incelendiği zaman (Tablo 5); kadınların %55,1'i PC tabanlı oyun oynamadığını belirtirken, erkeklerde ise bu oran sadece %3,9'tur. Kadınlardan oyun oynayanların oranı incelendiği zaman %29,6'sı 1 saatten az oyun oynadığını belirtirken, erkeklerin %43,3'ü 1-3 saat arası dijital oyun oynadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 5. Üniversite Öğrencilerinin PC Tabanlı Dijital Oyun Günlük Ortalama Oynama Süresinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	f/%	PC Oyun Kullanım Süresi						Toplam
		Oynamıyorum	1 saatten az	1-3 saat	3-5 Saat	5-7 Saat	7 saat ve üzeri	
Kadın	f	54	29	6	5	4	0	98
	%	55,1	29,6	6,1	5,1	4,1	0,0	100,0
Erkek	f	8	60	88	30	12	5	203
	%	3,9	29,6	43,3	14,8	5,9	2,5	100,0

Üniversite öğrencilerinin mobil dijital oyun kullanma durumlarına göre dağılımları Tablo 6'da verilmiştir. Katılımcıların 66'sı (%21,9) herhangi bir mobil oyun oynamadığını belirtirken, oyun oynayan grup içerisinde çoğunluğun (%67,8) 1 saatten az oyun oynadığı belirlenmiştir.

Tablo 6. Üniversite Öğrencilerinin Mobil Dijital Oyun Günlük Ortalama Oynama Süresi

PC Oyun Süre	f	%
Oynamıyorum	66	21,9
1 saatten az	204	67,8
1-3 saat arası	24	8,0
3-5 saat arası	7	2,3
Toplam	301	100,0

Mobil tabanlı oyun oynayan öğrencilerin cinsiyet durumuna göre dağılımları incelendiği zaman (Tablo 7); kadınların %46,9'u mobil tabanlı oyun oynamadığını belirtirken, erkeklerde ise bu oran sadece %9,9'tur. Kadınlardan oyun oynayanların dağılımları incelendiği zaman kadınların %37,8'i erkeklerin %82,3'ü 1-3 saat arası mobil oyun oynadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 7. Üniversite Öğrencilerinin Mobil Dijital Oyun Günlük Ortalama Oynama Süresinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	f/%	Mobil Oyun Oynama Süresi				Toplam
		Oynamıyorum	1 saatten az	1-3 saat	3-5 Saat	
Kadın	f	46	37	11	4	98
	%	46,9	37,8	11,2	4,1	100,0
Erkek	f	20	167	13	3	203
	%	9,9	82,3	6,4	1,5	100,0

Üniversite öğrencilerinin PC tabanlı oyun tercihlerinin dağılımları Tablo 8’de verilmiştir. Katılımcıların en fazla oynadıkları dijital oyunlar sırasıyla “Counter Strike” (%36,5), “LoL” (%33,6), “PUBG” (%22,3) olmuştur. Dijital oyun tercihi sıralamasında “LoL” (%16,6) oyunu ilk sırada gelirken, onu Counter Strike (%12,6) ve PUBG (%10,3) takip etmiştir.

Tablo 8. Üniversite Öğrencilerinin PC Tabanlı Dijital Oyun Tercih Listesi

Oyun Adı	İlk Tercihi Olanlar		Oyunu Oynayanlar	
	f	%	f	%
LoL	50	16,6	101	33,6
Counter Strike	38	12,6	110	36,5
PUBG	31	10,3	67	22,3
Mine Craft	24	8	50	16,6
Dota 2	24	8	40	13,3
Grand Theft Auto	20	6,6	63	20,9
FIFA	20	6,6	59	19,6
Tom Clancys Rainbow	15	5	51	16,9
GTA 5	15	5	47	15,6
Toplam	301	100,0		

Cinsiyete göre üniversite öğrencilerinin oyun tercihlerinin dağılımları Tablo 9’da verilmiştir. Kadın katılımcıların oynadıkları ilk 3 oyun sırasıyla “LoL”, “PUBG” ve “GTA5” olurken, erkek katılımcıların ise “Counter Strike”, “LoL” ve “Grand Theft Auto” olmuştur.

Tablo 9. Üniversite Öğrencilerinin PC Dijital Oyun Tercih Listesinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Oyun Adı	Kadın (n=98)		Erkek (n=203)		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
LoL	16	15,8	85	84,2	101	100
Counter Strike	12	10,9	98	89,1	110	100
PUBG	16	10,3	51	67	67	100
Mine Craft	9	18	41	82	50	100
Dota 2	7	17,5	33	82,5	40	100
Grand Theft Auto	9	14,3	54	85,7	63	100
FIFA	8	13,6	51	86,4	59	100
Tom Clancys Rainbow	8	15,7	43	84,3	51	100
GTA 5	15	5	47	15,6	62	100

Üniversite öğrencilerinin mobil tabanlı oyun tercihlerinin dağılımları Tablo 10’da verilmiştir. Katılımcıların en fazla oynadıkları mobil oyunlar “PUBG” (%18,3), “LoL” (%10,3), “Candy Crush” (%8) ve “Clash” (%8) olmuştur. Mobil oyun tercih sıralamasında ilk sırada; “PUBG” (%14,3) oyunu gelirken, onu “LoL” (%7,3) ve “Clash Royale” (%7) takip etmiştir.

Tablo 10. Üniversite Öğrencilerinin Mobil Dijital Oyun Tercih Listesi

Oyun Adı	İlk Tercihi Olanlar		Oyunu Oynayanlar	
	f	%	f	%
PUBG	43	14,3	55	18,3
LoL	22	7,3	31	10,3
Clash Royale	21	7	24	8
Candy Crush	18	6	24	8
Kafa Topu 2	18	6	22	7,3
Among Us	15	5	21	7
FIFA	15	5	19	6,3

Cinsiyete göre üniversite öğrencilerinin oyun tercihlerinin dağılımları tablo 11’de verilmiştir. Kadın katılımcıların oynadıkları ilk 3 oyun sırasıyla; “PUBG” (f=22), “Candy Crush” (f=10) ve “Among Us” / “Kafa Topu 2” / “LoL” (f=8) olurken, erkek katılımcıların ise “PUBG” (f=55), LoL (f=23) ve “Clash Royale” (f=24) olmuştur.

Tablo 11. Üniversite Öğrencilerinin Mobil Dijital Oyun Tercihlerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Oyun Adı	Kadın		Erkek		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
PUBG	22	40	33	60	55	100
LoL	8	25,8	23	74,2	31	100
Clash Royale	4	16,7	20	83,3	24	100
Candy Crush	10	41,7	14	58,3	24	100
Kafa Topu 2	8	36,4	14	63,6	22	100
Among Us	8	38,1	13	61,9	21	100
FIFA	6	31,6	13	68,4	19	100

3.2. Üniversite Öğrencilerinin Kişisel Özelliklerine Göre Dijital Oyun Aile İletişim Puanlarının Farklılaşma Durumunun İncelenmesi

3.2.1. Cinsiyete Göre Dijital Oyun Aile İletişim Puanlarının Farklılaşma Durumunun İncelenmesi

Cinsiyete göre dijital oyun aile iletişim puanlarının farklılaşma durumuna ait bağımsız t-testi sonuçları Tablo 12’de verilmiştir. T-testi sonucuna göre; öğrencilerin dijital oyun aile iletişim puanlarında cinsiyet duruma göre anlamlı farklılık gösterdiği [$t=-3,388$; $p<0,001$] bulunmuştur.

Tablo 12. Cinsiyet Durumuna Göre Öğrencilerin Dijital Oyun Aile İletişim Puanına İlişkin Bağımsız t-Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	X	sd	df	t	p
Kadın	98	33,286	12,186	299	-3,388	0,001***
Erkek	203	37,798	10,110			

(* $p<0,05$; ** $p<0,01$; *** $p<0,001$)

Farkın anlamlı çıkmasına etkisi olan ölçek maddelerinin incelenmesi sonucunda cinsiyete göre farklılık gösteren ölçek maddeleri Tablo 13’te verilmiştir. Ölçeğe ait 1., 5., 6., 7., 9. ve 15. maddelerde cinsiyete göre farklılık olduğu görülmektedir. İlgili ölçek maddeleri incelendiği zaman erkek öğrencilerin ilgili maddelerde puan ortalamalarının, kadın öğrencilerin ilgili maddelerde verdiği yanıtların ortalama puanından anlamlı düzeyde farklı olduğu görülmektedir. Erkek öğrencilerin puan ortalaması, kadın katılımcıların puan ortalamasından anlamlı seviyede yüksektir. İlgili maddelere göre erkek katılımcılar kadın katılımcılara göre internet oyun iletişim modülünde kendilerini daha iyi ifade edebildiklerini (M1), dijital oyun ortamlarının güzel ve eğlenceli zaman geçirmelerini sağladığını (M5), dijital oyun sürecinde akşamları odalarından çıkmadıkları zamanlar olduğunu (M6), oyun ortamlarındaki arkadaşlarından ailelerine kıyasla daha fazla görüş ve öneri aldıklarını (M7), oyun ortamlarında kendilerini daha rahat ve özgür hissettiklerini (M9) ve ailelerinden oyun oynamadan dolayı sağlık sorunları yaşayacaklarına dair eleştiriler aldıklarını daha fazla oranda belirtmişlerdir.

Tablo 13. Cinsiyet Durumuna Göre Öğrencilerin Dijital Oyun Kullanımı ve Aile İletişimi Ölçeğinde Anlamlı Farklılık Gösterdiği Maddelere İlişkin Bağımsız t-Testi Sonuçları

Madde No	Cinsiyet	N	X	sd	Df	t	p
1	Kadın	98	33,2857	12,18585	299	-3,388	0,000***
	Erkek	203	37,7980	10,11046			
5	Kadın	98	3,2755	1,24172	299	-6,398	0,000***
	Erkek	203	4,0493	,83104			
6	Kadın	98	2,0612	1,36084	299	-4,403	0,000***
	Erkek	203	2,7488	1,22310			
7	Kadın	98	1,6939	1,03951	299	-3,594	0,000***
	Erkek	203	2,1675	1,08615			
9	Kadın	98	2,2857	1,12149	299	-4,787	0,000***
	Erkek	203	2,9901	1,23075			
15	Kadın	98	1,9388	1,19117	299	-1,981	0,049*
	Erkek	203	2,2315	1,20666			

(*p<0.05, **p<0.01, ***p<0.001)

3.2.2. Günlük Bilgisayar Kullanım Süresine Göre Dijital Oyun Aile İletişim Puanlarının Farklılaşma Durumunun İncelenmesi

Günlük bilgisayar kullanım süresine göre dijital oyun aile iletişim puanlarının değişimlerine ilişkin varyans analiz sonuçları Tablo 14’te verilmiştir. Tek yönlü anova testi sonucuna göre; öğrencilerin dijital oyun aile iletişim puanlarında günlük PC bilgisayar kullanım süresine göre anlamlı farklılık gösterdiği [F(4-296)=4,338; p<0,01] bulunmuştur.

Tablo 14. Günlük PC Kullanım Süresine Göre Dijital Oyun Kullanımı ve Aile İletişim Ölçeği Puanlarının Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	KO	F	p
Gruplararası	2015,783	4	503,946	4,338	0,002**
Gruplariçi	34382,656	296	116,158		
Toplam	36398,439	300			

(*p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001)

Farkın kaynağının tespiti için kullanılan Scheffe Testi sonucunda (Tablo 15) günlük bilgisayar kullanım süresi 7 saat ve üzeri olanların, 1 saatten az ve 1-3 saat kullananlara göre olumsuz aile iletişimi puanlarının anlamlı düzeyde (p<0,05) daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 15. Günlük PC Kullanım Süresine Göre Öğrencilerin Dijital Oyun Aile İletişim Puan Ortalamaları Arasındaki Farklılığın Anlamlılığına İlişkin Scheffe Testi Sonuçları

Gruplar	Gruplar	Ortalamaların Farkı	Standart Hata	p	%95 Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
1 Saatten Az	1-3 saat	-1,41	2,34	0,99	-8,68	5,85
	3-5 saat	-3,48	2,42	0,72	-10,97	4,01
	5-7 saat	-5,41	2,28	0,23	-12,47	1,64
	7 saat ve üzeri	-7,29*	2,20	0,03	-14,10	-0,48
1-3 saat	1 saatten az	1,41	2,34	0,99	-5,85	8,68
	3-5 saat	-2,07	2,07	0,91	-8,49	4,36
	5-7 saat	-4,00	1,90	0,36	-9,90	1,91
	7 saat ve üzeri	-5,87*	1,81	0,03	-11,48	-0,27
3-5 saat	1 saatten az	3,48	2,42	0,72	-4,01	10,97
	1-3 saat	2,07	2,07	0,91	-4,36	8,49
	5-7 saat	-1,93	2,00	0,92	-8,12	4,25
	7 saat ve üzeri	-3,81	1,90	0,41	-9,71	2,10
5-7 saat	1 saatten az	5,41	2,28	0,23	-1,64	12,47
	1-3 saat	4,00	1,90	0,36	-1,91	9,90
	3-5 saat	1,93	2,00	0,92	-4,25	8,12
	7 saat ve üzeri	-1,88	1,72	0,88	-7,21	3,46
7 saat ve üzeri	1 saatten az	7,29*	2,20	,03	0,48	14,10
	1-3 saat	5,87*	1,81	,03	0,27	11,48
	3-5 saat	3,81	1,90	,41	-2,10	9,71
	5-7 saat	1,88	1,72	,88	-3,46	7,21

3.2.3. Günlük Mobil Telefon Kullanım Süresine Göre Dijital Oyun Aile İletişim Puanlarının Farklılaşma Durumunun İncelenmesi

Günlük mobil telefon kullanım süresine göre dijital oyun aile iletişim puanlarının değişimlerine ilişkin varyans analiz sonuçları Tablo 16'da verilmiştir. Tek yönlü anova testi sonucuna göre; öğrencilerin dijital oyun aile iletişim puanlarında günlük mobil telefon kullanım süresine göre anlamlı farklılık göstermediği [$F_{(4-296)}=0,483$; $p>0,05$] bulunmuştur.

Tablo 16. Günlük Akıllı Telefon Kullanım Süresine Göre Dijital Oyun ve Aile İletişim Ölçeği Puanlarının Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	KO	F	p
Gruplararası	236,002	4	59,001	0,483	0,748
Gruplarıçi	36162,436	296	122,170		
Toplam	36398,439	300			

(* $p<0,05$; ** $p<0,01$; *** $p<0,001$)

Bu alt bölümde cinsiyet, bilgisayar ve mobil telefon kullanım sürelerine göre dijital oyun ve aile iletişim puanlarının farklılaşma durumu incelenmiştir. Cinsiyet ve kişisel bilgisayar kullanım süresine göre dijital oyun ve aile iletişim puanlarının anlamlı farklılık gösterdiği, mobil telefon kullanım süresine göre ise anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

3.3. Üniversite Öğrencilerinin Dijital Oyun Tercihlerine Göre Dijital Oyun Aile İletişim Puanlarının Farklılaşma Durumunun İncelenmesi

3.3.1. Günlük Bilgisayar (PC) Oyunu Oynama Süresine Göre Dijital Oyun Aile İletişim Puanlarının Farklılaşma Durumunun İncelenmesi

Günlük bilgisayar oyunu oynama süresine göre dijital oyun aile iletişim puanlarının değişimlerine ilişkin varyans analiz sonuçları Tablo 17’de verilmiştir. Tek yönlü Anova testi sonucuna göre; öğrencilerin dijital oyun aile iletişim puanlarında günlük bilgisayar oyunu oynama süresine göre anlamlı farklılık gösterdiği [$F_{(5-295)}=5,414$; $p<0,001$] bulunmuştur.

Tablo 17. Günlük Bilgisayar Oyunu Oynama Süresine Göre Dijital Oyun Kullanımı ve Aile Ölçeği Puanlarının Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	KO	F	P
Gruplararası	3059,165	5	611,833	5,414	0,000***
Gruplarıçi	33339,273	295	113,014		
Toplam	36398,439	300			

(* $p<0,05$; ** $p<0,01$; *** $p<0,001$)

Farkın kaynağının tespitinde kullanılan Scheffe Testi sonucunda (Tablo 18); bilgisayar oyunlarını günlük 1-3 saat kullanan öğrenciler ile 1 saatten az kullanan öğrenciler ile günlük 7 saat ve üzeri bilgisayar oyunu kullanan öğrenciler ile 1-3 saat arası kullanan öğrencilerin, dijital oyun aile iletişim puanları arasında anlamlı bir farkın ($p<0,05$) olduğu bulunmuştur.

Tablo 18. Günlük PC Dijital Oyun Oynama Süresine Göre Öğrencilerin Dijital Oyun Aile İletişim Puan Ortalamaları Arasındaki Farklılığın Anlamlılığına İlişkin Scheffe Testi Sonuçları

Gruplar	Gruplar	Ortalamaların Farkı	Standart Hata	p	%95 Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Hiç	1 saatten az	-11,51	4,89	0,35	-27,88	4,85
	1-3 saat	4,43	1,74	0,26	-1,40	10,26
	3-5 saat	2,36	1,57	0,81	-2,91	7,62
	5-7 saat	-3,44	2,11	0,75	-10,50	3,61
	7 saat ve üzeri	-6,46	2,88	0,41	-16,09	3,17

1 saatten az	Hiç	-9,16	4,88	0,62	-25,50	7,19
	1-3 saat	7,87*	2,25	0,03	0,34	15,40
	3-5 saat	5,80	2,12	0,19	-1,31	12,91
	5-7 saat	3,44	2,11	0,75	-3,61	10,50
	7 saat ve üzeri	-3,01	3,21	0,97	-13,76	7,73
1-3 saat	Hiç	-5,71	5,08	0,94	-22,74	11,31
	1 saatten az	10,89*	2,98	0,02	0,90	20,87
	3-5 saat	8,81	2,89	0,10	-0,86	18,49
	5-7 saat	6,46	2,88	0,41	-3,17	16,09
	7 saat ve üzeri	3,01	3,21	0,97	-7,73	13,76
3-5 saat	Hiç	-2,70	5,45	1,00	-20,95	15,55
	1 saatten az	13,59	4,94	0,19	-2,97	30,14
	1-3 saat	11,51	4,89	0,35	-4,85	27,88
	5-7 saat	9,16	4,88	0,62	-7,19	25,50
	7 saat ve üzeri	5,71	5,08	0,94	-11,31	22,74
5-7 saat	Hiç	2,70	5,45	1,00	-15,55	20,95
	1 saatten az	-11,51	4,89	0,35	-27,88	4,85
	1-3 saat	4,43	1,74	0,26	-1,40	10,26
	3-5 saat	2,36	1,57	0,81	-2,91	7,62
	7 saat ve üzeri	-3,44	2,11	0,75	-10,50	3,61
7 saat ve üzeri	Hiç	-6,46	2,88	0,41	-16,09	3,17
	1 saatten az	-9,16	4,88	0,62	-25,50	7,19
	1-3 saat	7,87*	2,25	0,03	0,34	15,40
	3-5 saat	5,80	2,12	0,19	-1,31	12,91
	5-7 saat	3,44	2,11	0,75	-3,61	10,50

(p* $<$ 0,05)

3.3.2. Günlük Mobil Oyun Oynama Süresine Göre Dijital Oyun Aile İletişim Puanlarının Farklılaşma Durumunun İncelenmesi

Günlük mobil oyun oynama süresine göre dijital oyun aile iletişim puanlarının değişimlerine ilişkin varyans analiz sonuçları Tablo 19'ta verilmiştir. Tek yönlü Anova testi sonucuna göre; öğrencilerin dijital oyun aile iletişim puanlarında günlük mobil oyun oynama süresine göre anlamlı bir farklılık göstermediği [$F(3-297)=1,887$; $p>0,05$] bulunmuştur.

Tablo 19. Mobil Oyun Oynama Süresine Göre Aile İçi İletişim Ölçeği Puanlarının Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	KO	F	p
Gruplararası	680,761	3	226,920	1,887	0,132
Gruplarıçi	35717,678	297	120,262		
Toplam	36398,439	300			

(*p $<$ 0,05; **p $<$ 0,01; ***p $<$ 0,001)

Bu alt bölümde, bilgisayar oyunu ve mobil oyun oynama süresine göre dijital oyun aile iletişim ölçeği puanları arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Elde edilen analiz değerlerinde; bilgisayar oyunu kullanım süresine göre aile iletişim puanlarında anlamlı bir farklılık gösterdiği, mobil telefon oynama süresine göre ise anlamlı bir farklılık göstermediği sonucu elde edilmiştir.

4. Tartışma ve Sonuç

Dijital oyun kullanım pratiklerine göre aile iletişim durumlarının farklılaşmasına yönelik yapılan çalışma sonucunda birçok farklı boyuta ilişkin önemli bulgulara ulaşılmıştır. Çalışmada neticesinde; aile iletişim durumlarının bilgisayar oyunu oynama süresine göre anlamlı farklılık gösterdiği ancak mobil oyun oynama süresine göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca çalışmada elde edilen verilerle günlük PC kullanım süresine göre aile iletişim puanlarının anlamlı farklılık gösterdiği bulunurken, mobil telefon kullanım süresine göre ise anlamlı bir farklılık göstermediği bulgusu elde edilmiştir. Bilgisayar ve bilgisayar oyunu kullanımı durumlarında aile iletişim puanlarının anlamlı farklılık göstermesinde, bilgisayar kullanımı için ayrı bir ortam veya oda düzenlemesi gerekliliği etkili olmuş olabilir. Bu durum aile ile etkileşim kurma ihtimalini sınırlandırabilir. Mobil cihaz kullanımı için esneklik çok daha fazla olabilmektedir. Aile ortamı içerisinde mobil cihaz kullanımı, kişisel bilgisayara göre daha kolay olabilmektedir. Cihazlarda meydana gelen farkta bu etmenin etkili olabileceği düşünülmektedir.

Kişisel özelliklere göre dijital oyun ve aile iletişim puanlarının farklılaşma durumunun da incelendiği bu çalışmada, cinsiyet özelliğine göre anlamlı bir farklılık olduğu bulgusu elde edilmiştir. Erkek katılımcıların dijital oyun kullanımı ile aile iletişim boyutlarının kadın katılımcılara göre daha olumsuz yönde etkilendiği ve bu nedenle ölçek puanlarının kadınların puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür. Erkeklerin oyun oynama sürelerinin kadınlardan daha fazla olması bu sonuçta etkili olmuş olabilir. “Bilgisayar oyunu oynamıyorum” ifadesini belirten erkek katılımcıların oranı yaklaşık %4 iken, bu oran kadınlarda yaklaşık %55’tir. Mobil oyunlarda ise oyun oynamadığını belirten erkek katılımcıların oranı yaklaşık %10 iken, kadın katılımcılarda ise bu oran yaklaşık %47’tir. Erkek katılımcıların kadınlara göre daha fazla dijital oyun oynamaya eğilimli olmaları mevcut alanyazın araştırmaları ile örtüşmektedir (Dursun, Erarslan-Çapan, 2018; Eryılmaz ve Çukurluöz, 2018; Horzum, 2011; Kılıç, 2019; Li ve Wang, 2013; Mustafaoğlu ve Yasacı, 2018; Soyöz-Semerci ve Balcı, 2020; Şahin ve Tuğrul, 2012).

Üniversite öğrencilerinin oynadıkları dijital oyun türlerinin de incelendiği çalışmada en çok oynanan oyunlar sırasıyla “Counter Strike”, “LoL” ve “PUBG” oyunları olmuştur. Tercih sıralamasına göre ise; “LoL” ve “Counter Strike” ilk sıralarda yer alan oyunlardır. Mobil oyunlarda ise en fazla oynanan oyun sıralaması; “PUBG”, “LoL”, “Candy Crush” ve “Clash Royale” olmuştur. Tercih sıralamasında ilk sırada olma durumuna göre “PUBG”, “LoL” ve “Clash Royale” olarak sıralama gerçekleşmiştir. Cinsiyete göre bilgisayar oyun tercihleri incelendiği zaman kadınların tercih sıralaması; “LoL”, “PUBG” ve “GTA5”

olurken, erkek katılımcıların ise; “Counter Strike”, “LoL” ve “Grand Theft Auto” şeklinde olmuştur. Mobil oyunlarda ise kadınların tercih sıralaması; “PUBG”, “Candy Crush” ve “Among Us” / “Kafa Topu 2” / “LoL” olurken, erkek katılımcıların ise; “PUBG”, “LoL” ve “Clash Royale” olmuştur. Üniversite öğrencilerinin oyun tercihlerine yönelik gerçekleştirilen Bekir (2018)’in çalışması ile uyumluluklar göstermektedir. Bekir (2018) 380 üniversite öğrencisinin katıldığı çalışmada, katılımcıların %31,6’sının “LoL”, %29,7’sinin “Counter Strike”, %7,6’sının “PUBG” oyunlarını tercih ettiğini belirlemiştir.

Elde edilen sonuçlara göre; katılımcılar bilgisayar, mobil cihazlar ve bu cihazlarında yer alan oyun uygulamalarına oldukça zaman ayırmaktadırlar. Dijital cihazlar ile geçirilen süre onların farklı uygulamalara yönelik bağımlılık durumlarına tetikleyici olabilir. Ergin ve ark. (2013) tarafından 386 üniversite öğrencisinin katılımı ile gerçekleştirilen çalışmada; internet bağımlısı veya riskli kullanıcı olma sıklığının, haftalık internet kullanım süresiyle pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle kişilerin özdenetim sistemlerinin gelişmiş olması, kendilerinin bağımlı olmalarında etkili olabilir. Bu özdenetim sisteminin gelişmesinde hem ailesinden erken yaşlarda alacağı eğitim, hem de örgün ve yaygın eğitim kapsamında alabileceği medya okur yazarlığı eğitimlerinin faydası olabilir. Eğitim öğretim yaşantısının temelini atıldığı aile hayatı da büyük önem taşımaktadır. Aile büyüklerinin örnek davranışlarla model olması ve çocuklarına uygun tutum geliştirmeye yönelik yönlendirmeler yapmaları önemlidir. Bu süreçte de ailenin farklı başlıklarda eğitimler almaları gerekebilmektedir. Anne babaların teknolojik gelişmeler neticesinde yaşanabilecek olumsuzluklara ilişkin yeterli düzeyde bilgi sahibi olduklarını söylemek oldukça zordur. Yiğit ve Günüş (2020) anne ve babaların dijital oyun bağımlılığı özelinde bilgi düzeylerini araştırdıkları çalışmalarında; velilerin teknolojinin olumsuz etkileri hakkında bilgili olduklarını fakat teknoloji kullanımının yol açtığı olumsuz etkiler karşısında çocuklarını yönlendirme konusunda kendilerini yetersiz hissettiklerini ve çocuklarını yasaklama yolunu tercih ettiklerini belirlemişlerdir. Bu çalışmada ayrıca anne babalar çocuklarının dijital oyun bağımlısı olma nedeni olarak, okul ve arkadaş çevresinin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Kırık (2014) tarafından yapılan başka bir çalışmada ebeveynlerin yarısı, çocukları internette zaman geçirirken onları takip etmek yerine, bu süreçte kendi işleriyle meşgul olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca ebeveynlerin çoğunluğunun internetin olumsuz etkilerine karşı çözüm aramadıklarını, çocukları korumak için gerekli önlemleri almadıkları aynı çalışmada belirlenmiştir. Tutarsız, yasaklayıcı, aşırı denetleyici ve ihmalkâr veli davranışları, çocuklarda istendik davranış değişikliklerinin yaratılmasında etkili olmayabilir. Hatta bu davranış biçimleri ergenlerde güvensizlik ve kuşku yaratarak, onların anti sosyal, suça yönelik ve çelişkili davranışlar içerisinde bulunmasına neden olabilir (İnanç, 2005). Ayas ve Horzum (2013) yaptıkları çalışmada ihmalkâr tutum gösteren ailelerde yetişen çocukların; otoriter, müsamahakâr ve demokratik tutum gösteren ailelerde yetişen çocuklara oranla daha fazla internet bağımlısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca gençler aile iletişiminde olumsuzluklar yaşadıklarında dijital bağımlılık dışında olumsuz arkadaşlıklar kurabilmekte; farklı madde kullanım bağımlılıklarına yönelebilmektedir (Gül ve Güneş, 2009). Bu nedenle aile iletişimi diğer bağımlılıklarda olduğu gibi dijital oyun bağımlılığında önemlidir. Dolayısıyla dijital oyun bağımlılığı tedavisinde benzer bir yaklaşım olan aile terapisi de kullanılmaktadır (Arısoy, 2009; Bekar, 2018). Ayrıca aile ile geçirilen sürenin oyun

bağımlılığında iyileşmeye yol açabileceğine yönelik çalışmalar vardır (Han ve ark., 2012). Bu nedenle ailelerin çocukları ile samimi bir diyalog ortamı kurması, çocukların dijital araç gereçlerle oynamalarına yönelik tutarlı tutumlar sergileyerek dijital ebeveynlik bilinç düzeylerini ortaya koyabilmeleri gerekmektedir (Kaya, Bayraktar & Yılmaz, 2018). Bunun içinde ailelerin mutlaka farklı görsel ve işitsel medya platformlarından da yararlanılarak eğitimler ve seminerler almaları önem taşımaktadır. Bu eğitimlerde, farklı yaş dönemlerinde dijital oyun başta olmak üzere, farklı dijital platformların kullanımına yönelik ne tür önlemler alınabileceğine yönelik bilgiler verilebilir.

Ortaokullarda 5. ve 6. Sınıf seviyelerinde “Bilişim Teknolojileri” dersi zorunlu bir ders olarak verilmektedir. Fakat lise seviyesinde herhangi bir ders zorunluluğu bulunmamaktadır. Oysaki akademik başarının düşmesinde maalesef dijital ekran uygulamalarına yönelik bağımlılık ve uzun süre kullanımlarının olumsuz etkileri bulunmaktadır. Sadece küçük yaş gruplarını değil, büyük yaş gruplarını da akademik açıdan olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Örneğin Bülbül, Tunç ve Aydil (2018) dijital oyun bağımlılığı ile üniversite öğrencilerin ders çalışma sürelerinin azaldığı ve akademik başarı düzeylerinin düştüğü sonucuna ulaşmıştır. Bu nedenle lise seviyesinde ders içeriklerinde “Güvenli İnternet ve Dijital Ekran Uygulamalarının Sağlıklı Kullanımı” kapsamında konuların da yer aldığı dersler verilebilir.

Kaynaklar

Arısoy, Ö. (2009). İnternet bağımlılığı ve tedavisi. *Psikiyatride güncel yaklaşımlar*, 1(1), 55-67.

Ayas, T., & Horzum, M. B. (2016). İlköğretim öğrencilerinin internet bağımlılığı ve aile internet tutumu. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 4(39), 46-57.

Ayas T, Horzum M.B. (2017). *Teknolojinin olumsuz etkileri*. Vize Yayıncılık: Ankara.

Bekar, T. (2018). Üniversite öğrencilerinde teknoloji ile ilgili bağımlılıklar ve ilişkili faktörler. *Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi*, Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Denizli.

Bekir, S. (2019). Üniversite öğrencilerinde çevrimiçi oyun bağımlılığı düzeyinin duygusal şemalar, eylemli kişilik ve bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.

Bonnaire, C., & Phan, O. (2017). Relationships between parental attitudes, family functioning and Internet gaming disorder in adolescents attending school. *Psychiatry Research*, 255, 104-110.

Bülbül, H., Tunç, T., & Aydil, F. (2018). Üniversite öğrencilerinde oyun bağımlılığı: Kişisel özellikler ve başarı ile ilişkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 97-111.

Çavuş, S., Ayhan, B., & Tuncer, M. (2016). Bilgisayar oyunları ve bağımlılık: Üniversite öğrencileri üzerine bir alan araştırması. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (43), 265-289.

Çelik, E. (2018). Öğretmenlerin internet, sosyal medya bağımlılıkları ile evlilikte uyum ve aile işlevleri arasındaki ilişki. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul.

Demir, Ü. (2016). Sosyal medya kullanımı ve aile iletişimi: Çanakkale'de lise öğrencileri üzerine bir araştırma. *Selçuk İletişim Dergisi*, 9(2), 27-50.

Dilber, F. (2019). Aile İçi İletişimde Sosyal Medya: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 334-381.

Dursun, A. Eraslan-Çapan, B. (2018). Ergenlerde Dijital Oyun Bağımlılığı ve Psikolojik İhtiyaçlar. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 128-140.

Eni, B. (2017). Lise Öğrencilerinin Dijital Oyun Bağımlılığı ve Algıladıkları Ebeveyn Tutumlarının Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ergin, A., Uzun, S. U., & Bozkurt, A. İ. (2013). Tıp fakültesi öğrencilerinde internet bağımlılığı sıklığı ve etkileyen etmenler. *Pamukkale Tıp Dergisi*, (3), 134-142.

Eryılmaz, S., & Çukurluöz, Ö. (2018). Lise Öğrencilerinin Dijital Bağımlılıklarının İncelenmesi: Ankara İli, Çankaya İlçesi Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(67), 889-912.

Griffiths, M. D. (2008). Internet and Video-Game Addiction. *Adolescent Addiction: Epidemiology, Assessment and Treatment*, 231-267, Academic Press.

Gül, S. K., & Güneş, İ. D. (2009). Ergenlik Dönemi Sorunları Ve Şiddet. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 80.

Güleç, V. (2018). Aile ilişkilerinin sosyal medyayla birlikte çöküşü. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 2(2), 105-120.

Gülbetekin, E., Güven, E., & Tuncel, O. (2021). Adolesanların Dijital Oyun Bağımlılığı ile Fiziksel Aktivite Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Faktörler. *Bağımlılık Dergisi*, 22(2), 148-160.

Gümüş, A. B., Şıpkın, S., Tuna, A., & Keskin, G. (2015). Üniversite öğrencilerinde problemlerli internet kullanımı, şiddet eğilimi ve bazı demografik değişkenler arasındaki ilişki. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 14(6), 460-467.

Han, D. H., Kim, S. M., Lee, Y. S., & Renshaw, P. F. (2012). The effect of family therapy on the changes in the severity of on-line game play and brain activity in adolescents with on-line game addiction. *Psychiatry Research: Neuroimaging*, 202(2), 126-131.

Horzum, M. B. (2011). İlköğretim Öğrencilerinin Bilgisayar Oyunu Bağımlılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 36(159), 56-68.

Kacaoğlu, D. (2019). Çocuklarda bilgisayar oyun bağımlılığı ile aile ilişkileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul.

Karaçor, S., & Şahin, A. (2004). Örgütsel İletişim Kurma Yöntemleri Ve Karşılaşılan İletişim Engellerine Yönelik Bir Araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 96-117.

Karasar, N. (2007). Bilimsel araştırma yöntemleri (17. baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kaya, G. İ., Bayrakdar D. M., & Yılmaz, Ö. (2018). Dijital ebeveynlik tutum ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (46), 149-173.

Kılıç K. M. (2019). Ergenlerde dijital oyun bağımlılığı, zorbalık bilişleri ve empati düzeyleri arasındaki ilişkiler. *Elementary Education Online*, 18(2), 549-562.

Kwon, J. H., Chung, C. S., & Lee, J. (2011). The effects of escape from self and interpersonal relationship on the pathological use of Internet games. *Community mental health journal*, 47(1), 113-121.

Li, H., & Wang, S. (2013). The role of cognitive distortion in online game addiction among Chinese adolescents. *Children and youth services review*, 35(9), 1468-1475.

Mustafaoğlu, R., & Yasacı, Z. (2018). Dijital oyun oynamanın çocukların ruhsal ve fiziksel sağlığı üzerine olumsuz etkileri. *Bağımlılık Dergisi*, 19(3), 51-58.

Ni, X., Yan, H., Chen, S., & Liu, Z. (2009). Factors influencing internet addiction in a sample of freshmen university students in China. *Cyberpsychology & behavior*, 12(3), 327-330.

Okumuş, V., & Parlar, H. (2018). Çocukların sosyal medya kullanım amaçları ve ebeveyn tutumları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(33), 357-368.

Özkan, A., & Hira, İ. (2017). Dijital medya ve sosyalleşme: 6-12 yaş çocukların sosyalleşmesine dair ebeveyn görüşleri (İstanbul Örneği). *Kesit Akademi Dergisi*, 3(9), 245-270.

Soyöz-Semerci, Ö. U. ve Balcı, E. V. (2020). Lise öğrencilerinde dijital oyun bağımlılığı üzerine bir alan araştırması: Uşak örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(3), 538-567.

Şahin, C., & Tuğrul, V. M. (2012). İlköğretim öğrencilerinin bilgisayar oyunu bağımlılık düzeylerinin incelenmesi. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 4(3), 115-130.

Toran, M., Ulusoy, Z., AYDIN, B., Deveci, T., & Akbulut, A. (2016). Çocukların dijital oyun kullanımına ilişkin annelerin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(5), 2263-2278.

Turan, R. T. (2015). Başkent Üniversitesi öğrencilerinde internet bağımlılığı sıklığı ve ilişkili faktörler. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Başkent Üniversitesi, Ankara.

Usta, M. (2019). Aile İşlevselliğinin Psikolojik İhtiyaçları Karşılamadaki Rolü. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2(2), 1-20.

Ülker Ü, Acar S, Bülbül H.İ. (2017). Lisansüstü Öğrencilerin Eğitsel Dijital Oyunların Eğitim Amaçlı Kullanılmasına Yönelik Görüşleri. 11. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumu Kitabı, 111-118.

Yiğit, E., & Gününç, S. (2020). Çocukların dijital oyun bağımlılığına göre aile profillerinin belirlenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 144-174.

Zhu, J., Zhang, W., Yu, C., & Bao, Z. (2015). Early adolescent Internet game addiction in context: How parents, school, and peers impact youth. *Computers in Human Behavior*, 50, 159-168.

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar: Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Dijital İletişim Mecralarında Dezavantajlı Türlerin Sesi Olmak: Hayvanseverlerin Siyasal Katılım Faaliyetleri Üzerinde Empati ve Grup Bilincinin Rolü

Representing Disadvantaged Species in Digital Communication Media: The Role of Empathy and Group Consciousness on the Political Participation Activities of Animal Lovers

Şakir Güler, Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü,
E-posta: sakirguler@sdu.edu.tr / sakirguler@yandex.com

<https://doi.org/10.47998/ikad.969478>

Anahtar Kelimeler:

Siyasal katılım,
Empati,
Grup bilinci,
Çevreci hareketler,
Hayvansever.

Öz

Siyasal katılım faaliyetleri söz konusu olduğunda geleneksel öğreti, grup menfaatlerinin ve kişisel çıkarların katılım davranışlarını motive ettiğini aktarmaktadır. İnsan-merkezci yaklaşımın eleştirilmeye başlamasıyla birlikte bu geleneksel anlayış değişikliğe uğramıştır. Günümüzde çevreci hareketler özgeci motivasyon kaynaklarıyla da katılım faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Bu noktada sunulan araştırma, siyasal katılım davranışlarını güdüleyen motivasyon kaynaklarının her zaman insan-merkezli olmadığını, ekolojik merkezli hassasiyetlerin de dikkate alınması gereken toplumsal bir talep olduğunu görünür kılmayı amaçlıyor. Bu amaç doğrultusunda 524 hayvansever üzerinden kesitsel olarak toplanan veriler, Yapısal Eşitlik Modeli ile analiz edilmektedir. Ulaşılan sonuçlar empati duygusunun hayvanseverlerin dijital iletişim kanallarında gerçekleştirdiği siyasal katılım faaliyetlerini oldukça güçlü bir biçimde etkilediğini göstermektedir. Empati ve grup bilinci; hayvanseverlerin dijital mecrada gündem oluşturma, siyasal temsilcilerle etkileşime geçme, boykot-yürüyüş düzenleme ve yardım faaliyeti organize etme gibi aktif katılma davranışlarını güçlü bir biçimde etkilemektedir. Üstelik katılımcıların yarısından fazlası (n288) düzenli bir gelire sahip olmayan kişilerdir. Politika yapımcıların ve yönetim temsilcilerinin bu beklentileri göz önünde bulundurması faydalı olacaktır. Çünkü böylesine aktif katılım davranışı sergileyen ve yüksek empati duygusuna sahip kitleler, demokratik süreçlerin idealize edilmesinde toplum için önem arz etmektedir.

Keywords:

Political Participation,
Empathy,
Group Consciousness,
Environmental
Movements,
Animal Lover.

Abstract

Virtual identity is the digital identity of the individuals that they construct according to their prThe traditional approach states that group interests and subjective interests motivate political participation behaviors when it comes to political participation activities. Since the anthropocentric paradigm began to be criticized, this traditional approach has begun to change. Today, environmental movements also carry out political participation activities with altruistic motivation sources. Therefore, this research aims to make it visible that the factors that motivate political participation behaviors are not always anthropocentric, but that ecological-centered sensitivities are also a social demand that should be taken into account. For this purpose, cross-sectional data collected from 524 animal lovers are analyzed with the Structural Equation Model (SEM). The results show that empathy strongly affects the political participation activities of animal lovers in digital communication channels. Empathy and group awareness increase animal lovers' active political participation behaviors such as setting the agenda on digital platforms, interacting with political representatives, organizing boycotts-walks, and organizing aid activities. Moreover, more than half of the research population (n288) were people without a regular income. Policymakers and management representatives should consider these demands. Because groups that exhibit such active participation behavior at the social level and have a high sense of empathy contribute to the idealization of democratic processes.

Giriş

Yirmi birinci yüzyılla birlikte insan yaşamı, giderek daha dijital bir görünüm kazanmaktadır. Demokratik toplum düzeni ve yönetim mekanizmaları bu yeni çağa uyum sağlayabilmek adına mevcudiyetlerini dijital teknolojiler üzerinde de inşa etmekte. Dünya nüfusunun yarısından fazlası (4.66 milyar), 2021 itibariyle internet teknolojisini hayatına eklemiş durumdadır ve 4.20 milyar kişi ise aktif sosyal medya kullanıcıdır (WeAreSocial, 2021a). Dijital teknolojiler vasıtasıyla etkileşim gerçekleştirenlerin sayısı her geçen gün artmaktayken, bu teknolojiler giderek insan yaşamının vazgeçilmez parçaları haline gelmiştir. Humphreys'in (2010) de dikkat çektiği üzere, artık 21. yüzyılda geleneksel medya ve realitenin dışında, sanal platformlarda da sanal bir kamusal alan söz konusudur (763-764). Yurttaşlar sahip olduğu kimlik, aidiyet bağları, politik görüşleri, tutum ve beklentileri doğrultusunda dijital gündemi belirlemektedir. Ekonomik, sosyal, siyasal ve bireysel yaşam başta olmak üzere insanlar; eğitim, sağlık, duygusal/romantik konularda sahip olduğu düşünceleri yoğun bir biçimde geniş kitlelerle paylaşmaktadır (PewResearchCenter, 2015: 2). Böylece kullanıcılar kendi fikir ve yorumlarını muhataplarına ileterek, karşılıklı etkileşime ivme kazandırmıştır (Ma & Chan, 2014: 51).

Yurttaşların yönetim mekanizmalarının aldığı kararları etkileme faaliyetleri olarak tanımlanan siyasal katılım davranışları da, bu sonuçtan pozitif olarak etkilenmiştir. Bireyler oy kullanma, açık oturum düzenleme ya da dilekçe verme gibi geleneksel katılım faaliyetlerinin dışında, artık interaktif ortamlarda da etkin katılma davranışları gerçekleştirebilmektedir. Sosyal medyadaki canlı yayınlar, hashtag bağlantılı paylaşımlar, interaktif imza kampanyaları, viral gönderiler ve daha birçok aktivite yeni nesil siyasal katılım davranışları kapsamında değerlendirilebilmektedir (Güler ve Sezgin, 2020). Dolayısıyla bu durum dijital-siyasal iletişim çalışmaları açısından da önemli fırsatlar sunmaktadır. Vatandaşlar siyasal katılım faaliyetlerini web teknolojileri aracılığıyla gerçekleştirmektedirken, politika yapımcılar da halkın taleplerini yine bu teknolojiler aracılığıyla daha etkin bir şekilde okuyabilmektedir (Güler, 2020). Vatandaşların duygu ve düşünceleri daha görünür bir hal kazanmıştır. Böylece gerek siyasal erk, gerek yurttaşlar hayata geçireceği eylemleri planlama şansına sahip olabilmektedir (Can, 2020). Ayrıca bireyler dijital teknolojiler vasıtasıyla birbirlerinin sahip olduğu duygu ve düşünceler hakkında da daha yakından bilgi sahibi olabilmektedir.

Hayvan hakları savunucuları ve çevre hareketleri gibi ekolojik gruplar da sosyal medyadan etkin faydalanan topluluklar arasında yer almaktadır (Paw Guards, 2021; Greenpeace, 2021). Bu gruplar, kendi aralarında güçlü organik ve sanal bağlara sahiptirler. Böylece sosyal medya aracılığıyla geniş bir alanda hareket kabiliyeti kazanmaktadır. Dolayısıyla 'empatik tutumlar' ve 'grup bilinci' gibi değişkenler bu toplulukların siyasal aktiviteleri üzerinde aktif rol oynamaktadır (Dong, 2012; Kalte, 2020). Gerek hayvan haklarının savunulmasında, gerek hukuki düzlemde hayvan haklarına yönelik yasanın çıkması hususunda ilgili gruplar belirli bir bilinç dâhilinde ortak hareket etmektedir (Paw Guards, 2021). Ayrıca hayvanların zehirlenmesi ya da işkence görmesi gibi yaşanan her türlü talihsiz durumlarda, yine söz konusu gruplar sosyal medyanın interaktif gücünden faydalanarak yaşanan gelişmelerden haberdar olmakta, yüksek empati ve sorumluluk duygusuyla toplumsal bir karşı tepki geliştirmektedir (Hakim, 2020; Paw Guards, 2021).

Fakat ilginç bir biçimde sosyal platformlarda gerçekleştirilen onlarca paylaşım rağmen, siyasal katılım açısından empati ve grup bilincini konu alan ampirik araştırmaların sayısı oldukça sınırlıdır (Vossen ve Valkenburg, 2016: 118; Ma ve Chan, 2014). Daha çok felsefi temelde konuya ağırlık verilmiştir. Sosyolojik açıdan ise zengin bir teorik tabana sahip olunmakla birlikte, İnsan-Hayvan Çalışmaları (Human–Animal Studies [HAS]) alanında hayvan koruma hareketlerine yönelik ampirik ilgi çok sınırlıdır. Eliasçı teori, Marksist realizm, feminizm, ekofeminizm ve sosyal inşa teorisi gibi çalışma alanları teorik açıdan ilgili konunun zengin bir bağlama sahip olduğunu göstermektedir (Munro, 2012). Bu nedenle mikro düzeyde hayvan haklarına odaklanan gruplar üzerinde ampirik çalışmaların gerçekleştirilmesine ihtiyaç vardır. Nitekim Kalte'nin (2020) 684 vegan üzerinde yaptığı araştırmanın sonuçları, bu tür grupların politik alanda oldukça aktif olduğunu, yoğun siyasal katılım faaliyeti sergilediğini ve toplumda değişim yaratmayı amaçladıklarını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda sunulan araştırma, 524 hayvan sever üzerinde siyasal katılım faaliyetleri açısından empatik tutumların ve grup bilincinin rolünü test etmektedir. Bu yönüyle araştırma ilgili alanyazını psikolojik ve siyasal düzlemde genişletmektedir.

Bahsi geçen anlatımdan hareketle bu makale 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; kavramsal çerçeveye yer verilmektedir. Etkili bir iletişim becerisi olarak değerlendirilen empati kavramına, psikolojik ve sosyal açılardan değinilmekte, türlerin birbirine karşı duyduğu empatinin altında yatan dinamiklerden bahsedilerek, grup bilinci kavramıyla empati arasındaki ilişkinin altı çizilmektedir. Ardından, siyasal katılım faaliyetleri üzerinde bu kavramların rolü tartışılmaktadır. Çalışmanın hipotezleri bu kavramsal zemine dayanmaktadır ve literatürde dile getirilen “*ampirik bulgulara ihtiyaç duyulmaktadır*” söyleminin altı çizilmektedir. Bu ihtiyaçtan hareketle literatürdeki talebe yanıt verebilmek için ikinci bölümde anket yardımıyla hayvanseverlerden (n524) kesitsel veriler toplanarak bir saha araştırması gerçekleştirilmektedir. Söz konusu araştırmada hayvanseverlerin siyasal katılım faaliyetleri üzerinde empati ve grup bilincinin rolü irdelenmektedir. Son bölümde ise; elde edilen bulgular literatürdeki çalışmalar eşliğinde yorumlanmakta ve çeşitli öneriler sunulmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Empatik Tutumlar: Ben Bilinci ve Ötekinin Bağdaşımı

Empati kavramının kökleri; Alman estetiğinde yer alan “*einführung*” kelimesine dayanmaktadır (Wind, 1963: 150). “*Einführung*” terimi: insanların estetik açıdan güzel bulduğu objelere kendiliklerini yansıtılmalarını ifade eder (Davis, 2018: 5). Lipps (1903; 1905) bu terimi (*psikolojik alana taşıyarak*) ilk olarak optik illüzyonların çalışma prensiplerinde, ardından bireylerin diğer insanları tanımaya başladığı süreçlerle ilişkilendirerek kullanmıştır (akt. Davis, 2018). Böylece Titchener'in (1909) bir yüzyıl önce İngilizceye tercüme ettiği empati kavramı köklerini Lipps'in (1903; 1905) kullandığı “*einführung*”den alarak gelişim göstermiştir. Öz olarak empati bir kişinin deneyimlediği duyguları, izleyicilerin dolaylı olarak deneyimlemesini ifade eder. İzleyiciler, karşısındaki kişiyle (ya da nesneyle) özdeşim kurarak onun ne hissettiğini anlamaya çalışmaktadır.

Fakat bu durum izleyicilerin söz konusu kişinin hislerini destekleyeceği ya da karşı geleceği anlamına gelmez (Decety ve Jackson, 2004: 71). Daha çok muhatabın duygu ve düşünceleri hakkında izleyiciye ön bilgi vermektedir. İzleyiciler sonrasında ilgi (sempati) duygusuyla bu fikirleri destekleyebilir ya da karşı çıkabilir. Sempati kavramında birey, muhatabının duygularıyla özdeşim kurarak onun içinde bulunduğu duruma karşı tepkisel bir duygu geliştirmektedir (Darwall, 1998; Wispe, 1986; Cuff vd., 2016). Bu açıdan bakıldığında, empati ve sempati kavramları arasında küçük bir ayrım söz konusudur. Örneğin; yere düşen küçük bir çocukla empati kuran kişi çocuğun yere düşmesiyle birlikte hissettiği acıya odaklanırken, sempati kuran kişi ise; çocuğun durumuna içsel bir tepki geliştirerek onun için telaşlanmaktadır. Bu yakın anlam münasebeti nedeniyle alanyazında empati; sempati ve şefkat gibi kavramlar başta olmak üzere birden fazla kavramı bünyesinde barındıran daha **kapsayıcı** bir terim olarak düşünülmektedir (Batson, Fultz ve Schoenrade, 1987; Preston ve Waal, 2002; Barnett ve Mann, 2013; Darwall, 1988: 261; Stotland, 1969; Mercer ve Reynolds, 2002).

Empatinin benlik bilinciyle olan ilişkisi de ironiktir. Psikolojik temelde kendilik (benlik) algısı bireyin dış dünyayı “ben” bilinciyle deneyimlemesine aracılık etmektedir, kişi bu sayede kendisi dışındaki nesnelere “öteki” olarak adlandırmaktadır (Fromm, 1995: 59). Fakat empati kavramı *öz benlik* ve dış dünyanın nesnelere arasındaki ayrımı **bulanıklaştırır** (Wispe, 1986: 316). Nitekim insanlar, algıladığı ya da hayalini kurduğu şeyleri hissetme gibi doğal bir eğilime sahiptir (Titchener, 1915: 198). Bu nedenle bir gezginin hikâyesini okurken gezginin seyahat ettiği ormana dair detayları, notalara bakıldığında ortaya çıkacak müziğe dair detayları, tarihi bir mekânı ziyaret ederken geçmişte o mekânda hangi olayların yaşanmış olabileceğine dair hatıraları, birey zihninde tamamlayarak hissetme eğilimi gütmektedir. Öyle ki bu süre zarfında fiziksel ve zihinsel tepkilerin verilmesi kaçınılmazdır. Örneğin; bir trafik kazasından bahsedildiğinde o anda yaşanan korkutucu olaylar mide kaslarının gerilmesine, göz bebeklerinin büyümesine ya da nefeslerin tutulmasına sebebiyet verebilir. Benzer bir biçimde taze lezzetli bir meyve tarif edilirken, doğal bir refleksle insanlar meyveden alacağı tadı hayal edebilir ve ağzı sulanabilir. Aynı durum canlıların acı çektiği süreçlerde de geçerlidir. Acı çeken bir canlıyı gören insan, onun içinde bulunduğu zor durumla özdeşim kurma eğilimi güder. Bu özdeşim neticesinde insanlar acı çeken canlının içinde bulunduğu zor durumdan kurtarılması için ortak bir amaç tayin ederek organize olmaktadır. İnsan hakları toplulukları, hayvansever gruplar, doğal yaşam savunucuları ve daha birçok topluluk bu konuya örnek gösterilebilir. Tüm bu örneklemeler dâhilinde Titchener (1915: 198) herhangi bir kişinin herhangi bir bireyi/nesneyi deneyimleme eğiliminde bulunduğu süreci *empati* kavramıyla açıklamaktadır.

Lipps ve Titchener, empati kurulurken gözlemlenen kişinin ya da nesnenin içsel bir taklidi yapıldığını düşünmektedir. Günümüzde *motor taklit* olarak da isimlendirilen bu eylem neticesinde insanlar, bir başkasının duygu durumuna tanık olduğunda, örtülü bir biçimde muhatabın duygusal ipuçlarını taklit etmektedir. Böylece empati sürecini başlatan kişide de taklit ettiği muhatabındakine benzer duygular-reaksiyonlar meydana gelmektedir (Davis, 2018: 5). Mercer ve Reynolds’a (2002: 11) göre empati; karşıdaki kişinin bakış açısını ve duygularını anlamayı, bu anlayışı muhatabına ileterek teyit etmeyi ve bu doğrultuda muhatabının içinde bulunduğu zor duruma yönelik yardım sunmayı içermektedir.

Bahsedilen arka plandan hareketle empati genel olarak iki temel boyutta (duygusal ve bilişsel) tartışılmalıdır. Cuff ve arkadaşları bu durumu alanyazında yaptıkları geniş taramadan hareketle şöyle değerlendirir:

“Empatinin en çok tartışılan yönü belki de bilişsel ya da duygusal bir kavram olup olmadığıdır. Bilişsel empati zihin teorisi ile yakından ilgili olan başkalarının düşünce durumunu anlama yeteneğidir. Duygusal empati ise duygusal bir uyarana ortaya çıkan duygu deneyimleriyle ilgilidir. Empati üzerine gerçekleştirilen tanımların bazıları duygusal boyuta, bazıları ise bilişsel boyuta odaklanmaktadır. Fakat genel kanaat empatinin her iki kavramı birden içerdiği yönündedir (Cuff vd., 2014: 147).”

Cuff ve arkadaşlarının (2014) empatinin tanımı üzerine yaptığı kapsamlı incelemede dile getirdiği üzere empati daha çok duygusal ve bilişsel boyutlar üzerinden incelenmektedir. Öte yandan kavramı daha fazla boyutta değerlendiren araştırmalarda mevcuttur. Örneğin Morse ve arkadaşları (1992) empatiyi; duygusal, ahlaki, bilişsel ve davranışsal olmak üzere dört alt kategoride ele almaktadır¹. Kavramın oldukça kapsamlı ve karmaşık bir yapıya sahip olduğu düşünülmektedir (Mercer ve Reynolds, 2002: 10). Bu nedenle sunulan araştırma kapsamında da genel kanaatle uyumlu olarak, duygusal ve bilişsel boyutlar üzerine odaklanılmaktadır.

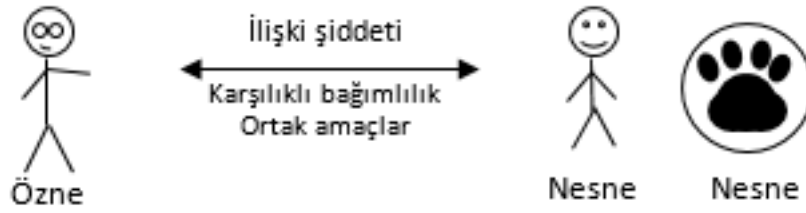
Decety ve Jackson (2004: 71) disiplinler arası çalışmaların empatinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağını belirtir. Bu çalışma kapsamında da empati kavramı; dijital iletişim bağlamında siyasal katılım açısından ele alınmış ve kavramın demokratik süreçler üzerindeki rolü irdelenmiştir. Mercer ve Reynolds’un (2002) da belirttiği üzere bireyler empati vasıtasıyla yalnızca birbirlerinin duygu ve düşüncelerini anlamaya çalışmakla kalmayıp, aynı zamanda muhataplarının zor anlarında onlara karşı yardım sunmaktadır. Bu durumun siyasal katılım faaliyetleri üzerinde de bir etkiye sahip olması beklenir. Çünkü günümüzde sosyal medya platformlarında gerçekleştirilen paylaşımlar aracılığıyla yurttaşlar birbirlerinin duygu ve düşüncelerinden daha etkin haberdar olabilmektedir. Kişisel hassasiyet gösterilen spesifik konular, biranda sosyal medya vasıtasıyla daha geniş kitlelerin, hatta ülkelerin ana gündeminde yer alabilmektedir. Örneğin; Kasım 2020’de Samsun’da ön ayakları kesilen bir köpeğin fotoğrafının sosyal medyaya düşmesiyle birlikte köpeğin yaşadığı acıyla empati duyarlı kişiler, olayın ülke gündeminde yer almasına aracılık etmişlerdir. Birçok sosyal medya hesabı haberi paylaşarak hayvan haklarına dikkat çekmiş, böylece kamuoyunda oluşan hassasiyet yetkili mercilerin de gündemine girmiştir (Samsunhaber, 2020). Fotoğrafı sosyal medyaya yükleyen kişinin başlattığı duyarlılık, konunun ehemmiyeti ile birleşince insanlar empati duygusuyla kolektif bir tutum sergilemişlerdir. Nitekim insan sosyal bir varlıktır. Bu vesileyle empatik tutumların siyasal katılım faaliyetleri üzerindeki etkisi merak edilmektedir. Bahsi geçen gerekçelerden yola çıkarak takip eden bölümde, sosyal bir varlık olan insanın “grup bilinci” ve “empatik tutumları” arasındaki ilişkiye dikkat çekilmektedir.

¹ Duygusal boyutta muhatabın psikolojik durumunu ya da içsel duygularını paylaşma söz konusuysen, ahlaki boyutta empatiyi motive eden etik dinamikler üzerinde durulmaktadır. Bilişsel boyutta muhatabın duygu düşüncelerini kavrama yeteneği ön plana çıkmaktadır. Davranış boyutunda ise muhatabın bakış açısını anlamak için sürdürülen iletişim süreci daha baskındır. Duygusal boyutun üzerinde daha çok durulmasına karşılık sağlıklı ilgili konularda bilişsel boyut ön plandadır. Felsefi temalarda ise ahlaki alt boyutun daha fazla önem arz ettiği ifade edilmektedir (Morse vd., 1992: 10).

Empati'den Grup Bilincine

Empati sürecinde karşıdaki muhatapın duygu ve düşüncelerini deneyimleyen, hissetmeye çalışan kişi *özne* olarak adlandırılmaktadır. Algı Eylem Modeli'ne göre empatinin kurulduğu süre zarfında muhatap nesnenin durumunun algılanıp algılanmaması, özne ve nesne arasındaki karşılıklı ilişkinin derecesine/şiddetine bağlıdır. Özne ve nesne arasındaki ilişki ise; genelde karşılıklı bağımlılığa ve ortak amaçlara dayanmaktadır (Preston & Wall, 2002: 4).

Görsel 1: Algı Eylem Modeli: Empati Sürecinde Özne-Nesne İlişkisi



Çeşitli canlılar üzerinde yapılan deneylerde; fareler (Rice & Gainer 1962; Rice 1964: 167), maymunlar (Masserman vd. 1964) ve güvercinler (Watanabe & Ono 1986) başta olmak üzere birçok hayvanın kendi hemcinsiyle empati kurduğuna rastlanmaktadır. Hemcinsi zor durumda olan canlı, hemcinsinin acısını dindirmek ya da hemcinsinin beklentilerine karşılık verebilmek amacıyla çeşitli tepkiler geliştirmektedir. Bu tepkilerin derecesi, canlılar arasındaki ilişkinin gücüne ve karşılıklı bağımlılığa göre değişmektedir. Örneğin; akrabalık bağı bulunan ya da ortak amaçlara sahip deneklerin hemcinsini acıdan kurtarmak ya da beklentisine karşılık vermek amacıyla daha aktif ve yoğun çaba sarf ettiğine rastlanmaktadır (Masserman vd. 1964). Bu durum insanlar için de geçerlidir. Bebeklikten iki yaşına dek insanlar, kendi hemcinslerinin sıkıntılı durumlarına karşı ağlama yoluyla tepki verir (Simner, 1971: 147), iki yaşından sonra ise fiili yardımla empatik tepkiler geliştirir (Thompson, 1987; Stern, Botdorf, Cassidy & Riggins, 2019). Dolayısıyla empati sürecinde muhatap özneye atfedilen bakış açısı oldukça önemlidir. Diğer bir ifadeyle insanlığın kendi hemcinslerine ve hemcinsleri dışındaki canlılara yönelik bakış açısı onları kendisiyle ne kadar yakından ilişkili gördüğü, bu canlılarla kuracağı empatik duyguların derecesi üzerinde belirleyici olmaktadır. Bu noktada grup bilinci ve kolektif algı özel bir öneme sahiptir.

Her ne kadar hayvanlar kendi hemcinsleriyle doğal bir iç güdü ile empati kuruyor olsa da, aklın insanoğluna yüklediği sorumlulukla birlikte beşeriyet, empati konusunda daha cömert olabilmektedir. Bu noktada, insanın kendisini nerede konumlandığı önem kazanmaktadır. İnsan-merkezli bir yaklaşım benimsenebilmekle birlikte ekoloji merkezli daha geniş bir bakış açısına da sahip olunabilir. Canlıların hepsinin birbirine bağlı ve muhtaç olduğunu öne süren derin-ekoloji merkezli bakış açısı, insanların doğaya karşı zarar veren geleneksel alışkanlıklarını terk etmesini ve çevreyle daha uyumlu politikaların

geliştirilmesini öğütlemektedir (Drengson, Devall & Schroll, 2010). Nitekim insan-merkezli yaklaşımdan beslenen politikalar, içinde yaşadığımız çağda birçok doğal hasara neden olmuştur (McShane, 2007: 170; Weitzenfeld & Joy, 2014: 5). Küresel ısınma, iklim değişikliği, canlı türlerinin yok oluşu, doğal alanların giderek azalması gibi daha birçok olumsuz gelişme bu duruma örnek gösterilebilir. Bu bağlamda Algı Eylem Modeli'nin de açıkladığı üzere empati sürecinde insanların muhatap özneye yüklediği anlam ve değer atfı kurulan empatinin derecesini etkilemektedir. Ayrıca gerek kutsal dinler, gerek vicdani ve ahlaki sorumluluklar, düşünen ve sorgulayan insanoğluna kendi hemcinsi dışındaki canlılara karşı da empatiyle yaklaşmasını, merhametli olmasını öğütler. Her ne kadar canlılar dünyasında farklı hayvan gruplarının da kendi türleri dışındaki canlılarla empati kurduğuna ve yardımda bulunduğu rastlansa da, insan türü bu eylemi sistematik ve yoğun sorumluluk duygusuyla icra etmektedir.

Söz konusu deneylerden ve bahsedilen gerekçelerden hareketle grup bilincine sahip, aralarında sosyal-organik bağ bulunan ve ortak amaçlara sahip insanların karşılıklı empati düzeylerinin daha yüksek olması beklenebilir. Aynı zamanda ekoloji merkezli bakış açısına sahip kişilerin, diğer canlı türlerine karşı da daha yüksek empati duygusu besleyeceği varsayılmaktadır. Çünkü grup bilinci genellikle grup dışındaki çevrenin grup üyelerine ve grubun misyonuna karşı kötü muamele gösterdiği, dışladığı durumlarda gelişim göstermektedir. Söz konusu kötü muamele, grup üyelerinin birbirine karşı bağlarını güçlendirerek aidiyet duygusunu kuvvetlendirir (Herrick ve Mendez, 2019).

Grup bilinci psikolojik olarak bir sosyal gruba ait olma ve bağlanma duygusudur. Bu duygu grubun kolektif eylem sergileyerek daha iyi statüye erişeceğini varsayar, bu nedenle grup bilincinde birlikte hareket etme misyonu etkili bir araç olarak görülmektedir (Jackman ve Jackman, 1973; Gurin vd, 1980; Miller vd., 1981). Irk, cinsiyet, sınıf ve “*çeşitli amaçlar*” etrafında organize olmuş topluluklar grup bilinci geliştirebilmektedir (McClain, 2009). Bu araştırmanın uygulama bölümünde de; hayvan hakları ve hayvan sevgisi için bir araya gelmiş yerel grupların geliştirdiği grup bilinci üzerine odaklanılmaktadır. Çünkü içinde yaşadığımız çağda kolektif sorunları ele almak için gelişim gösteren ekolojik hareketler ve veganlık gibi çevre-yaşam hareketleri yeni nesil siyasal katılım faaliyetleri arasında değerlendirilmektedir (Kalte, 2020: 2). Bu nedenle siyasal katılım faaliyetleri söz konusu olduğunda, empati ve grup bilinci arasındaki güçlü etkileşimi vurgulamak gerekmektedir. Üstelik çevre hareketleri ve yaşam hakkı gibi hassas konular söz konusu olduğunda, bu amaçlar etrafında birleşen toplulukların daha aktif siyasal katılım davranışı sergileyeceği düşünülmektedir (Munro, 2012).

Empati gibi diğer kâim duygular bu süreçte insanların kendileri dışındaki canlılara karşı hassasiyetlerini de siyasal katılım aktivitelerine dahil etmektedir. Böylece yalnızca insanı önceleyen talepler değil; aynı zamanda toplumu, doğayı ve tabiatı ilgilendiren hassas konularda da çeşitli dilek ve istekler yönetim kademesine iletilir. Bu açıdan bakıldığında empatik tutumlar ve siyasal katılım faaliyetleri arasında meydana gelen ilişki siyasal iletişim açısından önem arz eder. Zira bahsedildiği üzere grup dinamiklerinin etkisiyle birbirlerine ve doğaya karşı empati düzeyi yüksek olan kişiler, toplumun diğer katmanlarına nazaran daha aktif siyasal katılım gerçekleştiriyor olabilir (ör. Lee ve Kweon, 2013; Miller vd., 1981). Ya da aynı konudan mustarip yurttaş kitleleri, sanal platformların

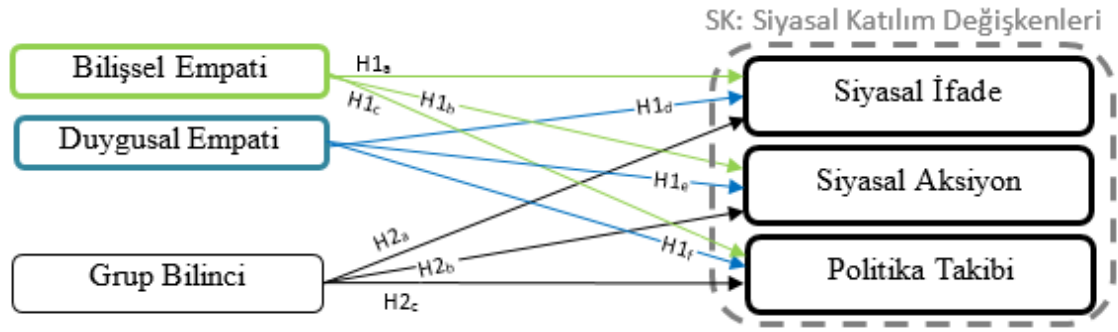
sunduğu etkileşim olanakları dâhilinde bir araya gelerek bir grup bilincine sahip olabilirler (ör. Segesten ve Bossetta, 2017: 1626-1628). Bu durumda empati (insan-insan veya insan-canlı arasında) ve siyasal katılım arasında pozitif yönlü ilişki beklenmektedir (H1). Bunun en çarpıcı örneğini Cho (2009: 162) acı çeken bedenler üzerinden somutlaştırmaktadır. Kamuya açık alanlarda sıra dışı bir siyasal katılım faaliyeti olarak değerlendirilebilecek olan intihar girişimlerini incelediği doktora tezinde Cho, kendini yakan kişilere karşı kamuoyunun kayıtsız kalmadığını, empati yoluyla izleyicilerin bu marjinal katılım faaliyetine dahil olduğunu aktarmaktadır. Bu tür siyasal katılma aktiviteleri sahip olduğu duygusal amaç gereği seyircilerin gözü önünde bir başına gerçekleştirilmektedir. Buna rağmen izleyicilerin kurduğu empati neticesinde grup dinamikleri faaliyete geçmekte ve kolektif bir etki oluşmaktadır. Dolayısıyla empati ve siyasal katılım arasındaki ilişki yalnızca rasyonel aktiviteler bağlamında gerçekleşmemektedir. Bu nedenle bilişsel ve duygusal empati boyutlarının her biriyle siyasal katılım davranışları arasında anlamlı bir ilişki beklenmektedir (H1a-H1b-H1c-H1d-H1e-H1f).

Bu arka plan dâhilinde sunulan araştırmada, hayvansever yurttaşlar üzerine bir araştırma gerçekleştirilmektedir. Nitekim yurttaşlar, demokratik sistemlerde “kamuoyu” kademesini oluşturan ve grup bilinciyle yönetim mekanizmalarının aldığı siyasal kararları etkilemeye çalışan kişilerden meydana gelmektedir. Öte yandan kamuoyunu tayin eden “yönetilenler” kademesi de birden fazla alt tabakadan oluşmaktadır (Kapani, 2007). Harvey’in (2002: 6) aktarımına göre Marx bu süreçte yurttaşların hangi toplumsal sınıfa ait olduklarını fark etmelerine büyük önem atfetmektedir. Böylece yurttaşlar farkındalık kazanarak ait oldukları grupla yakın ilişkiler kurmakta ve bir sınıf bilinci meydana gelmektedir. Yanı sıra vatandaşların hangi sosyal sınıfa ait olduğunun farkında olması, onlara bir kimlik ve aidiyet duygusu da kazandırmaktadır (Gurin vd., 1980). Hayvansever kişiler bu anlamda günümüzde grup bilincine sahip, verimli bir alt kümeyi temsil etmektedir. Dolayısıyla yurttaşların ait olduğu sınıfla ve gruplarla daha yoğun empati kuracağı varsayılmaktadır. Bu durum bireylerin sahip olduğu grup bilincinin (H2) ve empatik tutumlarının (H1) siyasal katılım davranışları üzerinde anlamlı etki oluşturacağına yorulabilir. Dolayısıyla H1 ve H2 araştırmanın temel hipotezlerini oluşturmaktadır (Şekil 1).

Araştırma Yöntemi

Sunulan araştırma tasarımında, nicel veri toplama araçlarından anket tekniği kullanılmıştır. Veriler, kesitsel (cross-sectional) olarak 15.06.2021 – 27.06.2021 tarihleri arasında hayvansever kişiler üzerinden toplanmıştır. Araştırma; siyasal katılım davranışlarını güdüleyen motivasyon kaynaklarının her zaman insan-merkezli olmadığını, ekolojik merkezli hassasiyetlerin de dikkate alınması gereken toplumsal bir talep olduğunu görünür kılmayı amaçlamaktadır. Çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmasının amacı ise; hayvanseverlerin siyasal katılım davranışları üzerinde empatik tutumların ve grup bilincinin etkisini keşfetmektir. Bu amaç doğrultusunda veriler, online anket aracılığıyla 524 hayvansever üzerinden toplanmıştır. Analizler, IBM SPSS 24.0 ve AMOS programları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Anket formu katılımcıların empatik

tutumlarını, grup bilincini ve siyasal katılım davranışlarını ölçmeyi hedefleyen üç ayrı likert ölçeği barındırmaktadır. Yanı sıra katılımcıların demografik bilgilerine yönelik 5 sorudan oluşan form eklidir. Araştırmanın hedef evrenini; hayvansever kişiler oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda katılımcılar kartopu örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Katılım göstermesi için ulaşılan hayvansever gruplar (Whatsapp, Telegram, Instagram), yeterli sayıya ulaşıncaya dek anket linkini diğer hayvansever gruplara yönlendirmiştir. İlişkisel tarama modeli kapsamında inşa edilen ve literatürdeki sınırlı çalışmalara (Cho, 2009; Lee & Kweon, 2013; Kalte, 2020) dayanan araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmektedir.



Şekil 1. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Katılımcılar ve Prosedür

Araştırmada, hayvansever kişiler özelinde empati ve grup bilincinin siyasal katılım üzerindeki etkisine odaklanılmaktadır. Bu nedenle çalışmaya katılım şartı olarak; hayvansever olma kriteri aranmıştır. Ardından online olarak hazırlanan araştırma anketi hayvanseverlerin organize olduğu Whatsapp grupları ağırlıkta olmak üzere, Instagram ve Telegram sayfalarında paylaşılmıştır. Sorular yanıtlanmaya geçilmeden önce bilgilendirme sayfasında araştırma ile ilgili detaylar katılımcılara aktarılmış ve onayları istenmiştir. Katılımcıların, anlamadıkları soruları Whatsapp ve Telegram grupları üzerinden araştırmacıya sorabilme imkanları oluşturulmuştur. Araştırmanın gerçekleştirilmesine dair etik kurul izni 20.04.2021 tarihinde Süleyman Demirel Üniversitesi’nden alınmıştır. Katılımcılara yönelik tanımlayıcı bilgiler Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Katılımcılara Dair Tanımlayıcı Bilgiler

Kategori	Tür	Katılımcı (N)	Yüzde %
Cinsiyet	Kadın	424	80.9
	Erkek	100	19.1
Eğitim Durumu	İlkokul	2	.4
	Lise	54	10.3
	Lisans	362	69.1
	Lisansüstü	106	20.2
Medeni Durum	Evli	120	22.8
	Bekar	404	77.2

Gelir Durumu	Düzenli Gelirim Yok	286	54.6
	2825 TL (Asgari ücret)	44	8.4
	3000-5000 TL arası	62	11.8
	5001-7000 TL arası	54	10.3
	7001-10.000 TL arası	36	6.9
	10.001-15.000 TL arası	28	5.3
	15.001-20.000 TL arası	8	1.5
	20.001-50.000 TL arası	4	.8
	50.000 üzeri	2	.4

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın amacı ve deseni doğrultusunda veri toplama aracı olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anketteki ölçme araçlarına yönelik bilgiler sırasıyla aşağıda aktarılmaktadır.

Bilişsel ve Duygusal Empati Ölçeği (BDE) [A Questionnaire of Cognitive and Affective Empathy (QCAE)]: BDE Renate vd. (2010: 87) tarafından 640 üniversite öğrencisi üzerinde 4'lü likert² (1-Kesinlikle Katılıyorum, 4- Kesinlikle Katılmıyorum) tarzda geliştirilmiştir. Araştırmacılar ölçeğin yapı geçerliliğini (n533) empati ile ilgili alanyazındaki diğer rüştünü ispat etmiş ölçeklerle³ kıyaslayarak gerçekleştirmiştir. Ayrıca doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile BDE'nin yapısını doğrulamışlardır (bkz. s.90). Söz konusu alt boyutlardan *perspektif alma ve çevrimiçi benzetim* alt boyutları; bilişsel empati becerisini; *duygusal yayılım, yakın duyarlılık, çevresel duyarlılık* alt boyutları ise; duygusal empati becerisini ölçmektedir. Orijinal ölçekte BDE'nin güvenilirlik değeri alt boyutlar özelinde (cronbach's alfa) .70 ile .85 arasında değişmektedir. Ölçeğin bu çalışma kapsamındaki güvenilirlik değeri; bilişsel empati alt boyutu için $\alpha=.88$, duygusal empati alt boyutu için $\alpha=.87$ olarak hesaplanmıştır. Ayrıca her iki boyut özelinde de aracın geçerliliği DFA ile doğrulanmıştır ($X^2/df=2.232-2.842$; $p<.001-001$; RMSEA=.68-.72; CFI=.94-93; GFI=.92-95). Ulaşılan uyum iyiliği değerleri aracın Türk popülasyonu üzerinde de geçerli ve güvenilir olduğunu teyit etmektedir.

Grup Bilinci Ölçeği (GB) / [Orijinal Kaynak: Feminist Consciousness Scale (FCS)]: GB ölçeği Duncan ve arkadaşlarının (2021) feminist bireylerin grup bilincini (FGB) ölçmek amacıyla geliştirdiği FGB aracından 5'li likert (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5- Kesinlikle Katılıyorum) tarzda uyarlanmıştır. FGB'den 11 madde ve yeni oluşturulan 1 madde GB ölçeğinin soru havuzunu oluşturmuştur. Ölçek soruları feminist gruplar özelinden arındırılarak hayvansever bireylere hitap edecek şekilde yapılandırılmıştır. [Ör: Çoğu feministle ortak noktam olduğunu düşünüyorum > çoğu hayvanseverle ortak noktam olduğunu düşünüyorum]. Pilot bir ön çalışma ile (n220) açıklayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Varimax döndürme işlemi esnasında bütünle uyuşmayan 4 madde (GB4, GB6, GB7, GB9) ölçekten çıkarılmıştır. AFA'ya yönelik değerler sırasıyla; Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Uyum Ölçüsü=.883; Bartlett Küresellik Testi=840.351; Toplam Açıklanan Varyans (sub-dim.2)=50.645 olarak hesaplanmıştır. Daha sonra araştırma

² Bu çalışmada 5'li likert olarak uyarlanmıştır.

³ Bkz. *The Trait Empathic Anger Scale – The Barratt Impulsiveness Scale - The Impulsivity Inventory - The Life History of Aggression questionnaire - The Short Expagg questionnaire - The Levenson Self-Report Psychopathy Scale - The MACH-IV*

örnekleme üzerinden toplanan verilerde GB'nin geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Bu aşamada ölçekle uyumayan 2 madde (GB5, GB11) daha ölçekten çıkarılmıştır⁴. Ardından ulaşılan değerlerin kabul edilebilir aralıkta olduğu gözlenmiştir ($X^2=39.850$; $df=13$; $X^2/df=3.065$; $p<.001$; $RMSEA=.72$; $CFI=.92$; $GFI=.95$; $NFI=.92$; $IFI=.92$, $TLI=.92$). Dolayısıyla ölçek hayvanseverlerin grup bilincini ölçmek için geçerli ve güvenilirdir ($\alpha=.85$).

Tablo 2. GB (Grup Bilinci) Ölçek Maddeleri ve Yükleri⁵

Grup Bilinci Ölçeği Doğrulanmış Faktör Yapısı		Yük
GB1	Bu ülkede hayvanların ve hayvanseverlerin başına gelen her şey beni de ilgilendirir.	,731
GB2	Çoğu hayvanseverle ortak noktam olduğunu düşünüyorum.	,710
GB3	Sık sık diğer canlıları ve onlarla ortak yönlerimi düşünürüm	,562
GB8	Toplumumuz hayvanlara ve hayvanseverlere karşı ayrımcılık yaptığı için hayvanlar ve hayvanseverler zor durumdadır.	,724
GB10	Ayrımcılık sorunlarıyla başa çıkmanın en iyi yolu, hayvanseverlerin mümkün olduğunca organize olması ve hayvanların sesi olmalarına bağlıdır.	,530
GB12	Ben bir hayvanseverim.	,740

Siyasal Katılım Ölçeği (SK): SK ölçeği yurttaşların çevrimiçi ve çevrimdışı mecralarda politik konulara katılımlarını konu almaktadır. Moreno-Jimenez vd.'nin (2013) SCAP aracı ve Güler & Sezgin'in (2019) TSKÖ aracı kaynak alınarak uyarlanmıştır. Likert olarak (1=Kesinlikle Katılmıyorum – 5=Kesinlikle Katılıyorum) seçenklendirilen SK üç alt boyuta sahiptir. Sunulan araştırma kapsamında SK'nın güvenilirlik katsayısı cronbach alfa= .906 olarak hesaplanmıştır. Aracın geçerliliği ise DFA ile sınıanmıştır. Ulaşılan değerler SK'nın geçerli olduğunu işaret etmektedir ($X^2=169.802$; $df=59$; $X^2/df=2.725$; $p<.001$; $RMSEA=.72$; $CFI=.936$; $GFI=.906$; $NFI=.904$; $IFI=.937$, $TLI=.916$). Ölçeğe ait maddeler Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3. Siyasal Katılım Ölçeği Maddeleri⁶

SİYASAL İFADE		Yük
Si1	Belediye başkanı, vali, milletvekili, bakan ya da diğer yetkili mercileri paylaşımlarımda etiketlerim.	.838
Si2	Kamuoyu önderlerine mesaj gönderirim.	.835
Si3	Kamuoyu önderlerini paylaşımlarımda etiketlerim	.812
Si4	Belediye başkanı, vali, milletvekili, bakan ya da diğer yetkili mercilere mesaj (veya mail) gönderirim.	.722
Si5	Hassas olduğum konularda sosyal medyadaki siyasal tartışmalara katılırım.	.661
SİYASAL AKSİYON		
SA1	Hassas olduğum konularda düzenlenen boykotlara destek veririm. (Ör: hayvanlara eziyet eden markalar)	.880
SA2	Hassas olduğum konularda düzenlenen kampanyalarda dilekçe imzalarım. (Ör: change.org vb)	.756
SA3	Hassas olduğum konularda sosyal medyada gerçekleştirilen yardım faaliyetlerine destek veririm.	.711
SA4	Hassas olduğum konularda düzenlenen yasal gösteri yürüyüşlerine sosyal medya üzerinden destek veririm.	.664

4 Ölçekten çıkarılan maddeler genelde ters kodlanmış sorulardı. Benzer bağlamları ölçen düz kodlanmış maddeler ölçekte halen mevcuttur. "Hayvansever Grup Bilinci Ölçeği" grup bilincini en az hatayla ve maddeyle ölçebilmektedir.

5 Uyarılama yapılan orijinal ölçekteki madde ve faktör yükleri için bakınız: (Dunvan vd., 2021: 7-10).

6 SK ölçeğinde yer alan siyasal aksiyon faktörüne ait maddeler DFA ve YEM analizleri yapıldıktan sonra ölçekte kalan nihai 6 madde üzerinden ardışık olarak yeniden isimlendirilmiştir. Tablo 3'te bu yeni isimlerle sunulmuştur. Öte yandan başlangıçta SA boyutuna ait soru havuzunda 9 madde mevcuttu, bu nedenle YEM modellerinde sunulan madde isimleri SA1 ila SA 9 arasında değişmektedir.

SA5	Kendi görüşümle uyuşan popüler gündemlere / #hashtag bağlantılarına destek veririm. (Ör: #hashtaglere paylaşım/retweet/beğeni yaparak vb.)	.630
SA6	Kendim gibi düşünen kişileri oy kullanmaları için teşvik ederim.	.547
POLİTİKA TAKİBİ		
PT1	Siyasi gündemi sosyal medya üzerinden takip ederim.	.884
PT2	Hükümetin ve muhalefetin faaliyetlerini sosyal medya üzerinden takip ederim.	.864
		Açıklanan Toplam Varyans 68.595

Analizler ve Bulgular

Veriler IBM SPSS v24 ve AMOS v21 programlarıyla analiz edilmiştir. Parametrik testlerin uygulanıp-uygulanmamasına karar verebilmek amacıyla verilerin dağılımı incelenmiştir. Basıklık-çarpıklık (skew ± 2 ; kurtosis ± 3) ve multivariate değerleri ($t < 10.0$) göz önünde bulundurularak, verilerin normal dağıldığı varsayılmıştır (Kim, 2013).

Tablo 4. Araştırma Değişkenlerine Yönelik Ortalama, Standart Sapma, Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

	x		Std. Sapma		Çarpıklık		Basıklık	
	İstatistik	İstatistik	İstatistik	S. Hata	İstatistik	S. Hata	İstatistik	S. Hata
GRUP BİLİNCİ	4,4455	,48770	-,940	,164	,747	,327		
BİLİSSEL EMPATİ	4,2136	,46043	-,677	,164	2,826	,327		
→ Perspektif Alma Alt Boyutu (Karşıdakini anlama/okuyabilme)	4,0974	,52837	-,415	,164	1,166	,327		
→ Çevrimiçi Simülasyon (Karar alırken karşıdaki gibi düşünebilme)	4,4228	,51832	-1,178	,164	2,480	,327		
DUYGUSAL EMPATİ	4,3265	,63058	-1,365	,164	2,626	,327		
→ Empatik Bulaşım Alt Boyutu	4,3014	,75832	-1,454	,164	2,705	,327		
→ Yakın Duyumsama Alt Boyutu	4,3767	,60454	-1,165	,164	2,316	,327		
SIYASAL KATILIM	3,7671	,86929	-1,110	,164	1,352	,327		
→ Siyasal İfade	2,8009	1,06633	,262	,164	-,714	,327		
→ Siyasal Aksiyon	3,7671	,86929	-1,110	,164	1,352	,327		
→ Politika Takibi	3,7603	1,15470	-,827	,164	-,231	,327		

Normal dağıldığı varsayılan verilere parametrik testler uygulanmıştır. Empatinin ve grup bilincinin siyasal katılım üzerindeki etkisini keşfedebilmek amacıyla tüm değişkenlerin bir arada yer aldığı Şekil 1'deki Yapısal Eşitli Modeli⁷ (YEM) modeli inşa edilmiştir. Ulaşılan modelin uyum değerleri ideal aralıkta yer almasına karşılık (bknz. Tablo 4) empati ve grup bilinci değişkenleri arasında meydana gelen yüksek korelasyon katsayısı nedeniyle modelde çoklu doğrusallık hatası meydana gelmiştir. Bu nedenle standart yol tahmin katsayıları ± 1 'in oldukça üzerinde seyrediyordu. Egzojen değişkenler arasındaki korelasyonu modelden izole ederek; grup bilinci ve empatinin etkilerini net bir şekilde görebilmek amacıyla üç ayrı model yapılandırılmıştır. Nitekim grup bilinci ve empati arasındaki meydana gelen yüksek korelasyon "Empati'den Grup Bilincine" başlıklı kavramsal bölümdeki açıklamalarda öngörülmüştür. Dolayısıyla araştırmanın teorik zeminine uygun olarak inşa edilen alt modellerin ilkinde (Model 1) grup bilincinin, ikincisinde (Model 2) bilişsel empatinin ve üçüncüsünde (Model3) duygusal empatinin siyasal katılım üzerindeki etkisi YEM ile sınanmıştır.

⁷ Buradan sonraki cümlelerde YEM olarak ifade edilmektedir.

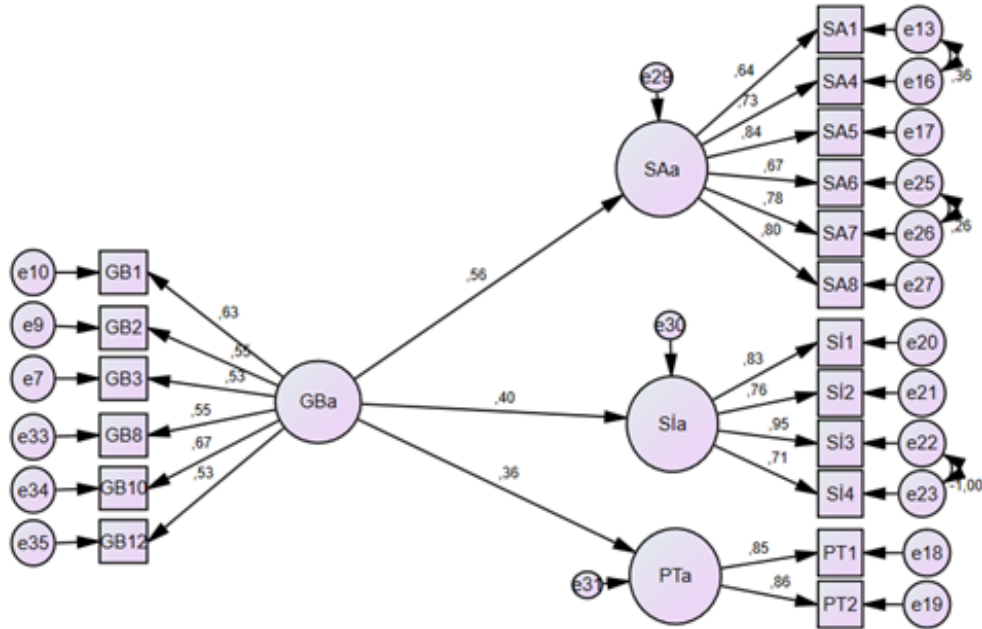
Tablo 5. Modellere Ait Uyum Değerleri

Uyum İndeksler	Elde Edilen Uyum Değerleri				Uyum Değer Kriterleri	
	Genel Model Şekil 1	Model 1	Model 2	Model 3	Kabul Edilebilir Uyum	Mükemmel Uyum
X ²	236.031	324.134	238.547	211.001	0<X ² /df<5	0<X ² /df<3
df	120	129	98	84	-	-
X ² /df	1.967	2.513	2.434	2.512	-	-
RMSEA	.067	.76	.74	.076	0.00 ≤ RMSEA ≤ 0.10	0.00 ≤ RMSEA ≤ 0.05
GFI	.897	.890	.903	.911	0.90 ≤ GFI ≤ 1.0	0.90 ≤ GFI ≤ 1.0
CFI	.941	.910	.938	.940	0.90 ≤ CFI ≤ 1.0	0.90 ≤ CFI ≤ 1.0
NFI	.934	.901	.900	.905	0.90 ≤ NFI ≤ 1.0	0.90 ≤ NFI ≤ 1.0
IFI	.942	.911	.938	.941	0.90 ≤ IFI ≤ 1.0	0.90 ≤ IFI ≤ 1.0
TLI	.925	.893	.924	.925	0.90 ≤ TFI ≤ 1.0	0.90 ≤ TFI ≤ 1.0
RFI	.928	.904	.895	.900	0.90 ≤ RFI ≤ 1.0	0.90 ≤ RFI ≤ 1.0

Kaynak: (Bayram, 2010; Iacobucci, 2010)

Model 1'e Yönelik Sonuçlar

Hayvanseverlerin sahip olduğu grup bilincinin siyasal katılım faaliyetleri üzerindeki etkisini test edebilmek amacıyla kurulan Model 1'in ilk aşamasında uyum değerlerinin ideal aralıkta olmadığı gözlemlenmiştir. Bunun üzerine SA2, SA3 ve Sİ5 maddeleri modelden çıkarıldı ve modifikasyon önerileri doğrultusunda e25-e26, e13-e16, e-22-e23 değerleri arasına kovaryans bağlantıları atanmıştır. Ardından kurulan modelin ideal uyuma sahip olduğu gözlenmiştir (Model1-Tablo5).



Şekil 2. Model 1'in Test Edilmesi

Ulaşılan standart tahmin katsayıları hayvanseverlerin sahip olduğu grup bilincinin siyasal katılım davranışlarını pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Gerçekleştirilen

yol analizine ait beta katsayıları, t değerleri ve standart hata değerleri Tablo 6’te sunulmaktadır.

Tablo 6. Grup Bilincinin Siyasal Katılım Faaliyetleri Üzerine Etkisi

			β	β_1	S.E.	C.R.	P
Yapısal Eşitlik Modeli							
Siyasal Aksiyon	←	Grup Bilinci	0,767	0,56	0,138	5,554	***
Siyasal İfade	←	Grup Bilinci	0,929	0,403	0,189	4,917	***
Politika Takibi	←	Grup Bilinci	0,781	0,358	0,193	4,057	***
Ölçüm Modeli							
GB3	←	Grup Bilinci	1	0,53			
GB2	←	Grup Bilinci	0,964	0,551	0,152	6,352	***
GB1	←	Grup Bilinci	0,782	0,626	0,114	6,848	***
SA1	←	Siyasal Aksiyon	1	0,636			
SA4	←	Siyasal Aksiyon	1,316	0,73	0,108	12,153	***
SA5	←	Siyasal Aksiyon	1,602	0,842	0,15	10,711	***
PT1	←	Politika Takibi	1	0,851			
PT2	←	Politika Takibi	1,048	0,856	0,176	5,948	***
Sİ1	←	Siyasal İfade	1	0,825			
Sİ2	←	Siyasal İfade	0,842	0,764	0,057	14,872	***
Sİ3	←	Siyasal İfade	1,186	0,95	0,069	17,122	***
Sİ4	←	Siyasal İfade	0,827	0,707	0,073	11,363	***
SA6	←	Siyasal Aksiyon	1,294	0,674	0,143	9,058	***
SA7	←	Siyasal Aksiyon	1,552	0,776	0,153	10,123	***
SA8	←	Siyasal Aksiyon	1,588	0,798	0,153	10,35	***
GB8	←	Grup Bilinci	1,104	0,552	0,174	6,356	***
GB10	←	Grup Bilinci	1,201	0,673	0,169	7,111	***
GB12	←	Grup Bilinci	0,465	0,528	0,075	6,179	***

β = Tahmin (Estimate); β_1 = Standart Tahmin (standart estimate); GB: Grup Bilinci; SA: Siyasal aksiyon; Sİ: Siyasal İfade; PT: Politika Takibi

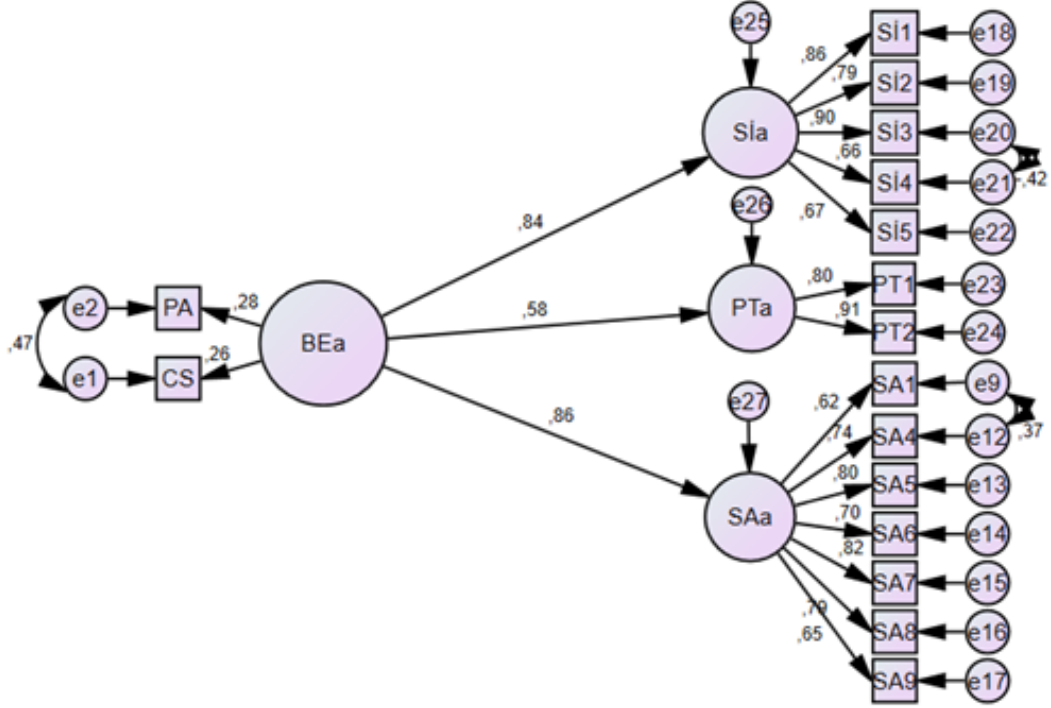
Tablo 6’da yer alan değerlere göre hayvanseverlerin grup bilinci, siyasal aksiyon faaliyetlerini pozitif yönde etkilemektedir ($\beta=0,56$; $p<0,01$). Bu sonuçtan hareketle hayvanseverlerin sahip olduğu kolektif tutumlar (grup bilinci) sayesinde etkin olarak sosyal medyada boykot düzenleyebildikleri, yürüyüşlere destek verdikleri ve popüler gündemler oluşturarak inandıkları değerleri gündemde tuttıkları söylenebilir.

Benzer şekilde sosyal platformlar aracılığıyla dile getirdikleri siyasal ifadeler de grup bilincinden pozitif yönde etkilenmektedir ($\beta=0,403$; $p<0,01$). Grup bilinci sayesinde hayvanseverler, belediye başkanı, vali, milletvekili, bakan vb. yönetim kademelerine seslerini daha etkin duyurabilmektedir. Ayrıca grup bilincinin artmasıyla birlikte hayvanseverlerin dijital platformlar aracılığıyla politikayı daha etkin takip edecekleri beklenmektedir ($\beta=0,358$; $p<0,01$).

Model 2’ye Yönelik Sonuçlar

Bilişsel empatinin siyasal katılım faaliyetleri üzerindeki etkisini test edebilmek amacıyla kurulan Model 2’ye ait uyum değerleri incelenmiştir. Bunun üzerine standart tahmin katsayıları göz önünde bulundurularak, SA2 ve SA3 maddelerinin modelden çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. Modifikasyon önerileri doğrultusunda e20-e21, e9-e12

arasında kovaryanslar oluşturulmuştur. Böylece kurulan modelin ideal uyum değerlerine sahip olduğu gözlenmiştir (Model2-Tablo5).



Şekil 3. Model 2'nin Test Edilmesi

Ulaşılan standart tahmin katsayıları hayvanseverlerin sahip olduğu bilişsel empatinin siyasal katılım davranışlarını pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Gerçekleştirilen yol analizine ait beta katsayıları, t değerleri ve standart hata değerleri Tablo 7’te sunulmaktadır.

Tablo 7. Bilişsel Empatinin Siyasal Katılım Faaliyetleri Üzerine Etkisi

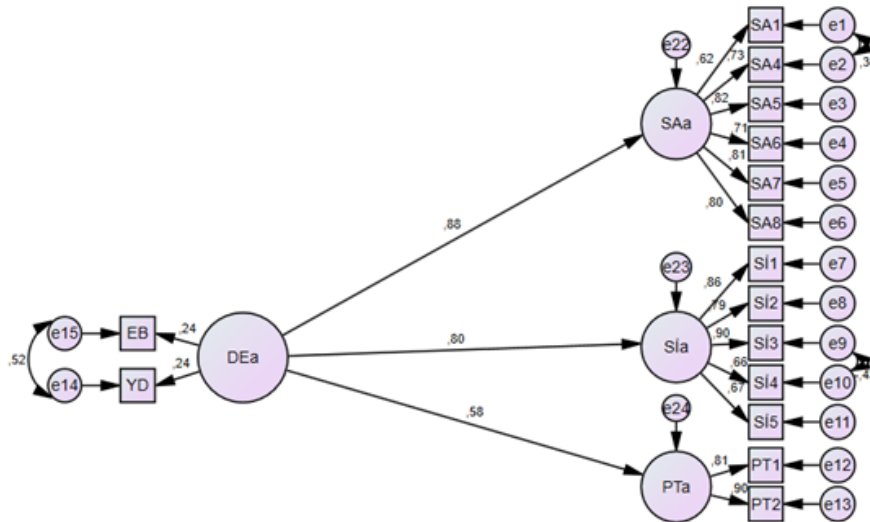
			β	β_1	S.E.	C.R.	P
Yapısal Eşitlik Modeli							
Siyasal İfade	←	Bilişsel Empati	6,743	0,84	1,769	3,812	***
Politika Takibi	←	Bilişsel Empati	3,968	0,581	1,129	3,516	***
Siyasal Aksiyon	←	Bilişsel Empati	3,891	0,865	1,058	3,679	***
Ölçüm Modeli							
CS	←	Bilişsel Empati	1	0,264			
PA	←	Bilişsel Empati	1,146	0,275	0,288	3,972	***
SA1	←	Siyasal Aksiyon	1	0,624			
SA4	←	Siyasal Aksiyon	1,36	0,74	0,111	12,216	***
SA5	←	Siyasal Aksiyon	1,558	0,803	0,15	10,388	***
SA6	←	Siyasal Aksiyon	1,372	0,7	0,146	9,406	***
SA7	←	Siyasal Aksiyon	1,668	0,818	0,159	10,516	***
SA8	←	Siyasal Aksiyon	1,601	0,788	0,156	10,252	***
SA9	←	Siyasal Aksiyon	1,239	0,646	0,14	8,838	***
SI1	←	Siyasal İfade	1	0,86			
SI2	←	Siyasal İfade	0,835	0,789	0,053	15,717	***
SI3	□	Siyasal İfade	1,077	0,898	0,057	18,802	***
SI4	←	Siyasal İfade	0,738	0,658	0,064	11,478	***
SI5	←	Siyasal İfade	0,772	0,675	0,062	12,432	***
PT1	←	Politika Takibi	1	0,797			

PT2	←	Politika Takibi	1,196	0,914	0,125	9,564	***
β = Tahmin (Estimate); $\beta 1$ = Standart Tahmin (standart estimate); CS: çevrimiçi simülasyon (Karar alırken karşıdaki gibi düşünebilme); PA: Perspektif Alma (Karşıdakini anlama/okuyabilme); SA: Siyasal aksiyon; Sİ: Siyasal İfade; PT: Politika Takibi							

Bilişsel empati (BE); bir canlının ne düşündüğünü ve hissettiğini anlama becerisi olarak değerlendirilmektedir (Cuff vd., 2014: 147). Genelde empati duygusunun atfedildiği muhatap canlı, insan olsa da bu çalışma kapsamında empati kavramıyla kastedilen hem hayvanseverlerin birbirlerine karşı gösterdiği empati, hem de hayvanseverlerin hayvanlara karşı gösterdiği empatidir. Bu anlam doğrultusunda Model 2'ye ait sonuçlar hayvanseverlerin bilişsel empatilerinin siyasal katılım faaliyetlerini pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Siyasal ifade ($\beta=.84$; $p<.01$) ve aksiyon ($\beta=.865$; $p<.01$) faaliyetleri üzerinde BE oldukça güçlü bir etkiye sahiptir. Bu sonuç hayvanseverlerin düzenlediği boykot, yürüyüş, siyasal temsilcilerle etkileşim gibi katılım faaliyetlerinde BE'nin oldukça önemli bir rolü olduğunu göstermektedir. Nitekim hayvanseverlerin sahip olduğu BE düzeyi ($x=4.2$) oldukça yüksek bir seviyededir (Tablo4). Benzer bir şekilde BE, dijital iletişim kanalları üzerinden politikayı takip etme davranışlarını da olumlu bir şekilde etkilemektedir ($\beta=.581$; $p<.01$). Dolayısıyla siyasal iletişim süreçlerinde hayvanseverlerin aktif katılım sergilemesi, bilişsel empati düzeyi ile önemli ölçüde açıklanabilmektedir.

Model 3'ye Yönelik Sonuçlar

Duygusal empatinin siyasal katılım faaliyetleri üzerindeki etkisini test edebilmek amacıyla kurulan Model 3'e ait uyum değerleri incelenmiştir. Standart tahmin katsayıları göz önünde bulundurularak, SA2, SA3, SA9 maddeleri modelden çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. Modifikasyon önerileri doğrultusunda e1-e2, e9-e10 arasında kovaryanslar oluşturulmuş, böylece kurulan modelin ideal uyum değerlerine sahip olduğu gözlenmiştir (Model3-Tablo5).



Şekil 4. Model 3'ün Test Edilmesi

Tablo 8. Duygusal Empatinin Siyasal Katılım Faaliyetleri Üzerinde Etkisi

			β	β_1	S.E.	C.R.	P
Yapısal Eşitlik Modeli							
Siyasal Aksiyon	←	Duygusal Empati	4,332	0,881	1,274	3,399	***
Siyasal İfade	←	Duygusal Empati	7,121	0,804	2,025	3,517	***
Politika Takibi	←	Duygusal Empati	4,453	0,583	1,351	3,297	***
Ölçüm Modeli							
SA1	←	Siyasal Aksiyon	1	0,618			
SA4	←	Siyasal Aksiyon	1,356	0,731	0,112	12,055	***
SA5	←	Siyasal Aksiyon	1,599	0,817	0,155	10,345	***
SA6	←	Siyasal Aksiyon	1,394	0,705	0,149	9,33	***
SA7	←	Siyasal Aksiyon	1,671	0,812	0,162	10,303	***
SA8	←	Siyasal Aksiyon	1,632	0,797	0,16	10,173	***
Sİ1	←	Siyasal İfade	1	0,861			
Sİ2	←	Siyasal İfade	0,832	0,787	0,053	15,689	***
Sİ3	←	Siyasal İfade	1,079	0,9	0,057	18,863	***
Sİ4	←	Siyasal İfade	0,737	0,658	0,064	11,462	***
Sİ5	←	Siyasal İfade	0,767	0,671	0,062	12,36	***
PT1	←	Politika Takibi	1	0,808			
PT2	←	Politika Takibi	1,162	0,901	0,121	9,598	***
Yakın Duyumsama	←	Duygusal Empati	1	0,245			
Empatik Bulaşım	←	Duygusal Empati	1,386	0,239	0,377	3,677	***

β = Tahmin (Estimate); β_1 = Standart Tahmin (standart estimate); DE: Duygusal Empati; SA: Siyasal aksiyon; Sİ: Siyasal İfade; PT: Politika Takibi

Duygusal empati (DE) bir canlının hissettiği duyguları anlamayı konu almaktadır (Cuff vd., 2014: 147). Hayvanseverlerin, hayvanlara ve birbirlerine karşı gösterdiği duygusal empati araştırmanın teorik hipotezleriyle uyumlu olarak siyasal katılım faaliyetlerini oldukça güçlü bir biçimde etkilemiştir. Bu kapsamda DE hayvanseverlerin sosyal medya boykotlarını, yürüyüş aktivitelerine desteklerini ve sistemli popüler gündemleri oluşturmalarını anlamlı bir biçimde açıklamaktadır ($\beta=.881$; $p<.01$). Belediye başkanı vali, bakan gibi siyasal temsilcilerle etkileşimleri konu alan siyasal ifade davranışları da duygusal empatinin etkisi altındadır ($\beta=.804$; $p<.01$).

Sonuçlar, hayvanlara karşı gösterilen duygusal-bilişsel empatinin ve sahip olunan grup bilincinin siyasal katılım faaliyetleri üzerinde oldukça güçlü bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda araştırma hipotezlerinin tamamı doğrulanmıştır (bknz. Şekil 1).

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada sağlıklı bir toplum için ön koşul olarak beliren ve önemli bir iletişim becerisi olan empati kavramı merkeze alınarak, Algı Eylem Modeli (Preston & Wall, 2002) çerçevesinde bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda mikro düzeyde empati ve grup bilinci gibi faktörlerin, siyasal katılım davranışları üzerindeki etkisi hayvanseverler özelinde gün yüzüne çıkarılmış; makro düzeyde ise çevre hareketlerinin dijital mecralardaki siyasal katılım davranışlarına dair kapsamlı bir bakış açısı sunulmuştur. İletişim çalışmaları kapsamında, disiplinler arası bir yaklaşım benimsenmiştir.

Elde edilen bulgular; hayvanseverlerin (n524) siyasal katılım taleplerinin önemli ölçüde empatik tutumlardan ve grup bilincinden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Kalte'nin (2020) de belirttiği üzere çevreci hareketler, yoğun siyasal katılım aktivitelerinde bulunmaktadır ve toplumda önemli değişim yaratmayı amaçlarlar. Fakat hangi motivasyon kaynaklarıyla bu grupların harekete geçtiği literatürde henüz netliğe kavuşmuş değildir. Bu açıdan sunulan araştırma, güçlü ampirik bulgular ortaya koymaktadır. Ayrıca katılım faaliyetleri söz konusu olduğunda geleneksel bakış açısı, grup menfaatlerinin ve maddi çıkarların yurttaşları siyasal eylemlere güdülediğini ileri sürse de (Kapani, 2007), günümüzde hayvanseverler gibi ekoloji odaklı gruplar özgeci tutumlarla siyasal katılım davranışı sergilemektedir.

Örneğin bu çalışmaya katılım gösteren 524 hayvanseverin sahip olduğu empati düzeyi 5 üzerinden 4.25 ortalama değere sahiptir. Bilişsel empati; hayvanseverlerin boykot, yürüyüş, dijital gündem oluşturma, yardım kampanyaları düzenleme gibi siyasal aksiyon faaliyetlerini %86,5 oranında pozitif etkilemektedir. Benzer bir biçimde muhatabın duygularını hissetmeyi konu alan duygusal empati ise; siyasal aksiyon faaliyetleri üzerinde %88 pozitif etkiye neden olmuştur (Tablo 7).

Elde edilen bulgulara göre sadece siyasal aksiyon faaliyetleri üzerinde değil; bir diğer önemli katılım faaliyeti olan siyasal temsilcilerle etkileşim (siyasal ifade) faaliyetleri üzerinde de empati değişkeni önemli açıklama gücüne sahiptir. Hayvanseverlerin siyasal ifadeleri bilişsel empatiden %84, duygusal empatiden %80 pozitif etkilenmektedir (Tablo 7). Dolayısıyla dijital platformlar aracılığıyla gerçekleştirilen siyasal katılım faaliyetlerinin büyük bir bölümünün, empati duygusuyla şekillendiği görülmüştür. Bu durum toplum kademesinde ahlaki misyon üstlenen küçük grupların siyasal katılım davranışlarını anlama açısından ayrıntılı bir bakış açısı sunmaktadır. Mercer ve Reynold'un (2002) da belirttiği üzere empati eylemi, sadece muhatabın bakış açısını ve duygularını anlamayı değil; aynı zamanda muhatabın içinde bulunduğu zor duruma yönelik yardım sunmayı da içermektedir. Bu sebeple hayvanseverler modern toplum düzeninde insan dışındaki canlıların refahını da iyileştirebilmek için siyasal katılım faaliyetleri gerçekleştirerek, hayvanların seslerini yönetim kademelerine iletmektedir. Bu sonuç, insan-merkezli paradigmanın hayvanseverler özelinde reddedildiğinin bir göstergesidir. Politika yapıcılarının ve yönetim temsilcilerinin bu beklentileri göz önünde bulundurması faydalı olacaktır. Çünkü toplum kademesinde böylesine aktif katılım davranışı sergileyen ve

yüksek empati duygusuna sahip kitleler, demokratik süreçlerin idealize edilmesi açısından da önem arz etmektedir. Üstelik bu gruplar varoluş amaçları gereği şahsi motivasyon kaynakları ile değil, diğerkam duygularla hareket etmektedir (Munro, 2012; Kalte, 2020). Bu nedenle dile getirdikleri talepler, toplum ve çevre yararı gözetmektedir.

Ek olarak hayvanseverler, sahip oldukları grup bilinci sayesinde günümüzde daha sistematik bir biçimde faaliyetlerini sürdürmektedir (Paw Guards, 2021; Greenpeace, 2021). Sosyal medya aracılığıyla hem grup üyeleri birbirinden haberdar olmakta, hem de hayvanlarla ilgili olumsuz gelişmeler yaşandığında daha hızlı organize olabilmekteler. Bu kapsamda elde edilen bulgular, hayvanseverlerin grup bilincinin sosyal medyada dile getirdikleri siyasal ifadeleri %40 oranında pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Yani kolektif biçimde hareket eden hayvanseverler sahip oldukları grup bilinciyle, dijital mecralarda belediye başkanı, vali, milletvekili ve diğer kamuoyu önderlerine ulaşarak hızlı gündem oluşturabilmektedir. Benzer bir biçimde siyasal aksiyon faaliyetleri arasında değerlendirilen boykot, yürüyüş düzenleme, dijital gündem oluşturma gibi katılım becerileri de grup bilincinden %56 oranında pozitif etkilenmektedir (Tablo 6).

Çalışma, alan yazında siyasal katılım açısından empati olgusunu ele alan sınırlı literatüre katkı sağlamaktadır (Vossen ve Valkenburg, 2016: 118; Ma ve Chan, 2014). Ayrıca insan-hayvan çalışmaları alanında süregelen, amprik bulguların az olduğu (Munro, 2012; Kalte, 2020) yönündeki söyleme de amprik çıktılar sunarak katkı sağlamaktadır. Böylece empatinin siyasal katılım faaliyetleri üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu, hayvansever gruplar özelinde somutlaştırılmaktadır.

Tüm bu katkıya rağmen araştırmanın birtakım sınırlılıklara tabi olduğunu da ifade etmek gerekir. Öncelikle toplanan verilerin olasılıklı olmayan örneklem dahilinde toplandığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle sonuçlar tüm hayvansever kişiler üzerine genellenemez. Fakat benzer grupların siyasal katılım davranışları altında yatan motivasyon kaynaklarını anlayabilmek için verimli bir ön bilgi sağlar. Öte yandan egzogen değişkenler arasında meydana gelen doğrusallık hatası, tüm değişkenlerin tek bir modelde aynı anda analiz edilmesine izin vermemiştir. Her ne kadar teorik zemine uygun bir biçimde alt modeller ayrı bir biçimde analiz edilmiş olsa da, tüm değişkenlerin bir arada kurgulandığı YEM modeline ait sonuçlara erişilememesi de araştırmanın kısıtları arasındadır. Bu doğrultuda sonraki araştırmacılar, olasılıklı örneklem dahilinde daha genellenebilir çalışmalar yapabilir. Böylece ulaştıkları sonuçları, bu çalışmanın bulguları ile kıyaslayabilirler. Öte yandan benzer dezavantajlı örneklem grupları üzerinde, empatinin ve grup bilincinin siyasal katılım aktiviteleri üzerindeki rolü sorgulanarak, örneklemelerden bağımsız bir şekilde siyasal katılım süreçlerinde empati ve grup bilincinin rolü ortaya koyulabilir. Nitekim siyasal iletişim çalışmalarında empati kavramına oldukça sınırlı bir biçimde yer verilmiştir (Vossen ve Valkenburg, 2016: 118; Ma ve Chan, 2014).

Kaynaklar

Barnett, G., & Mann, R. E. (2013). Empathy deficits and sexual offending: A model of obstacles to empathy. *Aggression and violent behavior, 18*(2), 228-239.

Batson, C. D., Fultz, J., Schoenrade, P. A. (1987). Distress and empathy: Two qualitatively distinct vicarious emotions with different motivational consequences. *Journal of Personality*, 55, 19–39.

Can, A. [AmirCAN76147523]. (2020, 2 Eylül). Sağlık çalışanları olarak bir araya gelmeliyiz. Telegram grubumuzun linki aşağıda belirtilmiştir. Sayımız ne kadar çok olursa o kadar güçlü sesimiz çıkar. [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/AmirCAN76147523/status/1301130821902966784>.

Cho, Y. C. (2009). *The Politics of Suffering in the Public Sphere: The Body in Pain, Empathy, and Political Spectacles*. University of Iowa.

Cuff, B. M., Brown, S. J., Taylor, L., & Howat, D. J. (2016). Empathy: A review of the concept. *Emotion review*, 8(2), 144-153.

Darwall, S. (1998). Empathy, sympathy, care. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 89(2/3), 261-282.

Davis, M. H. (2018). *Empathy: A social psychological approach*. Routledge.

Decety, J., & Jackson, P. L. (2004). The functional architecture of human empathy. *Behavioral and cognitive neuroscience reviews*, 3(2), 71-100.

Dong, W. (2012). Discourse right and participation: using application for hunting permits for foreigners at Dulan International Hunting Ground as a case study. *Journal of Cambridge Studies*, 7(1), 83-91.

Drengson, A., Devall, B., & Schroll, M. (2010). The deep ecology movement: Origins, development, and future prospects (toward a transpersonal ecosophy). *International Journal of Transpersonal Studies*, 30(1-2), 101-117.

Duncan, L. E., Garcia, R. L., & Teitelman, I. (2021). Assessing politicized gender identity: Validating the Feminist Consciousness Scale for men and women. *The Journal of Social Psychology*, 1-23.

Fromm, E. (1955). *Sane society*. New York: A Fawcett Premier Book.

Greenpeace Türkiye [Greenpeace_Med]. (2021, Mayıs 28). Açık denizlerde “Ölüm Duvarı” diye bilinen devasa balıkçılık ağları yunusları, vatozları, köpek balıklarını avlıyor. İnsan faaliyetlerine kapalı okyanus koruma alanları talep ediyoruz. İmza ver, gezegenimiz için birlikte tarih yazalım! <http://okyanuslarikoru.org>. [video ekli] [Tweet]. Twitter. https://twitter.com/Greenpeace_Med/status/1398189668282343425

Gurin, P., Miller, A. H., & Gurin, G. (1980). Stratum identification and consciousness. *Social Psychology Quarterly*, 30-47.

Güler, Ş. (2020a). Political participation and subjective well-being: individuals’ e-participation activities on twitter in terms of life satisfaction. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(4), 354-372.

Hakim – Hayvan Hakları İzleme Komitesi [@hakim_komite]. (2020, Kasım 22). Hayvanların yaşadıkları zulmü önlemek için atılması gereken ilk adım Hayvan Hakları

Yasası'nın çıkması, bu artık çok açık. Yasanın çıkması için daha ne olması gerekiyor? Biz bu soruyu daha kaç kere soracağız? Yeter artık! #YasaHemen. [resim ekli] [Tweet]. Twitter. https://twitter.com/hakim_komite/status/1330576058177957888

Harvey, D. (2002). Sınıfsal yapı ve mekânsal farklılaşma kuramı. Ayten Alkan, Bülent Duru (Der. ve Çev.), 20. Yüzyıl Kenti, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s. 147-172.

Herrick, R., & Mendez, J. M. (2019). One Model Does Not Fit All: Group Consciousness and the Political Participation and Attitudes of American Indians. *Social Science Quarterly*, 100(5), 1577-1592.

Humphreys, L. (2010). Mobile social networks and urban public space. *New Media & Society*, 12(5), 763-778.

Jackman, M. R., & Jackman, R. W. (1973). An interpretation of the relation between objective and subjective social status. *American sociological review*, 569-582.

Kapani, M. (2007). Politika bilimine giriş. Ankara: Bilgi Kitabevi.

Kim, H. Y. (2013). Statistical notes for clinical researchers: assessing normal distribution (2) using skewness and kurtosis. *Restorative dentistry & endodontics*, 38(1), 52-54.

Kweon, S. H., & Lee, S. Y. (2013). A study on empathy, credibility, and political attitude in social media: Focused on the relationship between empathetic intention and the motivation of belonging on intended pro-social and political behavior. *Advances in Journalism and Communication*, 1(03), 26.

Lipps, T. (1903). Einföhlung, inner Nachahnung, ung Organ-umpfindungen. *Archiv für die gesamte Psychologie*, 2, 185-204.

Lipps, T. (1905). Das Wissen von fremden Ichen. *Psychologische Untersuchungen*, 4, 694-722.

Loader, B. D., & Mercea, D. (2011). Networking democracy? Social media innovations and participatory politics. *Information, communication & society*, 14(6), 757-769.

Ma, W. W., & Chan, A. (2014). Knowledge sharing and social media: Altruism, perceived online attachment motivation, and perceived online relationship commitment. *Computers in Human Behavior*, 39, 51-58.

Masserman, J. H., Wechkin, S. & Terris, W. (1964) "Altruistic" behavior in rhesus monkeys. *American Journal of Psychiatry* 121:584-85.

McShane, K. (2007). Anthropocentrism vs. nonanthropocentrism: Why should we care?. *Environmental Values*, 169-185.

Miller, A. H., Gurin, P., Gurin, G., & Malanchuk, O. (1981). Group consciousness and political participation. *American journal of political science*, 25(3), 494-511.

Morse, J. M., Anderson, G., Bottorff, J. L., Yonge, O., O'Brien, B., Solberg, S. M.,

& McIlveen, K. H. (1992). Exploring empathy: a conceptual fit for nursing practice?. *Image: The journal of nursing scholarship*, 24(4), 273-280.

Munro, L. (2012). The animal rights movement in theory and practice: A review of the sociological literature. *Sociology Compass*, 6(2), 166-181.

Paw Guards [@PawGuardsTr]. (2021, Haziran 3). Onlar için ses olmak zorundayız. Lütfen destek olun. Paylaşın paylaştırın. Saat tam 16.00'da aynı anda #hayvanhaklarıyasasıhemen [resim ekli] [Tweet]. Twitter. <https://twitter.com/PawGuardsTr/status/1400394671772344326>

Preston, S. D., de Waal, F. B. (2002). Empathy: Its ultimate and proximate bases. *Behavioral and Brain Sciences*, 25, 1-20.

Reniers, R. L., Corcoran, R., Drake, R., Shryane, N. M., & Völlm, B. A. (2011). The QCAE: A questionnaire of cognitive and affective empathy. *Journal of personality assessment*, 93(1), 84-95.

Rice, G. E. (1964). Aiding behavior vs. fear in the albino rat. *The Psychological Record*, 14(2), 165-170.

Rice, G. E., & Gainer, P. (1962). "Altruism" in the albino rat. *Journal of comparative and physiological psychology*, 55(1), 123.

Samsunhaber, (2020, 19 Kasım). Vali Dağlı ayakları kesilen yavru köpek olayına el attı. Erişim adresi: <https://www.samsunhaber.com/samsun-haber/vali-dagli-ayaklari-kesilen-yavru-kopek-olayina-el-atti-h61186.html>.

Segesten, A. D., & Bossetta, M. (2017). A typology of political participation online: How citizens used Twitter to mobilize during the 2015 British general elections. *Information, Communication & Society*, 20(11), 1625-1643.

Stern, J. A., Botdorf, M., Cassidy, J., & Riggins, T. (2019). Empathic responding and hippocampal volume in young children. *Developmental Psychology*, 55(9), 1908.

Stotland, E. (1969). Exploratory investigations of empathy. In *Advances in experimental social psychology* (Vol. 4, pp. 271-314). Academic Press.

Thompson, R. A. (1987). Empathy and emotional understanding: The early development of empathy. *Empathy and its development*, 119-145.

Titchener, E. B. (1909). *Elementary psychology of the thought processes*. New York: Macmillan.

Titchener, E. B. (1915). *A Beginner's psychology*. (E-kopya-2016). New York: The Macmillan Company.

Watanabe, S. & Ono, K. (1986). An experimental analysis of "empathic" response: Effects of pain reactions of pigeon upon other pigeon's operant behavior. *Behavioural Processes* 13:269-77.

We Are Social, (2021a). Digital around the World. Erişim Adresi: <https://wearesocial.com/digital-2021>. Erişim Tarihi: 4.05.2021.

Weitzenfeld, A., & Joy, M. (2014). An overview of anthropocentrism, humanism, and speciesism in critical animal theory. *Counterpoints*, 448, 3-27.

Wind, E. (1963). *Art and anarchy*. London: Faber & Faber.

Wispe, L. (1986). The distinction between sympathy and empathy: To call forth a concept a Word is needed. *Journal of personality and social psychology*, 50(2), 314-321).

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar: Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Dijital Ebeveynlik, Aşı Kararsızlığı ve COVID-19: Dijital Ebeveynlerin COVID-19 Aşısı Karşıtlığına İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi

Digital Parenthood, Vaccine Hesitancy and COVID-19: Determining Digital Parents' Attitudes on COVID-19 Anti-Vaccination Movement

Derya Gül Ünlü, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, E-posta: derya.gul@istanbul.edu.tr
Yıldırım Kesgin, Dr. Öğr. Üyesi, Üsküdar Üniversitesi Gazetecilik Bölümü, E-posta: yildirim.kesgin@uskudar.edu.tr

<https://doi.org/10.47998/ikad.994956>

Anahtar Kelimeler:

Dijital Ebeveynlik,
Aşı Kararsızlığı,
COVID-19,
COVID-19 Aşısı,
Aşı Karşıtlığı.

Öz

COVID-19 aşlarının üretimi ve aşılamanın başlamasıyla birlikte, aşların içeriği ve niteliğine ilişkin çok sayıda farklı görüş gündeme gelmiştir. Aşıyla ilgili bilgi edinmek isteyen bireyler tarafından söz konusu farklı görüşlerin yakından takip edildiği bu süreçte, aşının birey sağlığı üzerindeki olumsuz sonuçları hakkında çok sayıda gerçek dışı içerik de dolaşım bulmuştur. Özellikle dijital ortam üzerinden COVID-19 aşısına dair olumsuz söylemlerin hızla yayılması, bireylerin aşının niteliğine şüpheyle yaklaşımları ve aşı yaptırmaya kararsızlığı duymaları gibi sonuçlara yol açması bakımından oldukça önem taşımakta, COVID-19 pandemisiyle mücadelenin en önemli aşamalarından biri olan aşılamanın önünde engel teşkil etmektedir. Bu problematikten yola çıkan araştırma kapsamında, aşılamanın başlamasıyla birlikte, ebeveynlik pratikleri için dijital ortamdan aktif olarak yararlanan bireylerin kendileri ve çocuklarıyla ilgili olarak COVID-19 aşısı karşıtlığına ilişkin tutumlarına odaklanılmaktadır. Bu doğrultuda, dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumlarının belirlenmesi ve çeşitli değişkenlerle ilişkisinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu amaca uygun olarak, soru formuna dayanan ilişkisel bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtı olmadıkları; ancak dijital annelerin, yüksek eğitilmiş ebeveynlerin ve aşı karşıtlığıyla ilgili dijital platformları takip ederek karşılaştıkları içerikleri güvenilir bulan ebeveynlerin aşı kararsızlıklarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Keywords:

Digital Parenting,
Vaccine Hesitancy,
COVID-19,
COVID-19 Vaccine,
Vaccine Opposition.

Abstract

With the production of COVID-19 vaccines and the start of vaccination, many different views on the content and quality of vaccines have come to the fore. In this process, in which these different opinions are closely followed by individuals who want to learn about the vaccine, a lot of unrealistic content about the negative effects of the vaccine on the health of the individual has also been found. The rapid spread of negative rhetoric about the COVID-19 vaccine, especially over the digital environment, is of great importance in terms of causing individuals to be skeptical of the quality of the vaccine and to be indecisive about vaccination, and it is an obstacle to vaccination, which is one of the most important stages of the fight against the COVID-19 pandemic. Based on this problematic, the research focuses on the attitudes of individuals who actively benefit from the digital environment for their parenting practices, with the initiation of vaccination, regarding themselves and their children, towards the COVID-19 vaccine opposition. In this direction, it is aimed to determine the attitudes of digital parents towards the COVID-19 vaccine opposition and to reveal the relationship with various variables. For this purpose, a relational field study based on a questionnaire was conducted. As a result of the study, digital parents are not anti-COVID-19 vaccine; however, it has been determined that the vaccination indecision of digital mothers, highly educated parents, and parents who find the content they encounter reliable by following digital platforms about anti-vaccination is higher.

Giriş

Tüm dünyayı etkisi altına alarak, her geçen gün artan sayıda ölüme neden olan COVID-19 virüsü kaynaklı salgına karşı ciddi önlemler alınmış ve kısa sürede birçok farklı ülkede aşı çalışmaları başlatılmıştır. Çalışmaların tamamlanması ve aşılmanın başlaması beraberinde, aşıların içeriği ve niteliğine yönelik tartışmaları da getirmiştir. Konu hakkında bilgi sahibi olmak isteyen her birey tarafından aşı gelişmelerinin yakından takip edildiği bu süreçte, medyada çok sayıda farklı görüş yer bulmuş; özellikle dijital platformlarda aşıların niteliği ve olası yan etkilerine dair çok sayıda komplo teorisi içeren, gerçek dışı içerik dolaşıma girmiştir.

COVID-19 virüsü hakkında çoğu zaman okuyucuların güvendiği kaynaklardan da gelebilen gerçek dışı ya da gerçeği çarpıtan haber içeriklerine (Ljungholm ve Olah, 2020; Ülker, 2021) olan inanç, hastalık hakkında bireyleri yanlış yönlendirerek (Sceri ve Grech, 2020), gereken önlemlerin alınmasını engellemektedir (Ülker, 2021). Virüsün yayılımının azaltılmasına ilişkin bahsi geçen önlemlerin başında ise; şüphesiz COVID-19 aşısı uygulamaları gelmektedir. Bu bağlamda, COVID-19 aşısı karşıtı gerçek dışı haber içerikleri ve aşı kabulü arasındaki ilişkiye odaklanan çeşitli araştırma sonuçlarında; bireylerin aşının olumsuz etkileri hakkındaki içerikler dolayısıyla aşının niteliğine kuşkuyla yaklaştıkları ve aşının önemli yan etkilerinin olacağını düşünmeleri neticesinde (Catalan-Matamoros ve Elias, 2020; Loomba vd., 2021; Marco-Franco vd., 2021; Roozenbeek vd., 2020; Sallam vd., 2021) aşı kabulünün olumsuz etkilendiği görülmüştür. Söz konusu aşı karşıtı içerikleri takip eden bireyler arasında özellikle ebeveynlerin daha yüksek düzeyde aşı kararsızlığı yaşadığı belirtilmektedir (Dillon, 2021; Rozbroj vd., 2019). Bu çerçevede değerlendirildiğinde hem kendilerinin, hem de çocuklarının aşı olma kararları üzerinde belirleyici olan ebeveynlerin, aşıya dair tutumlarının karşılaştıkları içeriklere bağlı olarak nasıl şekillendiğinin de anlaşılması oldukça önem taşımaktadır. Çünkü durağan bir tutum olmayan aşı kararsızlığı, sahip olunan anlık bilgiye, duygu durumuna ve hastalığın algılanan riskine bağlı olarak farklılaşmaktadır (Loomba vd., 2021). Bu durumun ebeveynlik pratikleri kapsamında dijital ortamı aktif olarak kullanan, çeşitli dijital kanallar üzerinden kendileri ve çocuklarıyla ilgili sağlık bilgisini arayan, kendi deneyimlerini ya da fikirlerini diğerleriyle paylaşan dijital ebeveynler (Gül-Ünlü, 2020; Lupton vd., 2016) nezdinde değerlendirilmesi ise ayrı bir gereklilik olarak görülmektedir. Çevrimiçi ortamda aşısı karşıtı içerikle kolaylıkla karşılaşabilen dijital ebeveynler, söz konusu içerikleri kişisel hesapları üzerinden diğer ebeveynlerle paylaşarak yayabilmekte ve kendi kararlarının yanı sıra etkileşim halinde buldukları diğer ebeveynlerin aşı olma kararları üzerinde de belirleyici olabilmekteledir (Getman vd., 2018; Smith & Graham, 2019). Bu bakımdan, dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına ilişkin tutumlarının belirlenmesi ve bu tutumlarının karşılaştıkları aşı karşıtı içeriklere bağlı olarak nasıl şekillendiğinin ortaya koyulmasının önem taşıdığı düşünülmektedir.

Dijital ortamda aktif biçimde var olan ebeveynler, karşılaştıkları aşı karşıtı içeriklere bağlı olarak, yüksek düzeyde aşı kararsızlığı yaşayabilmekte (Ashfield & Donelle, 2020; Kata, 2012; LaVail & Kennedy, 2012; Weiner vd., 2015; Wheeler & Bутtenheim, 2013; Wittman & Zikmund-Fisher, 2012), yaşanan bu aşı kararsızlığı ise hem aşı olmaya, hem de aşıya dair olumlu bir toplumsal algı inşa edilmesine engel teşkil edebilmektedir. Bu

sorunsaldan yola çıkan araştırma kapsamında, aşılamanın başlamasıyla birlikte, dijital ortam üzerinden aşı gelişmelerini takip eden ebeveynlerin kendileri ve çocuklarıyla ilgili olarak COVID-19 aşısı karşıtlığına ilişkin tutumlarına odaklanılmakta; dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumlarının belirlenerek, çeşitli değişkenlerle ilişkisinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda aşağıda öncelikle dijital ebeveynlik pratiklerine değinilerek, dijital platformlarda karşılaşılan içeriğe bağlı olarak yaşanan aşı kararsızlığı ve COVID-19 aşısı karşıtlığı ele alınacak, sonrasında ise ulaşılan araştırma bulguları aktarılacaktır.

Dijital Ortam ve Aşı Karşıtlığı

Aşı karşıtlığı ya da aşı kararsızlığı; aşığı tamamen reddetmek, aşı olmayı geciktirmek ya da aşının işe yarayacağını kabul etmekle birlikte, aşılama konusunda tereddütte kalmak anlamına gelmektedir. Aşının tarihi kadar eski olan ancak günümüzde çoğunlukla aşılamanın etkinliği ve risklerinin sorgulanmasına dayanan (Wolfe ve Sharp, 2002) aşı kararsızlığından kaynaklanan aşı reddi vakaları, aşılama oranlarında düşümlere neden olmakta ve aşı ile korunabilir hastalıkların artışına yol açmaktadır (Gür, 2019: 1). Çünkü toplumsal bağışıklığın kazanılabilmesi için topluluk üyelerinin yüksek aşılama oranına sahip olması gerekmekte ve bu aşılama oranı ile toplumun sadece aşılama oranına sahip olmayan kesimlerinin de korunması sağlanmaktadır (Yiğit vd., 2020). Bu bakımdan, aşı karşıtlığı sadece aşı olmayı reddeden bireyi değil, tüm toplumun sağlığını tehdit etmesi nedeniyle oldukça önem taşımaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü tarafından da ilk on küresel sağlık tehdidinden biri olarak değerlendirilen aşı kararsızlığının (WHO, 2019), son yıllarda ciddi bir yükselişte olduğu belirtilmektedir (Gür, 2019; McClure, 2017). Söz konusu hareketin yükselişinde ise; dijital platformların önemli bir rol oynadığını, bireylerin dijital ortamda karşılaştıkları aşı karşıtı söylemlerin, aşı kararsızlığı üzerinde önemli etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür (Downs, 2008; Germani ve Biller-Andorno, 2021; Kata, 2012; Tang vd., 2021; Wilson ve Wiysonge, 2020). Dijital mecralarda bilgi göndermenin/paylaşmanın evrensel bir standardının olmaması ve dijital ortamdaki bilgilerin kolaylıkla değiştirilebilir, çalınabilir, çarpıtılabilir veya sahte ifadelerle anonim olarak oluşturulabilir olması (Metzger, 2007: 2079), aşı hakkında çok fazla gerçek dışı içeriğin ve hatta çeşitli komplo teorilerinin kullanıcılar arasında hızla yayılmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda özellikle sosyal medya; yalan haber ve çeşitli gerçek dışı içerikler dolayısıyla bireylerin aşı kararsızlığı yaşamalarının birincil sorumlusu olarak değerlendirilmekte, konuyla ilgili gerçekleştirilen çok sayıda çalışma (Broadbent, 2019; Carrieri vd., 2019; Piedrahita-Valdes vd., 2021; Puri vd., 2020) ise bireylerin sosyal ağlarda karşılaştıkları yalan haber içerikleri nedeniyle, aşı olmaya kuşkuyla yaklaştıklarını göstermektedir.

Aşılar hakkında kararsızlık yaratan söylemlerin dijital ekosistemde dolaşıma girmesinin birden çok nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki; aşı karşıtı söylemden yararlanılarak çeşitli amaçlar doğrultusunda bireylerin kasıtlı biçimde etkilenmeye ya da yönlendirilmeye çalışılmasıdır. Bu bağlamda önemli bir örneği Broniatowski ve

¹ Son yıllarda artan kızamık vakalarının konuyla ilgili en çarpıcı örneklerden biri olduğunu söylemek olanaklıdır. Kızamık aşısı karşıtlığının yükselişi nedeniyle, 2019 yılında dünya genelinde kızamık vaka sayısı yüzde otuz artmış ve söz konusu vakaların çoğu kızamık hastalığının neredeyse tamamen ortadan kalktığı ülkelerde yaşanmıştır (Jacobson, vd., 2020: 2131).

arkadaşlarının (2018), 2014-2017 yılları arasındaki tweetlerin analizini gerçekleştirdikleri çalışmaları üzerinden vermek mümkündür. Söz konusu çalışma kapsamında, 2016 yılındaki Amerikan seçimlerine müdahale etmekle suçlanan bir Rus trol grubu olan İnternet Araştırma Ajansı (IRA) tarafından aşuların güvenliği konusunda anlaşmazlık çıkarmak için Twitter’da aktif bir kampanya yürütüldüğü tespit edilmiş; IRA trolllerinin #VaccinateUS hashtag’ini içeren, kutuplaştırıcı aşı yanlısı ve aşı karşıtı mesajları güçlendirmek için gelişmiş Twitter botları kullandıkları bulgulanmıştır. Aşı karşıtı söylemin kasıtlı veya kasıtsız dijital ortamda hızla yayılmasının bir nedeni de; yüksek etkileşimi beraberinde getirmesidir. (Germani ve Biller-Andorno, 2021; Hou vd., 2021; Keelan vd., 2010). Konuyla ilgili olarak, Germani ve Biller-Andorno (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın sonuçları, aşı karşıtı grupların sosyal ağlarda oldukça aktif olduklarını, çeşitli tartışmalara dahil olarak, aşı karşıtı söylemin sosyal ağlarda hızla yayılmasına katkı yaptıklarını ortaya koymaktadır. Aşı karşıtı söylemin bu yüksek etkileşim özelliği, üretilen dijital içerik üzerinden önemli kazançlar elde edilmesine de olanak sağlamaktadır. Bu kapsamda, The Center for Countering Digital Hate tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçları, aşı karşıtı içeriğin Facebook ve Instagram da dahil olmak üzere önde gelen teknoloji platformları için tahmini toplam 62 milyon sosyal medya izleyicisine ulaştığını ve bu etkileşim sayesinde hem aşı karşıtı endüstrinin, hem de sosyal medya devlerinin önemli gelirler elde ettiğini belirtmektedir (Cockerell, 2021).

Tüm bu sebepler, aşı karşıtı söylemin dijital ortamda hızla yayılarak, bireylerin aşuların içeriği ve niteliğini daha fazla sorgulamasına neden olmaktadır. Aşı hakkında yine dijital ortam üzerinden gerçekleştirilen bu sorgulamanın, kullanıcıyı bir tavşan deliğine düşürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü dijital ortamda herhangi bir konuyu araştıran kullanıcı, araştırdıkça birbirine benzer ve doğruluğu şüpheli olan içeriğe kolaylıkla ulaşabilmekte, kendisine sunulan linkler ya da öneriler aracılığıyla bir enformasyon akışının içine düşmektedir. Bu düzen içerisinde ulaşılan enformasyon ise sistematik olduğundan bireye inandırıcı gelmektedir. Dijital tavşan delikleri, kullanıcıya benzer içeriklerin bulunduğu bağlantı üstüne bağlantı sunan (YouTube, Wikipedia, Facebook gibi) ilgi çekici önerilerde bulunma eğilimindedir (O’Callaghan vd., 2015; Tang vd., 2021). Söz konusu durum, benzer biçimde, dijital ortamda aşı karşıtı söylemle karşılaşan ve bu söylem hakkında bilimsel bir kaynak olup olmadığını ya da aşının yan etkilerinin nasıl olumsuz sonuçlara yol açtığı gibi çeşitli konularda araştırma yapan kullanıcılar için de geçerlidir. Bilimsel bir geçerliliği olmadığı halde öyleymiş gibi yayımlanan makaleler ya da aşının yan etkileri hakkındaki görseller, araştırma yapan kullanıcıya, sistematik bir akış içerisinde, güvenilir ve gerçek gelmeye başlamakta, bu durum da aşı kararsızlığını arttırmaktadır. Konuyla ilgili olarak, Tang ve arkadaşları (2021) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçları, kullanıcıların Youtube içeriklerini hedef odaklı taramaktan ziyade, izlemeye doğrudan aşı karşıtı videodan başlamaları dolayısıyla benzer videolarla karşılaşma olasılıklarının daha yüksek olduğunu ve aşı karşıtı ya da sağlıkla ilgili yanlış bilgiler içeren videoların daha fazla aşı karşıtı video izletmeye yol açma riskinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, Smith ve Reiss (2020) ise okuyucuya gerçek dışı içerikler sunan tavşan deliklerinin sadece aşı karşıtı okuyucuları yanlış yönlendirmediğini, aynı zamanda bilgi arayan kullanıcıların da aşı karşıtına dönüşmelerinin nedeni olduğunu vurgulamaktadır.

Dijital Ebeveynlik ve Aşı Karşıtlığı

Bireylerin ebeveynlik rolüne ilişkin ihtiyaçları doğrultusunda bilgi aramak ya da tavsiye almak için dijital iletişim araçlarından yararlanmaya başlamaları, ebeveynlik pratiklerinin gerçekleştirilmesinde dijital ortamın işlevsel bir araç olarak kullanılmasını da beraberinde getirmiştir. Günümüzde ebeveynler, kendi ebeveynlik pratikleri için dijital ortamdaki yararlanarak, uzmanlardan ya da diğer ebeveynlerden bilgi almak ve/veya kendi deneyimlerini paylaşmak için çevrimiçi ortamda yer almakta, böylelikle çocukları için en doğru ve güncel bilgilere ulaşabilmektedir. Dijital ortam üzerinden edindikleri bilgiyi hızlı, sürekli, detaylı, eğlenceli, özelleştirilmiş, pratik, (görece) güven verici ve tarafsız olarak değerlendiren anne ve babalar (Lupton, 2016), söz konusu mecralarda farklı amaç ve ihtiyaçlarına yönelik içeriklere kolaylıkla erişebilmekte, çevrimiçi ortam bu yönüyle kullanıcılarına bir çoklu-işlev sunmaktadır. Örneğin; kullanıcı hem çocuğuyla ilgili bir sağlık bilgisi aramak için konunun uzmanlarının web sitesine ulaşırken, aynı zamanda mobil uygulamalar üzerinden çocuğun aşı takvimini tutabilmektedir (Gül-Ünlü, 2020: 50). Dolayısıyla, bir anlamda anne ve babaların ebeveynlik rollerini yürütmelerine aracı olan dijital ortam, onların bu pratiklerinin bir parçası olarak kullanılabilen ebeveynlere kişisel deneyimlerine ilişkin detayları paylaşabilme, bilgi ve destek arama gibi ihtiyaçlarını giderebilme (Lupton vd., 2016: 730) imkanı sunmaktadır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde dijital ebeveynlik kavramını; bireyin dijital iletişim ortamlarından faydalanarak, ebeveynlik rolü hakkında bilgi edinmesi, kişisel ebeveynlik modelini diğer ebeveynlere aktarması ve günlük annelik ya da babalık pratiklerini çevrimiçi ortam aracılığıyla yürütmesi olarak tanımlamak mümkündür (Gül-Ünlü, 2020: 50).

Bu çerçevede, çocuklarına aşı yapıp yapılmayacağı hakkında nihai karar alıcılar olan ebeveynlerin (Yiğit vd., 2020), yine aşı hakkında bilgi almak için dijital ortamdaki aktif biçimde yararlandıklarını, hatta çoğu zaman dijital ortamın aşuya dair birincil bilgi kaynağı olarak görüldüğünü söylemek olanaklıdır (Ashkenazi vd., 2020; Azizi vd., 2017; Restivo vd., 2015; Wheeler & Buttenheim, 2013; Wilson & Keelan, 2013; Witteman & Zikmund-Fisher, 2012). Konuyla ilgili gerçekleştirilen çeşitli çalışmalar (Getman vd., 2018; Larson vd., 2014; Shoup vd., 2015), dijital ortamda bilimsel kanıtlara dayalı ve nitelikli aşı bilgisiyle karşılaşan ebeveynlerin, aşı yaptıрма kararlarının olumlu yönde etkilendiğini ortaya koymaktadır. Fakat diğer yandan, dijital ortamın yapısı göz önünde bulundurulduğunda, ebeveynlerin yanlış bilgiye dayanan aşı karşıtı söyleme maruz kalmalarının, bilimsel kanıtlara dayanan içeriklerle karşılaşmalarından daha olası olduğunu belirtmek de yanlış olmayacaktır. Aşı karşıtı söylemeyle karşılaşan ebeveynin aşılarda ilgili risk algısı artmakta ve bu durum ebeveynin aşı yaptırmayı reddetmesi ya da geciktirmesiyle sonuçlanmaktadır (Kata, 2012; LaVail & Kennedy, 2012; Rodriguez, 2016; Weiner vd., 2015; Wheeler & Buttenheim, 2013; Wilson & Keelan, 2013; Witteman & Zikmund-Fisher, 2012). Bu bağlamda, Ma ve Stahl (2017) aşılarda yan etkileri hakkında dijital ortam üzerinden araştırma yapan ebeveynlerin, araştırmalarını sadece karşılaştıkları aşı karşıtı içeriklerle sınırlı tutmaları durumunda, indirgemeci bir bilgiye sahip olarak, bu grift konuyu diğer sosyo-ekonomik ve tıbbi koşullardan bağımsız olarak değerlendirebileceklerinden bahsetmektedir. Ayrıca söz konusu aşı karşıtı içeriklerin objektif bilimsel bilgilere göre çok daha etkileyici olacağı tehlikesinin altını çizmektedir. Benzer biçimde Martin ve arkadaşları (2020) da dijital aşı karşıtı içerikleri okuyan hamile

kadınların kafa karışıklığı hissettiklerini, bebeklerinin otizmlili doğacağından endişe duyarak, aşı kararsızlığı yaşadıklarını vurgulamaktadır. Edinilen aşı karşıtı bilgi; aşı reddi ya da kararsızlığına neden olabilmekle birlikte, söz konusu etkinin uzun süre devam edebildiğini de eklemek gerekmektedir. Bu bağlamda Downs ve arkadaşları (2008), bir aşı karşıtı web sitesini yalnızca 5-10 dakika görüntülemenin, aşuya dair risk algısını arttırdığını ve aşı yaptırmamanın yaratacağı risk algısını azalttığını belirtmekte, dahası edinilen bu aşı karşıtı algının aylar sonra da devam ettiği ve söz konusu ebeveynlerin çocuklarına önerilenden daha az aşı yaptırmaya eğiliminde olduğundan söz etmektedir. Bu durum dijital ortamı aktif olarak kullanan, çeşitli dijital kanallar üzerinden kendileri ve çocuklarıyla ilgili sağlık bilgisini arayan, kendi deneyimlerini ya da fikirlerini diğerleriyle paylaşan dijital ebeveynler (Gül-Ünlü, 2020; Lupton vd., 2016) nezdinde düşünüldüğünde, karşılaşılan aşı karşıtı dijital içeriğin ayrı bir önem kazandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü çevrimiçi ortamda aşı karşıtı içerikle kolaylıkla karşılaşılabilen dijital ebeveynler, söz konusu içerikleri kişisel hesapları üzerinden diğer ebeveynlerle paylaşarak yayabilmekte ve kendi kararlarının yanı sıra etkileşim halinde buldukları diğer ebeveynlerin aşı olma kararları üzerinde de belirleyici olabilmektelerdir (Getman vd., 2018; Smith & Graham, 2019). Bu kapsamda aşuyla ilgili araştırma yapan ebeveynin, kendisiyle benzer deneyimlere sahip olan diğer ebeveynlerin kişisel hikayelerinden ve aşuya dair negatif anlatılarından etkilenerek, daha yüksek düzeyde aşı kararsızlığı yaşayacaklarını ifade etmek olanaklıdır (Betsch vd., 2011; Witteman & Zikmund-Fisher, 2012).

Dijital ortamda aktif olarak yer alan ebeveynlerin karşılaştığı aşı karşıtı içeriğin, aşı kararı üzerinde nasıl bir etkiye sahip olacağı; eğitim düzeyi (Facciola vd., 2019; Opel vd., 2011; Smith vd., 2004), kültürel ve etnik yapı (Azizi vd., 2017; Barker vd., 2004; Dube vd., 2014; Prislın vd., 1998), maddi durum (Azizi vd., 2017; Centers for Disease and Prevention, 2012a; 2012b), hamilelik dönemi (Azizi vd., 2017) gibi kişisel özelliklerle de yakından ilişkilidir. Örneğin; eğitim düzeyiyle ilgili olarak Facciola ve arkadaşları (2019), özellikle eğitim düzeyi düşük ailelerin, enfeksiyonlar konusunda bilgilerinin olmaması ve toplumsal sağlık bilinçlerinin düşük olmasının, çocukların aşılınması ve/veya zamanında aşılınması konusunda ters bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Kültürel yapıyla ilgili olarak ise Dube ve arkadaşları (2014), 13 farklı ülkede aşı kararsızlığı düzeylerini ve nedenlerini inceledikleri çalışmalarında, kültürel yapıyla ilişkili geniş bir çeşitliliğin bulunduğunu söylemektedir. Benzer biçimde Azizi ve arkadaşları (2017) da aşı kararsızlığıyla ilgili olarak kültürel yapının belirleyiciliğinin altını çizmekte, ayrıca ilk çocuğuna hamile kadınların ya da çalışmayan ebeveynlerin aşı kararsızlıklarının da daha yüksek olduğunu belirtmektedir.

COVID-19 Aşısı Karşıtlığı

Aşı karşıtlığı söylemi, genellikle, aşuların içeriğinde bulunan kimyasal maddelerin insan sağlığına zararlı olduğu, aşı üreten firmaların para kaygısı taşıması, bilimsel araştırmaların düşük etkinlik düzeyi ya da bazı besinleri tüketerek doğal yollarla da bu hastalıklardan korunmanın mümkün olduğu gibi birkaç temel iddia üzerinden çeşitlenmektedir (Gür, 2019). Benzer biçimde, COVID-19 aşularının uygulanmaya

başlanmasıyla birlikte, aşı karşıtı söylemin bu aşuları da kapsamaya başladığı görülmüştür. Bu bağlamda, COVID-19 aşısıyla çip takılacağı, aşının Türkler üzerinde daha çok yan etkisinin olduğu, kısırlık yaptığı, aşının yüz felcine neden olduğu, ölüme sebebiyet verdiği, Avrupa ülkelerinde uygulanan aşuların virüse karşı daha etkili olduğu gibi çeşitli gerçek dışı aşı karşıtı söylemler, dijital ortamda dolaşım bulmuştur. Hou ve arkadaşları (2021) tarafından COVID-19 aşısı kararsızlığının belirlenmesi amacıyla farklı şehirlerdeki sosyal medya kullanıcıları üzerinden gerçekleştirilen araştırma sonuçları; bireylerin genel olarak COVID-19 aşısı olma niyeti taşıdığını, ancak aşıyla ilgili çeşitli konular üzerinden kararsızlık duyduklarını göstermektedir. Söz konusu aşı kararsızlığı, bölgesel olarak farklılaşmaktadır. Örneğin; New York ve Londra'daki kullanıcıların tweetleri algılanan yüksek COVID-19'a yakalanma riski dolayısıyla aşıya, hükümet ve sağlık uzmanlarına duyulan güvensizliği içermekte ve konuyla ilgili yanlış bilgi ve söylentilere yer verildiği görülmektedir. Yine Mumbai, Sao Paulo ve Pekin'de yaşayan kullanıcılar tarafından atılan tweetlerde aşı üretimi ve tedarigiyle ilgili endişeler yer alırken; New York ve Londra'daki kullanıcıların tweetlerinde aşının dağıtımı ve eşitsizliğe dair sorunların daha çok gündeme geldiği bulgulanmıştır. Ayrıca aşının güvensizliği ya da yanlış bilgi gibi olumsuz içerikli tweetlerin daha çok ilgi çektiği ve takip edildiği de tespit edilmiştir. Türkiye'de ise Akarsu ve arkadaşları (2020), aşı araştırmaları gerçekleştirilirken bireylerin gelecekteki aşı algısını ele aldıkları çalışmalarında; COVID-19 için aşı geliştirilmesi durumunda katılımcıların %49,7'sinin kendilerine; %38,4'ü çocuklarına COVID-19 aşısı yaptıracaklarını ifade etmiştir. Yine COVID-19 aşısını yaptırmama isteğinin bireyin cinsiyeti, mesleği, sağlık sigortası, anksiyete düzeyi, çocuk sahibi olması ve çocuğuna aşı yaptırmaya istekli olma durumlarıyla da ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu katılımcılardan aşı olmayacağını belirtenlerin en yaygın nedenlerinin başında ise; aşının etkilerinden korkma, yeni bir aşı olacağından güvenilir olacağını düşünmeme, COVID-19 enfeksiyonunun biyolojik bir silah olduğunu ve aşının bu virüsü üretenlere hizmet edeceğini düşünme gibi gerekçelerin geldiği görülmektedir. Yine Türkiye'de Yıldız ve arkadaşları (2021) tarafından ebeveynler üzerinde gerçekleştirilen ve COVID-19 aşısı reddinin nedenlerinin incelendiği bir başka çalışmada katılımcıların aşı yaptırmayı düşünmeme nedenleri; aşının yurtdışı kaynaklı olması ve aşının içeriğine güvenilmemesidir. Aynı çalışmada aşı karşıtı ebeveynlerin COVID-19 pandemisiyle birlikte, çocuklarına aşı yaptırmamaya ilişkin görüşlerinde bir farklılaşma olup olmadığı da sorulmuş ve katılımcıların görüşlerinde bir değişiklik olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, bu ebeveynlerin sadece %35,7'si kendilerinin COVID-19 aşısını olmayı düşündüklerini belirtmiştir. Buna ek olarak, COVID-19 aşısını yaptırmama kararında, ebeveynlerin cinsiyetine dayalı bir farklılık bulunduğunun da altı çizilmektedir. Bu çerçevede, erkeklerin COVID-19 aşısı olmaya daha istekli oldukları; kadınların ise daha çekimser kaldıklarından bahsetmek mümkündür. Bu durum kadınların virüsün erkeklere kıyasla kendilerini daha az etkilediği düşüncesine sahip olması ve dijital ortamda aşıya dair daha fazla araştırma yapan dijital annelerin karşılaştıkları yanlış bilgi oranının da daha fazla olmasıyla açıklanmaktadır (Dillon, 2021).

Dolayısıyla tüm dünyada COVID-19 aşısına dair farklı düzeylerde aşı kararsızlığının bulunduğunu ve dijital ortamda yer alan aşı karşıtı söylemin bu kararsızlığın artmasında önemli bir rolünün olduğunu kabul etmek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte, bireylerin aşı kabulüne ilişkin tutumlarının durağan olmadığını, aşı tutumunun sahip olunan anlık

bilgiye, duygu durumuna ve hastalığın algılanan riskine bağlı olarak farklılaştığını da eklemek gerekmektedir (Loomba vd., 2021). Bu bakımdan özellikle dijital ortamdaki gerçek dışı aşı karşıtı söylemlerin olumsuz etkilerinin giderilebilmesi için, güvenilir bulunan bilim insanları ve sağlık uzmanları tarafından kanıta dayalı bilgi akışı sürekli olarak kamuya duyurulmalıdır (de las Heras-Pedrosavd, 2020; Newman vd., 2021). Çünkü bireyler COVID-19 aşısına, sağlık otoritelerinin açıklamalarıyla uyumlu olarak güvenmeye daha yatkındır (Roozenbeek vd., 2020; Romer ve Jamieson, 2020). Chadwick ve arkadaşları (2021) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçları, COVID-19 aşısını olmaya yönelik dijital ortam üzerinden gerçekleştirilen kampanyalar aracılığıyla aşı kararsızlığının azaltılabileceğini göstermektedir. COVID-19 aşısına yönelik kararsızlığın azaltılabilmesi için, dijital ortam üzerinden aşı hakkında bilgi arayan bireylerin doğru kaynaklara yönlendirilebilmesi, bilgilendirici sosyal medya kampanyalarının yaygınlaştırılması, COVID-19 aşısına ilişkin dezenformasyon içeren haberlerin ve aşı karşıtı hesapların bağımsız kuruluşlar tarafından izlenmesi önerilmektedir. Ayrıca bireylerin aşı bilgisini sosyal medya üzerinden değil de, aşı hakkında saygın ve güvenilir bilgiler sunan çevrimiçi kaynaklardan aramaya teşvik edilmesinin ve devletin halk sağlığına dair bilgi sunan web sitesi içerik ve materyallerinin kullanıcıların kendi sosyal ağlarında paylaşabilmelerini olanaklı kılacak biçimde kolay ulaşılır ve açık olmasının gerekliliği de vurgulanmaktadır.

Amaç ve Yöntem

Çalışma, dijital ebeveynlerin kendileri ve çocuklarıyla ilgili olarak, COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumlarının belirlenmesi ve bu tutumların çeşitli değişkenlerle ilişkisinin ortaya koyulması amacını taşımaktadır. Bu amaçtan ve yukarıda yer verilen literatür taramasından hareketle, araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H1: Dijital ebeveynler, kendileri ve çocuklarıyla ilgili olarak, COVID-19 aşısı karşıtı değildirler.

H2: Dijital ebeveynlerin cinsiyeti ve COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Aşı karşıtlığıyla ilgili dijital platformları takip etme ve dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumları ve eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H5: Dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumları ve aşı karşıtlığıyla ilgili takip edilen dijital platforma güven düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırma hipotezlerini test edebilmek amacıyla, soru formuna dayanan ilişkisel bir tarama araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın organize edildiği bu dönemde, dünyadaki vaka sayısı 441.662 iken; ölüm sayısı 13.793, en az bir doz aşılama oranı %0,84 iken; iki doz aşılama oranı %0,32'dir. Türkiye'de ise; tek doz aşılama oranı

%3,61 iken, iki doz aşılama oranı %0,4'tür (Ritchie vd., 2021). Türkiye'deki ilk aşı uygulaması 13 Ocak 2021 tarihinde gerçekleştirilmiş ve Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'ya Sinovac (CoronaVac) uygulanmıştır (Usul, 2021).

Çalışma kapsamında, Türkiye'deki dijital ebeveynlerin kendileri ve çocuklarıyla ilgili olarak COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumlarının ölçülmesini hedeflemektedir. Bu hedefe uygun olarak çalışmanın evreni; Türkiye'de annelik ve babalık pratikleri için dijital ortamdan aktif biçimde yararlanan ebeveynler olarak belirlenmiştir. Söz konusu evren içerisinde örnekleme dahil edilecek bireylerin seçiminde basit rastlantısal örneklemeden yararlanılmıştır. Çalışmaya dahil edilecek katılımcıların seçiminde ise, öncelikle bireylerin ebeveynlerin dijital ortamı aktif bir biçimde kullanıp kullanmadıklarının ve kendilerini dijital bir ebeveyn olarak tanımlayıp tanımlamadıklarının belirlenmesi gerekli görülmüştür. Bunun için hazırlanan soru formuna bir yönerge eklenmiş, araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş ve katılımcılardan kendilerine sunulan çeşitli dijital ebeveynlik kriterlerine (Gül-Ünlü, 2020; Lupton, 2016; Lupton vd., 2016; Mackenzie & Zhao, 2021) uygun biçimde dijital ortamı kullanıp kullanmamalarına (ebeveynlik pratikleri için dijital ortamdan bilgi aramak, kişisel ebeveynlik anlatılarını aktarmak ve diğer ebeveynlerle paylaşmak, aile içi iletişim sürecini dijital ortam aracılığıyla yürütmek, çocuğun dijital ortam kullanımını potansiyel riskleri azaltacak biçimde organize etmek gibi) bağlı olarak formu yanıtlamaları istenmiştir. Böylelikle çalışmanın örnekleme dahil edilen katılımcıların dijital ortamı aktif biçimde kullandığını ifade eden ve kendisini dijital ebeveyn olarak tanımlayan bireyler arasından seçilmesi hedeflenmiştir.

Hazırlanan soru formu, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; katılımcıların demografik özelliklerini (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi) belirlemeye ilişkin sorular, ikinci bölümde; aşı ile ilgili gelişmeleri hangi düzeyde takip ettiklerini, hangi aşı ismi ve tiplerinden haberdar olduklarını, aşı karşıtı platformları takip edip etmedikleri ve bu platformlara güven düzeylerini tespit etmeye yönelik sıralama sorularına yer verilmiştir. Soru formunun üçüncü bölümünde ise; 5'li likert ölçeğinden (kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, fikrim yok, katılmıyorum, kesinlikle katılmıyorum) yararlanılmıştır. Söz konusu likert ölçeği içerisinde, ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına ilişkin tutumlarını belirlemeyi hedefleyen ifadeler yer verilmiştir. Likert ölçeğinde bulunan ifadelerin yazımı hem çalışma kapsamında gerçekleştirilen literatür taraması çerçevesinde yeni ifadelerin eklenmesi, hem de konuyla ilgili önceki benzer çalışmalarda (Argüt vd., 2016; Loomba vd., 2021; Solmaz vd., 2013; Türkay vd., 2017) kullanılan likert ölçeği ifadeleri incelenip, düzenlenerek soru formuna dahil edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Böylelikle soru formuna son hali verilmiş, ayrıca bu aşamada etik kurul izni de alınmıştır.

Soru formu öncelikle 60 katılımcıya uygulanmış, bu aşamada herhangi bir sorunla karşılaşılmamış, dijital ortam üzerinden gerçekleştirilen soru formuna verilen tüm yanıtlar 11.02.2021-24.02.2021 tarihleri arasında toplanmıştır. Veri toplama süreci tamamlandıktan sonra, soru formuna verilen yanıtlar incelenmiş ve 1015 katılımcı yanıtı analiz edilmeye uygun görülmüştür. Bu aşamada verinin dijital ortam üzerinden toplanması dolayısıyla kirlenme potansiyelinin önüne geçilebilmesi amacıyla şu adımlar izlenmiştir (Qualtrics.com, 2021): tüm veri toplama süreci boyunca katılımcı yanıtları her

iki araştırmacı tarafından sıklıkla kontrol edilmiş, veri toplama süreci sonrasında yanıtlar her iki araştırmacı tarafından incelenmiş ve özellikle açık uçlu yanıtlar biçimsel düzeyde gözden geçirilerek düzenlenmiş, tamamlanmamış ya da tutarsız yanıtların bulunduğu görülen formlar analize dahil edilmemiştir.

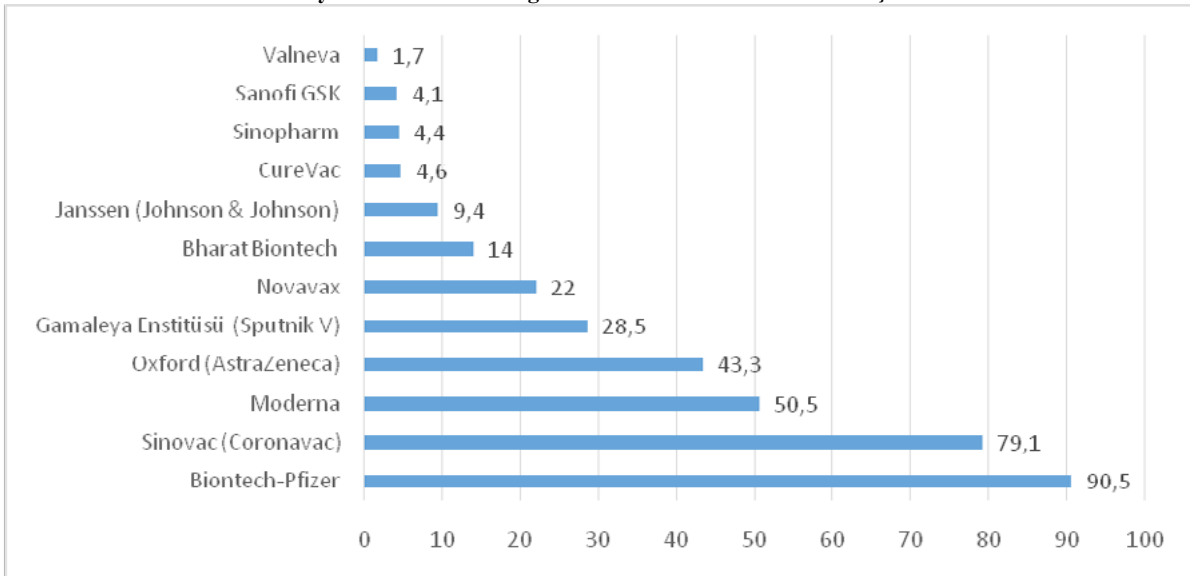
Katılımcıların soru formuna verdikleri yanıtların güvenilirlik düzeyi kontrol edilmiş, Cronbach Alpha sayısının 0,838 düzeyinde yüksek güvenilirliğe sahip olduğu görülmüş ve verinin normal dağıldığı tespit edilmiştir. Böylelikle, parametrik testlerin uygulanmasının olanaklı olduğuna karar verilen çalışmanın betimsel verilerinin analizi için frekans ve betimsel analizlerden yararlanılmış, araştırma hipotezlerinin test edilebilmesi için ise; bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi uygulanmıştır.

Bulgular

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, çalışmada yer alan bireylerin %31,5'inin (320 kişi) kadın, %68,5'inin erkek; %0,5'inin (5 kişi) 18-25, %48,1'inin (488 kişi) 26-35, %29,5'inin (299 kişi) 36-45, %19'unun (193 kişi) 46-55, %3'ünün (30 kişi) 56-65 yaş aralığında; %3'ü (30 kişi) ilkokul, %11,6'sı (118 kişi) lise, %77,6'sının (788 kişi) lisans, %7,8'inin (79 kişi) lisansüstü program mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların dijital ortam üzerinden COVID-19 aşısına ilişkin gelişmeleri takip etme düzeyleri ise şöyledir: %6,6'sı (67 kişi) düşük, %59,7'si (606 kişi) orta, %33,7'si (342 kişi) yüksek. Söz konusu demografik bulgulara göre; çalışmada yer alan katılımcıların 18-55 yaş aralığında, yüksek eğitim mezunu erkek bireyler açısından yoğunluk gösterdiğini söylemek olanaklıdır.

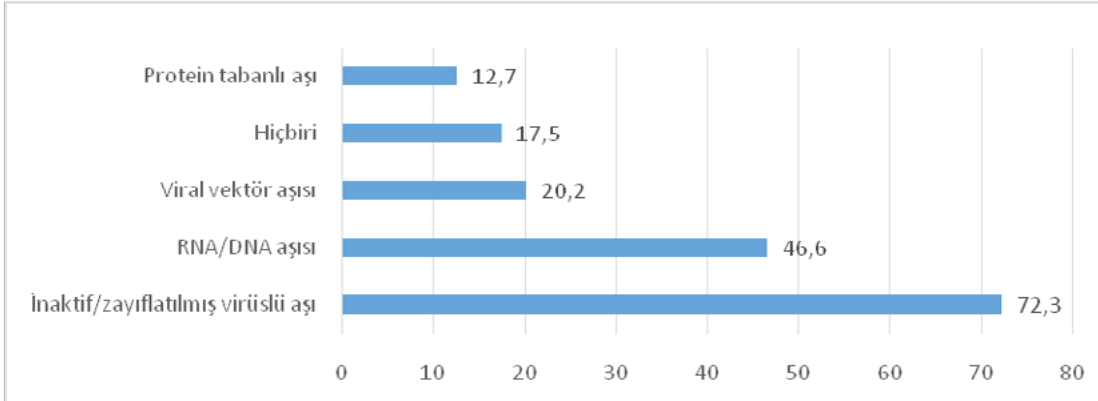
Bununla birlikte, katılımcılara dijital ortamda karşılaştıkları COVID-19 aşısıyla ilgili içeriklerde bahsi geçen hangi aşi isimlerinden ve aşi tiplerinden haberdar oldukları da sorulmuştur. Bu çerçevede katılımcıların COVID-19 aşısı hakkındaki dijital içerikler üzerinden bilgi edindiklerini ifade ettikleri aşi isimleri ve aşi tipleri sıralaması aşağdaki gibidir:

Tablo 1: Ebeveynlerin hakkında bilgi sahibi olduklarını belirttikleri aşi isimleri



Katılımcıların en yüksek düzeyde haberdar oldukları aşının Biontech-Pfizer (%90,5) olduğu görülmekte, bunu Sinovac (%79,1) aşısı takip etmektedir. Katılımcıların isminden haberdar olduklarını belirttikleri diğer aşı isimleri ise sırasıyla şöyledir: Moderna (%50,5), Oxford (%43,3), Gamaleya Enstitüsü (%28,5), Novavax (%22), BharatBiontech (%14), Janssen (%9,4), CureVac (%4,6), Sinopharm (%4,4), Sanofi GSK (%4,1), Valneva (%1,7).

Tablo 2: Ebeveynlerin hakkında bilgi sahibi olduklarını belirttikleri aşı tipleri



Katılımcıların hakkında bilgi sahibi olduğunu ifade ettikleri aşı tipleri incelendiğinde, ilk sırada; inaktif/zayıflatılmış virüslü aşı (%72,3) tipinin geldiği görülmektedir. Bunu sırasıyla RNA/DNA aşısı (%46,6), viral vektör aşısı (%20,2), protein tabanlı aşı (%12,7) takip etmektedir. Söz konusu aşı tiplerinden haberdar olmadıklarını belirten katılımcıların oranı ise; %17,5 olmuştur. Ayrıca katılımcıların aşı tiplerinin güvenilirlik düzeyini de değerlendirmeleri istenmiştir. Buna göre katılımcıların aşı tiplerini güvenilir bulma düzeyleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: Ebeveynlerin COVID-19 aşısı tiplerini güvenilir bulma düzeyleri

COVID-19 aşısı tiplerinin güvenilir bulunma düzeyleri	N	Ort.	St. Sapma
İnaktif/zayıflatılmış virüslü aşı	1015	3,63	,824
Protein tabanlı aşı	1015	3,10	,572
Viral vektör aşısı	1015	3,07	,557
RNA/DNA aşısı	1015	3,08	,683

Tabloya göre, katılımcıların COVID-19 aşı tiplerini genel olarak güvenilir bulduklarını söylemek mümkündür. Bu aşı tipleri arasında en yüksek düzeyde güvenilir olduğu düşünülen aşının inaktif/zayıflatılmış virüslü aşı (Ort=3,63, SS=,824) olduğu görülmekte, bunu sırasıyla protein tabanlı aşı (Ort=3,10, SS=,572), RNA/DNA aşısı (Ort=3,08, SS=,557), viral vektör aşısı (Ort=3,07, SS=,683) takip etmektedir.

Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına ilişkin likert ölçeği ifadelerine verdikleri yanıtların ortalaması ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 4: Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutum ortalamaları

	N	Ort.	St. Sapma
Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumları	1015	2,6346	1,01002

Bu kapsamda, dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına ilişkin likert ölçeğinde yer alan ifadeler katılmadıkları ve COVID-19 aşısı karşıtı olmadıklarını söylemek mümkündür.

Dijital ebeveynlerin cinsiyeti ve COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunup bulunmadığının belirlenebilmesi için bağımsız örneklem t-testi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5: Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumları ve cinsiyet ilişkisi

	Cinsiyet	N	Ort.	St. Sapma	t	P
Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumları	Kadın	320	2,7422	1,01878	2,149	,032
	Erkek	695	2,5950	1,01190	2,144	,032

Analiz sonucunda, kadın (2,7422, SS=1,01878) ve erkek (2,5950, SS=1,01190) ebeveynler arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($t(1013)=2,149$, $p=0,032$). Buna göre, dijital annelerin dijital babalara göre, COVID-19 aşısı karşıtlığı ifadelerine daha yüksek oranda katıldıklarını ve bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, değişkenler arasındaki ilişkinin etki büyüklüğü incelendiğinde, Cohen's d değerinin 0,144975 ile zayıf olduğu görülmektedir.

Dijital ebeveynlerin aşı karşıtlığı platformlarını takip etme ve COVID-19 aşısına ilişkin tutumları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunup bulunmadığını belirleyebilmek amacıyla da yine bağımsız örneklem t-testinden yararlanılmıştır.

Tablo 6: Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumları ve aşı karşıtlığı platformunu takip etme ilişkisi

	Aşı Karşıtlığı Platformunu Takip	N	Ort.	St. Sapma	t	P
Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumları	Evet	496	2,7090	1,03702	2,077	,038
	Hayır	519	2,5768	,99195	2,075	,038

Analiz sonucunda; aşı karşıtlığı platformunu takip eden (2,7090, SS=1,03702) ve takip etmeyen (2,5768, SS=0,99195) ebeveynler arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($t(1013)=2,077$, $p=0,038$). Bu sonuçlara göre; aşı karşıtlığıyla ilgili platformları takip eden ebeveynlerin, söz konusu platformları takip etmeyen ebeveynlere göre, COVID-19 aşısı hakkındaki aşı karşıtlığı ifadelerine daha yüksek oranda katıldıkları ve bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, değişkenler arası ilişkinin etki büyüklüğü incelendiğinde, Cohen's d değerinin 0,13028 ile zayıf olduğu görülmektedir.

Dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumları ve bireyin eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişkinin bulunup bulunmadığının belirlenebilmesi için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) gerçekleştirilmiştir.

Tablo 7: Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumu ve eğitim düzeyi ilişkisi

	N	Ort.	St. Sapma	Minimum	Maximum
İlkokul ^a	30	2,0947	,86043	1	5
Lise ^a	118	2,3291	,91947	1	5
Üniversite ^b	788	2,6586	1,01576	1	5
Lisansüstü ^b	79	2,7996	,12839	1	5
Toplam	1015	2,6146	1,02046	1	5
F(7,157), p<0,05					
^{ab} Farklı üst simgeye sahip ortalamalar birbirinden farklılaşmaktadır. Games Howell testi p<0,05					

Buna göre, üniversite (2,6586, SS=1,01576) ve lisansüstü program (2,7996, SS=,12839) mezunu olan dijital ebeveynlerin, ilkokul (2,0947, SS=,86043) ve lise (2,3291, SS=,91947) mezunu ebeveynlere göre, daha yüksek düzeyde COVID-19 aşısı karşıtı tutuma sahip olduklarını ve COVID-19 aşısı karşıtlığı ile ebeveynlerin eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür.

Aşı karşıtlığıyla ilgili takip edilen dijital platforma duyulan güven düzeyi ve dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunup bulunmadığının belirlenebilmesi için yine tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testinden yararlanılmıştır.

Tablo 8: Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumu ve aşı karşıtlığıyla ilgili takip edilen platforma duyulan güven düzeyi ilişkisi

	N	Ort.	St. Sapma	Minimum	Maximum
Güvenilir ^a	252	2,7679	1,11034	1	5
Fikrim yok	112	2,6369	1,06026	1	5
Güvenilir değil ^b	132	2,4419	,97181	1	5
Toplam	496	2,6516	1,07043	1	5
F(4,079), p<0,05					
^{ab} Farklı üst simgeye sahip ortalamalar birbirinden farklılaşmaktadır. Tukey testi p<0,05					

Tek yönlü varyans analizi testi sonuçlarına göre; aşı karşıtlığıyla ilgili bilgi alınan dijital platformları güvenilir bulan ebeveynlerin (2,7679, SS=1,11034), güvenilir bulmayan ebeveynlere (2,4419, SS=,97181) göre daha yüksek düzeyde COVID-19 aşısı karşıtı tutuma sahip oldukları ve COVID-19 aşısı karşıtlığı ile ebeveynlerin takip ettikleri

aşı karşıtlığı platformlarını güvenilir bulma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Sonuç

Dijital ebeveynlerin, COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumlarının belirlenerek, çeşitli değişkenlerle ilişkisinin ortaya koyulmasının amaçlandığı çalışma kapsamında, soru formuna dayanan ilişkisel bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede çalışma hipotezleri incelendiğinde, ilk olarak, dijital ebeveynlerin aşı olma ve çocuklarına aşı yaptırma konusunda aşı karşıtı olmadıkları (H1) tespit edilmiştir. Bu bağlamda, aşı araştırmalarının başladığı dönemde Türkiye’de Akarsu ve arkadaşları (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmadaki katılımcıların yarısından azının, kendilerine ve çocuklarına aşı yaptırmayı düşündüklerini bulgulayan araştırma sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, COVID-19 aşılarının uygulanmaya başlanmasıyla birlikte, aşı kararsızlığının azalarak, aşı yaptırmaya yönelik olumlu tutumun arttığını söylemek mümkündür.

Bununla birlikte, her ne kadar aşı karşıtı olmasalar da, dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısını yaptırmaya yönelik olumlu tutumlarında çeşitli değişkenler dolayısıyla düşüş olabilmektedir. Bu değişkenlerden ilki; ebeveynin cinsiyetidir. Buna göre dijital anneler, dijital babalara nazaran daha yüksek düzeyde COVID-19 aşısı karşıtıdır (H2). Söz konusu bulgunun COVID-19 aşısı yaptırma kararında ebeveynin cinsiyetine dayalı bir farklılığın da bulunduğunu söyleyen literatürle uyumlu olduğunu ve bu farklılığın nedenini ise Dillon’ın (2021) belirttiği gibi dijital ortamda aşuya dair daha fazla araştırma yapan dijital annelerin karşılaştıkları yanlış bilgi oranının daha fazla olmasıyla açıklamak yanlış olmayacaktır. COVID-19 aşısını yaptırmaya yönelik ebeveynlerin olumlu tutumlarına dönüşüme neden olan bir diğer değişken ise; ebeveynin eğitim düzeyidir. Araştırma kapsamında yüksek eğitim düzeyine sahip olan ebeveynlerin, COVID-19 aşısı karşıtlığına ilişkin daha düşük düzeyde olumlu tutuma sahip oldukları (H4) tespit edilmiştir. Söz konusu ilişkinin, ebeveynlerin aşı karşıtlığı ve eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunduğunu ifade eden çeşitli çalışmaların (Facciola vd., 2019; Opel vd., 2011; Smith vd., 2004) sonuçlarını desteklediğini söylemek mümkündür. Ancak araştırma kapsamında ortaya koyulan bu ilişki, düşük eğitim düzeyine sahip ebeveynlerin aksine, yüksek eğitim düzeyine sahip ebeveynlerin COVID-19 aşısı içeriğine kuşkuyla yaklaşmaları ve daha yüksek düzeyde aşı kararsızlığı yaşadıklarının bulgulanması şeklinde olmuştur.

COVID-19 aşısını yaptırmaya yönelik ebeveynlerin olumlu tutumlarında dönüşüme neden olan bir diğer değişken; ebeveynin aşı karşıtlığıyla ilgili platformları takip etmesidir (H3). Ayrıca ebeveynin takip ettiği dijital aşı karşıtı platformda karşılaştığı içeriklere güven düzeyi, COVID-19 aşısı karşıtlığına ilişkin tutumları üzerinde de belirleyicidir (H5). Bu çerçevede yine ilgili literatür (Kata, 2012; LaVail & Kennedy, 2012; Rodriguez, 2016; Weiner vd., 2015; Wheeler & Buttenheim, 2013; Wilson & Keelan, 2013; Wittman & Zikmund-Fisher, 2012) incelendiğinde, Türkiye’den katılımcılarla gerçekleştirilen bu çalışma verilerinin de dijital aşı karşıtı söylemiyle karşılaşan bireyin artan aşı kararsızlığına sahip olduğunu desteklemekle birlikte, dijital aşı karşıtlığı söyleminin içeriğine olan güven düzeyinin de belirleyici bir değişken olarak karşımıza çıktığı

görülmektedir. Bu çerçevede ulaşılan araştırma sonuçları göz önünde bulundurulduğunda; dijital ebeveynlerin takip ettikleri aşı karşıtı platformların, bu platformlara ne derece güvendiklerinin ve güven düzeylerinin aşı karşıtı söylemi kendi anlatıları aracılığıyla diğer ebeveynlere yaymalarında nasıl belirleyici olabileceği üzerine de düşünülmesi gerekliliği vurgulanmalıdır. Dolayısıyla, gerçekleştirilecek sonraki çalışmaların da kullanıcıların hangi dijital mecralarda karşılaştıkları, hangi aşı karşıtı söylem içeriklerine daha yüksek düzeyde güven duyduklarına ya da duymadıklarına odaklanılmasının önem taşıyacağını söylemek olanaklıdır. Ayrıca aşı tereddüdünün, genelde popülasyonların geneline yayılmadığı ve belirli alt gruplara özgü olduğu düşünüldüğünde (Larson vd., 2015), aşı karşıtı dijital içerik ve güven düzeyi arasındaki ilişkinin hangi özel durumlara (tereddüt gerekçeleri, tereddüde yol açabilecek coğrafi, sosyo-kültürel ve mikroçevre gibi) özgü olduğunun da belirlenmesinin önem taşıyacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

Akarsu, B., Özdemir, D.C., Başer, D.A., Fidancı, İ., Aksoy, H. & Cankurtaran, M. (2020). “COVID-19 aşı araştırmaları devam ederken; toplum gelecekteki COVID-19 aşısına yönelik düşünce ve tutumları”. 19.Ulusal Aile Hekimliği Kongresi, Erişim tarihi: 01.07.2021. <https://cutt.ly/umdon3v>

Argüt, N., Yetim, A. & Gökçay, G. (2016). Aşı kabulünü etkileyen faktörler. *Çocuk Dergisi*, 16(1-2): 16-24.

Ashfield, S. & Donelle, L. (2020). Parental Online Information Access and Childhood Vaccination Decisions in North America: Scoping Review. *Journal of Medical Internet Research*, 22(10), e20002.

Ashkenazi, S., Livni, G., Klein, A., Kremer, N., Havlin, A. & Berkowitz, O. (2020). “The relationship between parental source of information and knowledge about measles/measles vaccine and vaccine hesitancy”. *Vaccine*, 18(46): 7292-7298.

Azizi, F.S.M., Kew, Y. & Moy, F.M. (2017). “Vaccine hesitancy among parents in a multi-ethnic country, Malaysia”. *Vaccine*, 35(22): 2955-2961.

Barker, L.E., Chu, S.Y. & Smith, P.J. (2004). “Disparities in immunization”. *American Journal of Public Health*, 94(6): 906-906.

Betsch C., Ulshöfer C., Renkewitz F. & Betsch T. (2011). “The influence of narrative v. statistical information on perceiving vaccination risks”. *Medical Decision Making*, 31(5): 742-753.

Broadbent, J.J. (2019). “Vaccine hesitancy: Misinformation on social media”. *BMJ*, 366: 14457.

Broniatowski, D.A., Jamison, A.M., Qi, S., AlKulaib, L., Chen, T., Benton, A., Quinn, S.C. & Dredze, M. (2018). “Weaponized health communication: Twitter bots and Russian trolls amplify the vaccine debate”. *American Journal of Public Health*, 108(10), 1378–1384.

Carrieri, V., Madio, L. & Principe, F. (2019). “Vaccine hesitancy and (fake) news: Quasi-experimental evidence from Italy”. *Health Economics Letter*, 28: 1377-1382.

Catalan-Matamoros, D. & Elías, C. (2020). “Vaccine hesitancy in the age of coronavirus and fake news: Analysis of journalistic sources in the Spanish quality press”. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(21): 8136-8151.

Centers for Disease and Prevention (CDC). (2012a). “National, state, and local area vaccination coverage among children aged 19-35 months – United States 2011”. *Morbidity and Mortality Weekly Report*, 61: 689-696.

Centers for Disease and Prevention (CDC). (2012b). “National, state vaccination coverage among adolescents aged 13-17 years – United States, 2011”. *Morbidity and Mortality Weekly Report*, 61: 671-677.

Cockerell, I. (2021). “Anti-vaxxers make up to \$1.1 billion for social media companies”. *Rappler* Erişim Tarihi: 20.06.2021. <https://bit.ly/3y1CuH8>

Chadwick, A., Kaiser, J., Vaccari, C., Freeman, D., Lambe, S., Loe, B.S., Vanderslott, S., Lewandowsky, S., Conray, M., Ross, A.R.N., Innocenti, S., Pollard, A.J., Waite, F., Larkin, M., Rosenbrock, L., Jenner, L., McShane, H., Giubilini, A., Petit, A. & Yu, L.M. (2021). “Online social endorsement and Covid-19 hesitancy in the United Kingdom”. *Social Media and Society*, 1-17.

de las Heras-Pedrosa, C., Rando-Cueto, D., Jambrino-Maldonado, C. & Paniagua-Rojano, F.J. (2020). “Exploring the social media on the communication professionals in public health: Spanish official medical colleges case study”. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(13): 48-59.

Dillon, C. (2021). “Ebeveynler çocuklarına aşı yaptıracak mı?”. *Deutsche Welle Türkiye*, Erişim tarihi: 24.05.2021 <https://bit.ly/3i2kEPV>

Downs, J.S., Bruin, W.B. & Fischhoff, B. (2008). “Parent’s vaccination comprehension and decisions”, *Vaccine*, 26(12): 1595-1607.

Dror, A.A., Eisenbach, N., Taiber, S., Morozov, N.G., Mizrachi, M., Zigran, A., Srouji, S. & Sela, E. (2020). “Vaccine hesitancy: The next challenge in the fight against COVID-19”. *European Journal of Epidemiology*, 35(8): 775-779.

Dube, E., Gagnon, D., Nickels, E., Jeram, S. & Schuster, M. (2014). “Mapping vaccine hesitancy – country-specific characteristics of a global phenomenon”. *Vaccine*, 32(49): 6649-6654.

Facciola, A., Visalli, G., Orlando, A., Bertuccio, M.P., Spataro, P., Squeri, R., Picerno, I. & Di Pietro, A. (2019). “Vaccine hesitancy: An overview on parents’ opinions about vaccination and possible reasons of vaccine refusal”. *Journal of Public Health Research*, 8(1): 1436.

Germani F, Biller-Andorno N (2021) “The anti-vaccination infodemic on social media: A behavioral analysis”. *PLOS ONE*, 16(3): e0247642.

Getman, R., Helmi, M., Roberts, H., Yansane, A., Cutler, D. & Seymour, B. (2018). "Vaccine hesitancy and online information: The influence on digital networks". *Health Education & Behavior*, 45(4): 599-606.

Gül-Ünlü, D. (2020). "Dijital ebeveynlik ve mobil uygulamalar: Dijital ebeveynlerin mobil uygulama kullanım pratiklerinin incelenmesi". *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 50: 56-73.

Gür, E. (2019). "Aşı kararsızlığı – Aşı reddi". *Türk Pediatri Arşivi*, 54(1): 1-2.

Hou, Z., Tong, Y., Du, F., Lu, L., Zhao, S., Yu, K., Piatek, S., Larson, A.J. & Lin, L. (2021). "Assessing COVID-19 vaccine hesitancy, confidence, and public engagement: A global social listening study". *Journal of Medical Internet Research*, 23(6): e27632.

Jacobson, R. M., St Sauver, J. L., Griffin, J. M., MacLaughlin, K. L. & Finney Rutten, L. J. (2020). "How health care providers should address vaccine hesitancy in the clinical setting: Evidence for presumptive language in making a strong recommendation". *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 16(9): 2131–2135.

Kata, A. (2012). "Anti-vaccine activists, web 2.0, and the postmodern paradigm – an overview of tactics and tropes used online by the anti-vaccination movement". *Vaccine*, 30(25): 3778-3789.

Keelan, J., Pavri, V., Balakrishnan, R. & Wilson, K. (2010). "An analysis of the human papilloma virus vaccine debate on MySpace blogs". *Vaccine*, 28(6): 1535-1540.

Larson, H.J., Jarrett, C., Schulz, W.S., Chaudhuri, M., Zhou, Y., Dube, E., Schuster, M., MacDonald, N.E., Wilson, R. & The SAGE Working Group on Vaccine Hesitancy. (2015). "Measuring vaccine hesitancy: The development of survey tool". *Vaccine*, 33(34): 4165-4175.

Larson, H.J., Jarrett, C., Eckersberger, E., Smith, D.M. & Paterson, P. (2014). "Understanding vaccine hesitancy around vaccines and vaccination from a global perspective: A systematic review of published literature, 2007-2012". *Vaccine*, 32: 2150-2159.

LaVail, K.H. & Kennedy, A.M. (2012). "The role of attitudes about vaccine safety, efficacy, and value in explaining parents' reported vaccination behavior". *Health Education & Behavior*, 40: 544-555.

Ljungholm, D.P. & Olah, M.L. (2020). "Regulating fake news content during COVID-19 pandemic: Evidence-based reality, trustworthy sources, and responsible media reporting". *Review of Contemporary Philosophy*, 19: 43-49.

Loomba, S., de Figueiredo, A., Piatek, S.J., de Graaf, K., & Larson, H.J. (2021). "Measuring the impact of COVID-19 vaccine misinformation on vaccination intent in the UK and USA". *Nature Human Behaviour*, 1-12.

Lupton, D. (2016). *The Use and Value of Digital Media for Information about Pregnancy and Early Motherhood: A Focus Group Study*. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 16: 171-181.

Lupton, D., Pedersen, S. & Thomas, G. (2016). "Parenting and digital media: From the early web to contemporary digital society", *Sociology Compass*, 10(8): 730-743.

Ma, J. & Stahl, L. (2017). "A multimodal critical discourse analysis of anti-vaccination information on Facebook". *Library and Information Science Research*, 39: 303-310.

Mackenzie, J. & Zhao, S. (2021). Motherhood online: Issues and opportunities for discourse analysis. *Discourse, Context & Media*, 40: 100472.

Marco-Franco, J.E., Pita-Barros, P., Vivas-Orts, D., Gonzales-de-Julian, S. & Vivas-Consuelo, D. (2021). "COVID-19, fake news, and vacciness: Should regulation be implemented?". *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(2): 744-755.

Martin, S., Kilich, E., Dada, S., Kummervold, P.E., Denny, C., Paterson, P. & Larson, H.J. (2020). "Vaccines for pregnant women...?! Absurt" – Mapping maternal vaccination discourse and stance on social media over six months". *Vaccine*, 38(42): 6627-6637.

McClure, C.C., Cataldi, J.R. & O'Leary, S.T. (2017). "Vaccine hesitancy: Where we are and where are we going". *Clinical Therapeutics*, 39(8): 1550-1562.

Newman, N., Fletcher, R., Kalogeropoulos, A., Levy, D.A. & Nielsen, R.K. (2017). "Reuters Institute Digital News Report, 2017". Erişim 8 Nisan 2021. <https://cutt.ly/qcZrVLy>

O'Callaghan, D., Greene, D., Conway, M., Carthy, J. & Cunningham, P. (2015). "Down the (white) rabbit hole: The extreme right and online recommender systems". *Social Science Computer Review*, 33(4): 459-478.

Opel, D.J., Taylor, J.A., Mangione-Smith, R., Solomon, C., Zhan, C., Catz, S. & Martin, D. (2011). "Validity and reliability of a survey to identify vaccine-hesitant parents". *Vaccine*, 29(38): 6598-605.

Piedrahita-Valdes, H., Piedrahita-Catillo, D., Bermejo-Higuera, J., Guillem-Saiz, P., Bermejo-Higuera, J.R., Guillem-Saiz, J., Sicillia-Montalva, J.A. & Machio-Regidor, F. (2021). "Vaccine hesitancy on social media: Sentiment analysis from June 2011 to April 2019". *Vaccines*, 9(28): 1-12.

Prislin, R., Dyer, J.A., Blakely, C.H. & Johnson, C.D. (1998). "Immunization status and sociodemographic characteristics: The mediating role of beliefs attitudes and perceived control". *American Journal of Public Health*, 88: 1821-1826.

Puri, N., Coomes, E.A., Haghbayan, H. & Gunaratne, K. (2020). "Social media and vaccine hesitancy: New updates for era of COVID-19 and globalized infectious diseases". *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 16(11): 2586-2593.

Qualtrics.com (2021) Survey data cleaning: How to get the most accurate survey data. Erişim tarihi: 23.11.2021 <https://bit.ly/3DNNUv6>

Restivo, V., Napoli, G., Marsala, M.G., Bonanno, V., Sciuto, V., Amodia, E., Calamusa, G., Vitale, F. & Firenze, A. (2015). "Factors associated with poor adherence to MMR vaccination in parents who follow vaccination schedule". *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 11: 140-145.

Ritchie, H., Mathieu, E., Rodes-Guirao, L., Appel, C., Giattino, C., Ortiz-Ospina, E., Hasell, J., MacDonald, B., Beltekian, D., Dattani, S. & Roser, M. (2021). *Statistics and Research Coronavirus (COVID-19) Cases*. Ourworldindata.org, Erişim tarihi: 18.11.2021 <https://bit.ly/30D5V7q>

Rodriguez N.J. (2016). "Vaccine-hesitant justifications: "Too many, too soon" narrative persuasion, and the conflation of expertise". *Global Qualitative Nursing Research*, 3: 1-10.

Romer, D. & Jamieson, K.H. (2020). "Conspiracy theories as barriers to controlling the spread of COVID-19 in the U.S.". *Social Science and Medicine*, 263: 1-8.

Roozenbeek, J., Schneider, C.R., Druhurst, S., Kerr, J., Freeman, A.L.J., Recchia, G., van der Bles, A.M. & van der Linden, S. (2020). "Susceptibility to misinformation about COVID-19 around the world". *Royal Society Open Science*, 7(10): 201199.

Rozbroj, T., Lyons, A. & Lucke, J. (2019). "Vaccine-hesitant and vaccine-refusing parents' reflections on the way parenthood changed their attitudes to vaccination". *Journal of Community Health*, 45: 63-72.

Sallam, M., Dababseh, D., Eid, H., Hasan, H., Taim, D., Al-Mahzoum, K., Al-Haidar, A., Yaseen, A., Ababneh, N.A., Assaf, A., Bakri, F.G., Matar, S. ve Mahafzah, A. (2021). "Low COVID-19 vaccine acceptance is correlated with conspiracy beliefs among university students in Jordan". *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(5): 2407-2420.

Scerri, M. & Grech, V. (2020). "COVID-19, Its novel vaccination and fake news—What a brew". *Early Human Development*, 105256.

Shoup, J., Wagner, N., Kraus, C., Narwaney, K., Goddard, K. & Glanz, J. (2015). "Development of an interactive social media tool for parents with concerns about vaccines". *Health Education & Behavior*, 42: 302-312

Smith, N. & Graham, T. (2019). Mapping the anti-vaccination movement on Facebook. *Information, Communication & Society*, 22(9), 1310-1327.

Smith, T.C. & Reiss, D.R. (2020). "Digging the rabbit hole, COVID-19 Edition: Anti-vaccine themes and the discourse around COVID-19". *Microbes and Infection*, 22: 608-610.

Smith, P.J., Chu, S.Y. & Barker, L.E. (2004). "Children who have received no vaccines: Who are they and where do they live?". *Pediatrics*, 114: 187-195.

Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z. & Demir, M. (2013). "İnternet ve sosyal medya kullanımı üzerine bir uygulama". *Selçuk İletişim Dergisi*, 7(4): 23-32.

Tang, L., Fujimoto, K., Amith, M., Cunningham, R., Costantini, R., York, F., Xiong, G., Boom, J. & Tao, C. (2021). “Down the rabbit hole” of vaccine misinformation on YouTube: Network exposure study”. *Journal of Medical Internet Research*, 23(1): e23262

Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK), (2019). <https://bit.ly/2W4wBJR>

Türkay, M., Ay, E.G. & Aytekin, M.R. (2017). “Antalya ilinde seçilmiş bir grupta aşı karşıtı olma durumu”. *Akdeniz Tıp Dergisi*, 2: 107-112.

Usul, A.S. (2021). İlk CoronaVac aşısı Sağlık Bakanı Koca’ya yapıldı. Anadolu Ajansı, Erişim tarihi 18.11.2021 <https://bit.ly/3HxkcmT>

Ülker, P. (2021). “İnfodemi: Türkiye’de yalan haber salgınında artış”. *Deutsche Welle Türkiye*, Erişim: 5 Nisan 2021. <https://cutt.ly/IcQ9Cid>

Weiner, J.L., Fisher, A.M., Nowack, G.J., Basket, M.M. & Gellin, B.G. (2015). “Childhood immunizations: First-time expectant mothers’ knowledge, beliefs, intentions, and behaviors”. *Vaccine*, 33(Suppl. 4), D92-D98.

Wheeler, M. & Bottenheim, A.M. (2013). “Parental vaccine concerns, information source, and choice of alternative immunization schedules”. *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 9: 1782-1789.

Wilson, K. & Keelan, J. (2013). “Social media and the empowering of opponents of medical technologies: The case of anti-vaccinationism”. *Journal of Medical Internet Research*, 15(5): e103.

Wilson, S.L. & Wiysonge, C. (2020). “Social media and vaccine hesitancy”. *BMJ Global Health*, 5: e004206.

Witteman, H.O. & Zikmund-Fisher, B.J. (2012). “The defining characteristics of web 2.0 and their potential influence in the online vaccination debate”. *Vaccine*, 30(25): 3734-3740.

Wolfe, R.M. & Sharp, L.K. (2002). “Anti-vaccinationists past and present”. *The BMJ*, 325(7361): 430-432.

World Health Organization (2019). “Ten threats to global health in 2019”. Erişim tarihi: 27.06.2021. <https://bit.ly/3h1nxzw>

Yıldız, Y., Telatar, T.G., Baykal, M.H., Aykanat-Yurtsever, B. & Yıldız, İ.E. (2021). “COVID-19 pandemisi döneminde aşı reddinin değerlendirilmesi”. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11(2): 200-205.

Yiğit, T., Oktay, B.Ö., Özdemir, C.N. & Moustafa-Pasa, S. (2020). “Aşı karşıtlığı ve fikri gelişimi”. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(53): 1244-1261.

Araştırmacı Katkı Oranı: 1: %60, 2: %40

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar: Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sosyal Medya Bağımlılık Düzeyinin Yaşam Memnuniyetine Etkisi Üzerine Saha Araştırması

Field Research on the Effect of Social Media Addiction Level on Life Satisfaction

Arzu Kalafat Çat, Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, arzukalafatcat@gmail.com
Mevlüt Can Koçak, Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, mevlutcankocak@Karabuk.edu.tr
Özden Toprak, Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, cozdentoprak@gmail.com

<https://doi.org/10.47998/ikad.999223>

Anahtar Kelimeler:

Sosyal Medya,
Kullanımlar ve
Doyumlar,
Bağımlılık,
Yaşam Memnuniyeti.

Öz

İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve internet teknolojisinin medyaya entegrasyonu ile yepyeni bir iletişim çağı başlamıştır. İnternet, zaman ve mekân mefhumunu ortadan kaldırırken, iletişim paradigmasında ciddi dönüşümler meydana getirmiştir. Özellikle ikinci nesil web olarak tanımlanan web 2.0 teknolojisi ile topluluk temelli web siteleri olarak adlandırılan sosyal medya platformları hayatımıza girmiştir. Sosyal medyanın, çift yönlü iletişim ve etkileşim temelli bir yapı olmasının yanı sıra kullanıcı odaklı olması onu ayrıcalıklı kılmaktadır. Nitekim sosyal medyada kullanıcılar içerik üretme, paylaşma, yorum ve beğeni yapma, karşılıklı konuşma, topluluk oluşturma, bağlantılar oluşturma imkanına sahiptir. Günümüzde, günlük yaşama dair pek çok pratik dijital medya platformları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu durum sosyal medya platformlarının ve kullanıcı sayılarının her geçen gün artmasını beraberinde getirmiştir. 2021 yılı itibarıyla dünya nüfusunun yarısından fazlasının (%53) sosyal medya kullanıcısı olduğu bilinmektedir. Popüler boş zaman etkinliği olarak görülen sosyal medya platformlarında, kullanıcıların kontrolsüz ve gereğinden fazla zaman geçirmesi sosyal medya bağımlılığı ile sonuçlanabilmektedir. Bu çalışmada kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı bağlamında, sosyal medya bağımlılık düzeyinin bireylerin yaşam memnuniyetleri üzerindeki etkisine odaklanılmıştır. Çalışma kapsamında Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ) kullanılmıştır. Ayrıca araştırmacılar tarafından oluşturulan sorularla katılımcıların medya kullanım alışkanlıkları ve sosyal medya bağımlılık düzeyleri ölçülmüştür. Çalışma sonucunda katılımcıların en fazla kullandıkları medyanın internet olduğu, kadın katılımcıların internet bağımlılık düzeylerinin erkek katılımcılardan yüksek olduğu, katılımcıların günlük ortalama sosyal medya kullanım süreleri arttıkça, sosyal medya bağımlılık düzeylerinin de arttığı ancak sosyal medya kullanım süresi ile yaşam doyum düzeyi arasında anlamlı farklılık bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Keywords:

Social Media,
Uses And
Gratifications,
Addiction,
Life Satisfaction.

Abstract

With the production of COVID-19 vaccines and the start of vaccination, many different views on the content and quality of vaccines have come to the fore. In this process, in which these different opinions are closely followed by individuals who want to learn about the vaccine, a lot of unrealistic content about the negative effects of the vaccine on the health of the individual has also been found. The rapid spread of negative rhetoric about the COVID-19 vaccine, especially over the digital environment, is of great importance in terms of causing individuals to be skeptical of the quality of the vaccine and to be indecisive about vaccination, and it is an obstacle to vaccination, which is one of the most important stages of the fight against the COVID-19 pandemic. Based on this problematic, the research focuses on the attitudes of individuals who actively benefit from the digital environment for their parenting practices, with the initiation of vaccination, regarding themselves and their children, towards the COVID-19 vaccine opposition. In this direction, it is aimed to determine the attitudes of digital parents towards the COVID-19 vaccine opposition and to reveal the relationship with various variables. For this purpose, a relational field study based on a questionnaire was conducted. As a result of the study, digital parents are not anti-COVID-19 vaccine; however, it has been determined that the vaccination indecision of digital mothers, highly educated parents, and parents who find the content they encounter reliable by following digital platforms about anti-vaccination is higher.

Araştırmacı Orcid ID : 1: 0000-0003-2960-0790, 2: 0000-0002-9496-0541, 3: 0000-0002-8133-2474
Geliş Tarihi : 22.09.2021
Kabul Tarihi : 29.12.2021

Giriş

İletişim olgusu insanlık tarihi kadar köklü bir geçmişe sahip olmakla birlikte, iletişim araçları tarihsel süreç içerisinde pek çok dönüşüme uğramıştır. İletişim araçlarının tarihsel gelişim serüvenine bakıldığında bu araçların, her dönemin ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiği ve teknolojik gelişmelere paralel olarak tasarlandığı görülmektedir. Crowley ve Heyer, insanların iletişim araçlarını kullanarak iletişim alanlarını genişlettiklerini ifade etmektedirler (2014: 18). Buna göre iletişim araçlarının teknik özellikleri iletişim kurulan kitlenin büyüklüğü üzerinde etkili olmakta, bunun yanı sıra toplumsal yapıyı dönüşüme uğratmaktadır. 1980'lerin sonunda geliştirilen World Wide Web, iletişim süreçleri üzerinde köklü bir dönüşüm başlatmıştır. Başlarda yalnızca dünya üzerindeki bilgisayarları küresel ağ ile birbirine bağlayarak veri taşınmasına olanak sağlayan ve tek yönlü iletişime dayalı olan sistem, web 2.0 teknolojisi ile çift yönlü ve etkileşimli bir yapıya dönüşmüştür.

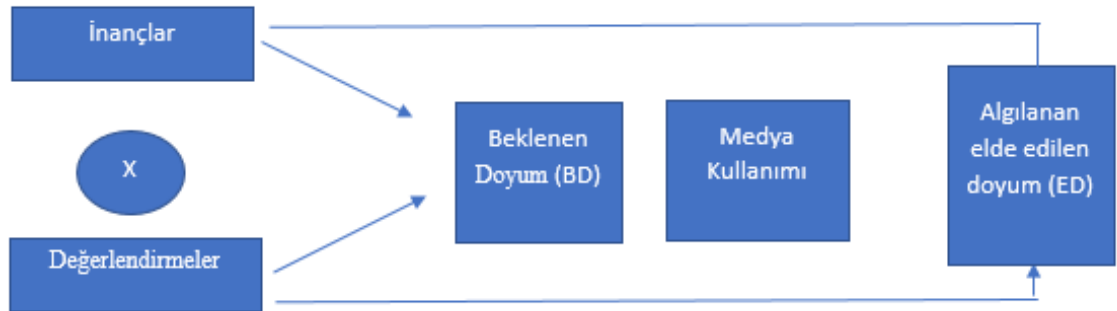
Web sayfalarındaki içeriklerinde çoğalmasıyla bu yapı, bireylerin medya kullanım alışkanlıklarına köklü değişiklikler getirmiştir. Web 2.0'in sağladığı etkileşimli ortam insanların bilgiye erişim ve paylaşımını kolaylaştırmıştır (Toprak ve ark., 2019, 285). Web 2.0 ile hayatımıza giren bir kavram olan sosyal medyaya ilişkin pek çok farklı tanım yapılmaktadır. Whiting ve Williams (2013: 363) sosyal medyayı, "*Web 2.0'in ideolojik ve teknik temelleri üzerine kurulmuş ve kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğin ortaya çıkmasına ve değiştirilmesine izin veren internet tabanlı bir grup uygulamalar*"; Onat (2010: 105) "*kullanıcıların birbirleriyle bilgi, görüş ve ilgi alanlarını paylaşarak etkileşim kurmaları için olanak sağlayan online araçlar ve web siteleri*"; Boyd ve Ellison (2004: 211) ise "*kullanıcıların tamamen veya kısmen açık birer profil oluşturarak ilişkide oldukları insanlar listesi hazırlayıp sergiledikleri, paylaştıkları ve diğer kullanıcıların profilleri ile ilişkilerini gözlemleyebildikleri sanal ortamlar*" şeklinde tanımlamaktadır. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere sosyal medya platformlarında kullanıcılar, iletişim süreçlerine aktif katılım sağlamakta, zaman ve mekândan bağımsız olarak etkileşimli iletişim kurma imkânı yakalamaktadır. Her yaşta kullanıcının içerik üreticisi olmasına imkân veren sosyal medya platformları, özellikle genç kullanıcılar tarafından sıklıkla tercih edilmektedir (Ayaz, 2020: 31). Nitekim Sanders ve arkadaşları, günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelen akıllı telefon ve bilgisayar gibi dijital araçları evin "dijital kalbi" olarak nitelemektedir (Özyazıcı ve Kanak, 2018:45). Bu durum sosyal medya kullanıcı sayılarının her geçen gün artması ve sosyal medya platformlarının sürekli olarak çeşitlenmesini beraberinde getirmiştir.

İnternet ve sosyal medyanın kontrolsüz kullanımı, sosyal medya bağımlılığına sebebiyet verebilmektedir. Bağımlılık durumunda birey fiziksel bir uzuv gibi algıladığı teknolojik cihazdan uzak kalması durumunda kendisini rahatsız, huzursuz ya da tedirgin hissedebilmektedir. Ayrıca sosyal medya platformlarında inşa ve ifşa edilen kusursuz dünyalar, bireyin kendi gerçekliğini sorgulamasına sebebiyet verirken, yaşam memnuniyeti üzerinde etkili olabilmektedir. Bu bağlamda çalışma kapsamında; katılımcıların sosyal medya kullanma motivasyonlarının yanı sıra sosyal medya bağımlılık düzeylerinin katılımcıların yaşam memnuniyetleri üzerindeki etkisine odaklanılmıştır.

Kullanımlar Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Sosyal Medya ve Yaşam Memnuniyeti

Elihu Katz, Jay Blumber ve Michael Gurevitch tarafından ortaya atılan kullanımlar ve doyumlar (Uses and Gratifications) yaklaşımı; insanların sosyal bir varlık olarak hayatta kalabilmek, yaşamlarını sürdürmek ya da sosyalleşmek gibi ihtiyaçları bulunduğu ve bu ihtiyaçları gidermek üzere birtakım beklentilere girdikleri, ihtiyaçların giderilmesi durumunda ise doyuma ulaştıkları düşüncesi temeline dayanan, medya kullanıcılarının ne amaçla bu araçları kullandıklarının tespit edilmesine odaklanan bir yaklaşımdır. Kullanımlar ve doyumlar kuramına göre; izleyici/dinleyici pasif ve edilgen değil, aktif ve etkin olarak iletişim süreçlerinde yer almaktadır.

Kuram, Elihu Katz, Jay Blumber ve Michael Gurevitch tarafından geliştirilmiş olmasına rağmen kuramın öne çıkan ismi; psikolog Elihu Katz olmuştur (Keskin, 2020: 523). Buna göre önceleri izleyicilerin kitle iletişim araçlarının vermiş oldukları mesajlar karşısında pasif alıcılar olarak kabul edildiği medyanın izlerkitle üzerindeki etkilerine odaklanan yaklaşımların aksine, kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı; kullanıcıların medyayı hangi motivasyonlarla kullandıklarına odaklanmaktadır. Kullanımlar ve doyumlar kuramına göre; “medyanın insanlara ne yaptığı sorusu yerine, insanların medya ile ne yaptığı” sorusu sorulmalıdır (Balcı ve Ayhan, 2009: 16). Kullanımlar ve doyumlar kuramına dayalı gerçekleştirilen çalışmalar; izlerkitlenin bilinçli ve gönüllü olarak beklentilerine en uygun olan medya içeriklerini tercih ettikleri ve medya ortamlarında verilen mesajları kendilerine göre yorumladıklarını belirtmektedir (Yaylagül, 2017: 72-73). Şekil 1’de kullanımlar ve doyumlar kuramı çerçevesinde kitle iletişim araçlarından beklenen ve elde edilen doyum modeli gösterilmektedir.



Şekil 1. Kitle İletişim Aracından Beklenen ve Elde Edilen Doyumun Beklenti- Değer Modeli Kaynak: Palmgreen ve Rayburn, 1984’ten akt. Keskin, Mehmet (2020) Katz’ın Kullanımlar ve Doyumlar Kuramı, İletişim Kuramları (ed.) Çetin Murat Hazar, Özkan Avcı. Ankara: Gazi Kitabevi

Kullanımlar ve doyumlar kuramına dayanan ilk araştırma; 1942-1944 yılları arasında Paul Felix Lazarsfeld ve Herta Herzog tarafından radyo programlarının dinleyiciler üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışma olmuştur. Araştırmada dinleyicilerin hangi doyumları gerçekleştirmek amacıyla radyo programlarını takip ettikleri sorgulanmıştır. Bu çalışma kuramın gelişimine katkı sağlaması ve öncü çalışma olması sebebiyle önem kazanmıştır (Jensen ve Rosengren, 2007: 55). 1945 yılında Berelson tarafından gazete

okuyucularına yönelik olarak gazete okumaktan hangi doyumları elde ettiklerini araştıran bir çalışma yapılmıştır. Kuramın gelişimine katkı sağlayan bir diğer çalışma da; Wolfe ve Fiske tarafından 1949 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada çocukların çizgi romanları hangi doyumları elde etmek üzere okudukları araştırılmıştır (Keskin, 2020: 525). Kullanımlar ve doyumlar teorisi temelli çalışmalar genel olarak 1960-1970'li yıllarda gerçekleştirilmiştir. Yapılan araştırmaların çıkış noktasını insanların psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının bulunduğu ve bu ihtiyaçları gidermek için medyayı kullandıkları düşüncesi oluşturmaktadır (Yaylagül, 2017: 72). Kullanımlar ve doyumlar kuramına dayalı araştırmalar ilk olarak radyo, gazete ve televizyon gibi geleneksel kitle iletişim araçlarının sağladığı doyumlara odaklanmıştır. Günümüzde internet ve sosyal medyanın gelişimiyle birlikte araştırmalar yeni medya ortamlarına yönelmiştir.

Katz'a göre; kitle iletişim araçlarının etki düzeyi ne olursa olsun mesaj, izleyici süzgecinden geçerek etkinlik kazanmakta ya da kazanmamaktadır. İzlerkitlenin kitle iletişim araçlarından elde edeceği doyum; değer yargıları, menfaatleri, toplumsal rolleri gibi pek çok psikolojik ve sosyolojik etkene bağlı olarak şekillenmektedir (1959: 3). Katz ve diğerleri kitle iletişim araçlarının kullanım motivasyonları üzerine gerçekleştirdikleri çalışmada, katılımcıların 35 farklı gereksinimle hareket ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada 5 anlamlı sonuca indirgenen motivasyonlar; "*bilişsel gereksinimler, duygusal ve estetik gereksinimler, bütünleştirici gereksinimler (hem duygusal hem bilişsel), sosyal gereksinimler, kaçma ya da gerilimden uzaklaşma gereksinimi*" şeklinde sıralanmıştır.

İletişim süreçlerinde izleyiciyi aktif gören kullanımlar doyumlar yaklaşımı, ilk olarak psikoloji kökenli araştırmalarda kullanılmıştır. Busebeple "ihtiyaç", "uyarı", "motivasyon", "doyum" gibi psikoloji alanının önemli kavramları kullanımlar ve doyumlar kuramında sıklıkla kullanılmaktadır. Kuram insan ihtiyaçlarını; yeme, içme, barınma gibi temel fizyolojik ihtiyaçlar, sosyal ihtiyaçlar ve duygusal ihtiyaçlar olarak sınıflandırmaktadır. Ancak kimi zaman sosyal ve duygusal ihtiyaçların temel fizyolojik ihtiyaçlardan öncelikli olabileceği üzerine durarak, bu ihtiyaçların giderilmesinde kitle iletişim araçlarının önemine vurgu yapılmaktadır (Denis McQuail'den akt. Keskin, 2020: 530). McQuail, Blumler ve Brown tarafından televizyon izleyicilerine yönelik gerçekleştirilen çalışmada, yarışma programı izleyicilerinin "*kendini takdir etme, toplumsal etkileşim, heyecan ve eğitim*" olmak üzere dört doyumunu sağlamak amacıyla program tercihinde buldukları tespit edilmiştir (Yıldırım ve diğerleri 2018 : 46). Palmgreen ve Rayburn tarafından 1979 yılında kamusal yayın yapan televizyon kanallarının izleyicilerinin; "*rahatlama, öğrenme, iletişim yararı, unutmama, zaman geçirme, arkadaşlık, eğlence*" olarak yedi farklı motivasyonla tercihlerini gerçekleştirdikleri ortaya konulmuştur (Keskin, 2020: 533). Kurama göre izleyiciler, kendi ihtiyaçlarına uygun doyumunu sağlayacak kitle iletişim aracı ya da yayını tercih etmektedirler. Doyum ve motivasyon kaynakları, izleyicilerin sosyal ve psikolojik özelliklerine göre şekillenmekte, bir diğer ifade ile izleyicilerin kültürel ve karakteristik özellikleri kitle iletişim araçlarının vermiş oldukları mesajları yorumlama biçimlerini farklılaştırmaktadır.

Kullanımlar ve doyumlar kuramı her ne kadar izleyiciyi medya karşısında aktif olarak konumlandırırsa da, kuramın ortaya çıktığı ve geliştiği dönemlerde kitle iletişim araçlarının geleneksel yapısı sebebiyle izleyiciler gerçek anlamda aktif değillerdir.

Geleneksel kitle iletişim araçlarında mesajlar tek yönlü olarak verilmekte, dolayısıyla izleyicilerin mesajlar üzerinde müdahalesi mümkün olmamaktadır. Ayrıca kuram, izleyicileri bağımsız varlıklar olarak değerlendirdiği ve izleyicilerin toplumsal grup üyeliklerinin beklentileri üzerindeki etkisini görmezden geldiği gerekçeleriyle çoğu zaman eleştirilmiştir. Ancak, 1990'lı yıllardan itibaren internetin yaygınlaşması yeni medya kavramının gündeme gelmesiyle birlikte kullanımlar ve doyumlar kuramı yeniden önem kazanmıştır.

Günümüzde dijital bir iletişim ortamı olan sosyal medya, kullanımlar ve doyumlar kuramı bağlamında gerçekleştirilen araştırmalara konu olmaktadır. 1950'li yıllarda geliştirilerek, 1960'lı yıllarda ABD'de askeri gereksinimlerle kullanılmaya başlanan ve 1990'lı yıllardan itibaren yaygın kullanım alanı bulunan internet, kitle iletişim araçlarının geleneksel ve yeni olarak ayrılmasını beraberinde getirmiştir. "Ağlar arası ağ" (Işık, 2008: 5) olarak tanımlanan internet, Mc Luhan'ın ifadesiyle dünyamızı "küresel köy"e dönüştürmüştür (1962: 31). Web 2.0 teknolojisi ile açık kaynaklı ve etkileşimli bir medya ortamı olan sosyal medya doğmuştur. Rogers, sosyal medyanın temel özelliklerini "etkileşim (Interactivity), kitlesizleştirme (Demassification) ve eşzamansızlık (Asynchronosity)" olarak tanımlamaktadır (1986: 5-7). Buna göre sosyal medya aktif katılımı destekleyen, kullanıcıların büyük kullanıcı grupları ile iletişimine olanak sağlayan, zaman ve mekândan bağımsız olarak içerik paylaşım imkânı veren ikinci nesil web araçlarını tanımlamaktadır.

Sosyal medyanın kullanıcı odaklı yapısı, kullanıcıların pek çok sebepten ötürü bu mecralara yönelmesini beraberinde getirmiştir. Bu sebeplerin başında gelen etkileşimlilik özelliği, sosyal medyayı geleneksel medya ortamlarından farklılaştırmaktadır (Sine Nazlı, 2020: 326). Günümüzde kullanıcılar haberleşme, bilgi edinme, paylaşım yapma, kendini ifade etme, eğlenme, alışveriş, boş zaman geçirme vb. sebeplerle sosyal medya platformlarında yer almaktadırlar. Sosyal medyanın çok yönlü ihtiyaca cevap veren yapısı kullanıcıyı cezbederken, kontrolsüz kullanımı ise bağımlılık oluşturabilmektedir. We Are Social, Hotsuite araştırma şirketinin 2021 verilerine göre dünya nüfusunun %59.5'i internet, %53.6'sı ise sosyal medya kullanmaktadır (<https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey>). Sosyal medya platformları çeşitli açılardan kullanıcılara duygusal tatmin sağlarken, kontrolsüz kullanım neticesinde bağımlılık oluşturabilmektedir.

İnternet bağımlılığı; "genel olarak internetin aşırı kullanılması isteğinin önüne geçilememesi, internete bağlı olmadan geçirilen zamanın önemini yitirmesi, yoksun kalındığında aşırı sinirlilik hali ve saldırganlık olması ve kişinin iş, sosyal ve ailevi hayatının giderek bozulması" şeklinde tanımlanmaktadır (Young'dan akt. Arısoy, Özden: 2008). Bir diğer tanıma göre internet bağımlılığı; "interneti olumsuz duygu ve davranışlar eşliğinde, uygun bir zaman aralığında, kendi hedeflediği biçimde ve kontrollü şekilde kullanamaması" durumudur (Şimşek, 2020: 1). İnternet bağımlılığının davranış bozukluğu ya da ruhsal bir hastalık olarak kabul edilmesi yönünde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Nitekim ilk olarak 2006 yılında Balıklı Rum Hastanesi'nde, 2011 yılında Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde internet bağımlılığı polikliniği açılmıştır (Çiftçi, 2018: 419, Ekşi ve Ümmet, 2013: 102). Tutar vd. (2021: 4-5) dijital bağımlılığın sebeplerini; "bilgi bağımlılığı, oyun bağımlılığı, sosyalleşme arzusu, tembellik sorunu" kategorileri

içerisinde değerlendirerek, dijital bağımlılığın “fiziksel sorunlar, psikolojik sorunlar ve sosyalleşme sorunları” gibi olumsuz sonuçlar meydana getirebileceğine dikkat çekmişlerdir.

Dijital aracılı iletişim sürecinde, bireyin sorunlu internet kullanımı ya da internet kullanımında kontrolü kaybetmesi neticesinde ortaya çıkan dürtü kontrol bozukluğu olarak kabul edilen internet bağımlılığı, herhangi bir bağımlılık yapıcı madde kullanılmaksızın ortaya çıkan bir bağımlılık türü olması bakımından dikkat çekicidir. Gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelen internet, bilinçli kullanıldığında kullanıcılarına hizmet ederken, bilinçsiz ve kontrolsüz kullanımı durumunda kullanıcıların iş, aile ya da sosyal yaşamlarını olumsuz etkileyebilecek sorunlara yol açabilmektedir. Young tarafından 1996 yılında geliştirilen patolojik kumar oynama tanı kriterlerinin internet bağımlılığına uyarlanması ile elde edilen internet bağımlılığı tanı ölçütleri aşağıda sıralanmıştır. Bu kriterlerden beş tanesini karşılayan bireyin, internet bağımlısı olduğu kabul edilmektedir. (akt. Şimşek, 2020: 5):

-İnternet ile ilgili aşırı bilişsel uğraş (sürekli olarak interneti düşünme, internette yapılan etkinliklerin hayalini kurma, internette yapılması planlanan bir sonraki etkinliği düşünme vb.)

-Hazzı arttırmak için giderek daha çok internet kullanma gereksinimi duyma

-İnternet kullanımını kontrol etme, azaltma ya da tümüyle bırakmaya yönelik başarısız girişimlerin olması

-İnternet kullanımının azaltılması ya da tümüyle kesilmesi durumunda huzursuzluk, çökkünlük ya da kızgınlık hissedilmesi

-Zamanın kontrol edilememesi, başlangıçta planlanandan daha uzun süre internette kalma

-İlişkilerin bozulması, aşırı internet kullanımı nedeniyle aile, okul, iş ve arkadaş çevresiyle sorunlar yaşama, eğitim ya da kariyerle ilgili bir fırsatı tehlikeye atma ya da kaybetme

-Başkalarına (aile, arkadaşlar, terapist vb.) internette kalma süresi ile ilgili yalan söyleme

-İnterneti sorunlardan kaçmak ya da olumsuz duygulardan (örneğin çaresizlik, suçluluk, çökkünlük, kaygı vb.) uzaklaşmak için kullanma

Görüldüğü üzere sosyal medyanın aşırı kullanımı neticesinde ortaya çıkan bağımlılık durumu, bireylerin iş, aile, eğitim hayatlarının yanı sıra sosyal ilişkileri ve yaşam doyumları üzerinde etkili olabilmektedir. İlk kez 1961 yılında Neugarten tarafından ifade edilen yaşam doyum kavramı, bireyin kendi yaşamına dair beklentileri ve bu beklentilerin ne ölçüde gerçekleştiği ile ilgilidir. Bir diğer ifade ile “yaşam doyumunu bir bireyin kendi belirlediği kriterlere uygun bir biçimde bireyin tüm yaşamını pozitif değerlendirmesi” durumudur (<http://www.rasyonelpozitifdernek.org/yasam-doyumu/>). Bu bağlamda çalışma kapsamında kullanımlar ve doyumlar kuramı çerçevesinde, sosyal medya kullanımının yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisine odaklanılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Teknoloji çağı olarak nitelenen günümüzde her yaşta kullanıcıların içerik üretimine açık bir platform olan sosyal medya platformları gün geçtikçe çeşitlenmekte, sosyal medya kullanıcı sayıları da sürekli artış eğilimi göstermektedir. Gündelik yaşamın bir parçası haline gelen ve yeni sosyalleşme ortamı olarak görülen bu mecralarda kontrolsüz bir biçimde zaman geçirilmesi, internet bağımlılığı ile sonuçlanabilmektedir. İnternet bağımlılığı ilk olarak Dr. Ivan Goldberg tarafından 1996 yılında tanımlanmıştır. Kimberley S. Young tarafından 1996 yılında internet bağımlılığını ölçmek amacıyla bir ölçek geliştirilmiştir (Şenormancı vd. 2010: 162). Daha önce internet bağımlılığının nedenleri/sonuçları üzerine yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı; katılımcıların sosyal medya kullanım motivasyonlarını ve sosyal medya bağımlılık düzeylerini belirleyerek, sosyal medya bağımlılık düzeyinin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu amaçla çalışmada, aşağıda yer alan 3 temel soruya yanıt aranmıştır.

Soru 1: Ankete katılanların cinsiyetine göre sosyal medya kullanım alışkanlıkları farklılık göstermekte midir?

Soru 2: Katılımcıların mutluluk düzeyi ile günlük sosyal medya kullanım alışkanlığı arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Soru 3: Katılımcıların mutluluk düzeyi ile sosyal medya kullanım nedenleri arasında nasıl bir ilişki vardır?

Araştırmanın Yöntemi, Evreni ve Örnekleme

Bu çalışmada sosyal medya bağımlılık düzeyinin yaşam memnuniyetine etkisi üzerine saha araştırması yapılmıştır. Araştırma, evrenin tamamına ulaşamayacağı ve örneklemin araştırma evrenini %95 güven aralığında temsil etmesi nedeniyle, örnekleme sınırlandırılmıştır. Ayrıca çalışma zaman bakımından 26 Nisan 2021- 29 Mayıs 2021 tarihleri ile sınırlandırılmış olup, ölçek Google Formlar üzerinde oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında veriler; internet ve sosyal medya aracılığı ile toplanmıştır. Araştırmanın evrenini; Türkiye’de yaşayan sosyal medya kullanıcıları oluştururken, araştırmanın örnekleme 402 katılımcı ile sınırlandırılmıştır. Örneklem, tesadüfi (raslantısal) örneklem yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırmada, araştırmacılar tarafından oluşturulan soruların yanı sıra Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen “Yaşam Doyumu Ölçeği”nin (YDÖ) ölçeği kullanılarak anket yapılmıştır. Anket, ilgili etik kurul izni Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’nun E-78977401-050.02.04-29389 karar sayısı ile 05.05.2021 tarihinde alınmıştır. Anket verileri SPSS 20.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Ankette katılımcıların medya kullanım alışkanlıklarını tespit etmek amacıyla 5 değişkenden oluşan 5’li likert tipi ölçek kullanılmıştır. R. Likert tarafından geliştirilen bu ölçeğin temel özelliği; sıklıklar arasında yer alan sosyal uzaklık mesafelerinin birbirine eşit olmasıdır (Aziz, 2010, 98-99). Ayrıca anket formunda 8 sorudan oluşan 5’li likert tipi ölçek ile, katılanların sosyal medya kullanım nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu

ölçeğin güvenilirliği Balcı ve Gölcü (2013) tarafından yapılan “Türkiye’deki Üniversite Öğrencileri Arasında Facebook Bağımlılığı: Selçuk Üniversitesi Örneği” başlıklı araştırmada; 80 olarak bulunmuştur. Balcı ve Koçak tarafından gerçekleştirilen (2017:39) araştırmada ise; 70 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .88 olarak bulgulanmıştır. Ankete katılanların sosyal medyaya olan bağımlılıkları ve mutluluk düzeylerini ölçmek için ise (1= Hiç bağımlı değilim, 1= Çok mutsuzum) ile (10= Çok bağımlıyım, 10=Çok mutluyum) arasında tablo işaretleme yöntemi dayanan bir ölçek kullanılmıştır. Bu ölçek türü likert ölçeğine benzemekle birlikte, 10’lu kapalı uçlu soru şeklinde oluşturulmuştur.

Çalışmada kullanılan Yaşam Doyum Ölçeği, Diener ve arkadaşları (1985) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek (YDÖ) 9 soru ile sınırlandırılmış olup 0 ile 10 arasında derecelendirilmiştir. Yaşam doyum ölçeği içerisinde yaşam standartları, maneviyat ve toplumla bağlantılılık gibi sorular yer almaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha kat sayısı .70-.85 arasındadır. Dağlı ve Baysal’ın (2016: 1258) çalışmasında Cronbach Alpha Katsayısı 0.88 olarak bulgulanmıştır. Bu araştırmada kullanılan ölçeğin Cronbach alfa katsayısı ise; .81 olarak hesaplanmıştır.

Bulgular ve Yorum

Araştırmanın ilk bölümünde ankete katılanların sosyo-demografik özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Frekans analizi sonuçları incelendiğinde, araştırmaya katılanların % 58.5’inin erkek, % 41.5’inin ise kadınlardan oluştuğu görülmektedir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Cinsiyetine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	Yüzde (%)
Erkek	237	58.5
Kadın	168	41.5
Toplam	405	100.0

Katılımcıların yaş dağılımlarına yönelik betimleyici istatistikler incelendiğinde, ankete katılanların en az 18, en fazla 71 yaşında oldukları görülmektedir. Ankete katılanların yaş ortalaması ise; 40.28 olarak hesaplanmıştır (bkz. Tablo 2).

Tablo 2: Yaşa İlişkin İstatistikler

Katılımcı Sayısı	En Düşük	En Yüksek	Ortalama
405	18	71	40.28

Medya Kullanım Durumu

Katılımcıların haftalık medya kullanım sıklıklarına ilişkin betimleyici istatistik sonuçları incelendiğinde; 4.69 aritmetik ortalama ile internetin en sık kullanılan medya aracı olduğu görülmüştür. İnterneti, 4.32 aritmetik ortalamasıyla sosyal medya ve 3.14 aritmetik ortalamasıyla televizyon takip etmektedir. Araştırmaya katılanların en az takip ettiği medya 2.17 aritmetik ortalamasıyla radyo olurken, bunu 2.73 aritmetik ortalamasıyla gazeteler izlemektedir (bkz. Tablo 3).

Katılımcıların medya kullanım alışkanlıklarına ilişkin sonuçlar incelendiğinde 1990'lı yıllardan itibaren sivil hayatta yoğun olarak kullanılan internetin, çok kısa sürede insan yaşamının bir parçası haline geldiği anlaşılmaktadır. Kitle iletişim araçlarından hiçbiri bu kadar kısa sürede bu denli bir kullanıcı sayısına ulaşamamıştır. Bu durum tüm medya içinde interneti ayrıcalıklı bir konuma ulaştırmaktadır (Küçük ve Koçak, 2020, 278).

Tablo 3. Medya Kullanım İstatistikleri

	Ortalama	Standart Sapma
İnternet	4.69	.797
Sosyal Medya	4.32	1.22
Televizyon	3.14	1.54
Gazete	2.73	1.67
Radyo	2.17	1.39

Katılımcıların cinsiyetine göre haftalık medya araçlarını kullanma sıklığı içerisinde anlamlı farklılaşma; sosyal medya kullanımı ($t = -1.010$; $p < .05$), radyo dinleme ($t = 1.978$; $p < .05$), gazete okuma ($t = 2.498$ $p < .05$) seçeneklerinde kendini göstermektedir. Araştırma sorusuna yanıt veren erkek katılımcılar, kadınlara oranla haftalık olarak daha fazla radyo dinlemekte ve gazete okumaktadır. Kadın katılımcılar ise erkekler katılımcılara oranla, haftalık daha sık internet kullanmaktadır (bkz. Tablo 4).

Tablo 4. Cinsiyete Göre Haftalık Medya Kullanımındaki Farklılık

	Cinsiyet		T	Df	Sig.
	Erkek	Kadın			
Televizyon	3.20	3.04	1.033	403	.302
Gazeteler	2.91	2.49	2.498	403	.013
Radyo	2.28	2.01	1.978	400	.049
İnternet	4.65	4.73	-1.010	402	.313
Sosyal Medya	4.20	4.49	-1.010	402	.022

Katılımcıların Günlük Sosyal Medya Kullanım Süresi

Katılımcıların günlük sosyal medya kullanım süresinin ortalaması; 164 dakika olarak hesaplanmıştır. Sosyal medya kullanım süresinin standart sapması; 164.1 olarak bulgulanmıştır. (bkz. Tablo 5).

Tablo 5. Günlük Sosyal Medya Kullanım Süresinin Merkezi Eğilim İstatistikleri

	Katılımcı Sayısı	Ortalama	Standart Sapma
Günlük Sosyal Medya Kullanım Süresi	400	164 dk.	164.1

Çalışmaya katılanların cinsiyetleri ile sosyal medya kullanım süreleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek için T-Testi uygulanmıştır. Anket verilerine göre; kadın katılımcılar (175 dk.), erkekler katılımcılara (156 dk.) oranla günlük daha fazla sosyal medya

kullanmaktadır. Fakat söz konusu T-Testi analiz sonuçları incelendiğinde P değeri .05'ten büyük olduğundan dolayı anlamlı farklılık göstermemektedir ($t= 1.308$; $p> .05$). Diğer bir deyişle; araştırmaya katılan kadınların ve erkeklerin sosyal medya kullanım süreleri birbirine yakınlık göstermektedir (bkz. Tablo 6).

Tablo 6. Cinsiyete Göre Katılımcıların Sosyal Medyada Kullanım Sürelerindeki Farklılık

Cinsiyet	Katılımcı Sayısı	Ortalama	T	Df	Sig.
Erkek	232	156 dk.	-1.308	398	.192
Kadın	168	175 dk.			

Sosyal Medya Bağımlılığı

Ankete katılanların sosyal medya bağımlılık düzeylerini belirlemek için 1 ile 10 arasında bir skala (1= Hiç Sosyal Medya Bağımlısı Değilim, 5= Biraz Sosyal Medya Bağımlısıyım, 10= Çok Fala Sosyal Medya Bağımlısıyım) oluşturulmuştur. 401 katılımcının verdiği yanıtlar incelendiğinde; katılımcıların kendilerini ($x=5.85$) orta düzeyde sosyal medya bağımlısı olarak tanımladıkları görülmektedir. Sosyal medyaya bağımlılık düzeyinin standart sapması ise; 2.41 olarak bulunmuştur (bkz. Tablo 7)

Tablo 7. Katılımcıların Sosyal Medyaya Bağımlılık Düzeylerinin Merkezi Eğilim İstatistikleri

	Katılımcı Sayısı	Hiç Bağımlı Değilim	Çok Bağımlıyım	Ortalama	SD
Sosyal Medyaya Bağımlılık Düzeyi	401	1	10	5.82	2.41

Katılımcıların cinsiyetlerine göre sosyal medya bağımlılık düzeyleri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır ($t=-2,128$; $p< .05$). Anket verileri incelendiğinde kadın katılımcıların ($x =6.15$), erkekler katılımcılara ($x =5.63$) oranla kendilerini daha fazla sosyal medya bağımlısı olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır (bkz. Tablo 8).

Tablo 8. Katılımcıların Cinsiyetine Göre Sosyal Medya Bağımlılığı Düzeyindeki Anlamlı Farklılık

Cinsiyet	Katılımcı Sayısı	Ortalama	T	Df	Sig.
Erkek	234	5.63	-2.128	399	.034
Kadın	167	6.15			

Katılımcıların Sosyal Medya Kullanım Motivasyonları

Katılımcıların sosyal medya kullanım motivasyonlarına ilişkin veriler incelendiğinde “Dünya ve Türkiye’deki gelişmeler hakkında haber/bilgi edinmek için” için seçeneğinin 3.95 aritmetik ortalama ile en yüksek katılım sağlanan sosyal medya kullanım motivasyonu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla katılımcıların sosyal medya kullanım motivasyonlarının büyük ölçüde gündemi takip etmek, gelişmelerden haberdar olmak amacıyla gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Nitekim “Fomo” (Fear Of Missing Out) olarak ifade edilen ve Türkçeye “Gelişmeleri Kaçırma Korkusu” (Gökler ve

diğerleri 2015: 54) olarak geçen davranış bozukluğu, internet bağımlılığı sonucu ortaya çıkan e-hastalıklardan birini oluşturmaktadır.

Katılımcıların sosyal medya kullanım motivasyonlarında ikinci sırada; 3.76 ortalamasıyla “arkadaşlarımla iletişimde bulunmak için”, üçüncü sırada; 3.59 ortalaması ile “mesaj göndermek için” maddeleri yer almaktadır. Araştırmaya katılanların sosyal medya kullanım motivasyonları arasında en az öneme sahip olan seçenek ise; 3.28 aritmetik ortalamasıyla “benim için alışkanlık haline geldi” maddesi olurken, bunu 3.36 aritmetik ortalaması ile “alışveriş yapmak/markalar hakkında bilgi sahibi olmak” ifadesi izlemektedir (bkz. Tablo 10). Dolayısıyla katılımcılar gelişmelerden haberdar olmak ve bilgi sahibi olmak amacıyla sosyal medya kullandıklarını ifade etmekte, sosyal medyada geçirdikleri süreler fazla olmasına rağmen kendilerini sosyal medya bağımlısı olarak görmemektedirler (bkz. Tablo 9).

Tablo 9. Katılımcıların Sosyal Medya Kullanma Motivasyonlarının Merkezi Eğilim İstatistikleri

	En Düşük	En Yüksek	Ortalama	Standart Sapma
Dünya ve Türkiye’deki gelişmeler hakkında haber/bilgi edinmek için	1	5	3.95	.995
Arkadaşlarımla iletişimde bulunmak için	1	5	3.76	1.14
Mesaj göndermek için	1	5	3.59	1.14
Eğlenmek ve rahatlamak için	1	5	3.53	1.16
Tanıdıklarımın fotoğrafına bakmak/ fotoğraf yüklemek için	1	5	3.46	1.26
Kişiler hakkında bilgi sahibi olmak için	1	5	3.40	1.15
Boş zamanlarımı değerlendirmek için	1	5	3.38	1.14
Alışveriş yapmak/markalar hakkında bilgi edinmek için	1	5	3.36	1.25
Benim için alışkanlık haline geldi	1	5	3.28	1.13

Yapılan T- Testi sonuçlarına göre katılımcıların cinsiyetleri ile “eğlenmek ve rahatlamak için” ($t=-4.403$; $p<0.05$), sıklık arasında anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiştir. Betimleyici istatistik sonuçları incelendiğinde kadın katılımcıların, erkekler katılımcılara oranla daha fazla eğlenmek ve rahatlamak için medya kullandıkları görülmektedir (bkz. Tablo 10).

Tablo 10. Katılımcıların Cinsiyeti ile Sosyal Medya Kullanma Motivasyonları Arasındaki Farklılık

	Cinsiyet		T	df	Sig
	Erkek	Kadın			
Dünya ve Türkiye’deki gelişmeler hakkında haber/bilgi edinmek için	3.91	4.00	-.864	402	.388
Arkadaşlarımla iletişimde bulunmak için	3.68	3.87	-1.624	400	.105
Mesaj göndermek için	3.55	3.64	-7.17	400	.474
Eğlenmek ve rahatlamak için	3.32	3.83	-4.403	399	.000
Tanıdıklarımın fotoğrafına bakmak/ fotoğraf yüklemek için	3.40	3.56	-1.297	401	.195
Kişiler hakkında bilgi sahibi olmak için	3.38	3.44	-.595	401	.552
Boş zamanlarımı değerlendirmek için	3.29	3.51	-1.892	402	.059
Alışveriş yapmak ve markalar hakkında bilgi edinmek için	3.23	3.53	-2.391	402	.017
Benim için alışkanlık haline geldi	3.14	3.47	-2.920	402	.004

Katılımcıların Mutluluk Düzeyleri

Araştırmada katılımcıların mutluluk düzeylerini ölçmek amacıyla, 1 ile 10 arasında puan vermeye yönelik bir skala oluşturulmuştur. Katılımcıların mutluluk düzeyleri incelendiğinde; ortalamanın üzerinde yükseğe yakın ($\bar{x}= 6.23$) düzeyde mutluluk düzeyine sahip oldukları sonucuna varılmıştır (bkz. Tablo 11).

Tablo 11. Katılımcıların Mutluluk Düzeyleri

	Katılımcı Sayısı	Hiç Mutlu Değilim	Çok Mutluyum	Ortalama
Mutluluk düzeyi	402	1	10	6.23

Katılımcıların aylık gelir durumu ile mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan *Korelasyon Analizi* sonuçları incelendiğinde iki değişken arasında; anlamlı bir ilişki vardır. Bu anlamlı ilişki pozitif yönde ve düşük düzeydedir ($r= .278$; $p<.01$). Buna göre araştırmaya katılanların aylık gelirleri arttıkça, mutluluk düzeylerinin de arttığı görülmüştür (bkz. Tablo 12).

Tablo 12. Aylık Gelir Durumu ile Mutluluk Düzeyi Arasındaki İlişki

	Mutluluk düzeyi
Aylık gelir durumu	.278**
Not: **p < .001	

Katılımcıların Yaşam Doyum Düzeyleri

“İdeallerinize yakın bir yaşantınız var mı?” sorusuna katılımcıların %7.0’si kesinlikle var, %28,7’si var, %34.9’u biraz var, %21.2’si yok, %8.2’si kesinlikle yok yanıtını vermişlerdir. Bir başka deyişle; araştırmaya katılanların yaklaşık %30’u (kesinlikle yok/ yok) yakın bir kısmı, ideallerine yakın bir yaşamının olmadığını belirtmektedir (bkz. Tablo 13).

Tablo 13. Katılımcıların İdeallerine Yakın Yaşam Durumu

	Yüzde
Kesinlikle Var	7.0
Var	28.7
Biraz Var	34.9
Yok	21.2
Kesinlikle Yok	8.2
Toplam	100.0

“Yaşam koşullarınız mükemmel mi?” sorusuna katılımcıların %10.4’ü kesinlikle mükemmel değil, %27.8’i mükemmel değil, %40.2’si biraz mükemmel, %16.1’i mükemmel, %5.5’i kesinlikle mükemmel yanıtını vermişlerdir. Yani araştırmaya katılanların yarısına yakın kısmı yaşam koşullarının ne iyi ne kötü olduğunu belirtmektedir (bkz. Tablo 14).

Tablo 14. Yaşam Koşullarınız mükemmellik Durumu

	Yüzde
Kesinlikle mükemmel değil	10.4
Mükemmel değil	27.8
Kısmen mükemmel	40.2
Mükemmel	16.1
Çok mükemmel	5.5
Toplam	100.0

“Şimdiye kadar hayatta istediğiniz önemli şeylere sahip oldunuz mu?” sorusuna katılımcıların % 6.2’si kesinlikle sahip olamadım, % 17.1’i sahip olamadım, % 38.7’si biraz sahip oldum, % 29.3’ü sahip oldum, % 8.7’si kesinlikle sahip oldum şeklinde yanıt vermişlerdir. Diğer bir deyişle; araştırmaya katılanların % 23.3’ü şimdiye kadar hayatta istediği önemli şeylere sahip olmadığını belirtmiştir (bkz. Tablo 15).

Tablo 15. “Şimdiye kadar hayatta istediğiniz önemli şeylere sahip oldunuz mu?” sorusunun yüzdeler dağılımı

	Yüzde
Kesinlikle sahip olamadım	6.2
Sahip olamadım	17.1
Kısmen sahip oldum	38.7
Sahip oldum	29.3
Kesinlikle sahip oldum	8.7
Toplam	100.0

“Tekrar dünyaya gelsem hayatımdaki hiçbir şeyi değiştirmezdim” sorusuna % 21.8’si kesinlikle katılmıyorum, % 31.4’ü katılmıyorum, % 29.7’si kısmen katılıyorum, % 11.9’ü katılıyorum, % 5.2’si kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Başka bir ifadeyle; araştırmaya katılanların sadece % 17.1’i tekrar dünyaya gelseler de hayatlarında hiçbir şeyi değiştirmek istemeyeceklerini belirtmektedir (bkz. Tablo 16).

Tablo 16. “Tekrar dünyaya gelsem hayatımdaki hiçbir şeyi değiştirmezdim” sorusuna verilen yanıtların yüzdeler dağılımı

	Yüzde
Kesinlikle katılmıyorum	21.8
Katılmıyorum	31.4
Kısmen katılıyorum	29.7
Katılıyorum	11.9
Kesinlikle katılıyorum	5.2
Toplam	100.0

Günlük sosyal medya kullanım süresi ile katılımcıların mutluluk düzeyi ve sosyal medya bağımlılık düzeyi arasındaki ilişkiyi belirlemek için *korelasyon analizinden* yararlanılmıştır. Analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların günlük sosyal medya kullanım süresi ile sosyal medya bağımlılık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu anlamlı ilişki; pozitif yönde ve orta düzeydedir ($r= .442$; $p< .01$). Diğer bir deyişle araştırmaya katılanların günlük ortalama sosyal medya kullanım süresi arttıkça, sosyal medyaya bağımlılık düzeyinde de artış görülmektedir. Araştırmaya katılanların

günlük sosyal medya kullanım süresi ile mutluluk düzeyi arasında ise anlamlı farklılık bulunmaktadır (bkz. Tablo 17).

Tablo 17. Sosyal Medya Kullanım Süresi ile Sosyal Medya Bağımlılık Düzeyi ve Mutluluk Düzeyleri Arasındaki İlişkiler

	Günlük ortalama sosyal medya kullanım süresi
Mutluluk düzeyi	-.066
Sosyal medya bağımlılık düzeyi	442**

Not:**p <0.01

Son olarak sosyal medya kullanım nedenleri ile mutluluk düzeyi arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla *Korelasyon Analizinden* yararlanılmıştır. Analiz sonuçları incelendiğinde; katılımcıların mutluluk düzeyleri ile “tanıdıklarımın fotoğraflarına bakmak/ fotoğraf yüklemek” ($r = .104$, $p < .05$) nedeni arasında düşük düzeyde, pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki vardır. Diğer bir deyişle; çalışmaya katılanların mutluluk düzeyi arttıkça, tanıdıkların fotoğraflarına bakmak/ fotoğraf yüklemek için sosyal medya kullanma nedeni de artış göstermektedir. Yine araştırmada katılımcıların mutluluk düzeyleri ile sosyal medya kullanım nedenlerinden olan; “mesaj göndermek için” ($r = .100$, $p < .05$), alışveriş yapmak/markalar hakkında bilgi edinmek için” ($r = .127$, $p < .05$) nedenleri arasında pozitif yönde, düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki vardır (bkz. Tablo 18).

Tablo 18. Katılımcıların Mutluluk Düzeyi ile Sosyal Medya Kullanım Motivasyonları Arasındaki İlişki

	Mutluluk düzeyi
Arkadaşlarımla iletişimde bulunmak için	.093
Tanıdıklarımın fotoğraflarına bakmak/ fotoğraf yüklemek için	.104*
Eğlenmek ve rahatlamak için	-.060
Boş zamanlarımı değerlendirmek için	.030
Kişiler hakkında bilgi sahibi olmak için	.055
Mesaj göndermek için	.100*
Benim için alışkanlık haline geldiği için	-.012
Dünya ve Türkiye’deki gelişmeler hakkında bilgi edinmek için	.072
Alışveriş yapmak ve markalar hakkında bilgi edinmek için	.127*

Sonuç

Bu çalışma kapsamında katılımcıların sosyal medya kullanım alışkanlıkları ile mutluluk düzeyi arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan saha araştırmasının sonuçlarına göre; katılımcıların en sık kullandıkları medya araçlarının başında internet ($\bar{x}=4.69$) ve sosyal medya ($\bar{x}=4.32$) gelmektedir. İnternet ve sosyal medyanın sunduğu olanaklar, televizyon başta olmak üzere diğer birçok kitle iletişim aracına göre onu daha cazip duruma getirmiştir. İnternet ve sosyal medya sayesinde her türlü materyal, yer ve zaman sınırlandırması olmaksızın geniş kitlelere aktarılabilir duruma gelmiştir. Özellikle sosyal medya sayesinde içerik üretme ve dağıtma çok daha kolay hale gelmiştir. Bunun sonucunda bireyler, sosyal medya üzerinden istediği içeriği üretebilmekte; bu üretilen içerikleri geniş kitlelere yayabilmektedir. Yine sosyal medya vasıtasıyla insanlar kendi aralarında haberleşebilmekte, dünyanın bir ucundaki kişi/kişiler hakkında bilgi sahibi

olabilmektedir. Böylece sosyal medya kullanıcıları, dünyada ve ülkesinde medyana gelen olay ve/veya olaylar hakkında çok kısa sürede bilgi ve haber sahibi olabilmektedir.

Sosyal medya kullanım pratikleri ve sosyal medya kullanımının psikolojik ve sosyolojik etkilerine yönelik literatürde pek çok çalışma yer almaktadır. Konuya ilişkin son yıllarda gerçekleştirilen araştırmalardan birkaçına bu bölümde değinmekte fayda vardır. Sizege (2020) tarafından yapılan “Adana İlindeki Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımı ve Yaşam Memnuniyeti İlişkisi” başlıklı çalışma sonucunda sosyal medya kullanımının, öğrencilerin mutluluk düzeylerini arttırdığı ancak sosyal medya platformlarında geçirilen sürelerin yaşam memnuniyeti üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yüksel ve diğerleri tarafından 2020 yılında gerçekleştirilen “Genç Yetişkinlerde Sosyal Medya Bağımlılığı, Yalnızlık ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” başlıklı çalışma sonucunda katılımcıların günlük internet kullanma süreleri arttıkça bağımlılık düzeylerinin arttığı, sosyal medya bağımlılığı arttıkça yaşam doyumunun azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Korkmaz (2021) tarafından gerçekleştirilen “Olumlu ve Olumsuz Dini Başa Çıkma, Sosyal Medya Bağımlılığı ve Yalnızlık İlişkisi” başlıklı çalışma sonucunda; genç katılımcıların sosyal medya bağımlılığına daha yatkın oldukları, sosyal medya bağımlılığı arttıkça yalnızlık duygusunun azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Himmetoğlu ve Ayhan tarafından 2021 yılında gerçekleştirilen “Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu, Boş Zaman Doyumu ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Akdeniz Üniversitesi Örneği” başlıklı çalışma sonucunda; erkek katılımcıların kadın katılımcılardan daha fazla sosyal medya kullanma eğilimleri olduğu ancak bunun anlamlı farklılık oluşturacak düzeyde olmadığı ve sosyal medya kullanımı ile yaşam doyumunu arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu çalışma sonucunda da literatürdeki çalışmalara paralel sonuçlar elde edilmiştir. 26 Nisan 2021- 29 Mayıs 2021 tarihleri aralığında, 402 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırma sonucunda; katılımcıların en fazla kullandıkları medya ortamının internet olduğu, kadın katılımcıların internet bağımlılık düzeylerinin erkek katılımcılardan yüksek olduğu, katılımcıların günlük ortalama sosyal medya kullanım süreleri arttıkça, sosyal medya bağımlılık düzeylerinin de arttığı ancak, sosyal medya kullanım süresi ile yaşam doyum düzeyi arasında anlamlı farklılık bulunmadığı tespit edilmiştir.

Yapılan saha araştırması sonucunda katılımcılar, sosyal medyayı en fazla dünyada ve Türkiye’de meydana gelen gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmak için ($\bar{x}=3.95$) kullanmaktadır. Yine araştırmaya katılanların önemli bir kısmı, arkadaşları ile iletişimde bulunmak ve mesaj göndermek için ($\bar{x}=3.76$) sosyal medyayı kullanmaktadır.

Çalışmada elde edilen bir başka sonuç ise; katılımcıların mutluluk düzeyi ile sosyal medya kullanım nedenleri arasındaki ilişkidir. Saha araştırması sonucuna göre katılımcıların mutluluk düzeyi ile “tanıdıklarımın fotoğrafına bakmak / fotoğraf yüklemek için” seçeneği arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu anlamlı ilişki; düşük düzeyde ve pozitif yöndedir. Diğer bir deyişle; katılımcıların mutluluk düzeyi arttıkça, sosyal medya kullanım nedenlerinden biri olan “tanıdıklarımın fotoğrafına bakmak / fotoğraf yüklemek için” seçeneğinin tercihinde artış görülmektedir. Katılımcıların mutluluk düzeyi ile “mesaj göndermek için” sosyal medya kullanım nedeni arasında da anlamlı bir ilişki vardır. Bu anlamlı ilişki yine pozitif yönde ve düşük düzeydedir.

Çalışma kapsamında ortaya çıkan bir diğer sonuç; katılımcıların günlük sosyal medya kullanım süresi ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkiye yöneliktir. Ankete katılanların sosyal medya kullanım süresi ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı, pozitif yönde ve düşük düzeyde bir ilişki vardır. Son olarak araştırmada, katılımcıların sosyal medya kullanım süresi ile mutluluk düzeyi arasındaki ilişkiye yönelik de bir sonuç elde edilmiştir. Araştırmada bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuç, özellikle literatürde uzun yıllardır tartışılan sosyal medyanın insanı yalnızlığa ittiği ve mutsuzlaştırdığı söylemini desteklememektedir.

Kaynakça

Ayaz, Ferihan, (2020). “Gazetecilik Bölümü Öğrencilerinin Yeni Medya Algısına Yönelik Bir Analiz”, Şebnem Özdemir, Gül Dilek Türk (ed.), Sosyal Medya Psikolojisi, Ankara: Nobel Yayınları.

Balcı, Şükrü ve Koçak, Mevlüt Can, (2017). “Sosyal Medya Kullanımı İle Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma”, *1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 34-45.

Balcı, Şükrü ve Ayhan, Bünyamin, (2009). “Kırgızistan’da Üniversite Gençliği ve İnternet: Bir Kullanımlar ve Doyumlar Araştırması”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (48): 13-40.

Balcı, Şükrü ve Gölcü, Abdülkadir, (2013). “Facebook Addiction Among University Students in Turkey: Selcuk University Example”, *Journal of Studies in Turkology*, 34:255-278.

Boyd Danah M., Ellison Nicole B., (2004). “Social Networks Sites: Definition, History And Scholarship”, *Journal of Computer Mediated Communication*, 13(1):210-230.

Toprak Özden, Koçak Mevlüt Can, Küçük Olgun, (2019). “Üniversite Öğrencilerinin Gözünden İnternet Haber Sitelerinin Güvenirliği”, Zafer Özdemir ve Aysel Çetinkaya (ed.), *Dijital Çağda Habercilik*, İstanbul: Der Yayınları.

Crowley, David ve Heyer, Paul, (2014). *İletişim Tarihi: Teknoloji, Kültür, Toplum*, B. Ersöz (çev.), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Çiftçi, Hasan (2018). “Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığı”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4): 417-434.

Dağlı, Abidin ve Baysal, Nigah, (2016). “Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçe’ye Uyarlanması: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması”, *Electronic Journal of Social Sciences*, 15(59): 1250-1262.

Diener, Ed; Emmons, Robert. A. Laren, Randy J. ve Griffin, Sharon (1985). “The Satisfaction With Life Scale”, *Journal of Personality Assessment*, 49 (1): 71-75.

Digital in 2021 Turkey (2021) <https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey>

Gökler, Mehmet Enes, Aydın, Reşat, Ünal, Egemen, Metintaş, Selma, (2015). “Sosyal Ortamlarda Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeğinin Türkçe Sürümünün Geçerlilik ve Güvenilirliğinin Değerlendirilmesi”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17(1):53-59.

Ekşi, Füsün; Ümmet, Dursun, (2013). “Bir Kişilerarası İletişim Problemi Olarak İnternet Bağımlılığı ve Siber Zorbalık: Psikolojik Danışma Açısından Değerlendirilmesi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(25): 91-115.

Himmetoğlu, Ayşe ve Ayhan, Ahmet, (2021). “Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu, Boş Zaman Doyumu ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Akdeniz Üniversitesi Örneği”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2): 1141-1174.

Jensen Klaus Bruhn; Rosengren Karl Eric, (1990). “Five Traditions in Search of the Audience”, *Communication Theory & Research, Sage Journals*. 207-238.

Katz, Elihu, (1959). “Mass Communication Research and the Study of Popular Culture: An Editorial Note on a Possible Future of his Journal”, *Studies in Public Communication*, 2: 1-6.

Keskin, Mehmet (2020). “Katz’ın Kullanımlar ve Doyumlar Kuramı”, Çetin Murat Hazar, Özkan Avcı (ed.), *İletişim Kuramları*, Ankara: Gazi Kitabevi

Korkmaz, Sezai, (2021) “Olumlu ve Olumsuz Dini Başa Çıkma, Sosyal Medya Bağımlılığı ve Yalnızlık İlişkisi”, *Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 7(1): 237-271.

Küçük, Olgun; Koçak, Mevlüt Can, (2020). “İnternet ve Sosyal Medya Haberlerinde Ötekinin (Suriyeli Sığınmacılar) Konumlandırılışı: Konya Örneği”, *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(2): 275-288.

Mcluhan, Mark (1962). *Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, Canada: University of Toronto Press.

Onat, Ferrah, (2010). “Bir Halkla İlişkiler Uygulama Alanı Olarak Sosyal Medya Kullanımı: Sivil Toplum Örgütleri Üzerine Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi İletişim Kuram ve Araştırmaları Dergisi*, 31:103-122.

Özyazıcı, Kadriye ve Kanak, Mehmet (2018). “Okul Öncesi Dönem Çocukların Teknolojik Aletleri Kullanım Pratikleri”, Rengim Sine, Gülşah Sarı (ed.), *Yeni Medyaya Yeni Yaklaşımlar*, Konya: Literatürk Yayınları

Rogers, Everette (1986). *Communication Technology: The New Media in Society*, New York: Free Publishing.

Sine Nazlı, Rengim (2020). “The New Rising Trend of Social Media: Micro Fame”, Mehmet Serdar Erciş, Enes Emre Başar (ed.), *New Communication Approaches in The Digitalized World*, United Kingdom: Cambridge Scholar Publishing.

Sizege, Çiler, (2020). “Adana İlindeki Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımı ve Yaşam Memnuniyeti İlişkisi”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (52): 136-149.

Şenormancı, Ömer; Konkan, Ramazan; Sungur, Mehmet Zihni, (2010). “İnternet Bağımlılığı ve Bilişsel Davranışçı Terapisi”, *Pschiatry Dergisi*, 11: 261-268.

Tutar, Hasan; Kalafat Çat, Arzu; Serpil, Harun, (2021). “A Meta-Synthesis Study on the Causes and Results of Digital Addiction”, *Journal Of Addiction and Recovery*, 4(1): 1-8.

Whiting, Anita; Williams, David, (2013). “Why People Use Social Media: Uses and Gratifications Approach”, *Qualitative Market Research: An International Journal*, 16(4):362-369.

Yıldırım, Şeyma; Özdemir, Murat; Alparslan, Ece, (2018). “Kullanımlar ve Doymalar Kuramı Çerçevesinde Bir Sosyal Paylaşım Ağı İncelemesi: Facebook Örneği”, *Intermedia International e-Journal*, Spring- June- 2018, 5(8): 42-65.

Yukay Yüksel, Müge; Çini, Ayşe; Yasak, Büşra, (2020). “Genç Yetişkinlerde Sosyal Medya Bağımlılığı, Yalnızlık ve Yaşam Doymu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (40): 66-85.

Araştırmacı Katkı Oranı: 1:%50, 2: %40, 3:%10

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar: Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.